

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Д. В. Сімонович

**ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ
СТРУКТУРИ ТА СИСТЕМНОСТІ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ:
СТАДІЇ ТА ОКРЕМІ ПРОВАДЖЕННЯ**

Монографія

Київ
2025

УДК 343.1 (477)

С 37

Рецензенти:

С. С. Чернявський, д-р юрид. наук, проф.

М. В. Даньшин, д-р юрид. наук, проф.

В. П. Захаров, д-р юрид. наук, проф.

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії
управління персоналом (протокол № 4 від 28.05.25)*

Сімонович Д. В.

С 37 Доктринальні засади структури та системності кримінального процесу України: стадії та окремі провадження : монографія. Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2025. 404 с.

ISBN 978-617-02-0434-9

Монографію присвячено комплексному вивченню теоретичних, законодавчих і прикладних питань, пов'язаних із доктринальними засадами структури та системності кримінального процесу України. У роботі досліджено методологічну основу формування структури кримінального процесу, розглянуто онтологічні та гносеологічні характеристики досудового розслідування, вивчена кримінальна процесуальна характеристика судового провадження у першій інстанції, розкрито сучасну парадигму правового регулювання судового провадження з перегляду судових рішень, з'ясовано специфіку окремих особливих порядків кримінального провадження.

На підставі проведеного дослідження виявлено наявні теоретичні та прикладні проблеми застосування чинного кримінального процесуального законодавства України та запропоновано можливі шляхи вирішення існуючих законодавчих прогалин й протиріч.

Для науковців, практичних працівників правоохоронних органів, викладачів, ад'юнктів, аспірантів, студентів і курсантів вищих юридичних навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться новітніми тенденціями розвитку сучасної юриспруденції у дослідженому напрямі.

УДК 343.1 (477)

© Д. В. Сімонович, 2025

© Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2025

ISBN 978-617-02-0434-9

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень	5
Вступ	6
Розділ 1. ОНТОЛОГІЧНІ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	8
1.1. Досудове розслідування як стадія кримінального провадження: історія та сучасний стан регламентації.....	8
1.2. Правове регулювання початку досудового розслідування	25
1.3. Досудове слідство як форма досудового розслідування	45
1.4. Особливості здійснення досудового розслідування кримінальних проступків	65
Висновки до розділу 1.....	83
Розділ 2. КРИМІНАЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ПЕРШІЙ ІНСТАНЦІЇ ТА ПОРЯДОК ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ	86
2.1. Місце та значення підготовчого провадження в системі кримінального процесу	86
2.2. Судовий розгляд як самостійна стадія кримінального провадження	103
2.3. Особливі порядки провадження в суді першої інстанції	120
2.4. Теоретико-прикладні аспекти виконання судових рішень.....	140
Висновки до розділу 2.....	158
Розділ 3. СУЧАСНА ПАРАДИГМА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ З ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ	161

3.1. Генезис судового провадження з перегляду судових рішень	161
3.2. Провадження в суді апеляційної інстанції.....	175
3.3. Провадження в суді касаційної інстанції.....	194
3.4. Провадження у Верховному Суді України.....	212
3.5. Провадження за нововиявленими обставинами..	229
Висновки до розділу 3	248
 Розділ 4. ОКРЕМІ ОСОБЛИВІ ПОРЯДКИ	
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	251
4.1. Кримінальне провадження на підставі угод	251
4.2. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення	270
4.3. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх	288
4.4. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру	308
Висновки до розділу 4	327
Висновки	330
Список використаних джерел	341
Додатки	391

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВССУ –	Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ
ВСУ –	Верховний Суд України
гл. –	глава
ГПУ України –	Генеральна прокуратура України
ЄДРСР –	Єдиний державний реєстр судових рішень
ЄКПЛ –	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
ЄРДР –	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄСПЛ –	Європейський суд з прав людини
КАС України –	Кодекс адміністративного судочинства України
КК України –	Кримінальний кодекс України
КПК України –	Кримінальний процесуальний кодекс України
КСУ –	Конституційний Суд України
КУпАП –	Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС України –	Міністерство внутрішніх справ України
п. – пункт	
ЦК –	Цивільний кодекс України
ЦПК –	Цивільний процесуальний кодекс України
ч. –	частина

ВСТУП

Судово-правова реформа, що триває в Україні з часу проголошення незалежності, спрямована на створення принципово нової моделі кримінального процесу, яка повинна відповідати сучасним міжнародно-правовим та європейським стандартам і принципам. Прийняття Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі — КПК України) ознаменувалося концептуальними змінами в кримінальному процесуальному законодавстві, що справило суттєвий вплив на переосмислення усталених підходів теорії кримінального процесу. Нині питання, пов'язані з доктринальними засадами структури та системності кримінального процесу, вийшли на новий етап свого розвитку. Внесення до КПК України низки прогресивних положень обумовлено необхідністю вирішення існуючих протягом тривалого часу законодавчих прогалин і недоліків, що негативно позначаються на правозастосовній практиці. Саме тому, з одного боку, запроваджені новели покликані забезпечити реалізацію прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а з іншого — спрямувати діяльність уповноважених осіб на забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

Структура і система сучасного кримінального процесу України характеризується як спільністю процесуальних інститутів, так і конкретними особливостями, що дозволяє їх відмежувати та диференціювати в певні групи. Це дає можливість визначити належність стадій та окремих проваджень, переосмислити традиційні погляди щодо сутності понятійного апарату та правових категорій з дослідженого питання, що має важливе не лише теоретичне, а й практичне значення. Отже, постає нагальна необхідність у перегляді доктринальних засад структури та системності кримінального процесу. До того ж зазначене питання належить до тих наукових проблем, які в новітній процесуальній літературі є досить дискусійними, адже на сьогодні воно так і не отримало однозначного вирішення.

Проблеми доктринальних засад структури та системності кримінального процесу були предметом наукових досліджень багатьох учених, зокрема: Ю. П. Аленіна, С. А. Альперта, М. І. Бажанова, О. М. Бандурки, В. В. Вапнярчука, В. Г. Гончаренка, Н. В. Глинської, М. М. Гродзинського, Ю. М. Грошевого, М. В. Даньшина, А. Я. Дубинського, В. П. Захарова, В. С. Зеленецького, Н. С. Карпова, О. В. Капліної, В. В. Коваленка, Г. К. Кожевнікова, В. В. Лисенка, Л. М. Лобойка, П. А. Лупинської, В. Т. Маляренка, В. О. Малярів, О. Р. Михайленка, М. М. Михеєнка, В. В. Назарова, В. Т. Нора, І. Л. Петрухіна, В. Д. Пчолкіна, М. А. Погорецького, Р. Л. Степанюка, М. С. Строговича, В. Г. Уварова, Л. Д. Удалової, Ф. Н. Фаткулліна, І. Я. Фойницького, І. О. Харченко, С. С. Чернявського, С. А. Шейфера, В. В. Шендрика, О. Г. Шило, М. Є. Шумила, О. О. Юхна, О. Г. Яновської та ін. Проте, віддаючи належне науковим пошукам цих та інших учених, слід зауважити, що більшість із них здійснювали свої дослідження лише стосовно окремих стадій або особливих порядків кримінального провадження. Водночас в умовах стрімкого розвитку науки кримінального процесу та запровадження до КПК України ряду новел окремі важливі теоретичні та практичні аспекти доктринальних засад структури та системності кримінального процесу не досліджувалися.

Таким чином, недостатня наукова розробка деяких теоретичних аспектів із зазначеної проблематики, недосконалість та неузгодженість низки положень кримінального процесуального законодавства обумовлюють актуальність дослідження доктринальних засад структури та системності кримінального процесу України. Дослідження цієї проблеми є самостійним науковим напрямом у теорії кримінального процесу, спрямованим на систематизацію, акумулювання, узагальнення та розроблення нових підходів із порушеного питання.

Розділ 1

ОНТОЛОГІЧНІ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

1.1. Досудове розслідування як стадія кримінального провадження: історія та сучасний стан регламентації

Як показало проведене дослідження, нині реформування кримінального процесуального законодавства здійснюється в напрямі його демократизації, гуманізації та посиленні захисту прав, свобод і законних інтересів особи в кримінальному провадженні. Проте, в правозастосовній діяльності КПК України трапляються необґрунтовані випадки обмеження прав і свобод людини, що призводить до їх порушення. Саме тому якість здійснення досудового розслідування стає запорукою прийняття справедливого й обґрунтованого судового рішення. Однак динаміка кількості звернень нашими громадянами до ЄСПЛ та прийняття ним рішень проти України свідчить про необґрунтованість прийнятих на досудовому розслідуванні рішень. Відтак, особливого значення набуває дослідження історичної та сучасної правової регламентації досудового розслідування, що дозволить запропонувати шляхи вдосконалення чинного законодавства та виробити пропозиції щодо практичного його застосування.

За твердженням О. Ю. Татарова, важливість реформування досудового розслідування зумовлена такими чинниками [476, с. 60–61]:

1) євроінтеграцією, що вимагає удосконалення організаційних і правових засад діяльності органів досудового розслідування з орієнтацією при цьому на європейські правові стандарти у сфері охорони правопорядку;

2) необхідністю узгодження процесу реформування органів досудового розслідування з практикою демократичних перетворень в Україні;

3) трансформацією злочинності внаслідок впливу чинників світової глобалізації (прискорення міграційних процесів, швидкий розвиток інформаційних і телекомунікаційних технологій тощо), виникненням нових видів та форм злочинної діяльності (транснаціональна злочинність, кіберзлочинність тощо), поширенням їх на території України;

4) зростанням в Україні масштабів впливу на суспільні криміногенні чинники щодо розповсюдження корупції, організованої злочинності та тіньової економіки. Багатовекторність перетворень у системі кримінального судочинства, наукова та практична значущість цих питань усвідомлюються політиками, науковцями та фахівцями-практиками.

Загалом історія розвитку законодавчої регламентації досудового розслідування в кримінальному провадженні на теренах сучасної України є складною й багатогранною, що зумовлено особливим його місцем у системі кримінального процесу. Саме під час досудового розслідування проводиться значний обсяг процесуальних дій, уперше складається і подається конкретній особі письмове повідомлення про підозру, формується і передається до суду обвинувальний акт, відповідне клопотання або провадження закривається взагалі. Тому від правильного та завчасного вирішення завдань досудового слідства залежить ефективність судового слідства. Професіоналізм слідчого обумовлює якість та повноту доказової бази в кримінальному провадженні.

Пізнання правової природи юридичного явища неможливе без аналізу його історичного розвитку і визначення понятійного апарату. Не становить винятку і досудове розслідування. Утім, аналіз літератури свідчить про неоднозначність визначення історичних етапів формування досудового розслідування на теренах сучасної України. Мабуть, на наш погляд, оптимального розподілу періодів становлення і розвитку досудового розслідування не існує і, можливо, не може існувати, про що свідчить іс-

торіографія формування кримінального процесу загалом. На це безпосередньо вплинуло дуже багато факторів, головними з-поміж яких слід вважати постійні зміни соціального-адміністративного характеру, розвиток різних форм і типів кримінального процесу, перебування українських земель під владою різних держав, на яких діяли діаметрально протилежні правові норми та ін. Проте все ж таки необхідно визначити найбільш вагомий історичний період розвитку досудового розслідування.

Досліджуючи генезис становлення загальних положень досудового розслідування на різних історичних етапах еволюції кримінального процесуального законодавства, В. В. Павловський дійшов висновку, що воно пройшло такі етапи: 1) досудове розслідування кінця IX — середини XIII ст.; 2) досудове розслідування середини XII ст. — 1864 р.; 3) досудове розслідування другої половини XIX та початку XX ст. (1864–1917 рр.); 4) досудове розслідування радянської України (1918–1991 рр.); 5) досудове розслідування після набуття Україною незалежності (з 1991 р.); 6) досудове розслідування після прийняття 13 квітня 2012 р. КПК України. Останній етап, як слушно зауважив учений, пов'язаний із суттєвими змінами (порівняно з відповідними положеннями КПК України 1960 р.) визначених ним нормативними конструкцій щодо форм досудового розслідування та його загальних положень [313, с. 6]. На нашу думку, беручи до уваги загальну тенденцію розвитку кримінального процесу, із запропонованою етапізацією досудового розслідування слід погодитися й вважати її такою, що в цілому відповідає сучасній правовій доктрині.

Як зазначав І. Я. Фойницький, поділ кримінально-процесуальної діяльності на досудову і судову (попереднє й остаточне розслідування) був відомий ще Римському праву [530, с. 436]. Разом з тим, якщо судове провадження (слідство) завжди здійснювалося судом, то досудове розслідування не завжди було прерогативою певного державного органу. На перших етапах свого формування воно здійснювалося самим потерпілим і лише з розширенням публічних начал кримінальна процесуальна діяльність переходить до компетенції державних органів.

Слід звернути увагу, що до 1864 р. досудове провадження в кримінальних справах на території України здійснювалося органами виконавчої влади. При цьому досудове слідство знаходилося в компетенції поліції [554, с. 736]. Проте, як зауважив О. В. Баулін, свавілля поліції у використанні негласних методів та слідчих дій призводило до фабрикування доказів, на підставі яких суд був змушений засуджувати кожного, хто потрапляв до нього, спричинили перебудову досудового етапу кримінального процесу ще до початку судової реформи в Російській імперії [27, с. 239].

Під час перебування українських земель у складі Російської імперії розслідування злочинів зосереджувалося в руках поліції і здійснювалося різними посадовими особами, для яких воно було другорядною функцією. Досудове розслідування поділялося на попереднє і формальне. Основним завданням попереднього розслідування було встановлення факту події, яка містила склад злочину, а завданням формального — встановлення, чи дійсно та чи інша особа вчинила злочин та чи підлягає вона покаранню [244, с. 164].

Уперше у вітчизняному судочинстві модель дізнання і попереднього (досудового) слідства було утворено в 1860 р. В основу цієї моделі була покладена демократична ідея розмежування судової й адміністративної влади, з наданням першій слідчих повноважень і з покладанням на другу функції переслідування й розшуку. Після кількох років своєї апробації вона була закріплена в Статуті кримінального судочинства 1864 р. й стала основою подальшого розвитку досудового розслідування. Уся попередня історія судочинства створила лише умови для виникнення цих інститутів, наприкінці якої було визнано небезпечність для правосуддя наперед встановленої законом формули сили доказів і монополію поліції та інших фіскальних службовців у формуванні таких доказів для суду [27, с. 139].

У своєму дослідженні О. А. Солдатенко обґрунтовує тезу, що до початку судово-правової реформи ХІХ ст. у вітчизняному кримінальному судочинстві створилося попереднє досудове слідство європейського типу, в основу якого було покладе-

но демократичну ідею відокремлення судової влади від влади адміністративної (виконавчої) з наданням першій слідчих повноважень і з покладанням на другу функцій дізнання, переслідування та розшуку [455, с. 9–10].

З практичного погляду існування досудового розслідування обумовлене тим фактом, що в більшості випадків розгляд кримінального провадження в суді неможливий без провадження досудового розслідування. Для того, щоб розглянути й об'єктивно вирішити в судовому засіданні провадження, необхідно попередньо всіма встановленими законом способами зібрати та дослідити докази, здійснити кримінальне переслідування (повідомити особу про підозру у вчиненні злочин), притягнути особу як обвинуваченого (скласти обвинувальний акт та подати його до суду), вжити заходів, що забезпечать неухилення його від слідства та суду тощо. Усі ці дії становлять зміст стадії досудового розслідування [511, с. 151].

Водночас, як свідчать дослідження, вченими вказується на те, що незалежність судових слідчих була не до вподоби царському уряду, оскільки від не міг у повному обсязі впливати на них, як, наприклад, на адвокатуру чи нотаріат, що діяли при судах, і діяльність яких залежала від керівників цих установ юстиції. Саме тому більшовицький уряд усе більше розумів необхідність тримання адміністративних і судово-слідчих органів під своїм керівництвом. У зв'язку з цим у Декреті “Про суд” органи досудового слідства починають діяти як надзвичайні комісії [109, с. 73].

Як зазначив В. Малюга, шлях становлення досудового слідства в органах державної безпеки УРСР у 1917–1920 рр. був досить непростим. Кримінально-процесуальна діяльність надзвичайних комісій за засобами і формами відрізнялася від оперативно-розшукової роботи, завданням якої в цьому разі було забезпечення належного здійснення досудового розслідування [244, с. 165–166].

З прийняттям першого КПК УРСР 1922 р. повноваження органів досудового слідства і дізнання (ст. 111) були фактично зрівнянні, свідченням чого є однакова юридична сила прото-

колів огляду, допиту, обшуку та інших процесуальних дій [450]. У КПК УРСР 1927 р. така тенденція залишилася незмінною [449].

Принагідно звернути увагу, що за час дії КПК України 1960 р. в теорії кримінального процесу поширеного визначення набуло трактування терміна “досудове провадження” як діяльності органів дізнання, слідчого, прокурора, що передуює поданню справи до суду чи її закриттю [410, с. 47]. Як бачимо, цим поняттям охоплювалася вся кримінальна процесуальна діяльність: від внесення відомостей до ЄРДР (на той час порушення кримінальної справи) до подання до суду обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, чи винесення постанови про закриття кримінального провадження. Разом з тим у ст. 32 КПК України 1960 р. було відсутня законодавче тлумачення дефініції “досудове розслідування”.

У межах тематики дослідження В. Т. Маляренко зазначав, що незважаючи на зміни, які відбулися у ХХ ст. щодо підходів до розслідування кримінальних проваджень, найважливіший принциповий недолік досудового розслідування залишався незмінним — це інквізиційний початок, який пронизує всю стадію процесу “від початку до кінця і суперечить засаді змагальності сторін”, що стає дедалі більш помітним у судових стадіях процесу [249, с. 129–130]. Як вважав учений, причини незадовільної організації досудового слідства в Україні пояснюються тим, що ця стадія кримінального процесу в своїй основі має неправильну конструкцію, засади якої не узгоджені з основними засадами кінцевого провадження, тобто судового [248, с. 199].

У межах теми дослідження В. І. Фаринник зазначав, що для фахівців у галузі права і для пересічних громадян очевидна необхідність організаційної зміни “застарілої” побудови органів досудового розслідування держави. В умовах євроінтеграції національного законодавства автор визначив такі шляхи вдосконалення діяльності органів досудового розслідування:

1) створення єдиного слідчого апарату шляхом: а) передачі всіх слідчих апаратів до органів прокуратури; б) концентрації розслідування всіх кримінальних проваджень у слідчому апараті органів внутрішніх справ; в) відокремлення слідчого апарату від міліції та зосередження його в окремій Державній адміністрації в системі МВС; г) створення слідчого апарату в органах юстиції; д) створення незалежного слідчого апарату; 2) створення при судах загальної юрисдикції інституту судових слідчих; 3) удосконалення існуючої системи досудового розслідування [525, с. 60].

Реформування досудового розслідування як складової реформування правоохоронних органів, на думку О. О. Юхна, обумовлено як внутрішніми потребами нашої країни, так і інтеграцією України у світове співтовариство, втіленням у правоохоронну практику міжнародних правових стандартів, необхідністю дотримання вимог Ради Європи, що в цілому потребує від теоретиків і практиків нового погляду на діяльність органів досудового розслідування, зокрема це стосується втілення сучасних підходів до правового статусу слідчих [585, с. 30], що ми підтримуємо.

Досліджуючи положення проєкту чинного КПК України, О. В. Баулін цілком слушно звернув увагу на те, що назвати досудове слідство і дізнання як форми досудового розслідування важко (мається на увазі істинна їх суть — виділено нами), оскільки їх будуть здійснювати дрібні службовці правоохоронних органів, які діятимуть за вказівками керівництва цих органів і прокурорів. Передбачається позбавлення органів досудового розслідування того мінімуму, який в них був навіть за радянських часів, при цьому без перенесення відповідальності за законність і результати досудового розслідування на тих, хто ним керує [27, с. 138].

З часу введення в прикладну площину КПК України 2012 р. відбулася переорієнтація теорії кримінального процесу, що зумовлено переорієнтацією щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Як слушно зауважує О. І. Литвинчук, це зумовлено

побудовою нової функціональної моделі досудового розслідування, яка була продиктована бажанням законодавця впровадити тотальну змагальність на всіх стадіях кримінального провадження. На відміну від положень ст. 16–1 КПК України 1960 року в ч. 1 ст. 22 нового Кодексу вказано, що кримінальне провадження (усе повністю, а не тільки розгляд справ у судах) здійснюється на основі змагальності. Для підтвердження існування цієї засади основні учасники процесу розподілені між сторонами обвинувачення і захисту, які, відповідно до ч. 2 ст. 22 КПК України, мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених законом [227, с. 80].

Аналіз положень ст. 22 КПК України дозволяє визначити три функції, що безпосередньо реалізуються в кримінальному провадженні, а саме: обвинувачення, захисту та правосуддя. З цією метою законодавець закріпив і розтлумачив такі терміни:

- сторони кримінального провадження — з боку обвинувачення: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених цим Кодексом; з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України);

- учасники кримінального провадження — сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт,

спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України) [198].

Крім того, у чинному КПК України законодавець передбачив офіційне визначення поняття “досудове розслідування”. На цей час згідно з п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України досудове розслідування — це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і завершується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Отже, можна зазначити, що вже у змісті цього поняття законодавець окреслив чіткі межі досудового розслідування як самостійної стадії кримінального провадження, що, на нашу думку, сприяє однозначному розумінню його сутності. Разом з тим В. В. Павловський зауважив, що досудове розслідування є поняттям більш широким за своїм змістом і охоплює процесуальну діяльність органів досудового розслідування ще до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР на етапі подання особою заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, або виявлення слідчим, прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення відповідно до вимог ч. 1 ст. 214 КПК України [313, с. 7]. Проте з такою науковою позицією вченого не можна погодитися, оскільки ч. 2 та 3 ст. 214 КПК України передбачено, що досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ч. 2). Здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду.

З огляду на викладене слід акцентувати увагу на тому, що досудовому розслідуванню як самостійній стадії кримінального провадження притаманні такі головні риси:

- 1) нормативна закріпленість завдань (ст. 2 КПК України);
- 2) чіткість меж проведення (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України);
- 3) передбачена кримінальна процесуальна форма;
- 4) визначеність кола учасників;
- 5) специфічність процесуальних рішень та суб'єктів їх прийняття.

Аналіз чинного КПК України дає можливість зазначити, що на відміну від судового розгляду в його положеннях не передбачено чітких етапів досудового розслідування. На підставі аналізу кримінального процесуального законодавства в його структурі можна виділити такі етапи:

- 1) внесення слідчим, прокурором відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР та визначення керівником органу досудового розслідування слідчого, який буде здійснювати розслідування (ст. 214 КПК України);
- 2) проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій з метою отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила (гл. 20, 21 КПК України);
- 3) повідомлення особі про підозру та допит підозрюваного (ст. 276–279, 224 КПК України);
- 4) застосування заходів забезпечення кримінального провадження (розділ III КПК України);
- 5) подальше проведення процесуальних дій щодо збирання і перевірки доказів, які підтверджують чи спростовують підозру, встановлення обставин, що обтяжують чи пом'якшують відповідальність;
- 6) закінчення досудового розслідування (гл. 24 КПК України).

При цьому виконання окремих процесуальних дій та прийняття рішень на кожному наведеному етапі може варіюватися залежно від конкретного кримінального провадження. На-

приклад, уже на першому етапі може бути проведена така невідкладна слідча (розшукова) дія як огляд місця події або застосований такий захід забезпечення кримінального провадження, як затримання. Тобто, це залежить від конкретної ситуації, що склалася.

Згідно з ч. 1 ст. 38 КПК України органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є:

- 1) слідчі підрозділи: а) органів Національної поліції; б) органів безпеки; в) органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; г) органів державного бюро розслідувань;
- 2) підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України.

Отже, у наведеній статті закріплено вичерпний перелік органів досудового розслідування, повноваження яких, насамперед, реалізуються залежно від підслідності кримінальних правопорушень, передбаченої ст. 214 КПК України. Повноваження цих органів в жодному разі не можуть бути делегованими іншим особам, за винятком працівникам оперативних підрозділів, які під час виконання письмових доручень слідчого користуються повноваженнями слідчого (ч. 2 ст. 41 КПК України).

Загалом законодавець органи дізнання та досудового слідства відніс до органів досудового розслідування, при цьому не провівши чіткого їх законодавчого розмежування. У той самий час, як свідчить проведене вище дослідження, у КПК України 1960 р. це питання було врегульовано чітко й більш логічно.

У контексті цього питання можна зауважити, що історичні етапи розвитку досудового розслідування в Україні свідчать про те, що на сьогодні зберігається закономірна тенденція до відмежування досудового слідства від дізнання. Разом з тим у розвинених країнах Європи цей процес відбувається в дещо зворотному напрямі, зважаючи на що до процесу його реформування ставляться з винятковою обережністю, зберігаючи значну і важливу роль поліції.

Інакше коло суб'єктів досудового розслідування визначено в КПК європейських країн. Наприклад, у ст. 298 КПК Польщі окреслено коло учасників, які здійснюють процесуальні дії на стадії досудового розслідування. Ними є: 1) прокурор; 2) поліція; 3) у випадках, визначених законом, функції поліції можуть здійснювати й інші органи, суд. Досудове розслідування здійснює прокурор. Прокурор може доручити поліції проведення слідства повністю, або у визначеному обсязі, або тільки проведення окремих слідчих дій. У випадках, окреслених у § 2 і § 3 ст. 309 КПК, поліції можна доручити виключно проведення слідчих дій. Повноваженнями поліції також наділені органи прикордонної служби, внутрішньої безпеки, митної служби, центрального бюро по боротьбі з корупцією і військової жандармерії у справах, що входять до їх компетенції.

У ст. 15 КПК Польщі встановлено, що поліція й інші органи, які здійснюють кримінальне провадження, виконують вказівки суду, судового секретаря і прокурора, а також під наглядом прокурора здійснюють розслідування в межах, встановлених законом. Усі державні установи та органи місцевого самоврядування зобов'язані в межах своєї компетенції надавати допомогу органам, які здійснюють кримінальне провадження, у встановлений термін Юридічні особи, організації, що не є юридичними особами, а також фізичні особи зобов'язані надавати допомогу органам, які здійснюють кримінальне провадження, у встановлений термін, якщо без їх допомоги здійснення провадження неможливе чи істотно ускладнене.

У ст. 16 КПК встановлено обов'язок органу, що здійснює кримінальне провадження, роз'яснити права і обов'язки іншим його учасникам.

Неповідомлення чи неправильне повідомлення учасника провадження щодо його обов'язків органом, який здійснює кримінальне провадження, не може мати негативні наслідки щодо цього учасника чи іншої, особи, якої обов'язки стосуються [190, с. 207–208].

Як зазначено в одному з науково-практичних коментарів до КПК України 2012 р., на відміну від КПК України 1960 р. но-

вий кримінальний процесуальний закон називає органами досудового розслідування не службових осіб — слідчих відповідних правоохоронних органів, а державні установи. Наявність слідчих підрозділів у цих органах передбачена відповідними законами України. Так, наприклад, у ст. 10 Закону України “Про Службу безпеки України” вказано, що до складу Центрального управління СБУ входять апарат Голови Служби безпеки України та функціональні підрозділи, серед яких названо і слідчий підрозділ [75].

Діяльність органів досудового розслідування України здійснюється з неухильним дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства України, до якого, згідно зі ст. 1 КПК України, належать відповідні положення Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України та інших законів України [562, с. 64]. Це зумовлено тим, що, насамперед у практичному плані якісне та ефективне виконання завдань кримінального провадження щодо забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування неможливе без належної організації і функціонування системи органів досудового розслідування в Україні. У зв’язку з цим на орган досудового розслідування кримінальний процесуальний закон покладає обов’язок застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування [414, с. 139–140]. З огляду на це в ч. 1 ст. 9 КПК України наголошено, що під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов’язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, положень КПК України, міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. Разом з тим у ч. 2 цієї самої статті закріплено вимогу, відповідно до якої прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов’язані всебічно, повно й неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдо-

вують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень [198].

Водночас, незважаючи на те що на стадії досудового розслідування головним учасником є слідчий, на якого покладено обов'язок провести увесь можливий комплекс процесуальних дій, у КПК України його самостійність та незалежність обмежена прокурорським наглядом у формі процесуального керівництва. При цьому, як слушно зауважив С. Є. Абламський, ні в ст. 3 (визначення основних термінів) чинного КПК України, ні в Законі України “Про прокуратуру” не вжито терміни “керівництво”, “процесуальне керівництво” розслідуванням. Зміст поняття процесуального керівництва прокурором розкрито лише в Концепції реформування кримінальної юстиції України, розробленої Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права й затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 р., як організації процесу досудового розслідування, визначення напрямів розслідування, координації процесуальних дій, сприяння створенню умов для нормального функціонування слідчих, забезпечення дотримання в процесі розслідування вимог законодавства України [1, с. 117–118]. Дійсно, за чинним КПК України більшість своїх рішень слідчий зобов'язаний узгоджувати з прокурором, що, на наш погляд, видається нелогічним. Більш докладно питання про самостійність і незалежність слідчого розглянемо в п. 2.3.

Наголосимо, що розділ III КПК України має назву “Досудове розслідування”, що наочно вказує на значущість цієї стадії кримінального провадження. Цей розділ складається з дев'яти глав. Глава 19 зазначеного розділу присвячена загальним положенням досудового розслідування та складається з дев'яти статей: початок досудового розслідування (ст. 214); досудове розслідування злочинів і кримінальних проступків (ст. 215); підслідність (ст. 216); об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування (ст. 217); місце проведення до-

судового розслідування (ст. 218); строки досудового розслідування (ст. 219); розгляд клопотань під час досудового розслідування (ст. 220); ознайомлення з матеріалами досудового розслідування (ст. 221); недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування (ст. 222).

Як зауважує В. В. Павловський, загальні положення досудового розслідування — це визначені в контексті завдань і засад кримінального провадження на підставі норм кримінального процесуального закону загальні положення, які визначають зміст, форму і специфіку досудового розслідування як самостійної стадії кримінального провадження та відображають основні напрями процесуальної діяльності учасників кримінального провадження на цій стадії [313, с. 7]. Тобто, це ті вихідні положення, які застосовуються в кожному кримінальному провадженні, зокрема й досудовому розслідуванню особливих порядків кримінальних провадження, про специфіку окремих з яких йтиметься в розділі 5.

Окремо звернемо увагу на строки досудового розслідування, які відрізняються залежно від форми досудового розслідування, зокрема:

- 1) протягом одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку;
- 2) протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину.

При цьому процесуальний порядок продовження строків регламентований параграфом 4 глави 24 КПК України, тобто чомусь законодавець це питання врегулював разом із процедурою закінчення досудового розслідування. З погляду логіко-структурної побудови це видається не зовсім логічно, у зв'язку з чим вважаємо за доцільне порядок продовження строків досудового розслідування урегулювати в главі 19.

Не є новим у чинному КПК України і процесуальний інститут об'єднання та виділення матеріалів досудового розслідування. Згідно зі ст. 26 КПК України 1960 р. об'єднання кримінальних справ було можливе з двох підстав: 1) якщо кількох осіб-співучасників обвинувачують у вчиненні одного або кіль-

кох злочинів; 2) якщо одну особу обвинувачують у вчиненні кількох злочинів.

Загалом у чинному КПК України не змінено сутності цього інституту, але доповнено додатковою підставою, а саме: якщо матеріали досудових розслідувань, за якими не встановлено підозрюваних, проте є достатні підстави вважати, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються ці розслідування, вчинені однією особою (особами).

Рішення про об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування приймається прокурором у формі постанови і оскарженню не підлягає, що в цілому узгоджено з ч. 5 ст. 110 КПК України. При цьому вбачається, що в КПК України нічого не сказано про послідовність дій слідчого у такому разі. Здається, законодавець, скоріше за все, передбачав, що прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, мав би самостійно встановлювати процесуальну необхідність об'єднання або виділення матеріалів кримінального провадження. Однак слідчий — це особа, яка також безпосередньо може встановити підстави для об'єднання або виділення. Тому правильною, на нашу думку, буде пропозиція щодо внесення слідчим за необхідності клопотання на розгляд прокурору про об'єднання чи виділення кримінальних проваджень. Однак дане питання залишилося поза увагою законодавчого врегулювання, з приводу чого до ст. 217 КПК України слід внести зміни.

Також у нормах КПК України не передбачено можливого випадку об'єднання матеріалів досудового розслідування в разі вчинення кримінального правопорушення особою (особами) на території, яка знаходиться в підвідомчості різних територіальних підрозділів. Як свідчить практика, слідчі, прокурори пішли шляхами урахування ступеня тяжкості. Зокрема, якщо злочини є однорідними за ступенем тяжкості, то об'єднання матеріалів відбувається за місцем вчинення останнього злочину. У другому ж випадку об'єднання матеріалів досудового розслідування здійснюється з урахуванням тяжкості зло-

чину. У такому разі немає значення, коли саме вчинено злочин.

Підбиваючи підсумок, слід зауважити, що протягом тривалого часу стадія досудового розслідування була другою стадією, а її обов'язковість визначалася у встановлених законом випадках. Наприклад, у ч. 1 ст. 27 КПК України 1960 р. було передбачено, що в справах про злочини, передбачені ст. 125, ч. 1 ст. 126, а також ст. 356 КК України щодо дій, якими заподіяно шкоду правам та інтересам окремих громадян, дізнання і досудове слідство не здійснюються.

З розвитком учень про поділ владних повноважень та виділення окремих кримінальних процесуальних функцій досудове провадження розподілялося між органами виконавчої і судової влади. Перепідпорядкування слідчого апарату різним гілкам влади обумовлювалося постійним прагненням виконавчої влади вплинути як на формування доказової бази в кримінальному процесі, так і на осіб, що її формували, — слідчих.

Новітня історія реформування кримінального процесуального законодавства України взагалі та досудового розслідування зокрема свідчить про нагальну необхідність перегляду новел КПК України, їх доповнення, уточнення, зокрема процесуального механізму їх застосування. Суттєві зміни у нормативній регламентації стадії досудового розслідування пов'язані з: 1) закріпленням концептуально нового порядку досудового розслідування; 2) обмеженням самостійності та незалежності слідчого шляхом запровадження прокурорського нагляду у формі прокурорського керівництва. У зв'язку з цим завданням процесуальної теорії є дослідження інтеграційних процесів та імплементації міжнародних і європейських норм щодо діяльності органів досудового розслідування в національне кримінальне процесуальне законодавство та надання науково обґрунтованих рекомендацій щодо підвищення ефективності їх реалізації у правозастосовній діяльності.

1.2. Правове регулювання початку досудового розслідування

Сучасний період розбудови незалежної, демократичної, правової держави неможливий без створення цілісної системи ефективного механізму захисту прав, свобод та законних інтересів особи. З огляду на пріоритетність цього завдання (ст. 2 КПК України) особливого значення набуває питання вдосконалення національного законодавства в частині початку досудового розслідування. У цьому сенсі на особливу увагу заслуговує питання запровадження відповідної кримінальної процесуальної форми його початку. Обумовлено це тим, що встановлення для кримінального процесуального рішення оптимальної (з погляду адекватності вираження його змісту) форми має неабияке значення, оскільки від правильного нормативного закріплення форми владного рішення залежить можливість реалізації однієї з найважливіших гарантій — оскарження рішення, яке порушує права, свободи та законні інтереси учасників провадження. Між тим проблема пошуку такої оптимальної форми завжди була актуальною в теорії кримінального процесу та в практичній діяльності. Адже ще за радянських часів у юридичній літературі неодноразово зверталася увага як на відсутність будь-яких вказівок закону щодо форми, якої повинні набувати деякі процесуальні рішення, так і на невідповідність встановленої форми окремих рішень їх природі, змісту та функціональному призначенню [77, с. 55–56: 137]. Вказане наочно підтверджує актуальність порушеної проблематики, адже після прийняття чинного КПК України 2012 р. законодавець концептуально по-новому врегулював питання початку досудового розслідування. Зазначене спричинило жваві дискусії, а вченими і практиками висловлюються діаметрально протилежні погляди на її вирішення.

Окремі питання визначення початку досудового розслідування неодноразово ставали предметом наукових досліджень таких учених, як: С. Є. Абламський, Ю. П. Алєнін, Ю. І. Азаров, О. А. Банчук, О. В. Баулін, О. А. Вакулєк, В. І. Галаган,

Н. В. Глинська, Г. І. Глобенка, К. Ф. Гуценко, А. Я. Дубинський, І. О. Дмитрієва, В. С. Зеленецький, Л. М. Лобойко, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, М. А. Погорецький, О. Ю. Татаров, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, І. Я. Фойницький, М. Є. Шумило, О. О. Юхно та ін. У той самий час, незважаючи на значущість їхніх досліджень, ґрунтовні наукові розробки щодо остаточного вирішення проблем здійснення досудового розслідування не можуть бути визнані достатніми, у зв'язку доцільно розглянути деякі з них.

З огляду на рекомендації Ради Європи завданням реформування кримінального судочинства в Україні є запровадження спрощеної процедури початку досудового розслідування, відповідно до якої уповноважені особи зобов'язані розпочати розслідування негайно після отримання відповідної інформації про кримінальне правопорушення. З огляду на таку вимогу в п. 2 розділу 2 Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 11, було констатовано необхідність запровадження спрощеної процедура початку досудового розслідування, яким має вважатися момент отримання уповноваженими законом органами інформації про кримінальний проступок або злочин. Відповідні службові особи мають бути зобов'язані розпочати досудове розслідування невідкладно після отримання такої інформації, про що повідомляється прокурору [179].

З часу набуття чинності КПК України 2012 р. правовий інститут досудового розслідування був модернізований, і нині воно розпочинається з моменту внесення до ЄРДР відомостей про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення слідчим, прокурором з будь-яких джерел обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Насамперед, це пов'язано з відмовою від стадії порушення кримінальної справи та проведення дослідчої перевірки. Водночас скасування стадії порушення кримінальної справи було сприйнято неоднозначно як вченими, так і практичними працівниками.

Звернемо увагу на те, що стосовно такого нововведення ще під час обговорення законопроекту чинного КПК України О. Оніщук зазначав, що вся оперативно-розшукова та слідча діяльність здійснюватимуться в межах єдиного процесу розслідування, а всі процесуальні дії лише після початку кримінального провадження [309, с. 147].

Практичне застосування КПК України 2012 р. вказує на необхідність теоретичного переосмислення низки новел з метою подальшого напрацювання пропозицій і рекомендацій з удосконалення проблемних питань. Зумовлено це тим фактом, що в результаті запроваджених новацій суттєвих змін зазнала й стадія досудового розслідування, зокрема ліквідовано стадію порушення кримінальної справи та введено Єдиний реєстр досудових розслідувань [435, с. 141]. Запровадження нового порядку початку досудового розслідування спричинило збільшення кількості кримінальних проваджень (з 39,3 % у 2013 р. до 63,7 % у 2014 р.). У свою чергу, це зумовило перевищення навантаження слідчих Національної поліції, зокрема, на одного слідчого припадає в середньому 40–50 проваджень на місяць, а в деяких регіонах навіть 150–200 проваджень. До того ж, як цілком слушно зауважив О. О. Мілевський, на сьогодні може скластися ситуація, за якої слідчі будуть вимушені перевіряти найабсурдніші заяви про злочини, а не розслідувати тяжкі та особливо тяжкі злочини [276, с. 110].

У юридичній літературі з цього питання вченими висловлюються різні думки. Так, на переконання В. Фаринник, запровадження кардинально нової процедури дозволить громадянам реалізувати своє право на захист уже відразу після надходження заяви чи повідомлення про злочин, оскільки кожна заява, повідомлення мають бути розглянуті, а отже, за ними прийматимуться належні рішення [524]. Позитивну оцінку такій новелі надали й Ю. В. Грошевий та О. В. Капліна, адже, на їхню думку, це є суттєвим кроком уперед [97, с. 3], а О. Ю. Татаров указує ще і на позитивність скасування інституту “порушення кримінальної справи”, адже відсутність дослідчої перевірки дозволить уникнути повторного проведення деяких про-

цесуальних дій, які є необхідними в межах дослідчої перевірки (опитування — допит; довідка спеціаліста — висновок експерта) [477]. Підтримує це і Г. І. Глобенко, який також вважає, що такий порядок є більш прогресивним і забезпечує реалізацію громадянами права на захист своїх законних інтересів [80, с. 79].

Водночас ученими висловлюються й інші наукові позиції. Так, А. Ф. Волобуєв вважає таку новелу руйнівною не лише як власне теоретичну конструкцію, а й як алгоритм діяльності органів досудового розслідування та оперативно-розшукових підрозділів, що формувався протягом багатьох десятиліть, де перевірка заяв і повідомлень була своєрідним “фільтром” від хибних і помилкових заяв та повідомлень [66, с. 237–240]. Дійсно, певною мірою внесення до ЄРДР усіх заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення порушує права людини ще більше, ніж наявність стадії порушення кримінальної справи. До того ж з моменту внесення до ЄРДР інформації про вчинення конкретною особою кримінального правопорушення до його повідомлення про підозру слідчий, прокурор наділяються повноваженнями з проведення процесуальних дій, у тому числі слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій. Проте проведення деяких з них (наприклад, обшук) Європейським судом з прав людини розглядається як “кримінальне обвинувачення”, що призводить до необхідності формалізації статусу такої особи до моменту повідомлення їй про підозру. Наразі дане питання викликає жваві дискусії й діаметрально протилежні погляди на його теоретико-правові вирішення [441, с. 343–344].

Заслуговує на увагу позиція Л. В. Черечукіної, яка наголошує на тому, що рішення уповноважених осіб про порушення кримінального провадження має бути надана процесуальна форма, тобто винесена відповідна постанова. Лише після цього відомості про кримінальне правопорушення можуть бути внесені до ЄРДР [558, с. 8]. Однак, на наш погляд, все ж таки доцільно спочатку внести відомості до ЄРДР, а тоді вже виносити постанову про початок досудового розслідування або про

відмову в цьому. Пояснюється це тим, що у слідчого, прокурора є лише 24 години на внесення відомостей до ЄРДР. З огляду на це видається більш доцільною вказівка на те, що після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР слідчий негайно виносить постанову про початок досудового розслідування. В іншому разі, як слушно наголосили В. Берназ та Н. Неледва, регламентація щодо прийняття рішення про початок досудового розслідування фактично прирівнюється до внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відповідних відомостей, що можуть свідчити про вчинене кримінальне правопорушення [34, с. 63]. При цьому, на нашу думку, слід урахувати й можливість винесення постанови про відмову про початок досудового розслідування, оскільки не в кожній заяві чи повідомленні містяться відомості про вчинення саме кримінального правопорушення.

Слушною вбачається й позиція О. А. Вакулік, яка наголосила на неузгодженості процесуальної форми початку досудового розслідування та положень ч. 3 ст. 110 КПК, оскільки рішення слідчого мають прийматись у формі мотивованої постанови. На її думку, зазначене обумовлює необхідність прийняття відповідного процесуального рішення (постанови), яке б визначало момент початку досудового розслідування. У зв'язку з цим цілком виправдано автором запропоновано ч. 1 ст. 214 КПК України викласти в такій редакції: “Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинене кримінальне правопорушення, зобов'язаний винести постанову про початок кримінального провадження, внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування”. При цьому доцільно доповнити КПК України ст. 214-1 такого змісту: “Стаття 214-1. Відмова від внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. 1. За відсутності

підстав для проведення досудового розслідування слідчий, прокурор зобов'язаний винести постанову про відмову в реєстрації відомостей у Єдиному реєстрі досудових розслідувань. 2. Копія постанови надається заявникові” [55, с. 7–8].

У свою чергу, у межах даної дискусії В. Журавель зазначив, що намагання законодавця мінімізувати можливість необґрунтованої відмови в порушенні кримінальної справи та прояву зловживань з боку посадових осіб правоохоронних органів певною мірою зрозумілі, але надмірно спрощена процедура відкриття кримінального провадження має й свої суттєві недоліки. На думку автора, внесення до ЄРДР усіх заяв та повідомлень, у яких містяться лише загальні відомості, які при цьому можуть бути викладені в інтерпретації заявника і не відповідати дійсності, не завжди можуть бути персоніфікованими, без належного повідомлення заявника про кримінальну відповідальність. У свою чергу, це, безперечно, може призвести до значного збільшення кількості матеріалів, що перебувають у провадженні слідчого. У цьому разі інтенсифікація праці слідчого, прокурора не сприяє об'єктивності та повноті процесу дослідження інформації, що надійшла через елементарне зайве навантаження [131, с. 137].

З наведеним твердженням ученого повною мірою не можна погодитися, оскільки аналіз ст. 214 КПК України свідчить про те, що мова йде про вчинене кримінальне правопорушення. У зв'язку з цим можна припустити, що до ЄРДР вносять лише заяви і повідомлення, в яких безпосередньо наведені факти й конкретні обставини вчинення кримінального правопорушення. На нашу думку, передбачений наразі процесуальний порядок початку досудового розслідування (ст. 214 КПК України) вимагає дещо поспішного прийняття рішення (внесення чи невнесення відомостей до ЄРДР), що позбавляє можливості підійти до цього питання з усією об'єктивністю та повнотою. Тобто, як доречно зазначає С. Є. Абламський, їх конкретне визначення покладено на розсуд слідчого або прокурора. З іншого боку, законодавець зобов'язує слідчого або прокурора прийняти рішення по внесенню відомостей невідкладно, але не

пізніше 24 годин, що значно ускладнює їх обґрунтованість, а отже, й дотримання законності в цілому [2, с. 14–15].

З першого погляду здається, що вказані вчені начебто пропонують повернутися до раніше існуючої постанови про порушення кримінальної справи. Проте кримінальний процес не може існувати без прийняття рішення, яке має відображатись у відповідному процесуальному документі, зокрема у постанові. Більш того, у разі відсутності процесуального рішення у формі постанови позбавляє особу права на оскарження. У цьому разі постає цілком логічне питання, чи можна оскаржити внесення відомостей в неповному обсязі або ж якщо кваліфікація діяння визначена з ігноруванням безпосереднього змісту інформації, яка міститься в заявах чи повідомленні. Крім того, не передбачено можливості оскарження безпідставного внесення відомостей до ЄРДР [2, с. 14].

Отже, потребує вдосконалення юридичний факт початку досудового розслідування, яким, на нашу думку, доцільно визначити саме винесення слідчим, прокурором постанови про початок досудового розслідування, про що безпосередньо слід вказати в ч. 1 ст. 214 КПК України. До того ж нагальним питанням є узгодження положень КПК України та відомих нормативно-правових актів стосовно початку досудового розслідування, що в практичній площині призводить до негативних фактів. Зокрема, на думку О. А. Банчука, І. О. Дмитрієвої, Л. М. Лобойка та З. М. Саїдової, головною причиною такої негативної практики слід визнати наявність незаконного п. 7.2 розділу II Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань. Згідно з цим пунктом, нерозкритими визнаються кримінальні правопорушення, з моменту реєстрації яких минуло більше двох місяців, але до Реєстру не внесені дані про оголошення підозри певній особі. Тому слідчі та прокурори неохоче вносять до Реєстру відомості про неочевидні кримінальні правопорушення, які можуть “зіпсувати” статистику розкриття злочинів [594, с. 7].

Далі розглянемо наукові позиції щодо нормативного змісту початку досудового розслідування, що дозволить більш

об'єктивно підійти до напрацювання конкретних пропозицій з цього питання. Так, на думку Т. В. Корчевої, початок досудового розслідування є самостійним етапом і повинен мати процесуальне вираження у формі постанови про початок цієї процедури. Така постанова повинна відповідати вимогам ст. 110 КПК України і на цьому початковому етапі становитиме певний результат кримінальної процесуальної діяльності [184, с. 114], що ми підтримуємо.

Як справедливо зазначає В. В. Павловський, початок досудового розслідування є сукупністю однорідних, систематизованих процесуальних норм (положень кримінального процесуального законодавства України), які визначають форму та зміст процесуальної діяльності учасників кримінального провадження щодо виникнення кримінальних процесуальних відносин на підставі встановлених фактів про вчинені кримінальні правопорушення [313, с. 8].

Отже, початок досудового розслідування є важливим етапом кримінальної процесуальної діяльності уповноважених службових осіб, у ході якого вирішується питання про виникнення або припинення процесуальних відносин. Саме в цей момент вирішується питання, чи бути кримінальному провадженню взагалі, з огляду на що беззаперечною необхідністю є й встановлення відповідної процесуальної форми. Проте законодавцем цей аспект залишився неврегульованим. Для усунення окресленої законодавчої прогалини С. Є. Абламський вказав на доцільність винесення слідчим або прокурором постанови про початок досудового розслідування або відмову в його початку та надіслання її копії зацікавленим учасникам кримінального провадження, яка може бути оскаржена слідчому судді [3, с. 9].

Слід також звернути увагу на законодавчу конструкцію “джерело обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення”, оскільки її нормативний зміст у КПК України не розкривається. На переконання В. В. Вапнярчука, ці обставини, в першу чергу, повинні підтверджувати наявність таких елементів складу кримінального правопору-

шення, як його об'єкт і об'єктивна сторона. Для початку досудового розслідування інформація про інші елементи складу кримінального правопорушення є не обов'язковою (хоча щодо окремих з них вона повинна бути (наприклад, відомості про суб'єктів злочинів, передбачених ст. 393, 394 КК України)). Саме на підставі інформації про вказані обставини вносяться відомості до ЄРДР про попередню правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність [56, с. 179–180].

У свою чергу, М. А. Погорецький зауважує, що такі обставини є оцінною правовою категорією, тому їх наявність визначається уповноваженою особою залежно від результатів зіставлення наявних даних, що містяться у відповідних приводах до початку досудового розслідування, та ознак злочину [595, с. 99], з чим ми погоджуємося. Разом із тим вважаємо, що уповноважені службові особи не повинні маніпулювати, а тим більше вимагати від особи, указувати на конкретність таких обставин. У цьому контексті на сьогодні досить часто від громадян можна почути про необґрунтовану відмову слідчого, прокурора щодо внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР лише тому, що, на їхню думку, не було ніякого злочину.

Згідно зі ст. 214 КПК України джерелами інформації можуть бути: а) заява або повідомлення фізичних та юридичних осіб про вчинення кримінального правопорушення; б) самостійне виявлення слідчим, прокурором кримінального правопорушення з будь-якого джерела. Тобто, це фактичні підстави для внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР. Однак наведений перелік не є вичерпним, оскільки відомчими нормативно-правовими актами передбачені також інші джерела інформації про вчинення кримінального правопорушення. Зокрема, до джерел інформації про вчинені кримінальні правопорушення в п. 2 розділу 1 наказу МВС України від 06.11.2015 р. № 1377 “Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції

заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події” [356] віднесено: 1) повідомлення осіб, які надходять до органу поліції або особи, уповноваженої здійснювати досудове розслідування; 2) самостійно виявлені слідчим або іншою посадовою особою органу поліції з будь-якого джерела обставини кримінальних правопорушень; 3) повідомлення осіб, які затримали підозрювану особу на місці вчинення кримінального правопорушення.

Крім того, згідно з Положенням про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженим наказом ГПУ “Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань” від 06.04.2016 р. № 139 [357] джерелом інформації про вчинення кримінального правопорушення можуть бути: а) матеріали правоохоронних та контролюючих державних органів про виявлення фактів вчинення чи підготовки до вчинення кримінальних правопорушень; б) повідомлення в засобах масової інформації; в) самостійне виявлення прокурором кримінального правопорушення за результатами перевірки у порядку нагляду (у тому числі виявлення кримінального правопорушення прокурором під час здійснення нагляду за додержанням і застосуванням законів).

Проведений аналіз позицій вчених і законодавчих положень свідчить, що в практичному плані значення джерел інформації полягає в тому, що вони: 1) є юридичним фактом, що породжує як кримінальні процесуальні відносини, так і кримінальну процесуальну діяльність; 2) містить відомості про вчинення або можливе вчинення кримінального правопорушення. Проте вести мову про однозначність чи відсутність певного складу злочину не є логічним, адже навіть у п. 5 ч. 5 ст. 214 КПК України вказано, що до ЄРДР вноситься попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність.

Як показав аналіз узагальнення судової практики, слідчі судді відмовляють особі в задоволенні клопотання зобов’язати слідчого, прокурора внести відомості до ЄРДР, мотивуючи це

тим, що в заяві чи повідомленні начебто не містяться відомості про вчинення злочину. На думку слідчих суддів, до ЄРДР необхідно вносити тільки відомості, які дійсно вказують те, що мало місце вчинення кримінального правопорушення. Тобто, це ті заяви та повідомлення, у яких безпосередньо містяться відомості про подію злочину [519; 520].

Наприклад, вивчивши скаргу ОСОБА_1 про зобов'язання прокурора Генеральної прокуратури України внести відомості до ЄРДР та долучені до неї матеріали, слідчий суддя Печерського районного суду м. Києва дійшов висновку, що Генеральною прокуратурою України зроблено правильний висновок щодо відсутності підстав для внесення відомостей до ЄРДР з вказаної заяви, оскільки в цій заяві не наведено формальних ознак злочинів, які заявник вважає вчиненими. Адже заявником в поданій заяві наводяться виключно власні міркування та припущення щодо вчинення, на його думку, злочинів суддями, прокурорами, Генеральним прокурором України та іншими особами. Отже, невнесення відомостей до ЄРДР із заяв, які за своєю суттю не є заявами про кримінальне правопорушення, не є бездіяльністю слідчого чи прокурора згідно з положеннями п.1 ч.1 ст. 303 КПК та, відповідно, не є предметом судового контролю [521]. Таким чином, ураховуючи положення ч. 4 ст. 304 КПК, слідчий суддя відмовив у відкритті провадження за скаргою, що не підлягає оскарженню.

Як слушно зауважили О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Л. М. Лобойко та З. М. Саїдова, звичайні громадяни не повинні володіти спеціальними юридичними знаннями, аби вміти “правильно” назвати формальні ознаки злочину під час подання повідомлення про нього. Подібна практика створює штучні бар'єри для реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, адже заснована на суб'єктивній оцінці слідчим, прокурором або слідчим суддею “правильності” викладу інформації в заяві чи повідомленні. Хоча закон жодних вимог щодо цього не висуває [594, с. 7].

Крім того, А. С. Симчук зазначає, що на практиці мають місце випадки, коли органи досудового розслідування безпідстав-

но не реєструють очевидні звернення осіб про вчинені кримінальні правопорушення. Про такий стан протиправних дій правоохоронних органів свідчать відповідні дані Генеральної прокуратури, отримані в результаті нагляду за діяльністю органів досудового розслідування. Зокрема, за три місяці 2015 року було виявлено 1116 порушень Закону, допущених при реєстрації заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення. Однак не призначення керівником органу досудового розслідування слідчого, який здійснюватиме досудове розслідування, відповідно до положень ч. 1 ст. 214 КПК не є перешкодою для оскарження відповідної бездіяльності в порядку, визначеному ст. 303–308 КПК України [431, с. 145]. З метою усунення подібних непорозумінь, на слушне переконання О. А. Вакулік, ч. 1 ст. 303 КПК України слід доповнити додатковим пунктом 3 такого змісту: “рішення слідчого, прокурора про початок кримінального провадження — потерпілим, його представником або законним представником, підозрюваним, його захисником або законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження” [55, с. 8].

З дослідженого питання звернемо увагу на те, що відповідно до ст. 98-2 КПК України 1960 р. на прокурора, слідчого, органи дізнання та суд було покладено обов’язок вручити копію відповідної постанови особі, щодо якої порушено справу, та потерпілому негайно. У разі неможливості негайного вручення копія постанови повинна була бути вручена не пізніше трьох діб з моменту її винесення. За відсутності підстав до порушення кримінальної справи прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя своєю постановою відмовляли в порушенні кримінальної справи, про що повідомляли зацікавленим особам, підприємствам, установам, організаціям. При цьому постанову слідчого і органу дізнання про відмову в порушенні кримінальної справи можна було оскаржити відповідному прокуророві, а якщо таку постанову винесено прокурором — то прокурору вищого рівня.

З-поміж іншого, на нашу думку, слід взяти до уваги те, що системи кримінальної юстиції європейських країн також фак-

тично повністю відмовилися від досудового слідства у його “класичному” розумінні. Специфікою кримінального процесу цих держав є те, що досудове провадження за кримінальним процесуальним законодавством здійснюється переважно у формі поліцейсько-прокурорського дізнання. При цьому головна роль у встановленні обставин вчинення кримінального правопорушення відводиться судовому слідству, яке проходить з жорстким дотриманням принципу змагальності сторін та реальної участі судді, суду у проведенні слідчих дій [525, с. 58]. Отже, в цьому напрямі діяльності правоохоронних органів потребують свого подальшого вдосконалення положення КПК України, що забезпечить їх відповідність міжнародним правовим стандартам у сфері захисту прав людини.

Приведення національного законодавства у відповідність до вимог міжнародно-правових документів сприяє налагодженню, поширенню та поглибленню міжнародної співпраці. У цьому напрямі діяльності необхідно дотримуватись основних міжнародно-правових документів, що регламентують захист прав і свобод людини, визначають світові підходи щодо протидії злочинності та встановлюють загальноприйняті правила поведінки посадових осіб [39, с. 12]. Проте стосовно питання початку досудового розслідування на рівні кримінального процесуального законодавства європейських країнах існують різні вимоги, зокрема в окремих передбачено винесення постанови про це, а в інших — ні. Наприклад, у КПК Польщі передбачено, що в разі наявності достатніх підстав вважати, що було вчинене кримінальне правопорушення, яке було виявлене уповноваженим органом чи про вчинення якого було отримане повідомлення, виноситься постанова про початок розслідування, в якій вказується діяння, що є предметом кримінального провадження, а також його правова кваліфікація. Отримавши повідомлення про вчинення злочину, орган, уповноважений здійснювати досудове розслідування, негайно виносить постанову про початок розслідування або про відмову у його початку. Копія постанови про початок розслідування, винесена поліцією, негайно надсилається прокурору. Постанова

ву про відмову в початку розслідування або про закриття розслідування виносить поліція або прокурор, постанова, винесена поліцією, підлягає затвердженню прокурором. Про початок або відмову в початку розслідування в письмовій формі повідомляються особи чи організації, які заявили про вчинення злочину, а також потерпілий [190, с. 247–249].

У той самий час аналіз особливостей кримінальної процесуальної регламентації досудового розслідування Німеччини, Італії та Франції свідчить про те, що його початок не пов'язується з прийняттям окремого процесуального рішення, яке повинно відображатися в документальній формі [476, с. 523].

Стосовно КПК пострадянських країн, то в більшості з них зберігається, зокрема в Білорусії, Молдові, Туркменістані та ін., стадія порушення кримінальної справи, яка окреслена певними межами приводів і підстав щодо регламентації її початку, а також строків проведення дослідчої перевірки заяв та повідомлень, що раніше було закріплено й у нашій державі за КПК України 1960 р.

Результати порівняльного аналізу початкового етапу досудового розслідування за КПК України 1960 р. та за чинним КПК України надали М. А. Погорецькому підстави для висновку, що спільним у них є те, що як і за КПК України 1960 р., так і за чинним КПК України для початку досудового провадження передбачаються відповідні приводи та підстави. Хоча в чинному КПК України, на відміну від КПК України 1960 р., вони прямо не вказуються, проте такий висновок можна зробити з аналізу змісту ч. 1 ст. 214 КПК України 2012 року [595, с. 94].

Останнім часом в окремих країнах радянського простору засвідчується певне вдосконалення початку досудового розслідування. Зокрема, у Республіці Молдова процесуальною фігурою, яка безпосередньо здійснює досудове розслідування, є офіцер із кримінального переслідування (ст. 57 КПК Республіки Молдова), який наділений правом провадження слідчих та розшукових дій. Проте порушення кримінальної справи, висунення особі обвинувачення, обрання запобіжного заходу,

складання обвинувального висновку є виключною компетенцією прокурора. Подібний до чинного в Україні порядку початку досудового розслідування було введено в Грузії, де розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного електронного реєстру кримінальних справ. Проте, на відміну від ЄРДР, передбаченого КПК України, до електронної системи Грузії слідчий долучає електронну копію заяви або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, протоколу огляд місця події, допиту осіб та інші [55, с. 8].

Під час обговорення законопроекту КПК України, враховуючи положення Концепції реформування кримінальної юстиції, В. І. Фаринник зазначав, що подібна до європейської організація розслідування кримінальних правопорушень можлива і сприяла б процесуальній економії часу й коштів. Проте поєднання в одному суб'єкті досудового розслідування різних повноважень суперечить вітчизняній “доктрині” кримінального судочинства, яка, навпаки, наполягає на максимальному відмежуванні діяльності органів досудового слідства від діяльності органів дізнання, пояснюючи дану обставину як гарантію їх процесуальної самостійності та незалежності [525, с. 59; 179].

У світлі євроінтеграційних процесів діяльність органів досудового розслідування повинна здійснюватися відповідно до засад (принципів) кримінального провадження, передбачених ст. 7 КПК України, зокрема: верховенства права, законності, рівності перед законом і судом, поваги до людської гідності, забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, свободи від самовикриття та права не свідчити проти себе, близьких родичів та членів сім'ї, заборони двічі притягувати особу до кримінальної відповідальності за одне й те саме правопорушення, забезпечення права на захист, змагальності сторін у кримінальному провадженні й судочинстві, свободи в поданні ними до суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості та ін. Наразі ці та інші вимоги закріплені в низці наказів МВС України та Національної поліції.

З метою належного виконання положень КПК України на законодавчому рівні продовжують прийматися нові нормативно-правові акти, а також вноситись зміни та доповнення до чинних. У цьому напрямі важливого значення набуває приведення нормативно-правових актів МВС України у відповідність до КПК України та Закону України “Про Національну поліцію”. У першу чергу, це стосується організації роботи з розслідування та розкриття кримінальних правопорушень.

Стосовно початку досудового розслідування слід відзначити наказ МВС України від 09.08.2012 р. № 686 “Положення про органи досудового розслідування МВС України” [335], наказ МВС України від 06.11.2015 р. № 1377 “Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події” [356] та Положення про порядок єдиного ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженого наказом Генеральної прокуратури України від 06.04.2016 р. № 139 [357].

Як зазначили О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, З. М. Саїдова та М. І. Хавронюк, у цьому напрямі не обходиться без відвертих помилок і протиріч вимогам закону, оскільки, на їхню думку, при внесенні змін та доповнень переважно не береться до уваги нова ідеологія КПК України. Зокрема, проаналізувавши “Положення про органи досудового розслідування МВС України” вчені виявили такі недоліки:

1. У пункті 5.4 помилково, у супереч КПК України, зазначено, що:

а) керівники органів досудового розслідування мають право будь-яким способом втручатися в процесуальну діяльність слідчого, зокрема визначати кваліфікацію кримінального правопорушення;

б) “працівники організаційно-методичних підрозділів” та “слідчі-криміналісти” мають певні права в кримінальному процесі, зокрема право доступу до матеріалів кримінальних проваджень, витребувати їх у слідчого для перевірки стану розслідування, вивчення і надання вказівок тощо.

2. Пункт 5.7 порушує вимогу чинного КПК України щодо обов'язковості до виконання оперативними підрозділами лише письмових, а не будь-яких вказівок слідчого.

3. У Розділах VI, VII не враховано положення статті 3 КПК України про те, що слідчий є виключно службовою особою, уповноваженою здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень. Тому “слідчий-методист”, “слідчий-криміналіст” особисто не уповноважений здійснювати досудове розслідування або фактично не здійснює його, то він не може іменуватися слідчим [383, с. 12, 18].

Аналізуючи положення чинного КПК України, доходимо висновку, що в ньому, на відміну від КПК України 1960 р., майже не міститься жодних положень стосовно змісту заяви чи повідомлення та порядку їх прийняття. Водночас, за дослідженням В. В. Павловського, у науці кримінального процесу існує твердження про те, що закріплення в кримінальному процесуальному законодавстві чіткої форми заяв або повідомлень про вчинене кримінальне правопорушення може призвести до випадків безпідставної відмови в прийнятті та реєстрації у ЄРДР заяви або повідомлення за формальними підставами — відсутність або неналежне оформлення обов'язкового реквізиту в зверненні особи. Згідно з проведенням автором анкетуванням за доцільність визначення процесуальної форми заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення в КПК України висловилося 183 (75,6 %) слідчих та 141 (89,8 %) оперуповноважених ОВС [313].

У ракурсі вдосконалення положень КПК України щодо форми заяв і повідомлень слід взяти до уваги й підтримати позицію Ю. П. Аленіна, який запропонував ст. 214 КПК України доповнити таким змістом: “Заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення можуть бути усними або письмовими. Усні заяви заносяться до протоколу, який підписують заявник та посадова особа, що прийняла заяву. Заявник попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину відповідно до ст. 383 КК України. Повідомлення службових осіб, органів,

установ, підприємств та організацій про вчинення кримінального правопорушення викладається в письмовій формі. До повідомлення можуть бути додані документи і предмети, які підтверджують обставини вчинення діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Усна заява заноситься до протоколу, в якому зазначаються відомості про особу заявника і зміст його заяви від першої особи. Протокол підписують заявник і посадова особа, яка склала протокол. Одночасно слідчий зобов'язаний вжити всіх можливих заходів, щоб запобігти кримінальному правопорушенню або припинити його. За наявності відповідних підстав, що свідчать про реальну загрозу життю та здоров'ю особи, яка повідомила про кримінальне правопорушення, слід вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки заявника, а також членів його сім'ї та близьких родичів, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на заявника" [12, с. 181].

Вважаємо, що наведене вченим доповнення є цілком обґрунтованим і прийнятним, у зв'язку з цим його слід внести до чинного КПК України.

Окремо зазначимо про відсутність у КПК України положення щодо заходів забезпечення безпеки осіб, вичерпний перелік яких міститься в ст. 2 Закону України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" [354]. У контексті цього питання Ю. П. Алєнін зазначив, що в ст. 214 чинного КПК України таке положення не передбачене і взагалі право на забезпечення безпеки заявника та інших осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, подані досить стисло і лише в окремих нормах, а не в концентрованому вигляді, як це мало місце в КПК України 1960 р. (ст. 521–532), де докладно були виписані права осіб та регламентована процедура забезпечення безпеки суб'єктів кримінального провадження. Наведене наочно свідчить про певний недолік нового КПК України [12, с. 176]. Це знову таки вказує на необхідність внесення відповідних змін до КПК України з цього питання. Крім того, законодавцем не закріплено поло-

жень щодо необхідності вжиття всіх можливих заходів для запобігання кримінального правопорушення або його припинення, як це було передбачено в ст. 97 КПК України 1960 р.

Отже, ураховуючи аналіз законодавчих, нормативно-правових актів та літературних джерел в межах окресленої проблеми, можна дійти висновку, що даний правовий інститут потребує концептуального переосмислення крізь призму норм Конституції України, міжнародно-правових стандартів і відповідної практики застосування як попереднього, так і чинного КПК України. На сучасному етапі подальшого реформування кримінального судочинства України такі погляди доцільно переглянути з урахуванням минулого позитивного практичного досвіду та міжнародно-правових стандартів, обов'язок дотримання яких взяла на себе наша держава. Звичайно, правова дійсність сучасного етапу розвитку нашої держави вимагає кардинальних змін у кримінальному процесі, але ми вважаємо, що не шляхом відмови від досудового слідства.

З урахуванням наведеного та беручи до уваги необхідність вдосконалення кримінального процесуального законодавства, *пропонуємо до ст. 214 КПК України внести такі зміни та доповнення.*

Частина 1 викласти в такій редакції: “Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Про початок досудового розслідування або про його відмову слідчий, прокурор виносять постанову, у якій обов'язково вказується дата внесення відомостей, номер кримінального провадження та попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, прізвище, ім'я, по батькові та посада службової слідчого, прокурора, який розпочав досудове розслідування.

Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування. Слідчий невідкладно надсилає копію постанови про початок досудового розслідування або про його відмову прокурору, потерпілому або заявнику. За неможливості негайного вручення копія постанови вручається не пізніше трьох діб з моменту її винесення. У разі неможливості вручення зазначеним особам копії постанови про початок досудового розслідування в зазначений строк через їх хворобу, неможливість встановлення місця перебування чи з інших поважних причин копія постанови вручається протягом трьох діб з моменту явки, приводу чи встановлення місця перебування цих осіб. Якщо особа відмовляється одержати копію постанови про початок досудового розслідування, прокурор, слідчий складають відповідний протокол”.

Частину 4 доповнити таким змістом: “Заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення можуть бути усними або письмовими. Усні заяви заносяться до протоколу, який підписують заявник та посадова особа, яка прийняла заяву. Заявник, потерпілий попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину відповідно до ст. 383 КК України.

Повідомлення службових осіб, органів, установ, підприємств та організацій про вчинення кримінального правопорушення викладається в письмовій формі. До повідомлення можуть бути додані документи і предмети, які підтверджують обставини вчинення діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Усна заява заноситься до протоколу, в якому зазначаються відомості про особу заявника і зміст його заяви від першої особи. Протокол підписують заявник і посадова особа, яка склала протокол.

Одночасно слідчий зобов’язаний вжити всіх можливих заходів, щоб запобігти кримінальному правопорушенню або припинити його. За наявності відповідних підстав, що свідчать про реальну загрозу життю та здоров’ю особи, яка повідомила про кримінальне правопорушення, слід вжити необхідних за-

ходів для забезпечення безпеки заявника, а також членів його сім'ї та близьких родичів, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на заявника”.

Частина 6 виключити.

Частина 7 викласти в такій редакції: “Якщо відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесені прокурором, він зобов’язаний винести постанову про початок досудового розслідування, яку невідкладно, але не пізніше наступного дня, з дотриманням правил підслідності передати разом із наявними в нього матеріали до органу досудового розслідування та доручити проведення досудового розслідування. Копія постанови також надсилається потерпілому або заявнику”.

Вважаємо, що запропоновані нами зміни й доповнення сприяють більш виваженій практичній реалізації завдань кримінального провадження щодо охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

1.3. Досудове слідство як форма досудового розслідування

У низці наукових джерел ученими визначаються три періоди розвитку досудового слідства: 1) друга половина XIX — початок XX ст.; 2) за часів Української РСР (1918–1991); 3) розвиток після набуття Україною незалежності (з 1991 р.) [226, с. 8–9]. Таку авторську класифікацію основних історичних етапів розвитку вітчизняного досудового слідства запропонувала й О. А. Солдатенко. При цьому вчена зазначила, що на формування досудового слідства вплинули: звичаї східнослов’янських племен; норми звичаєвого права, княжих статутів та збірників Русі, Литовських статутів, Магдебурзького права, статuti українських гетьманів (“Березневі”, “Переяславські”, “Глухівські” та ін.), “Права, за якими судиться малоросійський народ”, закони Російської імперії [454, с. 6]. Тобто, це свідчить

про недоцільність говорити лише про три періоди, оскільки зазначені історичні пам'ятки права діяли в більш ранні періоди. Отже, вважаємо таку періодизацію занадто вузькою, що не дозволяє отримати більш-менш чітке уявлення про розвиток досудового слідства на теренах України. Як зауважив С. В. Юшков, у справах про злочини проти князівської влади застосовувалися форми слідчого процесу. Зокрема, самі князі та їхні агенти вели слідство й проводили суд [586, с. 522].

Щодо періодизації розвитку досудового слідства ми поділяємо позицію О. Ю. Солдатенка, який вважає за доцільне розпочинати вивчення становлення досудового слідства на теренах України ще з часів існування Київської Русі (до другої половини XIX ст.) [454, с. 250–251]. Адже, за дослідженням П. А. Погорецького, аналіз нормативних і наукових джерел з досліджуваної проблеми свідчить про те, що в давні часи на Русі не було спеціальних органів та осіб, які мали виконувати розшукові й слідчі функції, оскільки діяла приватна помста. Основною причиною цього було те, що державність ще не набула достатнього розвитку для утворення відповідних владних інститутів. Певну правову регламентацію розшук, що поєднувався зі слідством, одержав лише за часів Руської Правди (XI–XIII ст.). У цей період розшук покладався на потерпілого [331, с. 9–10].

Відповідно до Указу від 8 липня 1860 р. в Російській імперії вперше був запроваджений інститут судових слідчих, які підпорядковувалися міністерству юстиції. Запровадження інституту судових слідчих мало на меті зосередити провадження досудового слідства в руках службових осіб, для яких воно було б єдиною й основною функцією, що мало позитивно вплинути на його якість, швидкість та об'єктивність [244, с. 164].

З прийняттям Статуту кримінального судочинства 1864 р. формальне слідство передавалося новому органу — судовим слідчим, які організаційно входили до складу судового відомства. Попереднє розслідування поділялося на дізнання і попереднє слідство в новому значенні [530, с. 443]. Це був не про-

сто формальний поділ, а й принциповий: повноваження поліції щодо провадження процесуальних дій обмежувалися законом і акти дізнання не мали формальної сили та були лише підсобним матеріалом для слідчого при провадженні попереднього слідства [554, с. 781–782]. Проте остаточного й повного розмежування поліцейських і судових функцій в цей період ще не відбулося, а розслідування поділялося на попереднє (встановлювався факт події, яка містила ознаки складу злочину) і формальне (визначалося, чи винна особа та чи підлягає вона покаранню) [331, с. 16].

Як зазначив М. А. Чельцов-Бебутов, теоретичною підставою для такого розподілу між діями слідчого і поліції було протиставлення судової влади адміністративній. Лише дії органів судової влади, що здійснюються у встановленому процесуальному порядку, можуть тягнути за собою правові наслідки [554, с. 782].

Спираючись на положення СКС 1864 р., І. Я. Фойницький досудове слідство визначив як низку вчинених судовими органами дій, що з'ясовують подію злочину і ймовірну винуватість чи невинуватість осіб, стосовно яких висувається обвинувачення в його вчиненні, а також вирішують питання про подання справи до суду для остаточного розгляду. Від дізнання така діяльність відрізнялася тим, що дізнання здійснювалося негласно, не призводило до застосування примусових заходів і досліджувало не стільки винуватість осіб, скільки дійсність події злочину. Від судового слідства така діяльність відрізнялася відсутністю дослідження обставин справи у вигляді остаточного вирішення питання про винуватість і полягала в збиранні матеріалу, на підставі якого розглядалося питання про віддання особи до суду [531, с. 387–388]. Разом з тим зазначається, що досудове слідство передбачалося в справах про злочини і проступки, що тягли за собою позбавлення всіх прав стану чи всіх особливих, особисто по стану притаманних прав і переваг, тобто у справах, підсудних окружному суду за участю присяжних засідателів [60, с. 357–358]. Як правило, це були справи про тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Як бачимо, уже на той час до досудового слідства висувалися більш високі порівняно з дізнанням законодавчі вимоги, у зв'язку з чим слідчий мав більш поширені права.

Так, згідно зі ст. 269–271 СКС слідчий мав право: перевіряти, доповнювати та анулювати всі без винятку дії поліції; доручати поліції провадження дізнання; збирати довідки тощо.

З введенням у дію Декрету “Про Суд” № 1 було скасовано інститут судових слідчих, а згідно зі ст. 3 попереднє слідство в кримінальних справах покладалося на місцевих суддів, що здійснювалося одноосібно [112]. Відповідно до “Тимчасового положення про Народні суди і Революційні трибунали” попереднє слідство в Україні також здійснювалося судовою владою (особливими народними слідчими (ст. 10) та народними слідчими, безпосередньо постійними народними судьями (ст. 39) [448]. Тобто, попереднє слідство здійснювалося посадовими особами судової влади.

Згодом було прийнято Інструкцію для народних слідчих від 18.06.1921 р., спрямовану на визначення порядку організації та здійснення слідчими своїх функцій. Також було вдосконалено процесуальний статус слідчого, зокрема, наділено його правом самостійно вирішувати всі питання, пов'язані з досудовим розслідуванням (за винятком закриття кримінальної справи, яке здійснювалося лише за постановою народного суду) [141, с. 273].

У досліджуваній історичний період важливе значення мало прийняття першого КПК Української СРР 1922 р., згідно з п. 5 ст. 23 якого розслідування в кримінальних справах покладалося на народних слідчих, слідчих, які перебували при революційних трибуналах, військових слідчих і слідчих із найважливіших справ наркомату юстиції. У межах дослідження цього кодексу О. А. Солдатенко зауважила, що він характеризувався пошуком шляхів та моделей створення радянського кримінального процесу. При цьому не виключалася можливість використання в нових умовах концептуальних ідей та нормативних досягнень вітчизняної судової системи другої

половини XIX ст. У цей час попереднє слідство перебуває в складі суду та органів юстиції [455, с. 10].

КПК Української СРР 1927 р. містив низку нових важливих положень кримінального судочинства. Так, у ньому значно розширено права слідчого у сфері керівництва та нагляду за органами дізнання, а також у вирішенні питання про віддання обвинуваченого до суду або закриття кримінальної справи. При цьому загальна структура досудового слідства залишилася незмінною. Загалом, як зазначила Г. О. Попова, система правоохоронних органів УСРР у другій половині 1920-х років була досить складною. Вона охоплювала: органи суду, прокуратури, дізнання і слідства, ДПУ, адвокатура та НКВС, до структури якої належали органи міліції та розшуку УСРР тощо. Особливу ж роль відігравав Народний комісаріат юстиції [342, с. 271].

Основним напрямком розвитку досудового слідства часів Української РСР було не тільки організаційне перепідпорядкування слідчих апаратів органам виконавчої влади, а й розмивання меж між дізнанням і досудовим слідством. Як зауважував з приводу цього М. М. Гродзинський, з перших днів існування радянського кримінального процесу дізнання і попереднє слідство розглядалися як принципово однакові види попереднього розслідування [91, с. 164–175].

Наступний етап формування досудового слідства характеризується посиленням ролі виконавчої влади в досудовому провадженні. Так, у 1928 р. наказом Наркомату юстиції і Генерального прокурора республіки слідчий апарат був переданий у повне підпорядкування прокуратури [252, с. 18]. На законодавчому рівні це передбачалося в ст. 175 Положення про судострій УРСР 1928 р. Однак прокуратура не була в повному розумінні органом виконавчої влади і мала певну самостійність, тому подальшим кроком був поділ слідчого апарату між різними відомствами виконавчої влади [82, с. 36].

У 1933 р. прокуратура СРСР стала самостійним державним органом, що володіє слідчим апаратом. У той самий час нижчі органи прокуратури і віднесені до них слідчі й далі перебували

в системі наркомату юстиції. З 1936 р. слідчий апарат був зосереджений в Прокуратурі СРСР. В організаційному плані характерними рисами його були, з одного боку, наявність єдиного слідчого апарату з кримінальних справ у системі прокуратури й одночасно численні труднощі, зумовлені, як правило, перевантаженнями слідчих. З іншого боку, мало місце зростання ролі органів дізнання в розслідуванні злочинів, для чого в 1940–1950 рр. у міліції були створені свої слідчі апарати, керівництво, яких здійснювалося слідчим відділом Головного управління міліції МВС СРСР [50, с. 280].

З 1940 р. в складі органів Народного комісаріату внутрішніх справ (далі — НКВС) на місцях створювалися відділи боротьби з бандитизмом, що проводили досудове слідство в справах своєї компетенції (про кримінальний бандитизм). З 1941 р., зокрема після виділення з НКВС, у складі Народного комісаріату державної безпеки (політична поліція) залишалися органи попереднього слідства з боротьби з бандитизмом [82, с. 36].

Посилення контролю за діяльністю з боку прокуратури, партійних і радянських органів за органами міліції відбулося на підставі рішення XX з'їзду КПРС. З того часу органи внутрішніх справ перейшли в підпорядкування Рад депутатів трудящих. Відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КПУ від 16.11.1956 р. відбулася реорганізація управлінь МВС і управлінь міліції [26, с. 4].

Із часу введення в дію Основ кримінально-процесуального законодавства СРСР і УРСР 1959 р. право здійснення попереднього розслідування мали лише слідчі органи прокуратури і Комітету державної безпеки при Раді міністрів СРСР. Проте практика розслідування злочинів свідчила про необхідність змін у цьому напрямі, адже не було взаємодії між прокурорами й оперативними підрозділами, що негативно впливало на розслідування. У зв'язку з цим наприкінці 1950-х — на початку 1960-х років вживають заходи для структурної перебудови органів міліції [559, с. 212].

Отже, результатом проведення чергової реформи стала ліквідація слідчих підрозділів в органах внутрішніх справ, а з 1958

по 1991 рік досудове слідство пов'язується з законодавчим формуванням більш демократичного порядку провадження досудового слідства, а також системи органів, які його здійснюють, у вигляді, схожому з тим, який існує й сьогодні [455, с. 10].

За КПК 1960 р. досудове слідство проводилося після початку кримінальної процесуальної діяльності (стадії порушення кримінальної справи). Суб'єктом його здійснення був слідчий, який у ході процесуальної діяльності був самостійним та в межах своїх повноважень приймав рішення про спрямування слідства й визначав послідовність проведення процесуальних дій. Досудове слідство було спрямоване на збирання доказів винуватості конкретної особи у вчиненні злочину, повідомлення її про підозру, складання обвинувального акту та подання його до суду для вирішення справи по суті. Тобто, остаточно було розмежовано дізнання та досудове слідство.

Відповідно до ст. 112 КПК 1960 р. підслідність кримінальних справ про злочини розподілялася між трьома відомствами: прокуратурою, Міністерством внутрішніх справ та Комітетом державної безпеки Союзу РСР. У 1961 р. створюються слідчі апарати КДБ, а з 1963 р. слідчі апарати об'єднуються в МОГП (пізніше — МВС). Також згідно зі ст. 114 КПК 1960 р. слідчий порівняно з іншими роками мав більш широкі повноваження, був самостійним і незалежним у прийнятті всіх рішень під час проведення попереднього слідства та слідчих дій. Винятки з цього правила становили випадки, коли законом була передбачена необхідність отримання санкції від прокурора (наприклад, обшук). Слідчий був уповноважений давати органам дізнання доручення, які були обов'язковими до виконання останніми. Загальний термін виконання доручень слідчого становив 10 днів, по завершенні якого орган дізнання надавав письмову відповідь.

У контексті дослідження становлення та перспектив розвитку досудового слідства в Україні за КПК України 1960 р. О. А. Солдатенко визначила його як форми досудового розслідування, що за своєю суттю є діяльністю органів досудового слідства, яка здійснюється під наглядом прокурора й обмеже-

ним контролем суду та полягає у збиранні, дослідженні, перевірці й оцінюванні доказів, вжитті інших заходів щодо встановлення причин і обставин злочину; осіб, які його скоїли; характеру й розміру збитків, завданих злочином; виявлення та усунення обставин, що сприяли скоєнню злочину [455, с. 7].

Наступний період розвитку досудового слідства пов'язаний із здобуттям Україною незалежності. З цього часу реформування досудового слідства почало здійснюватися згідно з Концепцією судово-правової реформи в Україні від 28.04.1992 р. Цією Концепцією передбачалося послідовне реформування слідчого апарату, прийняття державної програми реформування слідчих органів і відповідного закону про слідчі органи та органи дізнання, створення правових і матеріально-технічних передумов для незалежного слідчого апарату з відповідною спеціалізацією слідчих [359].

У цьому напрямі Законом України від 30.06.1993 року “Про внесення в деякі законодавчі акти України змін і доповнень по удосконаленню досудового слідства” було закріплено дізнання як первинну форму досудового розслідування з обов'язковим проведенням досудового слідства в усіх кримінальних справах, за винятком справ про злочини приватного обвинувачення та справ, порушених за протокольною формою досудової підготовки матеріалів про злочин. Виключно слідчим було надано право притягувати осіб як обвинувачених і завершувати досудове розслідування складанням обвинувальних висновків або прийняттям інших рішень, що передбачали подальше провадження в суді [118, с. 62].

Прийняття у 1996 р. Конституції України визначило новий вектор розвитку інституту досудового слідства. Так, у п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України встановлено, що правовий статус органів досудового розслідування встановлюється виключно законом. Разом із тим у п. 9 Перехідних положень передбачено, що прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію досудового розслідування до початку функціонування органів, яким законом будуть передані відповідні функції.

У результаті проведення у 2001 р. «малої судової реформи» над органами досудового слідства встановлено судовий контроль за взяттям осіб під варту та проведенням окремих слідчих дій. Подальше реформування досудового слідства здійснювалося на основі Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої указом Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008 [179].

Беручи до уваги викладене, підтримаємо позицію О. Ю. Тарова про необхідність розрізнення таких періодів розвитку досудового слідства в Україні: 1) становлення державності, а саме заснування Київської Русі; 2) із часу проведення Судової реформи 1864 р.; 3) прийняття першого КПК УРСР 1922 р.; 4) прийняття Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік 1958 р.; 5) набуття Україною незалежності [476, с. 14–60]. Разом з тим доцільно виділити й шостий період, що зумовлено прийняттям у 2012 р. нового КПК України, яким концептуально змінено питання процесуального регулювання інституту досудового слідства.

Сучасний етап розвитку досудового слідства розпочинається з часу введення в дію КПК України 2012 р., яким концептуально змінено даний інститут. За твердженням А. Реви, згідно з новим КПК України досудове слідство — це система державних правоохоронних органів, що діють у найбільш суворій сфері соціальної практики — протидії злочинності шляхом реалізації внутрішньої державно-правової функції, пов'язаної з розслідуванням найтяжчих кримінальних порушень — злочинів [384, с. 140].

У пункті 6 ч. 1 ст. 3 КПК України закріплено, що досудове слідство — це форма досудового розслідування, у якій здійснюється розслідування злочинів. Згідно КПК України саме слідчий уповноважений в повному обсязі проводити досудове розслідування, а також зобов'язаний вжити всіх заходів, спрямованих на встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення та осіб, винних у його вчиненні. Визначення таких особливостей досудового розслідування є однією з новел чинного КПК України. Така діяльність здійснюється під

процесуальним керівництвом прокурора, на якого покладається обов'язок організації процесу досудового розслідування, визначення його напрямів, координації проведення процесуальних дій, забезпечення під час кримінального провадження вимог законів України.

Як слушно зазначили І. В. Солов'євич та О. А. Солдатенко, активну дискусію викликають не тільки процесуальні проблеми регламентації досудового слідства, адже не менш багатоаспектним є питання його правової природи й місця слідчого апарату в системі державних органів. Пропозиції щодо концентрації досудового слідства в органах внутрішніх справ суперечать Концепції судово-правової реформи в Україні, яка передбачає реальне розмежування функцій органів досудового слідства і дізнання як у процесуальному, так і в організаційному порядку [456, с. 174]. Дійсно, необхідність вирішення хоча й різноаспектних, але тісно пов'язаних процесуальних проблем досудового слідства та організаційних проблем слідчого апарату обумовлюють підвищений інтерес дослідників.

Відповідно до положень п. 17 ч. 1 ст. 3 КПК України слідчий є службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, яка уповноважена в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень.

Крім того, аналіз змісту положення п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України дає можливість стверджувати, що слідчого та керівника органу досудового розслідування фактично віднесено до сторони обвинувачення. З такою законодавчою логікою аж ніяк не можна погодитися, оскільки реалізація функції обвинувачення покладена на прокурора (п. 1 ч. 1 ст. 131-1 Конституції України, п. 3 ч. 1 ст. 3, п. 15 ч. 2 ст. 36 КПК України) і здійснюється безпосередньо в суді. Проте слідчий та керівник

органу досудового розслідування не мають жодного стосунку до судового розгляду, тим більше до підтримання державного обвинувачення. З приводу цього у світлі дослідження КПК України 1960 р. Б. В. Романюк цілком доречно зазначив, що для забезпечення демократичного відправлення правосуддя слідчий не повинен бути представником жодної зі сторін у змагальному процесі [398, с. 134–135], що ми повністю підтримуємо. Відзначимо, що позицію про не коректність віднесення слідчого та керівника органу досудового розслідування до сторони обвинувачення підтримало 89 % опитаних респондентів. Це свідчить про доцільність внесення до КПК України відповідних змін із окресленого питання.

На нашу думку, беззаперечним є те, що основна спрямованість кримінальної процесуальної діяльності слідчого та керівника органу досудового розслідування — це виявлення, фіксація та оцінка доказів і обставин — як тих, що викривають особу, так і тих, що її виправдовують, а також встановлення пом'якшувальних чи обтяжувальних обставин з метою прийняття законних, обґрунтованих і неупереджених процесуальних рішень. Інакше кажучи, вони виконують функцію розслідування (досудового слідства). Однак на сьогодні у фаховій літературі розглядається лише три основні функції, що безпосередньо реалізуються в кримінальному провадженні, а саме: обвинувачення, захисту та правосуддя. У цьому сенсі слідчого та керівника органу досудового розслідування доцільно віднести до учасників кримінального провадження, перелік яких наданий у п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України.

Відповідно до положень ст. 40 КПК України слідчий має право провадити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії на території, яка знаходиться під юрисдикцією іншого органу досудового розслідування, або своєю постановою доручити їх проведення такому органу досудового розслідування, який зобов'язаний її виконати (ч. 6 ст. 218 КПК), а також письмово доручати проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам. Крім того, на підставі

ст. 311–313 КПК України, слідчий має право оскаржити рішення, дії чи бездіяльність прокурора.

У той самий час, у КПК України встановлено особливий порядок оскарження слідчим відмови наглядаючого прокурора в погодженні клопотання до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій. Ініціювати розгляд питань, порушених слідчим у клопотанні до слідчого судді перед прокурором вищого рівня, може тільки керівник органу досудового розслідування [197, с. 139].

Отже, у слідчого відсутні повноваження на те, щоб самостійно визначати напрями розслідування, проводити слідчі дії, застосовувати заходи процесуального примусу, у тому числі й запобіжні заходи, зокрема захистити власну гідність або залишити при собі хоча б своє внутрішнє переконання в разі незгоди з позицією прокурора, оскільки права безпосереднього оскарження вказівок вищому прокурору слідчого позбавлено, але натомість введено новелу щодо оскарження зазначених питань в апеляційному суді. При цьому прокурора більше не обтяжено обов'язком передачі справи іншому слідчому, якщо доводи, викладені у клопотанні, наданому керівником органу досудового розслідування, виявляться для нього непереконливими (ч. 3 ст. 40 КПК України) [140, с. 149].

Наведене доводить актуальність твердження Л. М. Лобойка про те, що використання посадовими особами такого рівня компетентності, як виконавця волі прокурора (про схожість функцій слідчого і судді годі й говорити), є розкішшю для держави. Допитати свідка і провести очну ставку здатен і дільничний інспектор. Висококваліфікований юрист, яким є слідчий, повинен мати повноваження приймати самостійно найважливіші рішення в кримінальному провадженні [229, с. 67], з чим ми погоджуємося й додаємо, що вказане підлягає закріпленню на законодавчому рівні.

Слід зауважити, що в КПК України 2012 р. є істотні суперечності, які стосуються повноважень слідчого. Так, у ч. 4 ст. 40 КПК України передбачено, що слідчий зобов'язаний викону-

вати письмові доручення та вказівки прокурора під загрозою кримінальної відповідальності за ст. 381-1 КК України, а в ст. 311 КПК України закріплено його право в письмовій формі у визначений законом строк оскаржувати будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора до прокурора вищого рівня (ч. 2 ст. 312 КПК України). Унаслідок розгляду цієї скарги, що здійснюється працівником прокуратури вищого рівня протягом трьох днів, вона може бути залишена без задоволення або оскаржені рішення чи діяння можуть бути визнані частково чи цілком незаконними. При цьому в разі скасування рішення прокурора або визнання його дій чи бездіяльності незаконними він може бути замінений на іншого. Таке рішення є остаточним. Воно надсилається слідчому, який оскаржував, та прокурору, рішення чи діяння якого було оскаржено, і підлягає виконанню [377, с. 2–3].

Порівнюючи права та обов'язки слідчого за КПК 1960 р. та КПК 2012 р., слід констатувати, що на цей час слідчий майже позбавлений процесуальної незалежності та самостійності. Крім того, повноваження слідчого, його права та обов'язки не конкретизовано. Також недостатніми є гарантії його процесуальної діяльності. Загалом, аналіз та порівняння двох КПК України (1960 р. та 2012 р.) свідчить про зменшення “активності” слідчого в кримінальному провадженні.

Під час обговорення законопроекту КПК України відомий учений-процесуаліст Ю. М. Грошевий наголошував, що викликає заперечення суттєве звуження компетенції слідчого, позбавлення його низки повноважень, які в умовах чинного законодавства забезпечують ефективність досудового слідства. Зокрема, до таких належить: висунення обвинувачення, виклик осіб для участі в проведенні слідчої дії, закриття кримінального провадження тощо. Позбавлення його зазначених повноважень при одночасному покладенні на нього ст. 38 проекту КПК відповідальності за законність та своєчасність досудового розслідування є алогічним [95, с. 7].

У межах даної дискусії А. Г. Коваленко зазначив, що слідчий повинен бути наділений повною процесуальною самостій-

ністю, а прокурорський нагляд та процесуальне керівництво досудовим розслідування мають зникнути, оскільки це суперечить принципу змагальності процесу [161, с. 99–100], що ми підтримуємо. В продовження зазначеної думки додамо, що на сьогодні діяльності слідчого слід приділити більш пильну увагу, насамперед, забезпечити її належне законодавче регулювання. На нашу думку, статус слідчого слід врегулювати шляхом прийняття спеціального закону, передбачивши, що під час проведення досудового розслідування слідчий не повинен бути ні обвинувачем, ні захисником, а має бути процесуально незалежним суб'єктом кримінального провадження.

Як слушно зауважив Г. С. Согарашвілі, щоб принцип процесуальної самостійності і незалежності слідчого не виявився декларативним, кримінальне процесуальне законодавство має забезпечити його дотримання системою правових гарантій [453, с. 16].

Найчастіше в науковій літературі під процесуальною самостійністю слідчого розуміють його право самостійно приймати всі рішення про спрямування розслідування в кримінальному провадженні і про проведення слідчих (розшукових) дій при повній відповідальності за їхню законність і своєчасність. Саме такий зміст вкладає в це поняття кримінальний процесуальний закон, про що свідчить аналіз ст. 40 КПК України. Проте деякі автори вважають, що поняття “процесуальна самостійність слідчого” містить у собі й інші його повноваження.

У своєму дослідженні І. Д. Гончаров відносить до них право слідчого на оцінку доказів за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному та об'єктивному розгляді всієї сукупності обставин справи [83, с. 26]. На думку А. П. Гуляєва, процесуальна самостійність слідчого характеризується також його правом у разі незгоди з вказівками прокурора і начальника слідчого підрозділу щодо найбільш суттєвих питань розслідування не виконувати їх; правом у будь-який момент розпочати провадження досудового розслідування, не очікуючи виконання органами дізнання невідкладних слідчих дій [15, с. 98]. Як вважає О. Р. Михайленко, процесуальна са-

мостійність слідчого складається не тільки із вказаних повноважень, а також із права давати органам дізнання доручення і вказівки про провадження слідчих (розшукових) дій [270, с. 63–66].

На думку Г. Л. Скарєдова, необхідно додати до змісту поняття, що аналізується, обов'язковість виконання постанов слідчого всіма підприємствами, установами й організаціями, посадовими особами та громадянами. Разом з тим, як і деякі інші автори, автор не включає до змісту процесуальної самостійності слідчого його право давати доручення оперативним підрозділам, хоча й не наводить доводів для обґрунтування своєї позиції в цьому питанні [443, с. 49–52].

У свою чергу, на думку В. С. Зеленецького, процесуальна самостійність слідчого тісно пов'язана з його рішеннями та діями, з його правом приймати та здійснювати їх на свій розсуд. Самостійність передбачає також повну персональну відповідальність слідчого [136, с. 5]. Очевидно, що цими двома критеріями слід керуватися як основними при вирішенні питання про те, які інші повноваження припустимо й доцільно включати в поняття процесуальної самостійності слідчого.

Досліджуючи цю проблему, О. В. Баулін запропонував відмежовувати процесуальну самостійність від незалежності слідчого. На його переконання, з одного боку, процесуальна самостійність слідчого становить собою положення, що дозволяють слідчому на підставі закону та відповідно до його внутрішнього переконання самостійно приймати рішення і проводити слідчі (розшукові) дії, а з іншого — є процесуальним інститутом, спрямованим на врегулювання відносин, що виникають у зв'язку з реалізацією слідчим своїх повноважень. З огляду на це, слідчому повинні забезпечуватись умови безперешкодного та ефективного здійснення повноважень [28, с. 3].

На думку Ю. П. Аленіна, нашому суспільству сьогодні потрібен слідчий з такими повноваженнями, щоб він міг бути повноцінним суб'єктом кримінальної процесуальної діяльності, а не безправним статистом, виконувачем чужої волі. З цієї метою доцільно зберегти багатолітній досвід виправданої сис-

теми прав та обов'язків слідчого. Останній повинен повною мірою бути захищеним політичними, процесуальними і економічними гарантіями, які давали б йому можливість належним чином виконувати свої обов'язки й застосовувати надані йому права [13, с. 163], що ми підтримуємо.

Слідчий, здійснюючи досудове розслідування кримінального провадження, є самостійним у своїй діяльності, втручання в яку, крім керівника органу досудового розслідування, прокурора і судді, є незаконним і тягне за собою кримінальну відповідальність за ст. 343 КК України. Елементами процесуальної самостійності слідчого є його право починати досудове розслідування, приймати процесуальні рішення в кримінальному провадженні, оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням. Гарантією забезпечення процесуальної самостійності слідчого є встановлена кримінальним процесуальним законом процедура досудового розслідування; заборона втручання в діяльність слідчого осіб, які не мають на те повноважень; особливий порядок притягнення його до дисциплінарної відповідальності й звільнення з посади [75; 197, с. 143].

Разом з тим, на нашу думку, є дискусійним положення чинного КПК України щодо обмеження процесуальної самостійності слідчого з боку прокурора. Тобто, незважаючи на задекларовану самостійність слідчого (як це впливає з приписів ч. 5 ст. 40 КПК України), він зобов'язаний виконувати доручення та вказівки одночасно як державного обвинувача, так і керівника органу досудового розслідування. Очевидне звуження повноважень слідчого та обмеження його самостійності в прийнятті процесуальних рішень призводить до значного затягування досудового розслідування, оскільки для того щоб вчинити більшість процесуальних дій, він повинен отримувати дозвіл або повідомляти про їх вчинення, на що, відповідно, слідчий витрачатиме багато часу. Слідчий фактично перетворюється на “помічника прокурора з термінових доручень” (до того ж такому слідчому ще й загрожує кримінальна відповідальність за невиконання вказівок останнього) [199, с. 136–137].

Погляди на процесуальне керівництво як на самостійну функцію прокурора в досудовому кримінальному провадженні є поширеними в сучасній юридичній літературі та дискусіями. Одними дослідниками вона розглядається на одному рівні з іншими функціями, іншими — як додаткова (підпорядкована) функція прокурора [212, с. 69-70], а окрема група авторів відносить процесуальне керівництво до діяльності прокурора зі здійснення кримінального переслідування. Наприклад, як зазначає А. Ломакін, прокурор здійснює нагляд за дотриманням законів під час досудового розслідування, а також процесуальне керівництво останнім заради одного, а саме: визначення, чи було вчинено кримінальне правопорушення, чи є достатні дані про вчинення кримінального правопорушення конкретною особою і чи є ці дані достатніми для повідомлення особі про підозру, подання кримінального провадження до суду з обвинувальним актом для притягнення особи до кримінальної відповідальності, що становить єдиний напрям діяльності, який охоплюється поняттям кримінальне переслідування [232, с. 71].

На противагу наведеним поглядам А. Б. Соловйова, М. Є. Токарева та Н. В. Буланова основною функцією прокуратури в досудових стадіях вважають прокурорський нагляд за додержанням законів при розслідуванні злочинів, а інші функції, у тому числі процесуальне керівництво, розглядають як такі, що йому підпорядковані [458, с. 20].

Як аргумент “проти” поєднання нагляду і керівництва розслідуванням у повноваженнях прокурора вказується на необхідність забезпечення об’єктивності прокурорського нагляду, підвищення процесуальної самостійності слідчого, а також усунення підміни прокурором начальника слідчого відділу [486, с. 14]. Отже, закріплення в КПК України положень щодо здійснення прокурором процесуального керівництва в досудовому розслідуванні посилило активність суб’єктів законодавчої ініціативи щодо створення законопроектів, спрямованих на ліквідацію інституту процесуального керівництва в кримінальному провадженні.

На нашу думку, заслуговує на увагу проєкт Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих процесуальних дій та оптимізації діяльності органів досудового розслідування” від 25.03.2014 р. № 4444-1 [350]. Цим законопроєктом цілком доречно пропонувалося: по-перше, ліквідувати процесуальне керівництво прокурора під час досудового розслідування із залишенням функцій нагляду (ст. 36); по-друге, розширити повноваження керівника органу досудового розслідування в частині витребування проваджень та скасування незаконних рішень слідчого (ст. 39); по-третє, оптимізувати повноваження слідчого щодо надання доручень оперативним підрозділам на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, об’єднання, виділення, а також відкриття матеріалів розслідування, самостійного повідомлення про підозру, проведення освідування та право розпоряджатися матеріалами проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 40, 41, 217, 241 КПК України).

Тож слід підтримати авторів даного законопроєкту, оскільки необґрунтованим і нелогічним видається розширення повноважень органів прокуратури, закріплене КПК України. Одним з основних положень КПК України 2012 р. мало стати позбавлення прокуратури функції розслідування злочинів, що визначено й у Конституції України. Водночас функція процесуального керівництва фактично надає прокурору можливість проводити розслідування в повному обсязі, що, відповідно, нівелиює основну парадигму чинного КПК України [350].

Беручи до уваги викладене, вважаємо за доцільне передбачити за прокурором наглядову функцію, а не керівництво досудовим розслідуванням. На наш погляд, тільки в такому разі слідчий зможе бути самостійним процесуальним учасником кримінального провадження і нести персональну відповідальність за результати досудового розслідування та за прийняті в справі рішення з урахуванням свого внутрішнього переконання, яке базується на зібраних у провадженні обставинах, дозволить йому бути принциповим в обстоюванні своєї обґрунтованої законом позиції, особливо при вирішенні таких

важливих питань, як притягнення конкретної особи до кримінальної відповідальності, визначення юридичної кваліфікації кримінального правопорушення, яке інкримінується, обрання запобіжних заходів, закриття кримінального провадження тощо.

Як справедливо наголосив І. В. Басиста, незважаючи на об'єктивну необхідність, що склалася протягом десятиліть, до цього часу в Україні немає закону, який би врегулював проблеми, пов'язані зі статусом слідчого. Проект закону, що був запропонований для розгляду в парламенті, на жаль, побудований на усталених стереотипах. У ньому не враховувалося, що слідчий при проведенні досудового слідства не повинен бути ні обвинувачем, ні захисником, він має бути дослідником та шукачем істини і представником судової влади з усіма притаманними суддям гарантіями незалежності та самостійності [26, с. 3], з чим ми повністю погоджуємося.

На наше переконання, на цей час необхідно наділити слідчого більшою самостійністю в прийнятті основних процесуальних рішень в кримінальному провадженні. До того ж нагальним і водночас нині актуальним питанням є прийняття Закону України “Про органи досудового розслідування”, в якому слід передбачити структуру таких органів, вимоги до слідчого, його спеціалізації тощо. Наприклад, необхідно окремо чітко прописати вимоги до слідчих, які спеціально уповноважені керівником органу досудового розслідування на здійснення досудового розслідування в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Таке правило закріплено в ч. 2 ст. 484 КПК України, але конкретних вимог до таких слідчих не має, і вони лише сьогодні напрацьовані в практичній площині. Більш того, слід зацентувати увагу на тому, що в наш час робляться спроби виключити вимогу до слідчого щодо необхідності останньому мати вищу юридичну освіту і знання з розслідування злочинів. На наш погляд, подібні пропозиції є руйнівними для всього інституту досудового слідства, який має свою багатовічну історію та свідчить про висунення високих вимог до слідчих, наприклад, порівняно з дізнавачем, пра-

цівником оперативного підрозділу та ін. Навпаки, вбачається за доцільне передбачити вимогу щодо періодичного проходження слідчим підвищення кваліфікації з метою підтвердження своєї спеціалізації та компетенції загалом.

Отже, нині процесуальний статус органів досудового слідчого чітко не визначений, а слідчий у своїй діяльності занадто обмежений подвійним контролем: з одного боку, прокурором, а з іншого — слідчим суддею, що фактично позбавляє його самостійності в прийнятті основних процесуальних рішень. Головне призначення досудового слідства полягає у створенні умов для ефективності судового розгляду, а основною ознакою є субсидіарне, допоміжне значення для остаточного судового слідства. Тісний взаємозв'язок між процесуальною самостійністю й організаційною незалежністю слідчого передбачає збалансоване законодавче регламентування не тільки процесуальної природи досудового слідства, а й необхідної організаційної незалежності слідчого. Аналіз особливостей процесуальної форми досудового слідства дозволяє відокремити його від дізнання. На цей час питання про співвідношення досудового слідства та дізнання є одним з найбільш складних у кримінально-процесуальній науці. Історія розвитку кримінального процесу свідчить, що спочатку досудове слідство та дізнання співвідносилися як стадії кримінального процесу, а потім стали окремими формами (видами) стадії досудового розслідування.

З урахуванням проведеного дослідження можна зазначити, що *досудове слідство в кримінальному провадженні — це процесуальна діяльність прокурора, слідчого, керівника органу досудового розслідування, що проводиться після внесення відомостей до ЄРДР у встановленій законом процесуальній формі та спрямована на створення ефективних умов для судового розгляду кримінального провадження.*

Також доцільним вбачається внесення змін до КПК України, зокрема:

Пункт 19 частини 1 ст. 3 КПК України викласти в такій редакції: “сторони кримінального провадження — з боку обвину-

вачення: прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених цим Кодексом; з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники”.

Пункт 25 частини 1 ст. 3 КПК України викласти в такій редакції: “учасники кримінального провадження — сторони кримінального провадження, слідчий, керівник органу досудового розслідування, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник”.

1.4. Особливості здійснення досудового розслідування кримінальних проступків

Як засвідчило проведене дослідження, з прийняттям Статуту кримінального судочинства 1864 р. попереднє розслідування поділялося на дізнання і попереднє слідство. Обов’язок провадження дізнання покладался на поліцію, яка була звільнена від виконання суто слідчих функцій. Також дізнання здійснював окремий корпус жандармів, що входив до складу департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ [244, с. 165].

Ураховуючи суттєвість зазначених змін, ученими були зроблені спроби розмежувати дізнання та досудове слідство. Зокрема, О. О. Попов зауважував, що дізнання передуює досудовому слідству, у ході якого збирається інформація про здій-

снення злочину та осіб, які до нього причетні. У свою чергу слідчий перевіряє отримані дані й збирає нові докази. Дізнання вимагало від особи оперативності з метою швидкого виявлення слідів злочину та доказів вини особи, тобто діяльність дізнавача полягає в таємному спостереженні, опитуванні й охороні слідів злочину. У той час проведені слідчим процесуальні дії супроводжувалися дотриманням чітко визначених правил [341, с. 104]. Отже, бачимо, що дізнання здійснювалося поліцією, а досудове слідство — слідчими, до діяльності яких висувалися більш жорсткі законодавчі вимоги.

У свою чергу, М. М. Полянський зазначав, що дізнання відрізняється від попереднього слідства не стільки своїми завданнями, скільки характером і органами, які уповноважені були його проводити. Стосовно завдань дізнання вчений наголосив, що його метою є збирання попередніх фактів, якими потім користується судовий слідчий при проведенні слідства. При цьому метою дізнання є не лише встановлення факту вчинення злочину, а й конкретної особи, яка його вчинила. Разом з тим при дізнанні, за загальним правилом, не дотримуються ті особливі форми та правила, які обов'язкові при попередньому слідстві [339, с. 133].

Поліція була зобов'язана реагувати на заяви про злочини й повідомлення про кожне розпочате дізнання прокурором і судового слідчого, діями якого могли бути сформовані докази. Проте діяльність поліції не обмежувалася лише негласним розшуком або перевіркою заяв про злочини. Якщо слідчий не міг розпочати розслідування, а втрата часу могла потягнути знищення слідів злочинів, то поліції закон дозволяв діяти в умовах невідкладності замість слідчого, замінюючи його у слідчих діях, до моменту його вступу у справу [27, с. 140].

При проведенні дізнання з метою отримання необхідних відомостей поліція мала право вживати всі заходи розшуку, які не обмежували права й свободи громадян. Відповідно до ст. 254 Уставу кримінального судочинства до таких заходів належали опитування та негласне спостереження. Опитування повинно було відрізнятися від формального допиту, який мав

право проводити лише судовий слідчий. При цьому поліція не мала права викликати до себе громадянина з метою його опитування. До того ж допит судового слідчого фіксувався в протоколі, який мав доказове значення, а поліцейське опитування не фіксувалося жодним чином. Також поліція мала право опитати в письмовій формі лікаря, який оглядав потерпілого, та оглянути самого потерпілого або предмети, що зберегли на собі сліди злочину, якщо це здійснювалося без особистого примусу особи [339, с. 134].

З прийняттям КПК Української РСР 1922 р. сутність дізнання була визначена в ст. 103 КПК УРСР, якою передбачалося, що органи дізнання вживають заходів до того, щоб до початку попереднього слідства або до вирішення справи по суті, якщо попереднє слідство не проводиться, були збережені сліди злочину та була усунена для підозрюваного можливість сховатися. Основною формою дізнання було опитування підозрюваних і свідків за обставинами справи. Виїмка, огляд і обшук могли проводитися органами дізнання тільки в разі, якщо були достатні підстави вважати, що сліди злочину та інші речові докази можуть бути знищені або приховані [346].

Відповідно до ст. 101 КПК УРСР 1922 р. за наявності приводів, передбачених ст. 96 цього кодексу, і в разі виявлення ознак складу злочину саме органи дізнання розпочинали провадження дізнання. Органами дізнання були органи міліції і карного розшуку, що здійснювали провадження майже в усіх справах [331, с. 61]. Тобто, на той час дізнання набуло суто кримінального процесуального характеру, але за своєю формою фактично не відрізнялося від попереднього слідства.

Положеннями КПК УСРР 1927 р. значно було розширено права органів дізнання внаслідок передачі їм частини функцій, які раніше належали слідчим, при цьому їхня діяльність обмежувалася керівництвом і наглядом зі боку слідчого. Це, безперечно, не могло позитивно вплинути на процесуальну діяльність дізнавачів.

У контексті дослідження розвитку інституту попереднього слідства в радянському кримінальному процесі І. Д. Гончаров

звернув увагу на, що в середині 30-х років ХХ ст. значний обсяг процесуальної діяльності припадав саме на органи дізнання. Пояснювалося це тим, що слідчі розслідували лише 29 % усіх кримінальних справ [82, с. 33].

У ході чергової реформи, здійсненої в 1959 р., слідчі підрозділи в органах внутрішніх справ були ліквідовані, тому все навантаження з розслідування кримінальних справ нелегким тягарем лягло на слідчі органи прокуратури, які з об'єктивних причин того часу не здатні були забезпечувати розслідування всіх справ. Унаслідок цього становище слідчих підрозділів було схоже на повоєнне, коли органи дізнання міліції продовжували виконувати функції попереднього слідства і порушені справи передавалися для завершення розслідування в органи прокуратури лише в разі, якщо значний обсяг роботи було виконано [50, с. 281].

З прийняттям Основ кримінального судочинства СРСР і союзних республік 1958 р. та КПК 1960 р. законодавець відмовився від фактичного виконання органами дізнання функцій досудового слідства й чітко розмежував їхні повноваження. Процесуальне регламентування дізнання досить коротке. Узагалі КПК лише вісім разів використовує слово «дізнання». З них два згадування є в Перехідних положеннях і стосуються органів дізнання за КПК 1960 р.

За КПК 1960 р. дізнання визначалося як кримінально-процесуальна діяльність органів дізнання, що здійснювалася після порушення кримінальної справи з провадження слідчих дій до встановлення особи, яка вчинила злочин. Процесуальна форма провадження дізнання цілком збігалася з процесуальною формою провадження досудового слідства. Тобто, порядок провадження слідчих і процесуальних дій як при провадженні дізнання, так і при провадженні досудового слідства був однаковий. Фактичні дані, що були зібрані при провадженні дізнання, мали доказове значення під час розгляду кримінальної справи в суді.

У контексті дослідження КПК України 1960 р. В. М. Савицький справедливо зазначив, що дізнання за своєю приро-

дою є адміністративною функцією, похідною від основної функції відповідних адміністративних органів [408, с. 144]. За КПК 1960 р. суб'єктами провадження дізнання визнавалися органи дізнання та особи, які його здійснюють. У юридичній літературі (наприклад, В. В. Вапнярчук) питання співвідношення органів дізнання й осіб, які здійснюють дізнання, висвітлені досить докладно, а також подано вичерпні їх визначення [57, с. 220]. Зазначимо, що особа, яка здійснювала дізнання, вправі була самостійно провадити не всі процесуальні і слідчі дії. У передбачених законом випадках списки осіб, які провадять дізнання, підлягали затвердженню керівником органу дізнання. Це свідчить про обмежену процесуальну незалежність особи, яка провадить дізнання, порівняно із суб'єктом провадження досудового слідства.

Отже, за КПК України 1960 р. дізнання стає початковим етапом досудового слідства, при цьому були передбачені й кримінальні справи, за якими проведення досудового слідства не вимагалось. До них належали справи про злочини, передбачені в ст. 126 КПК України 1960 р., а саме: дрібна крадіжка державного або суспільного майна (ч. 1 ст. 96 КК України); присвоєння знайденого або суспільного майна (ст. 97 КК України); скупка, продаж і обмін в невеликих розмірах валюти або цінних паперів (ст. 154-2 КК України); незаконне виготовлення, збут, зберігання спиртних напоїв (ст. 158 КК України); заняття забороненим промислом за обтяжувальних обставин (ч. 1 ст. 162 КК України) та ін.

У разі наявності ознак складу злочину, за якими попереднє слідство було обов'язковим, органи дізнання відповідно до ст. 29 Основ кримінального судочинства порушували кримінальну справу та, керуючись правилами Кримінально-процесуального кодексу, проводили невідкладні слідчі дії, спрямовані на виявлення та закріплення слідів злочину (огляд місця події, затримання та допит підозрюваного, обшук, виїмку, освідування, допит потерпілих і свідків). Про розпочате розслідування орган дізнання невідкладно повідомляв прокурора, який здійснював нагляд за дізнанням.

Здійснив невідкладні слідчі дії орган дізнання був зобов'язаний передати справу слідчому для проведення попереднього слідства. При цьому не вимагалось спеціальної вказівки прокурора про передачу справи або спливу десятиденного терміну, передбаченого ч. 1 ст. 121 КПК. Про передачу справи виносилася окрема постанова [451, с. 222–223].

Отже, як зазначили С. В. Бородін та Ю. М. Белозеров, дізнання по справах, в яких проведення попереднього слідства було обов'язковим, мало допоміжний характер щодо слідства, будучи його першочерговим етапом. Зазначений вид дізнання був обмежений строками та об'ємом слідчих дій. Зокрема, по справах, де попереднє слідство було обов'язковим, орган дізнання не мав права виносити постанову про притягнення особи як підозрюваного, висувати обвинувачення, допитувати обвинуваченого та інше [451, с. 223].

Наведені законодавчі норми діяли до 30.06.1993 р., а після внесення змін дізнання в справах, за якими попереднє слідство не є обов'язком, було скасовано. Разом з тим були запроваджені нові види дізнання, зокрема: про злочини, що не є тяжкими; про тяжкі та особливо тяжкі злочини.

У подальшому в ході проведення малої судової реформи 2001 р. за органами дізнання додатково було встановлено судовий контроль стосовно прийняття рішень, що обмежують права, свободи та законні інтереси людини в кримінальному провадженні (наприклад, обшук).

Наступним важливим кроком реформування інституту дізнання стало прийняття у 2012 р. чинного КПК України. Згідно з п. 4 ч. 1 ст. 3 КПК України дізнання визначено як форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків. Тобто, тим самим законодавець запровадив ще одну новелу, а саме: інститут кримінальних проступків. Проте до сьогодні його так і не було введено в дію, з огляду на те що нагальним питання є напрацювання й формування відповідних пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення чинного законодавства України з цього питання.

Насамперед зауважимо, що запровадження інституту кримінальних проступків є позитивною новацією. Введення цієї категорії зможе вирішити таку проблему, як надмірна криміналізація, оскільки декриміналізація частини діянь автоматично зумовить зниження рівня судимості населення. Крім того, це можливість спростити судову процедуру, зменшити матеріальні витрати при здійсненні судочинства, можливість мінімізувати невинуватені витрати держави на утримання осіб у місцях позбавлення волі та гуманізувати кримінальну політику [406, с. 84].

Метою спрощеного провадження щодо кримінальних проступків є прискорення судового розгляду нескладних кримінальних проваджень та забезпечення права особи на швидке поновлення своїх прав. Також і в пояснювальній записці до проєкту КПК України зазначається, що введення такого особливого порядку провадження має забезпечити ефективний та оперативний розгляд кримінальних проваджень [344], що, у свою чергу, досягається шляхом спрощення процедури кримінального провадження щодо кримінальних проступків, зокрема спрощення судового провадження.

На необхідності зміни правової ідеології за покарання щодо окремих видів адміністративних правопорушень наголошено й в низці рішень ЄСПЛ проти України. Зокрема, у п. 61 рішення ЄСПЛ по справі “Корнєв і Карпенко проти України” (заява № 17444/04) від 21.10.2010 р. суд зауважує, що з огляду на суворість передбаченого покарання правопорушення, про яке йдеться в статті 185-3 КУпАП, не є незначним. У зв’язку з цим таке адміністративне провадження слід вважати по суті кримінальним і таким, що вимагає застосування всіх гарантій ст. 6 Конвенції [393]. Аналогічну позицію ЄСПЛ висловив у п. 33, 55 рішення в справі “Турепка проти України” від 08.04.2010 року [392].

Загалом проблематика кримінальних проступків не є новою. Як зауважила Н. А. Мирошніченко, у радянський період вчені приділяли увагу проблемі кримінального проступку шляхом виділення в кримінальному праві самостійної катего-

рії правопорушень як малозначного різновиду злочинів. У період дії КК 1960 р. був підготовлений проєкт Кодексу про кримінальні проступки (1973) та очікувалося його прийняття як самостійного, окремого нормативного акту. Однак цей проєкт зазнав критики [269, с. 331].

Підґрунтям запровадження кримінальних проступків на теренах незалежної України стала Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента від 8 квітня 2008 р. № 311/2008. Зокрема, у ній зазначено, що з метою гуманізації кримінального законодавства певну частину злочинів необхідно б було трансформувати в кримінальні (підсудні) проступки, обмежити сферу застосування покарань, пов'язаних із позбавленням волі, замінивши їх, наприклад, штрафними санкціями. До категорії кримінальних проступків мають бути віднесені: а) окремі діяння, що за чинним Кримінальним кодексом України належать до злочинів невеликої тяжкості, які відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства будуть визнані законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки; б) передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення діяння, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібне хуліганство, дрібне викрадення чужого майна тощо) [179].

Наразі наведена Концепція є єдиним нормативно-правовим джерелом, у якому передбачений хоча б якийсь правовий механізм запровадження інституту кримінальних проступків, але, напевно, ураховуючи що він прийнятий вісім років назад, на сьогодні необхідно розробити нову концепцію, при цьому за орієнтир взяти положення вказаної Концепції.

На переконання О. З. Гладуна, з цього часу на порядку денному гостро стоїть таке завдання — змістовне (матеріально-правове) наповнення інституту кримінальних проступків, тобто визначення переліку діянь, що будуть до них належати. Власне, від того, який зміст буде закладено в цей інститут, і залежить відповідь на питання: це елемент гуманізації законодавства України про кримінальну відповідальність чи шлях до

криміналізації суспільства [76, с. 91]. З такою позицією важко не погодитися, в цьому ми впевнимися надалі.

Згідно з наведеною Концепцією кримінальні проступки мають бути об'єднані в новий Кодекс України про кримінальні проступки. За їх вчинення можуть бути передбачені стягнення у вигляді короткострокового позбавлення волі, штрафу в певному обмеженому розмірі, позбавлення спеціальних прав, залучення до обов'язкових робіт тощо, а також застосовуватися спеціальна конфіскація. Вчинення кримінальних проступків не матиме таких правових наслідків, як судимість [179].

Інститут кримінальних проступків закріплений і на законодавчому рівні інших зарубіжних країн. Так, ще у 1974 р. в Німеччині відмовилися від досудового слідства в його "чистому вигляді". На зміну цьому було введено поліцейське дізнання, яке безпосередньо почало здійснюватися під керівництвом прокурора або слідчого судді (§ 169 КПК ФРН). На відміну від України в Німеччині навіть не залишилося правового інституту слідчих, оскільки прокурор самостійно уповноважений проводити розслідування і лише він наділений функцією обвинувачення з подальшим його підтриманням при розгляді справи в суді. Аналогічна ситуація має місце й в Італії, де також відсутнє досудове слідство, а з 1989 р. його місце у кримінальному судочинстві відведено поліцейсько-прокурорській підготовці матеріалів провадження для розгляду в суді. Таким шляхом пішла й Франція, однак відповідно до КПК Франції 1958 р. слідчий суддя виведений зі структури судової поліції, а досить значну частину слідчих дій проводить саме судова поліція [476, с. 523].

Відповідно до кримінального процесуального законодавства Польщі дізнання є формою досудового розслідування, право на здійснення якого належить як поліції, так і іншим органам, а саме: прикордонної служби, внутрішньої безпеки, митної служби, центрального бюро по боротьбі з корупцією і військової жандармерії у справах, що входять до їхньої компетенції. З огляду на важливість і складність справи прокурор може прийняти рішення про здійснення дізнання особисто.

У § 2 ст. 325а КПК Польщі встановлено, що правила здійснення досудового розслідування загалом стосуються і дізнання, за винятком спеціальних положень щодо регламентації дізнання, викладених у розділі 36а КПК. Дізнання здійснюється в справах, розгляд яких віднесений до компетенції районного суду, а саме:

- 1) щодо правопорушень, за вчинення яких передбачене покарання у вигляді позбавлення волі не більше 5 років, у разі вчинення злочинів проти власності, якщо вартість предмета злочину чи розмір спричиненої майнової шкоди не перевищують 200 000 злотих;
- 2) щодо правопорушень, передбачених у ст. 159, 254а і 262 § 2 КК Польщі;
- 3) щодо правопорушень, передбачених у ст. 279 § 1, 286 § 1 і 2, а також у § 2 ст. 289 КК Польщі, якщо вартість предмета злочину чи розмір спричиненої майнової шкоди не перевищують 200 000 злотих.

При цьому, дізнання не проводиться щодо правопорушень, передбачених ст. 155, § 2 ст. 156, § 1 ст. 157а, § 2 ст. 165, ст. 168, § 2 ст. 174, ст. 175, ст. 181–184, ст. 186, ст. 201, § 1 ст. 231, 240, § 1–3 ст. 250а, § 3 ст. 265, а також у розділі XXXVI, за винятком ст. 297 і ст. 300I в розділі XXXVII КК. Постанову про початок дізнання, відмову в початку дізнання, закінчення дізнання і внесення справи до реєстру правопорушень, закриття провадження у формі дізнання чи його зупинення видає орган, що здійснює провадження.

Якщо дані, отримані в ході здійснення слідчих та інших процесуальних дій чи в ході дізнання, що проводилося протягом принаймні 5 днів, не дають достатніх підстав для викриття винного в ході подальшої процесуальної діяльності, виноситься постанова про завершення дізнання і віднесення справи до категорії злочинів [190, с. 253, 254].

Як бачимо, у КПК Польщі чітко визначено органи дізнання, їхню компетенцію, наведено перелік злочинів, за якими здійснюється розслідування дізнання. До того ж у зарубіжних країнах на законодавчому рівні передбачені окремі статті, нор-

ми яких стосуються як злочинів, так і кримінальних проступків. При цьому в Польщі та Німеччині правове регулювання кримінальних проступків здійснюється на підставі окремо прийнятого закону (у Польщі це Кодекс про проступки від 1971 р., а в Німеччині — Закон про порушення громадського порядку від 1968 р.).

Зі змісту чинного КПК України випливає, що кримінальний проступок є різновидом кримінального правопорушення, до якого належать діяння, що не становлять значної суспільної небезпеки. Звернемо увагу, що поняття кримінального проступку наведено в проєкті Закону України № 10136 від 03.03.2012 р. “Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інститутів кримінальних проступків”, під яким визначено діяння, за яке передбачене покарання у вигляді громадських робіт або інше, більш м’яке покарання, за винятком основного покарання у вигляді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподаткованих мінімумів доходів громадян [373]. Проте ні в чинному КК України, ні в КПК України не міститься офіційне тлумачення цього поняття.

У той самий час тлумачення поняття кримінального проступку здійснювалося ще радянськими вченими. Наприклад, Н. Кузнецова та Л. Вельцель під кримінальним проступком розуміли умисне або необережне малозначуще за своїм характером і ступенем суспільної небезпеки діяння, за яке максимальне позбавлення волі можливе на строк до одного року або інше, більш м’яке покарання, або в санкції повинна бути передбачена альтернативна форма відповідальності: кримінальне покарання чи заходи суспільного впливу [203, с. 115–119]. Вважаємо, що пропонований вченим максимальний строк позбавлення волі є дещо заниженим, і в разі його запровадження під дію кримінальних проступків підпадатиме незначна кількість злочинів.

Дещо пізніше група провідних радянських учених-юристів, зокрема В. М. Кудрявцев, С. Г. Келіна, Г. З. Анашкін, С. В. Бородін, І. М. Гальперін, кримінальні проступки визначили як окрему групу злочинів, що не становлять великої суспільної

небезпеки, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення або обмеження волі на строк менше двох років або інше, більш м'яке покарання, а також необережні діяння, що завдали значної шкоди, за які за законом передбачено покарання у вигляді позбавлення свободи на строк менше п'яти років чи інше, більш м'яке покарання [510, с. 276]. Тобто, вчені більш докладно розтлумачили поняття кримінальних проступків. Проте з цього питання підтримаємо позицію П. Л. Фріса та І. Б. Медицького, які вважають, що максимальний строк позбавлення волі за кримінальні проступки має становити не більше ніж три роки [536, с. 171]. Разом з тим, на нашу думку, слід урахувувати не тільки позбавлення волі, а й обмеження, а також арешту понад три доби.

Слушною є думка Н. А. Мирошниченко, яка під кримінальним проступком запропонувала розуміти діяння, що має знижений ступінь суспільної небезпеки, за яке може бути призначено покарання, не пов'язане з позбавленням і обмеженням волі (штраф, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, арешт) і яке не тягне за собою судимість [269, с. 334–335].

Про значущість інституту кримінальних проступків свідчить й відведення його регулюванню цілої глави 25 “Особливості досудового розслідування кримінальних проступків” КПК України. При цьому в зазначеній главі закріплено всього 5 статей, які безпосередньо стосуються питанням процесуального порядку розслідування та судового розгляду кримінальних проступків. Зокрема, до особливостей віднесено такі.

Першою особливістю досудового розслідування кримінальних проступків, визначеною ст. 299 КПК України, є обмеження застосування окремих запобіжних заходів, зокрема не допускається застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою.

Другою є заборона виконання слідчим, прокурором негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 300 КПК України). Це пояснюється тим, що проведення НСРД зумовлено тимчасовим обмеженням конституційних прав особи, що допускається

лише в межах, передбачених Конституцією України, і не інакше як на підставі рішення слідчого судді, суду. Тому, урахувавши незначну суспільну небезпеку кримінальних проступків, законодавець, мабуть, і заборонив проведення НСРД.

Третя особливість стосується завершення досудового розслідування кримінальних проступків. Зокрема, згідно зі ч. 2 ст. 301 КПК України слідчий зобов'язаний у найкоротший строк, але не пізніше двадцяти п'яти днів після повідомлення особі про підозру, подати на затвердження прокурору один із зазначених процесуальних документів: 1) проєкт рішення про закриття кримінального провадження; 2) проєкт клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; 4) клопотання про продовження строку досудового розслідування з підстав, передбачених КПК України. У разі необхідності прокурор має право самостійно оформити процесуальні документи, передбачені ч. 2 ст. 301 КПК України [198]. У свою чергу, відповідно до ч. 3 ст. 301 КПК України прокурор зобов'язаний до завершення тридцятиденного терміну після повідомлення особі про підозру здійснити одну із зазначених дій: 1) прийняти рішення про закриття кримінального провадження; 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; 4) подати клопотання про продовження строку досудового розслідування з підстав, передбачених КПК України.

З аналізу змісту ст. 301 КПК України можна дійти висновку, що обвинувальний акт з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні подається до суду в разі, якщо в кримінальному провадженні не встановлено підстав для закриття провадження, звільнення особи від кримінальної відповідальності, застосування до неї примусових заходів медичного або виховного характеру, продовження строку досудового розслідування. У цьому зв'язку, як слушно зауважується в

методичних рекомендаціях Генеральної прокуратури України з використання спрощених форм кримінального провадження та участі прокурора в цих провадженнях у суді, обґрунтованість висновку прокурора про відсутність інших, крім затвердження або складання обвинувального акта з відповідним клопотанням, підстав для закінчення досудового розслідування кримінальних проступків є надзвичайно важливою умовою спрощеного провадження. Оскільки в разі, якщо суд не вважає за можливе розглянути його в спрощеному провадженні, він має право призначити розгляд такого обвинувального акта в судовому засіданні [265].

Крім того, слід звернути увагу, що в цій статті вказано лише на слідчого та прокурора, у той час як у наведеній вище ст. 38 КПК України розслідування проступків можуть здійснюватися співробітниками інших підрозділів органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства. Таким чином, має місце певна неузгодженість із цього питання, з огляду на що доцільно й логічно з погляду законодавчої техніки у відповідних статтях глави 25 КПК України слово “слідчий” замінити на словосполучення “орган досудового розслідування”.

Відповідно до КПК України розгляд обвинувального акта, складеного за результатами розслідування кримінальних проступків, можливий у спрощеному провадженні, що відбувається за клопотання прокурора. Для цього, згідно зі ч. 1 ст. 302 КПК України, прокурору слід встановити наявність сукупності таких обставин:

- 1) підозрюваний беззаперечно визнав свою винуватість;
- 2) підозрюваний не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини;
- 3) підозрюваний згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності;
- 4) потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, не заперечує проти такого розгляду.

Встановивши зазначені обставини прокурор надсилає до суду обвинувальний акт, у якому обов'язково вказує про його розгляд у спрощеному порядку без проведення судового розгляду в судовому засіданні.

Разом із тим, дотримуючись вимог ч. 2 ст. 302 КПК України, слідчий, прокурор зобов'язаний роз'яснити підозрюваному, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, наступне:

- 1) зміст встановлених досудовим розслідуванням обставин;
- 2) у разі надання згоди на розгляд обвинувального акта в спрощеному порядку вони будуть позбавлені права оскаржувати вирок в апеляційному порядку з підстав розгляду провадження за відсутності учасників судового провадження, недослідження доказів у судовому засіданні або з метою оспорити встановлені досудовим розслідуванням обставини;
- 3) впевнитися у добровільності згоди підозрюваного, потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, на розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні.

До обвинувального акта з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні повинні бути додані:

- 1) письмова заява підозрюваного, складена в присутності захисника, щодо беззаперечного визнання своєї винуватості, згоди зі встановленими досудовим розслідуванням обставинами, ознайомлення з обмеженням права апеляційного оскарження згідно з ч. 2 ст. 302 КПК України та згоди з розглядом обвинувального акта в спрощеному провадженні;
- 2) письмова заява потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, про згоду із встановленими досудовим розслідуванням обставинами, ознайомлення з обмеженням права апеляційного оскарження згідно з ч. 2 ст. 302 КПК України та згоди з розглядом обвинувального акта в спрощеному провадженні;

3) матеріали досудового розслідування, у тому числі документи, які засвідчують беззаперечне визнання підозрюваним своєї винуватості.

Разом з тим, на нашу думку, у КПК України необхідно передбачити таке положення: клопотання прокурора про розгляд обвинувального акта в спрощеному провадженні має містити захід кримінально-правового характеру, що пропонується застосувати до обвинуваченого. При цьому перелік таких заходів запропоновано визначати в матеріальному законі.

На сьогодні проблемою в цьому напрямі залишається відсутність законодавчого врегулювання поняття та переліку кримінальних проступків у законодавстві України про кримінальну відповідальність. Як і будь-який процес, що відбувається під час реформування законодавства, запровадження інституту кримінального проступку має відбуватися на підставі розроблення відповідної науково обґрунтованої концепції. З цією метою необхідно: сформулювати єдине поняття “кримінальний проступок”; розробити засади інституту кримінальних проступків; визначити органи дізнання та закріпити їхні права і обов’язки; напрацювати відповідні критерії класифікації проступків та ознаки відмежування від злочинів і адміністративних правопорушень. При визначенні відповідних критеріїв розмежування слід урахувати вид об’єкта правопорушення, суб’єкт правопорушення, а також брати до уваги завдану шкоду та можливість її відшкодування правопорушником чи особами, які несуть за нього цивільну відповідальність.

Як вважають окремі вчені, наприклад І. Коліушко та О. Банчук, віднесення частини адміністративних правопорушень до категорії кримінальних проступків спричинить певну “криміналізацію” лише за формою чи назвою, але не за змістом, оскільки засудження в справах про кримінальні проступки не впливатиме на реалізацію в майбутньому цією особою своїх прав (на проходження державної служби тощо) через: відсутність судимості; незакінчений кримінальний проступок не тягнутиме кримінальної відповідальності; замість короткочасного позбавлення волі (адміністративного арешту) будуть

застосовуватися громадські роботи; до особи, яка вчинила кримінальний проступок, не застосовуватиметься запобіжний захід у вигляді тримання під вартою [172, с. 190]. Проте до цього питання слід підійти з особливою увагою та обережністю, щоб не спричинити зворотний процес — криміналізацію. І хоча, за задумом законотворців, особи, які вчинили кримінальні проступки, не будуть вважатися такими, що мають судимість, але все ж таки вони піддаватимуться суду й інформація про це відображатиметься у відповідних статистичних звітах.

За дослідженням О. З. Гладун, доцільність переведення деяких адміністративних правопорушень до розряду кримінальних проступків у різних джерелах додатково обґрунтовується й такими обставинами [76, с. 93–94]:

- підозрювана у вчиненні кримінального проступку особа отримує всі процедурні права та гарантії кримінального процесу, чого вона позбавлена під час розгляду справи про адміністративне правопорушення;

- встановлення судового контролю над застосуванням заходів забезпечення адміністративного провадження, що тимчасово обмежують права і свободи громадян (адміністративне затримання особи, особистий огляд, огляд речей і вилучення речей та документів);

- гарантування судового захисту прав особи в справах про кримінальне обвинувачення (щодо конфіскації майна, виправних робіт, короткострокового арешту тощо) на підставі вимог ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;

- можливість звільнення особи, яка вчинила кримінальний проступок, від кримінальної відповідальності на умовах, перелік яких є значно ширшим, ніж умови звільнення від адміністративної відповідальності (наприклад, у зв'язку з дієвим каяттям, примиренням винного з потерпілим, передачею особи на поруки, зміною обстановки), а також звільнення від кримінально-правового стягнення чи його відбування;

- можливість розстрочки виплати призначеного судом штрафу певними частинами чи заміни несплаченої суми штра-

фу іншим видом кримінально-правового стягнення (наприклад, ст. 308 КУпАП).

У контексті тематики нашого дослідження зауважимо, що поглиблений аналіз положень чинного КПК України свідчить про те, що в ньому, на відміну від КПК України 1960 р., чітко не передбачений відповідний перелік органів дізнання. З цього питання лише в ч. 3 ст. 38 КПК України встановлено, що при досудовому розслідуванні кримінальних проступків у встановлених законом випадках повноваження слідчого органу досудового розслідування можуть здійснюватися співробітниками інших підрозділів органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за дотриманням податкового законодавства.

Вважаємо, що все ж таки доцільно прийняти окремий Закон України “Про кримінальні проступки” або Кодекс України про кримінальні проступки. Пояснюється це тим, що врегулювання інституту кримінальних проступків охоплює дію як матеріального, так і кримінального процесуального права. Тому його унормування окремо в КК України і КПК України в подальшому лише ускладнить практику ефективного розслідування кримінальних проступків. Проте, як зауважив О. Ю. Татаров, з незрозумілих причин 20 лютого 2015 р. указом глави держави групу з питань реформування законодавства про адміністративні правопорушення та запровадження інституту кримінальних проступків було ліквідовано. Жодних альтернатив подальшої діяльності у вказаному напрямі не було запропоновано. Як результат — тисячі проваджень (кількість яких зростає з кожним днем), значне навантаження на слідчих, неможливість залучення до проведення досудового розслідування оперативних працівників та інших служб. За статистичною інформацією, лише у 2015 р. слідчими завершено розслідування близько 220 тис. кримінальних проваджень. При цьому із загальної кількості розслідуваних злочинів тяжкі та особливо тяжкі становлять лише чверть. Одночасно некваліфіковані крадіжки, шахрайства (ч. 1 ст. 185, ч. 1 ст. 190 Кримінального кодексу) та легкі тілесні ушкодження (ст. 125

КК) сягають майже 40 %. Це все призводить до того, що замість розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів слідчі змушені займатися досудовим розслідуванням правопорушень, які не становлять значної суспільної небезпеки, що жодним чином не відповідає ідеології нового КПК України [479]. Це наочно підтверджує актуальність порушеного питання та необхідність найближчим часом прийняти спочатку Концепцію запровадження кримінальних проступків, а потім на її основі здійснювати поступове реформування кримінального, кримінального процесуального та адміністративного законодавства.

Отже, підбиваючи підсумок, слід констатувати, що запровадження інституту кримінальних проступків повинно здійснюватися з особливим застереженням, щоб необґрунтоване й некомпетентне їх розмежування не призвело до збільшення криміналізації кримінальних проступків. Саме тому доопрацювання існуючих на сьогодні законопроектів із цього питання має відбуватися з урахуванням сучасних досягнень науки кримінального процесу, кримінального та адміністративного права.

Висновки до розділу 1

Досудове розслідування як стадія кримінального провадження є досить складною системою процесуальної діяльності, оскільки в ній беруть участь різні за своїм статусом учасники, інтереси яких часом діаметрально протилежні, що призводить до правових конфліктів. У зв'язку з цим на законодавця покладено обов'язок мінімізувати виникнення таких конфліктів, особливо тих, що призводять до прийняття необґрунтованих і незаконних рішень, унаслідок яких порушуються права і свободи особи. Саме тому збалансування публічних і приватних начал на цій стадії, з одного боку, покликане унеможливити свавілля уповноважених службових осіб, а з іншого — забезпечити невідворотність притягнення винних осіб до кримі-

нальної відповідальності й призначення судом справедливого покарання, а також поновлення порушених прав потерпілого і відшкодування (компенсація) завданої шкоди. Ця стадія має важливе значення, оскільки в ній збираються, оцінюються і перевіряються фактичні дані, на підставі яких встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Зміни в початку досудового розслідування пов'язані з відмовою від стадії порушення кримінальної справи, проведення дослідчої перевірки. Це призвело до виключення приводів і підстав відкриття кримінального провадження, проведення комплексу першочергових заходів, а також обмеження права на оскарження. З огляду на такі суттєві зміни законодавчо запроваджений процесуальний порядок початку досудового розслідування не передбачає обов'язку слідчого, прокурора виносити постанову про початок досудового розслідування або відмову в цьому. З практичного погляду відсутність нормативно закріпленої процесуальної форми початку досудового розслідування позбавляє особу, яка подала заяву, права на оскарження, що, у свою чергу, обмежує конституційне право людини на судовий захист, гарантований кожному міжнародно-правовими актами і Конституцією України. Про необхідність посилення правових гарантій забезпечення судового захисту на початку досудового розслідування свідчить і судова практика, узагальнення якої наочно вказує на необґрунтованість відмови слідчих судей у зобов'язанні внесення слідчим, прокурором відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР.

Наголошено на доцільності закріплення чіткої законодавчої спеціалізації слідчих, діяльність яких, з одного боку, має здійснюватися під прокурорським наглядом, а не процесуальним керівництвом, а з іншого — за умов, передбачених Конституцією України та КПК України, судовим контролем. Важливим і водночас нагальним питанням, насамперед, з практичного погляду є нормативне врегулювання діяльності органів, що здійснюють досудове слідство, оскільки нині цей аспект унормований на рівні відомчих актів, які залишаються недо-

статньо узгодженими, а в окремих частинах навіть суперечливими.

З'ясовано, що кримінальний проступок — це різновид кримінального правопорушення, до якого належать діяння, що не становлять значної суспільної небезпеки, тобто є проміжними між окремими адміністративними правопорушеннями та злочинами невеликої тяжкості. Запровадження кримінальних проступків є позитивною новацією, оскільки зможе вирішити проблему надмірної криміналізація, адже декриміналізація частини діянь автоматично призведе до зниження рівня судимості населення. Це дає можливість спростити судову процедуру, зменшити матеріальні витрати при здійсненні судочинства, мінімізувати витрати держави на утримання осіб у місцях позбавлення волі та гуманізувати кримінальну політику в цілому. При цьому звичайне перенесення адміністративних правопорушень та злочинів невеликої тяжкості в окрему главу КК України не вирішить всієї складності інституту кримінальних проступків. У цьому питанні слід розробити концепцію запровадження кримінальних проступків, яка передбачатиме комплексне реформування адміністративного, кримінального та кримінального процесуального законодавства.

Розділ 2

КРИМІНАЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ПЕРШІЙ ІНСТАНЦІЇ ТА ПОРЯДОК ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

2.1. Місце та значення підготовчого провадження в системі кримінального процесу

Проведений у підрозділі 1.1 ретроспективний аналіз історіографії формування системи кримінального процесу на теренах сучасної України засвідчив, що кількість і назви стадій провадження постійно змінювалися з урахуванням вимог конкретного періоду часу. Не вдаючись до глибокого аналізу, простежимо формування сучасної стадії підготовчого провадження на території незалежної України.

За час дії попереднього КПК України 1960 р. першою судовою стадією кримінального процесу був попередній розгляд справи суддею. До проведення “малої судової реформи” (2001) ця стадія мала назву “віддання до суду” (гл. 23 КПК України 1960 р.), а після внесення відповідних змін іменувалася “попередній розгляд справи суддею”. Законом України “Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України” від 21 червня 1960 р. з п. 12 ст. 32 КПК України слова “віддання до суду” були вилучені, а в ст. 255 цього Кодексу “віддання до суду” було змінене на “призначення справи до судового розгляду” [352].

Відповідно до положень КПК 1960 р. після закінчення досудового розслідування кримінальна справа із затвердженням прокурором обвинувальним висновком надходила до суду. Цей етап судочинства в науці кримінального процесу розгля-

дався як самостійна стадія. Попередній розгляд займав у кримінальному процесі проміжне місце між досудовим розслідуванням і судовим розглядом кримінальної справи [189, с. 319].

Загалом за час дії попереднього КПК України проблеми віддання обвинуваченого до суду, попереднього розгляду справи суддею неодноразово розглядалися в юридичній літературі. Важливі теоретичні висновки, які використовуються при здійсненні правосуддя, зробили такі відомі вчені, як: С. А. Альперт, Н. С. Алексєєв, А. Д. Бойков, Ю. М. Грошевий, Л. Д. Кокорев, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, И. Д. Перлов, Г. П. Тимченко, М. С. Строгович та ін. Проте законодавство постійно розвивається, ученими пропонуються та вносяться зміни й доповнення, які суттєво змінюють підходи до структури кримінального процесу в цілому та його стадій зокрема. Усе це обумовлює необхідність перегляду деяких законодавчих положень з питань правового регулювання підготовчого провадження, уточнення змісту кримінальної процесуальної діяльності з метою ефективного виконання завдань кримінального провадження.

З введенням у дію КПК України 2012 р. ця стадія отримала сучасну назву — підготовче провадження. Зміна назв, хоча й не змінила юридичну природу та сутність цієї стадії, але діюча на сьогодні права регламентація (гл. 27 КПК України) додала нових законодавчих прогалин, у зв'язку з чим серед учених і практиків точаться різноаспектні дискусії [428, с. 77].

У контексті чинного КПК України актуальним питанням, пов'язаним із правовим регулюванням підготовчого провадження, присвятили свої наукові праці С. І. Д'ячук, В. І. Галаган, О. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, О. В. Єні, О. В. Ігнатюк, М. І. Леоненко, Л. Г. Матієк, Є. О. Мирошніченко, В. В. Назаров, Н. П. Сиза, М. Є. Шумило та ін.

Аналіз юридичної літератури свідчить, що підготовче провадження, як і попередній розгляд справи суддею, переважною більшістю вчених визначається як стадія кримінального процесу [124, с. 131–138; 194, с. 23; 195, с. 26; 279, с. 20; 426], проте серед учених існують й інші наукові погляди з цього приводу.

Наприклад, Г. П. Тимченко вважав, що підготовку справи до судового розгляду як важливий етап судової діяльності можна вважати стадією, але не самого процесу як такого, а його циклу (провадження) [484, с. 145].

Як слушно зауважили О. В. Єні та Л. Г. Матієк, складність цього питання обумовлена тим, що в кримінальному процесуальному законодавстві законодавцем використовуються різні терміни: “провадження” (кримінальне провадження, судове провадження), “стадія” (досудове розслідування, притягнення до кримінальної відповідальності). Притягнення до кримінальної відповідальності як стадія кримінального провадження визначається п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК, проте ми все ж поділяємо думку тих вчених, які не вважають цей вид діяльності стадією кримінального провадження, а визначають її як кримінальну процесуальну діяльність органів досудового розслідування та прокурора, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

При цьому в літературі, крім зазначених термінів, також вживаються поняття “етап”, “частина”, “процедура” тощо. З огляду на це, на думку вчених, визначення назви досліджуваного інституту через категорію “провадження” нібито ставить його на одну сходинку поряд із судовим провадженням, тобто фактично урівнює названі інститути [128, с. 287].

У науково-практичному коментарі до чинного КПК України зазначається, що підготовче судове провадження є першим важливим етапом судового провадження в суді першої інстанції [196, с. 4]. Натомість Є. О. Мирошниченко зауважує, що судове провадження в першій інстанції є етапом центральної стадії — судового провадження [268]. Інакше кажучи, у такому разі підготовче провадження взагалі є частиною етапу судового провадження, про що свідчить структура змісту чинного КПК України.

Ураховуючи суттєві зміни в побудові сучасної системи та структури кримінального процесу, що відбулися за чинним КПК України, М. І. Леоненко визначив п'ять основних стадій, серед яких, зокрема, й судове провадження у першій інстанції,

яке включає підготовче провадження, судовий розгляд та винесення судового рішення [222, с. 241]. Вбачається, що таке тлумачення певною мірою узгоджується з положеннями КПК України. Так, згідно з п. 24 ч.1 ст. 3 КПК України судове провадження — це кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку Верховним Судом України, а також за нововиявленими обставинами.

Отже, з одного боку, підготовче судове провадження є структурним елементом кримінального провадження в суді першої інстанції, а з іншого — складовою судового провадження. У цьому аспекті слід погодитися з думкою О. В. Ігнатюка, який вважає, що поняття судового провадження розкривається дещо тавтологічно й створює нібито замкнене коло. Автор доречно наголосив на тому, що порушується структурованість компонентів побудови відповідної терміносистеми [146, с. 103]. Отже, немає жодних сумнівів, що стадія підготовчого провадження повинна бути в структурі кримінального провадження.

До того ж, вірно звертається увага науковцями, що в чинному КПК України законодавець нормативно закріпив лише дві стадії кримінального провадження — досудове розслідування (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України) та притягнення до кримінальної відповідальності (п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України), адже в КПК України чітко наголошується, що це стадії кримінального провадження. При цьому будь-які згадки про інші стадії кримінального провадження в КПК України відсутні. Отже, розкриваючи в ст. 3 КПК України поняття основних термінів, законодавець був непослідовним. Цим було створено ситуацію неоднозначного трактування системи стадій кримінального процесу (необґрунтованого їх розширення або звуження, віднесення того чи іншого правового інституту до категорії стадії). Безперечно, така нелогічність призводить до порушень субординаційних зв'язків і певної логіко-функціональної підпоряд-

кованості між стадіями як структурними елементами кримінального процесу [222, с. 240].

Тож, інститут підготовчого провадження з точки зору його розташування в структурі КПК України (розділ IV “Судове провадження у першій інстанції”), увійшов до стадії судового провадження. Однак, незважаючи на те що підготовче провадження увійшло до структури стадії судового провадження в першій інстанції, його характерні ознаки дозволяють стверджувати, що воно зберегло свою самостійність і значущість саме як стадія кримінального процесу [222, с. 241]. У зв’язку з цим вважаємо за доцільне розглядати підготовче провадження саме як самостійну стадію кримінального процесу.

Традиційно в юридичній літературі під стадіями кримінального процесу вчені розуміють порівняно самостійні частини кримінальної процесуальної діяльності, що характеризуються безпосередніми завданнями, які впливають із загальних завдань судочинства, специфічним колом суб’єктів процесуальної діяльності, властивою їм кримінальною процесуальною формою та підсумковими рішеннями [452, с. 10; 206, с. 39, 58; 279, с. 19;]. У свою чергу, етап визначається як порівняно самостійний елемент стадії кримінального процесу, який також має певну специфіку, а тому сприяє ідентифікації його стадій [231, с. 11]. Водночас поняття “етап” вживається як синонім поняття “стадія” [206, с. 39, 58; 194, с. 23], з чим важко погодитися, оскільки в такому разі зникають межі між цими термінами.

Підготовче провадження є багатоаспектним процесуальним інститутом, оскільки, з одного боку, воно виконує підготовчу функцію з перевірки законності, обґрунтованості та відповідності обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру вимогам ст. 291, 292 КПК України. З іншого боку, зокрема щодо розгляду кримінального провадження на підставі угод та клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, є диференційованою формою судового провадження в суді першої інстанції. В основному цим і визначається сутність та значення підготовчого провадження.

Особливостями сучасного правового регулювання підготовчого провадження є те, що: 1) у разі затвердження угоди вирішується питання про винуватість особи; 2) вирішується питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) забороняється повернення матеріалів кримінального провадження на додаткове розслідування; 3) передбачено надходження до суду лише обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності та додатків до них.

Як зазначається в юридичній літературі, у підготовчому провадженні діяльність суду спрямована на перевірку дотримання вимог кримінального, кримінального процесуального та інших законів, а також на підготовку належних умов для розгляду провадження в судовому засіданні [293, с. 360]. Це дає підстави погодитися з тим, що досліджувана стадія є перевірконою (контрольною) і водночас підготовчою.

Отже, особливість стадії підготовчого провадження полягає в тому, що стосовно стадії досудового розслідування вона є перевірконою, а відносно судового розгляду — підготовчою. Саме на цій стадії остаточно визначаються межі судового розгляду, оскільки подальший розгляд кримінального провадження здійснюється тільки щодо конкретного обвинуваченого і лише в межах висунутого йому обвинувачення.

Беззаперечним є й той факт, що не слід недооцінювати значення цієї стадії кримінального провадження, вважаючи її формальною процедурою, адже вона є не лише проміжним етапом між стадією досудового розслідування та судовим розглядом. Пояснюється це тим, що процесуальні дії, які виконуються під час підготовчого провадження, дають можливість забезпечити оперативність стадії судового розгляду, не доводячи до неї ті кримінальні провадження, які потребують закриття у випадках, встановлених законом. Крім того, завдяки цій стадії забезпечується: дотримання розумних строків кримінального провадження; повнота та неупередженість судового розгляду шляхом належної підготовки до нього; реалізація

прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження [128, с. 288].

Беручи до уваги викладене, погоджуємося з позицією С. І. Дячука, В. І. Галагана та О. І. Галагана про те, що метою стадії підготовчого провадження є з'ясування можливості врегулювання правового конфлікту до судового розгляду, а також забезпечення правильного й швидкого вирішення кримінального провадження під час судового розгляду [125, с. 142].

З дослідженого аспекту доцільно взяти до уваги положення Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 6 “Про практику застосування кримінального процесуального законодавства при попередньому розгляді кримінальних справ у судах першої інстанції”. Так, у пункті 1 цієї Постанови вказано, що попередній розгляд справи є важливою самостійною стадією кримінального процесу, в якій суддя зобов'язаний у строки, визначені ст. 241 КПК України 1960 р., на підставі ретельного вивчення матеріалів справи перевірити, чи достатньо підстав для призначення справи до судового розгляду [363]. Нині це положення не втратило своєї актуальності, з огляду на що його слід застосовувати в практичній площині в ході реалізації чинного КПК України.

Ураховуючи останні зміни, звернемо увагу на положення ст. 293, 314 чинного КПК України, які визначають, що матеріали кримінального провадження, крім процесуальних документів про завершення досудового розслідування, не передаються до суду на стадії підготовчого провадження, а повинні надаватися суду виключно під час судового розгляду. Виняток становлять положення ст. 302 КПК України, згідно з якою, якщо заявляється клопотання про спрощене провадження щодо кримінального проступку, то до обвинувального акту додаються також і матеріали досудового розслідування. У контексті розгляду цього питання С. Дячук зазначає, що наведене положення докорінно змінює суть підготовчого провадження, під час якого суддя позбавлений можливості вивчати кримінальне провадження, а отже, і формувати на цій підставі власну думку з приводу можливої перспективи судового розгляду.

Такий підхід законодавця, а також його вимоги щодо змісту обвинувального акту, у якому не наводяться докази, на яких ґрунтується обвинувачення, створюють реальні умови для змагальності процесу, який проводитиме неупереджений суд, а також для реалізації сторонами провадження всіх переваг застави диспозитивності [124, с. 136].

На нашу думку, у КПК України доцільно передбачити необхідність долучення матеріалів досудового розслідування до підсумкового процесуального документа та надання їх суду під час розгляду в підготовчому судовому засіданні кримінального провадження на підставі угод, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності та при прийнятті рішення про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених п. 4–8 ч. 1 ст. 284 КПК України. Тобто, це стосується диференційованих форм підготовчого провадження, що, безперечно, має бути врегульовано у відповідних положеннях КПК України.

Продовжуючи дослідження, зупинимося на завданні підготовчого провадження. У юридичній літературі зазначено, що кожна стадія, у тому числі підготовчого провадження, вирішує власні завдання в притаманній їй процесуальній формі, яка і визначає специфіку: процесуального становища учасників кримінальної процесуальної діяльності; засобів доказування; правозахисних механізмів; процесуальних рішень; повноважень органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальний процес [6, с. 15].

Крім того, серед учених поширеною є думка про те, що в стадії підготовчого провадження вирішується низка завдань, які спрямовані на: 1) перевірку процесуальних підстав для призначення судового розгляду; 2) підготовку матеріалів кримінального провадження до розгляду в судовому засіданні [128, с. 288; 231, с. 72–73]; 3) процесуальне та організаційне забезпечення проведення судового розгляду [196, с. 5], або визначення основних напрямів подальшої процесуальної діяльності суду та інших учасників кримінального провадження [125, с. 142]. Проте, як слушно зауважує Н. П. Сиза, такі уза-

гальнені формулювання більшою мірою вказують на призначення цієї стадії. При цьому завдання стадії підготовчого провадження повинні бути конкретизовані у зв'язку з повноваженнями суду, які ним виконуються у цій стадії згідно з нормами КПК України [426].

На думку О. В. Єні та Л. Г. Матієк, підготовче провадження характеризується власними процесуальними завданнями, які зумовлені тим, що в цьому провадженні вирішуються два важливі блоки питань — щодо перевірки процесуальних підстав для призначення судового розгляду, а також щодо підготовки до розгляду матеріалів кримінального провадження в судовому засіданні [128, с. 288]. Однак, на наш погляд, завдання підготовчого провадження не вичерпуються лише двома вказаними блоками питань.

Підсумовуючи викладене, можна зазначати, що завданнями стадії підготовчого провадження є [438, с. 85]:

- перевірка законності, обґрунтованості та відповідності України кінцевого процесуального документу, прийнятого на стадії досудового розслідування, вимогам КПК України;
- встановлення підстав для призначення судового розгляду;
- виконання й вирішення кола питань, пов'язаних з підготовкою судового розгляду;
- проведення всіх необхідних організаційних заходів для своєчасного, повного та всебічного судового розгляду.

Важливе значення має кримінальна процесуальна форма початку підготовчого провадження. Відповідно до ст. 314 КПК України підготовче судове засідання призначається судом не пізніше п'яти днів з дня надходження обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності. Водночас у положеннях гл. 27 КПК України не визначено, як саме має здійснюватися таке призначення, тобто не передбачено винесення відповідного процесуального документа. У зв'язку з цим у листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримі-

нальних справ цілком доречно рекомендовано судам виносити ухвалу про призначення підготовчого судового засідання із зазначенням дати, часу та місця його проведення. Одночасно з прийняттям цього рішення суд, що здійснюватиме судове провадження, вправі в разі необхідності згідно з ч. 1 ст. 320 КПК України прийняти рішення (винести ухвалу) про призначення запасного судді, про що робиться позначка в журналі судового засідання [362].

Беручи до уваги викладене, можна стверджувати, що з практичного погляду важливим є питання щодо встановлення процесуальної форми початку підготовчого провадження. У цьому напрямі, з метою усунення зазначеної законодавчої прогалини, на нашу думку, *ст. 314 КПК України доцільно доповнити додатковим пунктом 5, який викласти в такій редакції: “Про відкриття підготовчого провадження суд постановляє ухвалу, у якій зазначаються дата, час і місце його проведення, а також перелік учасників судового засідання, визначених частиною 2 цієї статті, яких необхідно викликати. Копія такої ухвали надсилається учасникам судового засідання, визначеним у ній”*.

Вважаємо, що закріплення такої процесуальної форми початку підготовчого провадження стане додатковою правовою гарантією забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Далі звернемо увагу на ч. 2 ст. 314 КПК України, у якій встановлено, що підготовче судове засідання відбувається за участю прокурора, обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Головуючий з’ясовує в учасників судового провадження їхню думку щодо можливості призначення судового розгляду.

Про день, час і місце проведення підготовчого судового засідання учасники судового провадження, перелік яких наведено у ч. 2 ст. 314 КПК України, за розпорядженням головуючого повідомляються секретарем судового засідання. Повідо-

влення про виклик до суду надсилаються поштою, факсом, телеграфом, телефонограмою чи іншими засобами зв'язку не пізніше ніж за п'ять днів до дати призначення підготовчого судового засідання, що має забезпечити своєчасність отримання повідомлень та право сторін на участь у судовому засіданні [196, с. 5]. При цьому слід мати на увазі, що відповідно до ч. 2 ст. 134 КПК України суд здійснює судовий виклик лише тих учасників кримінального провадження, участь яких у судовому провадженні є обов'язковою. Натомість повідомлення учасників кримінального провадження згідно з ч. 2 ст. 111 КПК України здійснюється в разі, якщо участь цих осіб у процесуальних діях не є обов'язковою. Також у повідомленні, крім іншого, має міститися вказівка про необов'язковість їх участі в проведенні процесуальної дії чи прийнятті рішення [362].

Однак зі змісту ч. 2 ст. 314 КПК України не зрозуміло, чи можна провести підготовче судове засідання в разі неявки учасників кримінального провадження, перелік яких у ній наведено. Тож, з метою уникнення суперечностей та зловживань *вважаємо за доцільне ч. 2 ст. 314 КПК України доповнити таким змістом: “Наслідки неприбуття учасників підготовчого судового засідання вирішуються в порядку, передбаченому статтями 323–326 цього Кодексу”*.

Щодо рішень, які суд має право прийняти у підготовчому судовому засіданні, то їх перелік міститься в ч. 3 ст. 314 КПК України [198]:

- 1) затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 468–475 КПК України;
- 2) закрити провадження в разі встановлення підстав, передбачених пунктами 4–8 частини першої або частиною другою ст. 284 КПК України;
- 3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК України;

- 4) надіслати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності в разі встановлення невідсудності кримінального провадження;
- 5) призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;
- 6) доручити представнику персоналу органу пробації скласти досудову доповідь.

Разом із тим суд також має право постановити ухвалу про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку. При цьому в положеннях КПК України законодавець не конкретизував підстави для повернення судом зазначених процесуальних документів прокурору, а лише обмежився загальною вказівкою стосовно їх невідповідності вимогам цього Кодексу. Як зазначає Н. П. Сиза, такі вимоги визначені в ст. 291, 293 КПК України, тому недотримання їх положень буде створювати невідповідність вимогам закону, а отже, слугуватиме підставою для повернення обвинувального акта чи клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору (п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК). Однак через неконкретизоване формулювання закону питання про те, чи є ті чи інші порушення підставою для повернення зазначених документів прокурору, є дискусійним і не завжди однозначно вирішується у судовій практиці [426].

До того ж погоджуємося з твердженням С. Дячука про те, що коли в обвинувальному акті містяться положення, які стосуються істотних для конкретного кримінального провадження обставин і очевидно суперечать одне одному, то його не можна визнати таким, що відповідає вимогам КПК України. Пояснюється це тим, що цей недолік унеможливорює реалізацію обвинуваченим свого права на захист, зокрема в контексті права знати, у вчиненні якого конкретно злочину його обви-

нувачують, та робить неможливим визначення меж судового розгляду [124, с. 135–136].

Згідно з ухвалою суду про повернення обвинувального акта чи клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурор зобов'язаний виправити допущені недоліки протягом визначеного судом розумного строку. Така ухвала негайно надсилається прокурору для усунення зазначених у ній порушень вимог КПК України. При цьому прокурор, слідчий не повинні проводити слідчі (розшукові) дії та збирати докази в даному кримінальному провадженні, а лише виправити вказані недоліки, після чого повторно передати їх до суду або закрити кримінальне провадження.

При цьому С. Дячук слушно зауважив, що закон не передбачає можливості подання таких процесуальних документів без відповідних додатків, а навпаки, указує про обов'язковість їх приєднання до кінцевого процесуального рішення (*за винятком постанови про закриття кримінального провадження* — виділено нами), надаючи їм статусу невід'ємних (ст. 109, 128, 291, 293, 384 КПК України та ін.). Такі додатки можна поділити на обов'язкові та умовно обов'язкові, складання яких обумовлюється певними, визначеними у законі обставинами [124, с. 134–135]. На нашу думку, це питання вирішується в кожному кримінальному провадженні окремо, оскільки залежить від кількості проведених слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, заходів безпеки та інших, інформація про що безпосередньо зазначається в реєстрі матеріалів досудового розслідування.

Отже, з цього питання можна дійти висновку, що порушення вимог КПК України при складанні додатків до вказаних кінцевих процесуальних документів у цілому тягне за собою невідповідність останніх вимогам КПК України. У такому разі слідчому, прокурору слід більш ретельно приділяти увагу формі та змісту як тих, так й інших.

Встановивши відповідність зазначених процесуальних документів вимогам КПК України, а також відсутність підстав

для прийняття інших рішень (про затвердження угоди, про закриття кримінального провадження чи про направлення зазначених процесуальних документів за підсудністю), суд здійснює підготовку до судового розгляду і з цією метою вирішує необхідні питання, а саме: 1) визначає дату та місце проведення судового розгляду; 2) з'ясовує, у відкритому чи закритому судовому засіданні необхідно здійснювати судовий розгляд; 3) визначається зі складом осіб, які братимуть участь у судовому розгляді; 4) розглядає клопотання учасників судового провадження про: здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту; витребування певних речей чи документів; 5) вчиняє інші дії, необхідні для підготовки до судового розгляду [198].

Суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, а також розглянути інші клопотання учасників судового провадження, зокрема про здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту або витребування певних речей чи документів. При цьому слід пам'ятати, що відхилення судом клопотань учасників судового провадження про допит певних осіб, дослідження доказів або вчинення інших процесуальних дій на підтвердження чи спростування обставин, з'ясування яких могло мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення, згідно з вимогами п. 1 ч. 1 ст. 410 КПК визнається неповнотою судового розгляду та є підставою для скасування або зміни судового рішення при розгляді справи в суді апеляційної інстанції [362].

Системний аналіз частин 2, 3 ст. 303 КПК України свідчить, що під час підготовчого провадження предметом розгляду можуть бути скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, зокрема: 1) які не розглядаються під час досудового розслідування; 2) про відмову у визнанні потерпілим; 3) відмову в застосуванні заходів безпеки. Інакше кажучи, законодавець передбачив додаткові процесуальні гарантії захисту прав, свобод та законних інтересів учасників криміналь-

ного провадження, які не могли бути в повному обсязі реалізовані на стадії досудового розслідування.

Водночас окремі процесуалісти справедливо вказують на той факт, що розгляд таких скарг і заперечень безпосередньо не регламентований відповідними статтями гл. 27 КПК України, що ускладнює захист прав і законних інтересів учасників кримінального провадження в цій частині. Тому погоджуємося з необхідністю усунення зазначеної прогалини шляхом встановлення КПК України порядку розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, які не розглядаються під час досудового розслідування, та заперечень проти ухвал слідчого судді в стадії підготовчого провадження [426].

Після завершення підготовки до судового розгляду суд виносить ухвалу про призначення судового розгляду. Документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи й матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження, долучаються до обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності і є матеріалами кримінального провадження (кримінальною справою) [198].

Слід також акцентувати увагу на тому, що підготовче провадження складається з кількох взаємопов'язаних етапів: 1) відкриття підготовчого судового засідання; 2) доповіді прокурора; 3) заслуховування осіб, які викликані у зв'язку із заявленими клопотаннями; 4) винесення рішення судді в нарадчій кімнаті; 5) оголошення рішення; 6) повідомлення осіб, які заявляли клопотання та інших зацікавлених у справі осіб про прийняте рішення.

У наш час надзвичайно актуальною на стадії підготовчого провадження є проблема визнання доказів недопустимими. Зумовлено це тим, що при визнанні доказів недопустимими саме на цій стадії кримінального провадження забезпечується правомірність призначення судового розгляду, не допускаються оголошення та дослідження недопустимих доказів у суді,

забезпечується безперервність судового розгляду, попереджається тиск на внутрішнє переконання суду при вирішенні питання про недопустимість доказів [205, с. 284].

Звернемо увагу, що в п. 13 Постанови пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 6 “Про практику застосування кримінально-процесуального законодавства при попередньому розгляді кримінальних справ у судах першої інстанції” вказано, що в разі встановлення неналежності та недопустимості таких доказів суддя, призначаючи справу до судового розгляду, може відмовити в клопотанні про їх витребування (приєднання до справи) для дослідження при судовому розгляді справи [363].

Разом із тим, виходячи із засад змагальності й диспозитивності кримінального провадження, Верховний Суд України наголосив, що подавати належні й допустимі докази в справі мають право всі учасники процесу. При цьому, якщо в отриманні певних доказів для сторін у справі є труднощі, суддя, призначаючи справу до судового розгляду при попередньому її розгляді, у разі задоволення клопотань про дослідження цих доказів повинен сприяти учасникам процесу в їх витребуванні шляхом надання відповідних запитів, судових повісток, судових доручень тощо [363].

Безперечно, не будь-який доказ може бути допущений та взятий до уваги судом, тому ми погоджуємося із тим, що обставини, які підлягають доказуванню, повинні бути підтверджені лише доказами, з процесуального погляду допустимими [396, с. 569].

Перший КПК Української РСР 1922 р. визначав, що “суд не обмежений жодними формальними доказами, однак лише від нього залежить, за обставинами справи, допустити ті чи інші докази” (ст. 61) [565, с. 372]. Незважаючи на вдосконалення кримінального процесуального законодавства в 1927 р., суттєвого розвитку теоретичних положень з цього питання не відбулося. Можливо, це було пов’язане зі складністю соціально-політичних умов, коли всі наукові розробки повинні були відповідати класовим підходам, порушення прав особи в кри-

мінальному судочинстві набули масового характеру, суд мав право збирати докази, потім їх же й оцінювати та виносити ви- роки, що й обумовлювало відсутність необхідності в розвитку теорії доказів, особливо вчення про допустимість доказів [493, с. 18–19].

Відповідно до ст. 86 КПК України доказ визнається допус- тимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому КПК України. Недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може поси- латися суд при ухваленні судового рішення [198].

Порядок визнання доказів недопустимими передбачений ст. 89 КПК України. А саме, суд вирішує питання допустимос- ті доказів під час їх оцінки в нарадчій кімнаті під час ухвален- ня судового рішення. У разі встановлення очевидної недопус- тимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочате. Сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юри- дичної особи, щодо якої здійснюється провадження мають право під час судового розгляду подавати клопотання про ви- знання доказів недопустимими, а також наводити заперечення проти визнання доказів недопустимими [198]. Тож, цілком очевидно, що процедура вирішення питання про недопусти- мість доказів під час підготовчого провадження потребує нор- мативного врегулювання [205, с. 284].

Отже, на нашу думку, під час підготовчого провадження слід надати суду право вирішувати питання щодо недопусти- мості доказів та за необхідності витребувати їх і приєднувати до кримінального провадження. Адже зволікання з часом ви- явлення та своєчасного отримання доказу, що має важливе значення для провадження, може негативно вплинути на по- дальшу його долю. Більш того, в окремих випадках таке затя- гування може призвести до втрати доказу або його доказових властивостей, зокрема призвести до такого стану, за яким не- можливо буде провести експертизу.

2.2. Судовий розгляд як самостійна стадія кримінального провадження

Загальновизнаним є те, що судова влада покликана захищати права, свободи й законні інтереси людини та громадянина шляхом здійснення правосуддя. Тож гарантією надійного захисту та, відповідно, фактором, який впливає на рівень довіри громадськості до судової влади, є здатність суду ефективно та своєчасно реалізовувати свої повноваження з дотриманням належних правових процедур. У цьому зв'язку для кримінального провадження суттєве значення має стадія судового розгляду, адже саме в ній безпосередньо реалізується функція правосуддя [429, с. 77].

Унаслідок судової реформи (2001) до КПК України були внесені прогресивні зміни та доповнення. Принциповими новелами є: зміна процедури попереднього розгляду справи суддею; надання права потерпілому підтримувати обвинувачення в разі відмови прокурора в судовому засіданні від обвинувачення та ін. Як наслідок, більш послідовно й повно одержали вирішення питання, пов'язані з обмеженням “обвинувальних повноважень” суду, забезпеченням рівноправності сторін і змагальної складової в кримінальній процесуальній діяльності. Водночас так і не було вирішено проблему визначення строків тримання під вартою в суді першої інстанції [100, с. 9–12].

Як вважає В. П. Шибіко, прагнення законодавця до “чистоти” змагальності судового процесу за умови пасивності суду та головуючого під час розгляду справи видається неприйнятним з погляду закріплених у Конституції України принципів незалежності суддів і підпорядкуванню їх лише закону (ч. 1 ст. 129), з'ясування істини у справі (ст. 31, п. 3 ч. 3 ст. 129). З огляду на це вчений слушно зауважує, що змагальність сторін у кримінальному процесі – це не самоціль, адже вона має сприяти з'ясуванню істини в кожному кримінальному провадженні та забезпеченню реалізації цих принципів. У судовому розгляді активну роль має відігравати суд як орган, відповідальний за правильне вирішення справи. Неприпустимо, щоб

один принцип кримінального процесу заперечував інший [568, с. 100–105].

З цього приводу О. Яновська справедливо зазначає, що принцип змагальності безпосередньо передбачає обов'язок суду забезпечити такі умови в процесі, які надавали б сторонам можливість повною мірою реалізовувати свої процесуальні права на засадах рівноправності. Тому слід говорити про підвищення активності суду в напрямі здійснення ним загального керівництва кримінальним процесом. А під процесуальною активністю суду в змагальному кримінальному судочинстві слід розуміти власну ініціативу суду, яку він може виявити на свій розсуд [592, с. 27].

Узагальнивши наведені в юридичній літературі тлумачення поняття “судовий розгляд”, можна зазначити, що це центральна стадія кримінального процесу, у якій суд колегіально або суддя одноособово за участю сторін з дотриманням усіх засад кримінального провадження розглядає кримінальне провадження (кримінальну справу) по суті. Суд у судовому засіданні на підставі дослідження зібраних доказів, а також їх перевірки виносить судові рішення — процесуальний акт, яким особа визнається або винною у вчиненні кримінального правопорушення та їй призначається кримінальне покарання, або невинуватою [338; 467, с. 270; 187, с. 410].

Зважаючи на те що судова влада реалізує свої функції в певній процесуальній формі (судовій процедурі), порушення або недодержання встановлених вимог може призвести до скасування винесеного судового рішення. Отже, саме належна судова процедура є основоположною засадою реалізації судової влади, з огляду на що право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону, гарантується кожній особі (ст. 129 Конституції України, ст. 21 КПК України) [438, с. 83]. Однак, як слушно зауважує О. Овсяннікова, незважаючи на важливість законодавчої регламентації змісту належних і справедливих судових процедур, їх загальні засади не визначаються на національному рівні [304, с. 128–131]. Здебільшого вони

знаходять своє втілення в низці міжнародно-правових актів: Загальній декларації прав людини 1948 р., Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. та ін.

Відповідно до ст. 8 Загальної декларації прав людини 1948 р., яка, до речі, стала першим міжнародним актом, що закріпив право на справедливий суд, кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом. Також згідно зі ст. 10 цієї декларації кожна людина для визначення її прав і обов'язків та встановлення обґрунтованості висунутого їй кримінального обвинувачення має право на основі повної рівності на те, щоб її справу було розглянуто прилюдно та з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом [132].

Подібні положення містяться в ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [174], де проголошується, що кожна людина при визначенні її громадянських прав і обов'язків або при висуненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення має право на справедливий й відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним згідно із законом [86, с. 12].

Право на справедливий судовий розгляд також передбачене ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., згідно з якою кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого йому, на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону [275]. Зокрема, доступ до суду гарантується конституціями Азербайджану (ст. 60), Білорусії (ст. 60), Грузії (ст. 42), Молдови (ст. 20), Кіпру (ст. 30), Греції (ст. 20), Італії (ст. 24), Португалії (ст. 20), Іспанії (ст. 24), Японії (ст. 32) та інших країн. Поширеним елементом справедливої судової процедури є: 1) презумпція невинуватості, яка закріплена в конституціях Хорватії (ст. 28), Словенії (ст. 27), Швейцарії (ст. 32), Тунісу

(ст. 12) та ін.; 2) відкритість судового розгляду; 3) право на отримання кваліфікованої правової допомоги; 4) незалежність та безсторонність суду; 5) рівність сторін та ін. [379, с. 36].

Наведені вимоги знайшли своє відображення в низці положень Конституції України, зокрема в ст.ст. 29, 55, 59, 62 та ін. У кримінальному провадженні конституційні норми деталізовані в гл. 2 КПК України “Засади кримінального провадження”. Тому, як справедливо зазначає О. Овсяннікова, судові процедури, крім конституційного закріплення, мають бути регламентовані матеріальними нормами, що закріплюють правила реалізації права громадянина на судовий захист своїх прав. Судові процедури повинні спрямовуватися на впорядкування дій громадян, які відновлюють своє порушене право за допомогою судових органів. У зв’язку з чим виділяє складові належної (справедливої) судової процедури, серед яких, зокрема такі, як: належне сповіщення особи про час і місце слухання справи та надання їй можливості взяти участь у судовому засіданні; ухвалення судом за результатами розгляду справи обґрунтованого (мотивованого) рішення, яке має ґрунтуватися лише на доказах, отриманих без порушення законодавства; розгляд справи на засадах змагальності та процесуальної рівності сторін; дотримання вимоги розумного строку судового розгляду та інші [304, с. 132–133].

З наведеними складовими належної судової процедури цілком можна погодитися. Стосовно ж подальшого реформування системи судочинства, то вона має бути спрямована на упередження можливих порушень Україною вимог, передбачених міжнародно-правовими актами. Адже аналіз рішень ЄСПЛ, якими констатується порушення Україною ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., дозволяє виокремити найбільш поширені порушення вимоги справедливої судової процедури, а саме: 1) порушення справедливого публічного розгляду справи, що охоплює: порушення принципу рівноправності сторін; порушення права заявника на захист; розгляд справи за відсутності заявника, не повідомленого про дату розгляду справи; 2) незаконний склад суду;

3) порушення принципу незалежності та безсторонності суду, який розглядає справу за наявності зацікавленості в її результаті; 4) порушення принципу юридичної визначеності у зв'язку зі скасуванням остаточних судових рішень, що набули чинності; 5) порушення розумних строків: а) судочинства; б) виконання судових рішень [545, с. 134].

Щодо тривалість судового розгляду кримінального провадження, яке виходить за межі розумного строку, то це вважається порушенням ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. Спираючись на практику ЄСПЛ, Л. М. Москвич зауважила, що при визначенні розумності строку підлягають оцінці такі обставини: а) загальна тривалість розгляду справи в суді; б) її складність; в) особиста поведінка обвинуваченого (у кримінальному процесі); г) оперативність роботи правоохоронних органів. Важливим вважається тільки таке зволікання, яке так чи інакше залежить від державного органу (наприклад, при отриманні доказів). Якщо ж затримки відбуваються з вини приватної сторони, держава не несе за це прямої відповідальності [285, с. 22].

Основним питанням судового розгляду є питання про винність та покарання. Інші питання, зокрема про цивільний позов, долю речових доказів, судові витрати, запобіжні заходи, є похідними. Їх вирішення безпосередньо залежить від висновку суду про винуватість чи невинуватість особи [188, с. 383]. Тож, вирішуючи ці питання, суд і здійснює правосуддя. Судовий розгляд є специфічною процесуальною формою правосуддя. Завдання судового розгляду збігаються із завданнями правосуддя в кримінальному провадженні [239, с. 237; 187, с. 227].

Значення судового розгляду полягає в тому, що на цій стадії: по-перше, досягається мета й виконуються завдання кримінального судочинства в конкретній справі; по-друге, забезпечуються права і законні інтереси осіб, які беруть участь у справі; по-третє, здійснюється виховний вплив як на учасників судового розгляду, так і на інших громадян; по-четверте, судовий розгляд дозволяє виявити обставини, які сприяли вчиненню злочину, та вжити заходи до їх усунення [239, с. 383–384].

Як слушно зазначає Н. Сакара, мета звернення особи до суду, тобто захист права, свободи чи інтересу, відбудеться лише в разі, якщо вони будуть поновлені (інакше кажучи, коли рішення суду буде виконане) [413, с. 63]. У свою чергу, О. Овсяннікова виокремлює як одну зі складових справедливої судової процедури те, що “остаточні судові рішення є обов’язковими та повинні виконуватися” [304, с. 132–133].

У стадії судового розгляду знаходять вияв усі засади кримінального процесу, закріплені в ч. 3 ст. 129 Конституції України та гл. 2 КПК України, зокрема: законність; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів й у доведенні перед судом їх переконливості; забезпечення обвинуваченому права на захист; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; забезпечення оскарження рішення суду; обов’язковість рішень суду тощо.

На сучасному етапі регулювання кримінальних процесуальних відносин на стадії судового розгляду відбулися суттєві зміни, що зумовлено комплексом запроваджених до КПК України 2012 р. новел. Зокрема, це стосується: розширення засади змагальності сторін та свободи в поданні ними до суду своїх доказів й у доведенні перед судом їх переконливості (ст. 22 КПК України); встановлення порядку допиту та дослідження доказів у судовому розгляді (ст. 351–361 КПК України); закріплення особливостей судового розгляду окремих кримінальних проваджень та здійснення в них специфічної доказової діяльності.

У науковій літературі до невирішених проблем стадії судового розгляду вчені відносять питання про строки розгляду кримінального провадження. Ця проблема, як свідчать дані соціологічних опитувань [15], визначається навіть пересічними громадянами. Вважаємо, що правильною є наукова пропозиція вчених щодо введення співвідношення строку досудового розслідування та судового розгляду. Тобто, якщо досудове розслідування кримінального провадження здійснювалося

протягом двох місяців, то й судовий розгляд за загальним правилом не повинен перевищувати цей термін [189, с. 338]. Проте така пропозиція не віднайшла відображення в чинному КПК України.

Як показують статистичні дані, однією з причин затягування строків судового вирішення справи є великий відсоток відкладення судових слухань через неявку учасників процесу — адвокатів, свідків або експертів, що пояснюється, зокрема, й неефективною практикою вручення повісток. Погоджуємося з авторами, які зазначають, що підвищенню ефективності судового провадження сприятиме встановлення більш жорстких санкцій до сторони, з вини якої не відбулося судове засідання, зокрема, шляхом: а) позбавлення права на певні процесуальні дії, б) прийняття рішення про відшкодування збитків і компенсацію витрат, в) накладення штрафу, г) відмови в подальшому розгляді справи тощо.

До того ж доречним в цьому аспекті вбачається й досвід зарубіжних країн. Наприклад, у Колумбії функцію повідомлення учасників процесу передано спеціалізованій організації [285, с. 24–26]. Якщо і вітчизняний законодавець обере такий шлях, це, крім іншого, сприятиме також розвантаженості суддів і створюватиме передумови для того, щоб вони більше часу приділяли саме судовим розглядам, а отже, прискорюватиме судовий розгляд справ. При цьому така практика узгоджується й з Рекомендацією Комітету Міністрів державам — членам Ради Європи від 16 вересня 1986 р. № R (86) 12 “Щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах”, у якій пропонується “не збільшувати, а поступово зменшувати кількість покладених на суддів завдань, які не мають стосунку до судівництва, доручаючи такі завдання іншим особам або органам” [388]. Крім того, оперативності судового слухання має сприяти підвищення професіоналізму суддів, удосконалення досвіду щодо розгляду конкретних категорій справ, тому є необхідність здійснення подальшої спеціалізації суддів з розгляду конкретних категорій справ у межах певної юрисдикції.

Загалом, як зауважує В. Т. Маляренко, слід змінювати всю систему судоустрою в Україні й передусім привести у відповідність до Конвенції з прав людини та основоположних свобод Конституцію України, в тому числі згідно й з рекомендацією Парламентської асамблеї Ради Європи 2006 р. Оскільки наш Основний Закон має відповідати європейським стандартам про справедливий та неупереджений суд упродовж розумного строку. Також необхідним на його думку є внесення змін до Конституції України задля запровадження інституту мирових суддів, завдяки чому можна зменшити кількість справ у судах [254, с. 6]. Такі пропозиції вченого, які ми також вважаємо слушними, знаходять підтримку й серед інших авторів, які зазначають, що “мирові суди” успішно діють у багатьох країнах різних правових систем (зокрема, у Великобританії та Російській Федерації). У них розглядаються нескладні справи про незначні правопорушення, що дозволяє суттєво зменшити навантаження на суддів загальної юрисдикції [33, с. 14].

Аналіз змісту КПК України дозволяє стверджувати, що під час судового розгляду реалізуються дві групи взаємопов’язаних положень, які умовно можна поділити на загальні та спеціальні. До першої групи належать положення, що впливають із засад кримінального провадження (гл. 2 КПК України) та загальних положень судового розгляду (§ 1 гл. 28 КПК України): 1) верховенство права; 2) законність; 3) рівність перед судом і законом; 4) забезпечення поваги до людської гідності, прав і свобод; 5) гласність і відкритість судового розгляду та його повне фіксування технічними засобами; проведення судового розгляду в розумні строки; 6) незмінність складу суду; 7) безперервність судового розгляду; 8) наслідки неприбуття осіб до суду; 9) зупинення судового провадження тощо.

До другої групи відносять положення щодо меж і процедури судового розгляду (§ 2, 3 гл. 28 КПК України): 1) визначення меж судового розгляду; 2) зміна чи висунення додаткового обвинувачення в суді або відмова від підтримання державного обвинувачення; 3) відкриття судового розгляду; 4) оголошен-

ня складу суду й роз'яснення права відводу; 5) повідомлення учасників про їхні права та обов'язки тощо.

На нашу думку, важливе значення має визначення чітких меж судового розгляду, адже суд розглядає та вирішує кримінальне провадження тільки щодо обвинувачених і лише в межах висунутого їм обвинувачення. Тобто, судовий розгляд значною мірою обмежується обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Це має велике практичне значення, адже забезпечує цілеспрямованість діяльності суду, гарантує право на захист, виключає можливість засудження за злочин, у вчиненні якого особа не обвинувачувалася, а також засудження осіб, які не поставали перед судом. Водночас закон передбачає можливість зміни або доповнення обвинувачення під час судового розгляду, визначаючи її межі. Така зміна допускається, якщо цим не будуть порушені правила про підсудність чи обов'язковість проведення досудового розслідування.

Згідно зі ст. 347 КПК України після закінчення підготовчих дій голова оголошує про початок судового розгляду. Судовий розгляд починається з оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта, якщо учасники судового провадження не подали клопотання про оголошення обвинувального акта в повному обсязі. Слід зазначити, що це положення є результатом розвитку науки кримінального процесу. До внесення змін у КПК 2001 р. на практиці, як правило, обвинувальний акт оголошував головуючий судового засідання. Це викликало обґрунтовану критику в процесуальній літературі, а вчені зауважували, що створюється враження ніби суд солідарний з обвинувальним актом. До того ж науковці вважали, що такий порядок заважає суддям залишитися на позиціях об'єктивності в оцінці як обвинувального акту, так і заперечень проти нього [10, с. 226].

Проте, як свідчила судова практика, за час дії КПК 1960 р. у разі, якщо обвинувачений визнавав себе винним (повністю чи

частково), дослідження обставин справи починалося з його допиту; якщо ж не визнавав своєї вини — то з допиту потерпілих, свідків і дослідження інших доказів [273, с. 384]. Однак не всі вчені поділяли таку наукову позицію. Зокрема, В. І. Каминська, Н. І. Порубов, В. П. Нажимов вважали, що починати судове провадження необхідно завжди з допиту обвинуваченого. Це, на їхню думку, дозволить суду відразу визначитися з суттю заперечень проти обвинувачення й надалі дасть можливість всебічно досліджувати докази як з позиції обвинувачення, так і з позиції захисту. Це тим більш важливо, якщо обвинувачений дійсно не вчинив злочин і тому не визнає себе винним [152, с. 148; 343, с. 192; 291, с. 81]. Ми також дотримуємося тієї думки, що головуючий не має права вирішувати питання та встановлювати, коли проводити допит обвинуваченого, а коли — ні. З цього приводу законодавець доречно передбачив вимогу про те, щоб допит обвинуваченого здійснюється обов'язково, крім випадку, якщо він відмовився від показань, та випадків, передбачених ч. 3 ст. 323, ст. 381 КПК України. Так, допит обвинуваченого не здійснюється в разі його неприбуття або розгляду обвинувального акту в спрощеному провадженні щодо кримінальних проступків.

Певна складність здійснення об'єктивного судового розгляду обумовлена відсутністю вказівки на суд як учасника кримінального провадження, уповноваженого на збирання доказів (ст. 93 КПК України). Проте суд повною мірою підпадає під критерії, що надають можливість віднести його до таких учасників, а саме: 1) виконання судом однієї з кримінальних процесуальних функцій — здійснення правосуддя; 2) наявність публічного інтересу; 3) участь у досліджувальній та обґрунтовальній діяльності.

Слід звернути увагу, що в судовому провадженні може здійснюватися перехресний допит. Перехресний допит — це одночасний допит у судовому засіданні обвинуваченого, потерпілого, свідків учасниками судового розгляду та судом спільно одних і тих самих обставин з метою з'ясування та усунення суперечностей у показаннях особи, їх перевірки, уточ-

нення й доповнення. Отже, він є одним з ефективних засобів встановлення протиріч і суперечностей в показаннях допитаних у судовому засіданні осіб та їх усунення [273, с. 386]. Важливість проведення такого допиту вбачається в тому, що відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 87 КПК України порушення права на перехресний допит обов'язково визнається істотним порушеннями прав людини і основоположних свобод. В іншому разі, докази повинні визнаватися судом недопустимими.

Звернемо увагу, що чинний КПК України 2012 р., як, до речі, і попередній КПК 1960 р., не передбачає проведення в ході судового розгляду ні слідчого експерименту (відповідно до КПК 1960 р. аналогом цієї слідчої (розшукової) дії була така слідча дія, як відтворення обстановки та обставин події), ні освідчування. При цьому ще за часів дії КПК України 1960 р. О. І. Коровайко зазначав, що суд повинен бути вправі провести перевірку показань на місці або судовий експеримент, якщо в ході судового розслідування виникне необхідність перевірки нових версій обставин події, які не були відомі слідчому і можуть бути викладені підсудними лише в процесі судового розгляду справи, зокрема, перевірити алібі, на яке вказує підсудний і яке виключатиме можливість його участі у вчиненні злочину, а також у разі виникнення необхідності особисто впевнитися в тих чи інших обставинах, які мають істотне значення для справи. Необхідність перевірки показань на місці та судового експерименту в ході розгляду кримінальної справи може виникнути також з метою перевірити розбіжність у показаннях свідків, потерпілих, якщо в інший спосіб встановити причину розбіжності не уявляється можливим [182, с. 176].

Можливість проведення освідчування в суді залежить від його мети та можливості його досягнення в судовому розгляді. Як зазначає А. Маланюк, метою такої слідчої дії є необхідність виявлення чи засвідчення особливих прикмет підозрюваного, обвинуваченого або потерпілого, слідів злочину, тілесних ушкоджень тощо. Окремі з цих ознак можуть зберігатися на тілі людини і на момент судового розгляду справи, а саме: особливі прикмети, деякі тілесні ушкодження, що були заподіяні

як потерпілому, так і підсудному. Тому постає питання, як бути суду в разі, якщо потерпілий, наприклад, вказує у своїх показаннях на те, що внаслідок боротьби на руці підсудного мав залишитися шрам відповідної конфігурації. Чи має суд у такому разі обмежитись оголошенням протоколу чи довідки освідування, чи суд має сам переконатись у наявності такої прикмети на тілі підсудного? Звичайно, суд може допитати підсудного щодо цієї обставини, але наочне спостереження є найбільш переконливим і не пов'язане з відмовою останнього давати показання та відповідати на запитання. Тому обмежувати способи пізнавальної діяльності суду не виправдано, тим більше що це не вимагає від суду надміру складних і організаційно громіздких дій [242, с. 431].

Слід зазначити, що слідчий експеримент та освідування в судовому розгляді передбачені кримінальним процесуальним законодавством деяких країн СНД, зокрема, КПК Республіки Білорусь (ст. 341, 343) [499], КПК Російської Федерації (ст. 288, 290) [506], КПК Республіки Таджикистан (ст. 324, 326) [502], КПК Туркменістану (ст. 403) [505]. У КПК Туркменістану слідчий експеримент визначено як судовий експеримент, а також передбачено окрему дію — перевірку і уточнення показань на місці. Також як судову дію передбачено слідчий експеримент у КПК Азербайджанської Республіки (ст. 336) [496], КПК Республіки Вірменія (ст. 351) [498], КПК Естонської Республіки (ст. 254) [509] та в Модельному КПК для держав — учасниць СНД (ст. 398) [278].

При цьому здебільшого правова регламентація слідчого експерименту та освідування в зазначених КПК країн СНД схожа. Так, слідчий експеримент проводиться на підставі ухвали чи постанови суду відповідно до вимог КПК, що передбачені для проведення цієї слідчої дії на досудовому розслідуванні. Здійснюється слідчий експеримент судом за участю сторін, а за необхідності також за участю свідків, експерта та спеціаліста.

Щодо освідування, то воно в судовому розгляді проводиться на підставі ухвали або постанови суду. Якщо освідування супроводжується оголошенням освідуваної особи, воно прово-

диться в окремому приміщенні лікарем або іншим спеціалістом, яким складається і підписується акт освідування. Після цього зазначені особи повертаються в зал судового засідання, де в присутності сторін повідомляють суду про сліди та прикмети на тілі освідуваної особи, якщо вони виявлені, відповідають на запитання сторін і суддів. Акт освідування долучається до кримінальної справи.

Як слушно зауважує О. В. Литвин, проведення освідування в окремому приміщенні лікарем або іншим спеціалістом, якщо таке освідування супроводжується оголенням освідуваної особи, ставить під сумнів доцільність проведення цієї дії як судової, оскільки не забезпечується безпосередність дослідження доказів [225, с. 132–133]. Тож погоджуємося з необхідністю розширення судових дій слідчим експериментом та освідування шляхом доповнення КПК України відповідними статтями, що стане підсилювальною правовою гарантією захисту прав, свобод і законних інтересів учасників судового розгляду. При цьому передбачити освідування як судову дію, якщо воно не пов'язане з оголенням освідуваної особи та здійснюється добровільно. Стосовно можливості проведення перевірки показань на місці як окремої дії в судовому розгляді, яка, до речі, також передбачена законодавством окремих країн СНД, зокрема КПК Туркменістану (ст. 403) [505], зазначимо недоцільність її виокремлення, оскільки вона є складовою слідчого експерименту.

Також слід зазначити, що ст. 332 КПК України, яка регламентує проведення експертизи за ухвалою суду, не встановлюється порядок отримання зразків для експертизи, на що вже також зверталася увага окремими науковцями [225, с. 134]. При цьому аналіз законодавства країн СНД свідчить, що відповідні положення з отримання (вилучення) зразків для експертизи (дослідження, експертного дослідження) передбачені КПК Азербайджанської Республіки (ст. 336) [496], КПК Республіки Вірменія (ст. 351) [498], КПК Туркменістану (ст. 403) [505] та Модельним КПК для держав-учасниць СНД (ст. 398) [278]. Таке отримання зразків для експертизи відповідно до

положень зазначених КПК країн СНД здійснюється за правилами отримання зразків на стадії досудового розслідування з тим уточненням, що проводиться таке отримання за участю сторін. У КПК України порядок отримання зразків для експертизи регламентовано ст. 245. Проте розташування цієї статті в гл. 20 розділу III КПК України, яким визначається порядок провадження досудового розслідування, відносить і порядок отримання зразків для експертизи саме на стадії досудового розслідування. *Тож вважаємо за необхідне подібно до наведених положень КПК пострадянських країн зробити відповідне посилання в ст. 332 КПК України на ст. 245 КПК стосовно можливості отримання зразків для експертизи при її проведенні в судовому розгляді за правилами отримання цих зразків на досудовому розслідуванні.*

Наступним етапом судового розгляду, який має неабияке значення як для захисту учасниками процесу власних інтересів, або інтересів, які вони представляють, так і для сприяння суду у формуванні внутрішнього переконання при вирішенні справи, є судові дебати.

Відповідно до ч. 6 ст. 364 КПК України суд не має права обмежувати тривалість судових дебатів певним часом, а лише головуючий може зупинити виступ учасника, якщо він після зауваження повторно вийшов за межі кримінального провадження, що розглядається, або повторно допустив висловлювання образливого чи непристойного характеру, і надати слово іншому учаснику дебатів. А згідно зі ч. 7 цієї ж статті після закінчення промов учасники судових дебатів мають право обмінятися репліками. Право останньої репліки належить обвинуваченому або його захиснику [198].

Основні наукові дослідження проблем судових дебатів були спрямовані на розроблення рекомендацій з питань удосконалення майстерності судового оратора, підвищення ефективності промов учасників судочинства, їхнього впливу на винесення законного й обґрунтованого судового рішення [10]. Чинне кримінальне процесуальне законодавство України наділяє потерпілого, його представника та законного представ-

ника правом брати участь у судових дебатах, що, на нашу думку, цілком узгоджується з публічним характером кримінального процесу.

Після оголошення судових дебатів закінченими суд надає обвинуваченому останнє слово. У цьому сенсі в положеннях ч. 2, 3 ст. 365 КПК України передбачено, що суд не вправі обмежувати тривалість останнього слова обвинуваченого, а ставити запитання обвинуваченому під час його останнього слова не дозволяється. Тобто, як слушно зазначено в науковій літературі, це важлива процесуальна гарантія реалізації обвинуваченим (підсудним) свого права на захист, якої він може позбавлятися лише в разі, якщо був видалений із залу судового засідання за порушення його порядку на весь час судового розгляду справи [188, с. 413].

Відповідно до ст. 367 КПК України під час ухвалення вироку ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який здійснює судовий розгляд. У свою чергу, судді не мають права розголошувати хід обговорення та ухвалення вироку в нарадчій кімнаті. Крім того, ухвалюючи вирок, суд повинен вирішити низку питань, перелік яких наведений у ч. 1 ст. 368 КПК України, зокрема, чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа; чи містить це діяння склад кримінального правопорушення і якою саме статтею закону України про кримінальну відповідальність він передбачений; чи винен обвинувачений у вчиненні цього кримінального правопорушення; чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинене ним кримінальне правопорушення та ін. Якщо ж особа обвинувачується у вчиненні кількох злочинів або проступків, суд вирішує питання, зазначені в ч. 1 ст. 368 КПК України, окремо за кожним кримінальним правопорушенням. Аналогічно це питання вирішується якщо обвинувачуються кілька осіб. Застосування примусових заходів медичного характеру можливе лише за наявності акта психіатричної експертизи та висновку лікувальної установи, а примусове лікування може бути застосоване лише за наявності відповідного висновку лікувальної установи.

Хоча ухвалення вироку і є складовою частиною судового розгляду, але з метою збереження таємниці наради суддів її хід не фіксується ні в протоколі судового засідання, ні в окремому протоколі. Хід наради та голосування суддів також не відображаються й у вирокі суду. Окрема думка судді, який залишився в меншості, не оголошується при проголошенні вироку і стає відомою лише суду апеляційної чи касаційної інстанції.

Дослідивши положення КПК України, усі питання, що вирішуються судом при ухваленні вироку, можна поділити на три групи: 1) ті, що стосуються події кримінального правопорушення і винуватості обвинуваченого; 2) ті, що стосуються покарання; 3) інші питання (про долю цивільного позову, речових доказів, судових витрат тощо).

Як кримінальне процесуальне законодавство, так і теорія кримінального процесу надають важливого значення вимогам, що висуваються до вироку. Чинне кримінальне процесуальне законодавство передбачає, що вирок суду має бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Загальні властивості процесуальних рішень, як зауважує П. А. Лупинська, впливають із принципу законності в судочинстві та природи процесуальних рішень як актів застосування права [237, с. 71].

Спираючись на це, одні процесуалісти, характеризуючи зміст акту правосуддя, не виходять за межі названих вимог, а інші — розкривають їх більш широко. Так, О. С. Кобликов зазначає, що вирок суду повинен бути законним, обґрунтованим і мотивованим [160, с. 7–11], а Ю. М. Грошевий доречно розмежовує внутрішні властивості вироку (законність і обґрунтованість) та зовнішні (виключність, обов'язковість та законна сила) [98, с. 13].

Вбачається, що до таких вимог слід віднести законну силу, законність, обґрунтованість, вмотивованість та справедливість вироку. З цього питання ще за час дії КПК України 1960 р. Верховний Суд України звернув увагу суддів на необхідність неухильного додержання кримінального процесуального законодавства при здійсненні правосуддя в кримінальних провадженнях із тим, щоб у кожному було забезпечено винесення

законного, обґрунтованого й справедливого рішення [348]. Вважаємо, що законна сила вироку виявляється в обов'язковості, виключності та преюдиціальності судових рішень, ухвалених за результатом розгляду провадження.

Законність та обґрунтованість процесуального рішення, як доречно наголосив Р. І. Матюшенко, забезпечується чітким дотриманням норм чинного законодавства як під час прийняття акта, так і в процесі діяльності відповідних органів, який передуює його прийняттю. Обґрунтованість процесуального акта — це його обумовленість наявністю достатніх, допустимих і достовірних доказів, зібраних у справі, досліджених й оцінених у встановленому законом порядку [262, с. 4–5].

Обґрунтованість прийнятого рішення повинна знайти вираження в його мотивуванні. Як слушно зауважила Н. В. Глинська, будь-яке рішення не може бути визнане обґрунтованим, якщо воно не вмотивоване [78, с. 11].

Загалом у юридичній літературі мотивування тлумачиться як “процес обґрунтування” [99, с. 130]; “вияв законності та обґрунтованості” [256, с. 86]; “система доказів, аргументів, міркувань, що призводять до певних висновків у справі” [238, с. 159]. У цьому питанні погодимося з думкою О. Р. Михайленка про те, що мотивування — це викладення фактичних обставин, мотивів і доказів, що лягли в основу рішення, яке приймається, що обґрунтовують його та розкривають підстави, які вплинули на нього [271, с. 29]. До того ж, за справедливим твердженням П. А. Лупинської, сутність мотивування кримінального процесуального рішення полягає в тому, що воно покликане розкрити ту логічну діяльність, яка спрямована на оцінку доказів і визначення значення обставин справи, що приводять до судження про достовірність та достатність доказів, адже це тягне за собою певні правові висновки [238, с. 158].

Судовим розглядом має забезпечуватися прийняття законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення, а також правильне вирішення всіх питань кримінального провадження. У свою чергу, забезпечення необхідних умов для успішної реалізації прийнятих судових рішень покладається на

стадію виконання судових рішень, яка і буде предметом розгляду наступного підрозділу нашого дослідження. Основним же напрямом реформування стадії судового розгляду має бути повне, всебічне та неупереджене забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини. Це можливо не лише за умови закріплення процесуальної форми судового розгляду, а й за умови економічного розвитку України, зміцненню почуття поваги до законів з боку усіх членів суспільства.

2.3. Особливі порядки провадження в суді першої інстанції

Чинний КПК України 2012 р. в гл. 30 визначає два види особливих порядків провадження в суді першої інстанції — спрощене провадження щодо кримінальних проступків та провадження в суді присяжних. Обидва ці порядки запроваджуються вперше, тож виникає необхідність їх дослідження.

Стосовно першого з них, то воно регламентоване § 1 гл. 30 КПК України, який відповідно містить дві статті (ст. 381 та ст. 382). Разом із тим у ч. 2 ст. 381 КПК України визначено, що спрощене провадження щодо кримінальних проступків здійснюється згідно із загальними правилами судового провадження, передбаченими КПК України, з урахуванням положень § 1 гл. 30 КПК України [198].

Отже, судовий розгляд призначатиметься в разі встановлення судом після надходження обвинувального акта з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні підстав для закриття провадження, звільнення особи від кримінальної відповідальності, застосування до неї примусових заходів медичного або виховного характеру. За таких обставин основна мета спрощеного провадження — скорочення строку судового розгляду не буде досягнута. Це призведе, зокрема, до зайвого навантаження на прокурора, який повинен буде взяти участь у судовому розгляді та надати суду необхідні для прийняття відповідних рішень документи [265].

Відповідно до ч. 1 ст. 381 КПК України суд за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, має право розглянути обвинувальний акт щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження, якщо обвинувачений, який був представлений захисником, беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти такого розгляду [198]. Отже, зазначена норма КПК України передбачає конкретні правові підстави для здійснення спрощеного провадження щодо кримінальних проступків, перелік яких є вичерпним і додатковому розширенню не допускається. З дотриманням наведених вимог прокурор може звернутися до суду з клопотанням про розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні без проведення судового розгляду в судовому засіданні.

Слідчий, прокурор зобов'язаний дотримуватися вимог ч. 2 ст. 302 КПК України, зокрема, роз'яснити підозрюваному, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження зміст встановлених досудовим розслідуванням обставин, а також те, що в разі надання згоди на розгляд обвинувального акта в спрощеному порядку вони будуть позбавлені права оскаржувати вирок в апеляційному порядку з підстав розгляду провадження за відсутності учасників судового провадження, недослідження доказів у судовому засіданні або з метою оскаржити встановлені досудовим розслідуванням обставини. Крім того, зобов'язані впевнитися у добровільності згоди підозрюваного, потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, на розгляд обвинувального акта в спрощеному провадженні [198].

У цьому аспекті доречним, на наш погляд, є звернення до законодавства зарубіжних країн. Слід зазначити, що більшості з них, і передусім країнам романо-германської правової системи (ФРН, Франція), зважаючи на наближеність наших правових систем, невідома згода ні підозрюваного (обвинувачено-

го), ні потерпілого на розгляд обвинувального акта в спрощеному провадженні. Чи не єдиним прикладом законодавства європейських країн, де згода обвинуваченого, так само, як і у вітчизняному законодавстві, є передумовою для розгляду справи в спрощеному судовому провадженні, є КПК Литви, відповідно до ст. 418 якого зазначена згода обвинуваченого є саме такою передумовою [497]. Однак зазначеним учасникам кримінального провадження надається право оскаржити винесене в спрощеному провадженні судове рішення.

Позитивним моментом можна визначити положення ст. 419 КПК Литви, яка передбачає, що складовою клопотання прокурора про розгляд справи в спрощеному провадженні є пропозиція щодо міри покарання обвинуваченому. Отже, погоджуючись або не погоджуючись на розгляд справи в спрощеному провадженні за кримінальним процесуальним законодавством Литви, обвинувачений розуміє, з якими конкретно можливими кримінально-правовими наслідками він погоджується або не погоджується. Беззаперечним є те, що особа з більшою ймовірністю погоджуватиметься на застосування процедури спрощеного судового розгляду, якщо знатиме про можливі для себе конкретні кримінально-правові наслідки (як за законодавством Литви), ніж коли вона не знатиме, які конкретні кримінально-правові наслідки чекають на неї (як за законодавством України). Натомість, як зазначається і в юридичній літературі, визначивши згоду підозрюваного (обвинуваченого) як передумову для спрощеного судового розгляду, вітчизняний законодавець створив серйозні “перешкоди” для реального застосування цієї процедури [134, с. 37]. Певною мірою з цим звичайно можна погодитися, проте наявність такої згоди підозрюваного, як, до речі, і потерпілого, є гарантією забезпечення їхніх прав у кримінальному судочинстві, яка, як уявляється, має пріоритет порівняно зі швидкістю розгляду кримінальних проваджень.

Як приклад, який може стати в нагоді й вітчизняному законодавцю при подальшому реформуванні аналізованого виду спрощеного провадження, можна навести положення КПК

ФРН, у розділі першому книги шостої якого також визначено особливий вид судового провадження щодо проступків. Розгляд такого провадження ініціює прокурор письмовим клопотанням, яке, виходячи зі змісту відповідних положень КПК, не погоджується ні з обвинуваченим, ні з потерпілим. У клопотанні прокурора мають міститися певні правові наслідки, які він просить застосовувати до обвинуваченого. А вирішення питання про застосування правових наслідків може здійснюватися без судового розгляду шляхом видання письмового судового наказу про покарання (абз. 1 § 407 КПК ФРН). При цьому КПК ФРН містить вичерпний перелік таких наслідків (абз. 2 § 407 КПК ФРН). Також клопотання прокурора не є обов'язковим для суду, який може відхилити таке клопотання, якщо він сумнівається щодо можливості винесення рішення без судового розгляду або не погоджується з правовими наслідками, які прокурор наполягає застосувати до обвинуваченого (§ 408 КПК ФРН) [508].

Відповідно до ч. 1 ст. 382 КПК України розгляд обвинувального акта в спрощеному провадженні судом відбувається в п'ятиденний термін з дня отримання обвинувального акта з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні. При цьому, згідно положень ч. 3 ст. 302 КПК України до обвинувального акта з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні повинні бути додані: 1) письмова заява підозрюваного, складена в присутності захисника, щодо беззаперечно-го визнання своєї винуватості, згоди зі встановленими досудовим розслідуванням обставинами, ознайомлення з обмеженням права апеляційного оскарження згідно з частиною другою цієї статті та згоди з розглядом обвинувального акта в спрощеному провадженні; 2) письмова заява потерпілого щодо згоди зі встановленими досудовим розслідуванням обставинами, ознайомлення з обмеженням права апеляційного оскарження згідно з частиною другою цієї статті та згоди з розглядом обвинувального акта в спрощеному провадженні; 3) матеріали досудового розслідування, зокрема документи, які засвідчують беззаперечне визнання підозрюваним своєї винуватості [198].

Відповідно до ст. 382 КПК України суд вивчає обвинувальний акт і додані до нього матеріали та ухвалює вирок. Вирок суду за результатами спрощеного провадження ухвалюється в порядку, визначеному КПК України, та повинен відповідати загальним вимогам до вироку суду. У вирокі суду за результатами спрощеного провадження замість доказів на підтвердження встановлених судом обставин зазначаються встановлені органом досудового розслідування обставини, які не оспорується учасниками судового провадження. Копія вироку за результатами розгляду обвинувального акта з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні не пізніше дня, наступного за днем його ухвалення, надсилається учасникам судового провадження [198].

Як зазначається в листі ВВСУ від 03.10.2012 р. № 223-1430/0/4-12 “Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України”, у разі надходження до суду клопотання прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, щодо розгляду обвинувального акта про вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні та за відсутності учасників судового провадження, якщо обвинувачений, інтереси якого були представлені захисником, беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти цього, суд відповідно до ч. 1 ст. 382 КПК України в п’ятиденний строк із дня отримання таких документів вивчає їх та додані до обвинувального акта матеріали й ухвалює вирок. При цьому слід мати на увазі, що згода обвинуваченого на розгляд судом обвинувального акта за його відсутності, а також відсутність заперечень у потерпілого проти розгляду в спрощеному провадженні мають бути підтверджені письмово. Таке підтвердження (згода) може бути відображено як у самому клопотанні прокурора або слідчого, погодженому з прокурором, так і міститися в окремих клопотаннях обвинуваченого, погоджених із захисником, та потерпілого.

Якщо суд вважає необхідним судовий розгляд обвинувального акта, який надійшов із клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні, то він призначає розгляд та викликає на підготовче судове засідання для участі в ньому учасників кримінального провадження. Необхідність судового розгляду такого обвинувального акта може виникнути, якщо: а) відсутні фактичні підстави для визнання винуватості; б) існують обґрунтовані підстави вважати, що особа не добровільно визнала свою винуватість та з тих чи інших причин не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини; в) проведення розгляду обвинувального акта в спрощеному провадженні порушує права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб тощо (п. 1) [282].

Аналізуючи особливості кримінального процесуального законодавства європейських держав, К. П. Задоя визначає три нормативні підходи до спрощення судового провадження залежно від виду кримінального правопорушення та (або) його караності: 1) “ординарний” підхід (ФРН, Іспанія, Литва, Естонія, Франція) — у межах цього підходу судовий розгляд справи має певні особливості порівняно із загальним порядком; 2) “негативний” підхід (Латвія, Франція) — за цим підходом судовий розгляд справи взагалі виключається, а судове провадження як таке відсутнє; 3) “гібридний” підхід (Швейцарія) — за певних умов “остаточну крапку” в кримінальному провадженні ставить суд без проведення судового розгляду справи, за інших — остаточним рішенням у справі є правовий акт, виданий публічним обвинувачем. При цьому в межах “ординарного” підходу можна виділити дві нормативні моделі: 1) “іспанська” модель, у межах якої спрощення судового провадження обумовлюється його невідкладним характером; 2) “континентальна” модель (ФРН, Литва, Естонія, Франція), за якою спрощення судового провадження досягається шляхом перетворення судового розгляду справи на правову фікцію. Долю кримінального провадження вирішує суд, але при цьому не відбувається тих процесуальних дій, які за законодавством відповідної держави зазвичай утворюють судовий розгляд справи [134, с. 36–37].

Передбачена кримінальним процесуальним законом України процедура спрощеного судового провадження щодо кримінальних проступків найбільш подібна до “континентальної” моделі, хоча й має свої суттєві відмінності — такі, як: а) обов’язковість згоди підозрюваного та потерпілого щодо розгляду обвинувального акту в спрощеному провадженні; б) відсутність у суду повноваження відмовитися від розгляду обвинувального акту в спрощеному провадженні (у тому числі з міркувань неточності або неповноти кримінально-правової кваліфікації або необхідності проведення “повноцінного” судового розгляду справи); в) можливість здійснення в межах спрощеного судового провадження окремих процесуальних дій, характерних для “звичайного” судового провадження. А все зазначене, відповідно, ставить під великий сумнів досягнення мети, якої прагнув законодавець, запроваджуючи процедуру спрощеного судового провадження у вітчизняному кримінальному процесуальному законі, а саме: мети забезпечити “ефективний та оперативний розгляд кримінальних справ” [134, с. 36–37].

Стосовно обов’язковості згоди підозрюваного та потерпілого щодо розгляду обвинувального акту в спрощеному провадженні ми вже визначили свою позицію. Щодо відсутності в суду повноважень відмовитися від розгляду обвинувального акту в спрощеному провадженні, то, виходячи зі змісту ч. 3 ст. 382 КПК України, вбачається, що суд все ж таки ці повноваження має. Так, відповідно до зазначеної норми закону суд має право призначити розгляд у судовому засіданні обвинувального акта, який надійшов з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні, та викликати для участі в ньому учасників кримінального провадження, якщо визнає це за необхідне. Тож провадження окремих процесуальних дій буде здійснюватися згідно із загальними правилами судового провадження.

Щодо другого виду особливих порядків провадження в суді першої інстанції — провадження в суді присяжних, перш за все, зазначимо, що становлення та зміцнення демократичної держави значною мірою залежить від стану і способів здій-

снення правосуддя. За загальним правилом, відповідно до ст. 31 КПК України кримінальне провадження в суді першої інстанції здійснюється професійним суддею одноособово. Виняток становить кримінальне провадження щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше десяти років. Таке провадження в суді першої інстанції здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів. А також кримінальне провадження щодо злочинів, за вчинення яких передбачене довічне позбавлення волі, яке в суді першої інстанції здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого — судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних. При цьому кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них подав клопотання про такий розгляд. До того ж законом визначаються додаткові умови до суду присяжних для здійснення кримінального провадження стосовно окремої категорії осіб, зокрема Президента України, повноваження якого припинено, Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України, перших заступників та заступників міністрів, членів Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольного комітету України та інших, визначених ч. 9 ст. 31 КПК України, а також щодо обвинувачення у вчиненні кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України. Таке провадження здійснюється судом присяжних у складі двох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, та трьох присяжних.

Відтак КПК України чітко визначає підстави розгляду кримінального провадження в суді першої інстанції судом присяжних, а саме: вчинення злочину, за який передбачено довічне позбавлення волі, та наявність клопотання обвинувачено-

го про такий розгляд. Серед багатьох новел цього КПК України є й така, як реалізація принципу безпосередньої участі народу в здійсненні правосуддя, закріпленого в ст. 124 Конституції України, тобто запровадження інституту присяжних. При цьому в листі ВВСУ від 20.01.2017 р. № 223-106/0/4-17 “Про деякі питання здійснення кримінального провадження в суді першої інстанції судом присяжних” зазначається, що системний аналіз положень чинного законодавства з огляду на вжиті в ч. 3 ст. 31 КПК України формулювання “щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі”, зважаючи, що таке покарання в санкціях статей Особливої частини КК України не є безальтернативним, а також те, що наведене формулювання містить вказівку на злочин, за вчинення якого передбачено таке покарання, а не вказівку на можливість його призначення вироком суду, свідчить, що право на суд присяжних зберігається в обвинуваченого, який обвинувачується у вчиненні відповідного злочину, незалежно від його суб’єктивних характеристик (особа, яка вчинила злочин, у віці до 18 років або понад 65 років, або жінка в стані вагітності тощо) або стадії вчиненого злочину (готування до злочину, замах на злочин чи закінчений злочин) [282].

Створення в Україні суду присяжних, який почав функціонувати з моменту набуття чинності КПК України 2012 р., а фактично перша справа за участі присяжних відбулася у квітні 2013 р., беззаперечно, є однією з важливих ланок судово-правової реформи. Суд присяжних як надійний механізм судового захисту прав людини і основних свобод є невід’ємною частиною судочинства Англії, США, Австралії, Канади, Нової Зеландії. Цей інститут був також відомий більшості європейських країн — Франції, Німеччині, Російській імперії. В Австрії, Іспанії, Португалії, Російській Федерації суд присяжних діє і сьогодні [223, с. 64].

Суд присяжних — одна з форм здійснення правосуддя при розгляді справ у першій інстанції за участю виборних представників від різних верств населення [59, с. 1197]. Присяжними, відповідно до ст. 63 Закону України “Про судоустрій і ста-

тус суддів” є особа, яка у випадках, визначених процесуальним законом, та за її згодою вирішує справи у складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя [371]. Список присяжних затверджується на три роки і переглядається в разі необхідності для заміни осіб, які вибули зі списку, за поданням територіального управління Державної судової адміністрації України. Для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідних місцевих рад, які формують і затверджують у кількості, зазначеній у поданні, список громадян, які постійно проживають на територіях, на які поширюється юрисдикція відповідного окружного суду, відповідають вимогам ст. 65 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” і дали згоду бути присяжними (ст. 64) [371].

Відповідно до ст. 65 зазначеного Закону присяжним може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного окружного суду, якщо інше не визначено законом. При цьому не вносяться до списків присяжних громадяни: 1) визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними; 2) які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов’язків присяжного; 3) які мають незняту чи непогашену судимість; 4) народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, працівники правоохоронних органів (органів правопорядку), військовослужбовці, працівники апаратів судів, інші державні службовці, посадові особи органів місцевого самоврядування, адвокати, нотаріуси, члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради правосуддя; 5) особи, на яких протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення; 6) громадяни, які досягли шістдесяти п’яти років; 7) особи, які не володіють державною мовою.

Суд залучає присяжних до здійснення правосуддя в порядку черговості на строк не більше одного місяця на рік, крім випадків, коли продовження цього строку зумовлене необхідніс-

тю завершити розгляд справи, розпочатий за їх участю. Письмове запрошення для участі в здійсненні правосуддя суд надсилає присяжному не пізніше ніж за сім днів до початку судового засідання. Одночасно із запрошенням надсилається письмове повідомлення для роботодавця про залучення особи як присяжного. Роботодавець, у свою чергу, зобов'язаний увільнити присяжного від роботи на час виконання ним обов'язків зі здійснення правосуддя. Відмова в увільненні від роботи вважається неповагою до суду (ст. 67 Закону).

У зв'язку із зазначеним положенням Закону доцільним є питання про порядок зобов'язання роботодавця звільнити свого працівника від виконання ним своїх службових повноважень на період виконання останнім обов'язку зі здійснення правосуддя та контролю за виконанням зазначеного обов'язку з боку роботодавця, адже чинний Кодекс законів про працю не врегульовує порядок такого “звільнення” [556, с. 388].

Доречним буде зазначити, що заснування суду присяжних у його класичному розумінні в період судової реформи 1864 р. було найважливішим демократичним завоюванням у дореволюційній Росії, у правовому полі законодавства якої знаходилась й Україна. Прихильники суду присяжних під час підготовки судової реформи 1864 р. висували такі аргументи на користь його заснування: якщо визначення винності й призначення покарання належить одним і тим самим суддям, то суди часто можуть визначати ступінь провини так, щоб підсудний підлягав би тому покаранню, якому судді бажали б його піддати; у суді присяжних повноваження з визнання провини і повноваження про призначення покарання розділені, що обмежує свавілля судів. Ці аргументи не втратили свого значення і в наш час [482, с. 362].

Суд присяжних складався із судді і дванадцятьох присяжних засідателів. За результатами судового слідства присяжні виносили вердикт, у якому давали відповіді на питання: “Чи мав місце злочин? Чи винний в ньому підсудний? Чи з умислом він діяв? Чи заслуговує підсудний поблажливості?” У подальшому розгляд справи здійснював суддя. Він отримував

вердикт присяжних і в разі згоди з ним продовжував судочинство в загальному порядку, виносячи вирок. У разі незгоди з вердиктом суддя міг передати справу на новий розгляд судом присяжних в іншому складі. Тому сама ідея суду присяжних, якщо порівнювати процесуальну форму діяльності суду присяжних, яка визначена в КПК України 2012 р., з класичною його моделлю, зазнала значної мімікрії і до неможливості спотворена [482, с. 362].

Започаткований у Великобританії, класичний суд присяжних поширився згодом на всі континенти, трансформуючись та підлаштовуючись під правові системи та внутрішні правові традиції різних країн. Однею з країн, де суд присяжних використовується чи не найбільше, є США. Відповідно до американського законодавства, присяжні там задіяні не лише під час розгляду кримінальних, а й цивільних справ. Практично кожен судовий процес, якщо він відбувається за скороченою процедурою, здійснюється судом присяжних [327].

Основною ідеєю суду присяжних є те, що пересічного громадянина судять такі самі громадяни — без спеціальних знань у галузі права. Класичне пояснення необхідності інституту присяжних — це захист громадянина від свавілля державних органів та право на суд рівних собі. Присяжні в першу чергу керуються совістю і своїм баченням реалій суспільного життя, а не жорсткими нормами права. Суд присяжних дозволяє уникнути однобічності при розгляді справи та винесенні рішення. Крім того, у деяких випадках при розгляді справи професійні судді можуть бути менш об'єктивними, ніж суд присяжних, оскільки в останніх відсутнє упереджене ставлення до обвинуваченого [327].

Слід зазначити, що в суду присяжних завжди були як прихильники, так і противники. Одним з аргументів противників є те, що цей інститут — результат емоційної, а не правової діяльності. Також зазначається, що під час розгляду справи за участю присяжних засідателів як у вердикті, так і у вирокі традиційно не наводиться аргументація прийнятого рішення. Наприклад, у США суд присяжних дає лаконічну відповідь

лише на одне питання — “винен” чи “не винен”. Ще один поширений аргумент противників зазначеного інституту передбачає, що в присяжних відсутні правові знання, а це, у свою чергу, не дозволяє їм критично сприймати й об’єктивно вирішувати справу. Щодо цього погоджуємося із Є. А. Чорнобаєм, який зазначає, що висновок на підставі фактів чи вирішення питання достатності доведення винності підсудного можна зробити й за відсутності фахової юридичної підготовки. Більше того, у деяких випадках ці самі знання сковують сприйняття матеріалів справи, адже судді на певному етапі починають думати і оцінювати докази за допомогою сформованих практичною роботою схем, стереотипів, стандартів, тобто мова йде про професійну деформацію [561, с. 395].

І ми так само, як і В. Пилипенко, маємо сподівання, що розгляд справ судом присяжних сприятиме зростанню довіри суспільства до судових органів та збереже зацікавленість цього суспільства в ефективності судочинства. Та, напевно, найважливішим є те, що при такому високому антирейтингу, який має сьогодні судова влада в Україні, запровадження суду присяжних сприятиме підвищенню рівня довіри суспільства до судів. Це також дозволить покращити рівень загальної правової культури, виробити почуття поваги до права та до держави загалом за надану можливість безпосередньо брати участь у здійсненні правосуддя [327].

Із запровадження інституту присяжних, як вважає С. А. Пашин, правосуддя стане справедливим тільки тоді, коли кілька осіб, які вперше зібралися в складі колегії присяжних в суді, винесуть вердикт на основі своєї життєвої практики [317, с. 39]. Натомість В. Т. Маляренко, якого можна віднести до вітчизняних противників суду присяжних, зазначає, що суд присяжних є малопродуктивним, складним і громіздким, запроваджується для розгляду лише невеликої категорії справ і то по першій інстанції, але вимагає великих зусиль держави з підготовки його діяльності. Дійсно, у цьому разі законодавець повинен буде провести кропітку роботу з формування якісного правового каркасу нового судового інституту [250, с. 59–60].

Як уже зазначалося, при відправленні правосуддя судом присяжних справа розглядатиметься колегією у складі двох професійних суддів і трьох присяжних і рішення прийматиметься спільно. Однак така процесуальна форма відправлення правосуддя, і в цьому ми цілком погоджуємося з іншими дослідниками [561, с. 396], нічого спільного з таким інститутом, як суд присяжних, не має. Адже за сформованою практикою присяжні засідателі повинні одноособово приймати рішення по справі, без втручання професійного судді, а останній має лише надати рішенням народних представників правової форми. Проте модель організації альтернативної форми судочинства, визначена чинним КПК України, більше схожа на іншу форму народного представництва в суді — народних засідателів.

Зважаючи на те що присяжні приймають спільні рішення з професійними суддями, Т. Є. Леоненко також ставить логічне запитання, чи можна назвати суд присяжних за КПК України повноцінним з юридичного боку інститутом, та наводить класифікацію суду присяжних, яка поділяється на три види: суд присяжних із роздільними колегіями, де суд і суд присяжних існують окремо і професійні судді не приймають рішення у винесенні вердикту про винуватість чи невинуватість особи (Великобританія, США, Канада, Росія, Іспанія); із роздільно-спільною колегією, коли після винесення присяжними вердикту остаточне рішення приймається спільно з професійними суддями (Бельгія, Данія, Австрія), та із спільною із професійними суддями колегією, де рішення про винуватість чи невинуватість особи приймається присяжними спільно з професійними суддями (Італія, Франція). Отже, відповідно до чинного КПК Україна належить до третьої групи, а такий вид участі народу в здійсненні правосуддя судом присяжних можна назвати умовно. До того ж, виходячи з класифікації суду присяжних, цей інститут можна поділити на дві групи — суд присяжних і суд за участі присяжних. Ураховуючи ж те, що в Україні рішення про винуватість або невинуватість особи приймається присяжними спільно з професійними суддями, на-

звати вітчизняну модель “чистим” судом присяжних було б юридично неправильно. Наша модель суду присяжних належить до суду за участю присяжних. Відтак Т. Є. Леоненко так само доходить висновку, що вітчизняний інститут присяжних є за формою і за змістом аналогом інституту народних засідателів у кримінальному судочинстві [223, с. 64–66]. Таку модель суду присяжних, на відміну від класичної (англо-американської), ще називають європейською (континентальною). За такої моделі присяжні (народні засідателі, шефени) мають ті самі права, що й професійні судді, та беруть активну участь у дослідженні доказів. Тож слід констатувати, що вітчизняний законодавець обрав саме таку модель здійснення правосуддя за безпосередньої участі народу.

У ст. 391 КПК України зазначається, що “нарадою суду присяжних керує головуючий, який послідовно ставить на обговорення питання, передбачені статтею 368 цього Кодексу, проводить відкрите голосування і веде підрахунок голосів. Усі питання вирішуються простою більшістю голосів. Головуючий голосує останнім”. Отже, слушно зауважує В. М. Тертишник, два присяжні, які не мають належної юридичної підготовки, під присягою та керівництвом суддів-професіоналів вирішують доленосні для людини юридичні питання, щодо яких вони мають туманне уявлення (чи містить це діяння склад кримінального правопорушення і якою саме статтею закону України про кримінальну відповідальність він передбачений; яка саме міра покарання повинна бути призначена обвинуваченому і чи повинен він її відбувати; чи підлягає відшкодуванню шкода, завдана потерпілому, територіальній громаді чи державі і, якщо так, у якому розмірі та в якому порядку; чи вчинив обвинувачений кримінальне правопорушення в стані обмеженої осудності та ін.). Тому наділенням неосвічених в юриспруденції людей компетенцією вирішувати виключно юридичні питання фактично дискредитується сама ідея суду присяжних. Оскільки ніякого самостійного рішення (вердикту) присяжні за такої концепції не приймають, а отже, практично не відповідають ні за долю справи, ні за свої рішення.

Пропонуючи ж їм спільно з суддями вирішувати всі питання судочинства законодавець торує шлях до колективної безвідповідальності як самих присяжних, так і суддів-професіоналів, які за таких умов свої помилки і зловживання можуть “списувати” на недосвідчених присяжних, які в такому разі можуть легко стати ширмою судового безглуздя [482, с. 362].

З набуттям чинності КПК України виправдалися побоювання окремих науковців [561, с. 396] стосовно можливого обмеження розгляду судом присяжних виключно кримінальних проваджень щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, що, власне, й передбачено чинним КПК України. У той самий час, оскільки таких процесів обмаль, суд присяжних важливої ролі у судовій системі країни відігравати не буде і, як наслідок, завдання, що на нього покладатимуться, не будуть вирішеними.

Суд присяжних відповідно до ч. 2 ст. 383 КПК України утворюється при місцевому загальному суді першої інстанції. У зв'язку з цим окремими науковцями вносяться пропозиції стосовно підпорядкованості судів присяжних діяльності апеляційних судів областей, міст Києва та Севастополя. Аргументується це тим, що розгляд кримінальних проваджень, які підлягають вирішенню судом присяжних, їх складність та соціальна значущість (можливість призначення судом найсуворішої міри покарання — довічного ув'язнення), потребує значних людських і фінансових ресурсів, більш високої кваліфікації суддів, відповідних приміщень, яких немає в місцевих судах [33, с. 15].

Цілком погоджуємося з позицією В. М. Тертишника в тому, що суд присяжних має відроджуватися в класичній його моделі. Відродження суду присяжних у такій моделі з неминучістю спричинить необхідність активного і всебічного дослідження доказів у суді, розвитку мистецтва аргументації, сприятиме зростанню професіоналізму обвинувачів і захисників [482, с. 363]. Особливістю класичної моделі суду присяжних є:

- поділ судової влади на дві порівняно самостійні інституції (суд присяжних і професійний суддя), які взаємно контролюють

люють один одного, що створює додаткові важелі стримувань і противаг проти свавілля й можливих проявів корупції та зменшує можливості судових помилок;

- відокремлення питання про винність (це питання вирішується присяжними у вердикті) від питання про покарання (це питання вирішує суддя у вирокі), що знову ж таки обмежує можливості зловживання, корупції та свавілля;

- активізація ретельного безпосереднього дослідження доказів у суді та змагальності сторін, чому сприяє, зокрема, той факт, що до початку судового розгляду присяжні не знайомляться з кримінальною справою;

- колегіальність прийняття вердикту та численність суддів і широкі права їх відводу, що значно обмежує можливості тиску та корупційних виявів. До того ж після проголошення вердикту судовий розгляд продовжується суддею за участю сторін у загальному порядку. Суд (суддя) може прийняти рішення про направлення справи на новий розгляд в іншому складі суду присяжних, якщо присяжні винесли незаконний, необґрунтований чи несправедливий вердикт. Це ще одна гарантія справедливого розв'язання справи.

Кримінальне провадження судом присяжних здійснюється відповідно до загальних правил КПК України стосовно порядку судового провадження в суді першої інстанції, з особливостями, встановленими § 2 гл. 30 КПК України (ч. 1 ст. 383 КПК України).

Як уже зазначалося, підставою розгляду кримінального провадження судом присяжних, крім вчинення злочину певного ступеня тяжкості, є також наявність клопотання обвинуваченого про такий розгляд. Отже, безперешкодне подання ним вказаного клопотання є однією з умов реалізації права на суд присяжних. У зв'язку з цим особливого значення набуває встановлений законом порядок роз'яснення обвинуваченому права на суд присяжних. Так, відповідно до ст. 384 КПК прокурор, суд зобов'язані роз'яснити обвинуваченому у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі, можливість та особливості розгляду кримі-

нального провадження стосовно нього судом присяжних. Письмове роз'яснення прокурора обвинуваченому про можливість, особливості і правові наслідки розгляду кримінального провадження судом присяжних додається до обвинувального акта і реєстру матеріалів досудового розслідування, які передаються до суду. Обвинувачений у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі, може подати клопотання про розгляд кримінального провадження стосовно нього судом присяжних під час підготовчого судового засідання. Отже, відповідні роз'яснення обвинуваченому мають бути зроблені як по завершенні досудового розслідування, так і в підготовчому провадженні. А право обвинуваченого на суд присяжних кореспондує обов'язок прокурора та суду роз'яснити це його право. При цьому нормативний обов'язок роз'яснити сутність даного права має значення процесуальної гарантії його реалізації [121, с. 34].

Як бачимо, відповідно до зазначених вимог закону (ч. 2 ст. 384 КПК України) роз'яснення прокурора повинно мати письмову форму, воно додається до обвинувального акта і реєстру матеріалів досудового розслідування, які передаються до суду. При цьому, як зазначено в Методичних рекомендаціях Генеральної прокуратури України з питань участі прокурора в суді присяжних, оскільки в кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів (за які, зокрема, передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі) участь захисника є обов'язковою (ч. 1 ст. 52 КПК), відповідне роз'яснення прокурора про суд присяжних має оголошуватися обвинуваченому в присутності його захисника та затверджуватися підписом останнього. Невиконання зазначених вимог прокурором може бути підставою для повернення судом першої інстанції обвинувального акта прокурору. І це підтверджується судовою практикою. Так, ухвалою колегії суддів Керченського міського суду Автономної Республіки Крим від 22.01.2013 р. обвинувальний акт щодо Н. в порядку п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України зі стадії підготовчого судового засідання повернуто прокурору. Своє рішення суд мотивував тим, що в порушення вимог

ст. 384 КПК України обвинуваченому у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 115, ч. 2 ст. 15, п.1 ч. 2 ст. 115 КК України, не роз'яснено право на суд присяжних та до обвинувального акта і реєстру матеріалів досудового розслідування не додане відповідне письмове роз'яснення. Залишаючи винесене рішення суду першої інстанції без змін, колегія суддів судової палати в кримінальних справах апеляційного суду Автономної Республіки Крим в ухвалі від 23.02.2013 р. зазначила, що прокурор зобов'язаний роз'яснити власне підозрюваному право на суд присяжних і, оскільки за змістом ч. 2 ст. 384 КПК письмове роз'яснення про це додається до обвинувального акта, такий обов'язок прокурор повинен здійснити ще до направлення обвинувального акта до суду.

Інформування підозрюваного про можливість розгляду кримінального провадження щодо нього судом присяжних ще до початку судового провадження, як слушно зауважується в методичних рекомендаціях, дозволить йому підготуватися до реалізації такого права і його рішення буде обдуманим та обґрунтованим. Лише в такому разі засади кримінального провадження будуть дотримані, а судовий розгляд буде справедливим. При цьому відсутність у ст. 291 КПК положення про долучення до обвинувального акта письмового роз'яснення обвинуваченому про право на суд присяжних не є підставою для невиконання прокурором його процесуальних функцій із забезпечення підозрюваному (обвинуваченому) його прав, до яких належить і право на суд присяжних. Оскільки положення ч. 1 ст. 384 КПК є спеціальною нормою відносно приписів ст. 291 КПК, надання відповідного додатка до обвинувального акта є обов'язковим [265].

Зважаючи на те що можливість впливати на вибір процесуального порядку судового розгляду кримінального провадження шляхом подання відповідного клопотання про розгляд справи судом присяжних надана лише обвинуваченому, серед науковців справедливо висловлюється думка про те, що надання виключно обвинуваченому права подавати клопотання про розгляд справи судом присяжних є порушенням принци-

пу рівності прав потерпілого та обвинуваченого [208, с. 19]. З цього приводу І. Л. Петрухін зазначає, що інші учасники процесу (потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, їхні представники) також мають право подати клопотання про розгляд справи судом присяжних, однак їх задоволення або відмова у задоволенні залежить від позиції обвинуваченого. Отже, розгляд справи судом присяжних — це правомочність одного лише обвинуваченого [326, с. 144].

Як зазначається в п. 3 листа ВВСУ від 03.10.2012 р. № 223-1430/0/4-12 “Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України”, у разі подання клопотання обвинуваченим у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі, про розгляд кримінального провадження стосовно нього судом присяжних, суд виносить ухвалу про призначення судового розгляду судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних. У такому разі другий професійний суддя, крім головуєчого, згідно з ч. 6 ст. 9 КПК України визначається автоматизованою системою документообігу суду зі складу колегії суддів, яка здійснювала підготовче провадження. Присяжні в кількості семи осіб відповідно до ч. 1 ст. 385 КПК України також визначаються автоматизованою системою документообігу суду [282].

За правилами ч. 2 ст. 316 КПК України судовий розгляд має бути призначений не пізніше десяти днів після постановлення ухвали про його призначення. На жаль, КПК України не містить положення щодо того, чи є ухвала суду про судовий розгляд кримінального провадження судом присяжних остаточною, у зв'язку з чим виникає слушне питання стосовно можливості її зміни в подальшому у зв'язку із поданням обвинуваченим клопотання про відмову від застосування даного процесуального порядку. Та чи має право обвинувачений подати нове клопотання про відмову від суду присяжних? На нашу думку, таке право обвинувачений все ж таки має, адже він може зайняти будь-яку позицію з цього приводу. Утім, погоджуємося із А. А. Солодковим у тому, що клопотання про

відмову від суду присяжних не повинно мати правових наслідків для суду, що полягають у поверненні до складу суду в кількості трьох професійних суддів, оскільки така позиція обвинуваченого межує зі зловживанням правом, що суттєво ускладнює кримінальне провадження та перешкоджає здійсненню правосуддя в розумний термін [459, с. 134].

Беручи до уваги викладене, вважаємо за доцільне ст. 316 КПК України доповнити додатковою частиною 3 такого змісту: “Ухвала суду про розгляд кримінального провадження судом присяжних є остаточною, подальша відмова обвинуваченого від розгляду кримінального провадження судом присяжних не приймається”.

На завершення зауважимо, що запровадження суду присяжних має сприяти зростанню довіри суспільства до судових органів, підвищенню правосвідомості населення та формуванню нових демократичних традицій нашого суспільства. І в жодному разі цей інститут не повинен бути засобом для відводу очей представників розвинених західних демократій. Проте інтегрувати у вітчизняну судову систему цей інститут слід виключно в класичній його моделі, ефективність якої випробувана часом у законодавстві інших країн, інакше його існування є досить сумнівним.

2.4. Теоретико-прикладні аспекти виконання судових рішень

Особливе місце серед стадій кримінального провадження належить стадії виконання судових рішень, що обумовлено низкою факторів. Це насамперед необхідність правильного встановлення початкового моменту стадії виконання судових рішень. Саме після набуття вироком чинності останній може бути виконаний. Ураховуючи той факт що виконання вироку виходить за межі кримінальної процесуальної діяльності, наявність критеріїв розмежування кримінально-процесуальних та кримінально-виконавчих правовідносин не викликає сумні-

вів. Невирішеним залишається питання правової природи виконання вироку, а отже, і питання застосування норм відповідної галузі права. Усе це обумовлює актуальність теоретичного аналізу структури стадії виконання судових рішень.

Наразі процесуальна форма виконання судових рішень визначена розділом VIII КПК України. Аналіз змісту норм КПК України дає підстави визнавати сучасне регламентування не досить вдалим. Йдеться, перш за все, про об'єднання в одному розділі різних за змістом, на нашу думку, видів діяльності. Так, відповідно до ч. 1 ст. 532 КПК України вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді, якщо інше не передбачено КПК, набуває чинності після закінчення встановленого КПК строку подання апеляційної скарги, якщо таку скаргу не було подано. Тобто слід зробити висновок, що норми цього розділу регламентують порядок виконання не тільки підсумкових судових рішень (вирок, ухвала суду за результатами розгляду справи), а й інші рішення, які приймають слідчі судді на досудовому провадженні. Це не відповідає завданням стадії виконання судових рішень. Вважаємо, що порядок виконання рішень слідчого судді (наприклад, про обрання запобіжного заходу) значно відрізняється за правовою природою, ніж рішення судді за результатами розгляду справи. Отже, існують суттєві відмінності у виконанні цих судових рішень.

Беручи до уваги викладене, вважаємо, що в КПК України доцільно передбачити окремі норми, що безпосередньо регулюють виконання підсумкових судових рішень суду першої інстанції та ухвал слідчого судді. Насамперед, зумовлено це тим, що ухвали слідчого судді виносяться на стадії досудового розслідування, а всі інші — уже в судовому провадженні. І вже в подальшому після апеляційного та касаційного провадження перегляді у Верховному Суді України судові рішення набувають чинності з моменту їх проголошення та подаються до виконання.

Також необхідно враховувати, що ухвали слідчого судді та суду, які не можуть бути оскаржені, набувають чинності з моменту їх проголошення. Тобто, це ті судові рішення, які не під-

лягають оскарженню, перелік яких наведений в ст. 303, 309 КПК України. Разом з тим заперечення на інші ухвали слідчого судді, які не підлягали оскарженню на досудового розслідуванні, можу бути подані під час підготовчого провадження в суді.

У контексті дослідження слід звернути увагу, що діяльність з виконання рішень суду в різний час мала різну назву. Так, за КПК України 1960 р. стадія називалася стадією виконання вироку, ухвали і постанови суду. Однак за часів дії КПК України 1960 р. не існувало судового контролю за досудовим провадженням, який було введено лише у 2001 р. Тому плутанини щодо порядку виконання рішення судді не було, усі рішення мали ознаки підсумкового.

Під час виконання судового рішення вирішуються не лише питання, пов'язані з кримінальним судочинством, а тому правова діяльність на цьому етапі є багатогранною і передбачає як безпосереднє виконання підсумкового судового рішення, так і інші процесуальні дії, що реалізуються судом.

Дослідження змісту кримінальної процесуальної діяльності під час виконання підсумкового судового рішення дозволяє визначити її етапи та структуру. Для визначення етапів необхідно розкрити зміст кримінальної процесуальної діяльності під час виконання судового рішення та з'ясувати наявність кримінальних процесуальних правовідносин. У правознавців до цього питання різне ставлення.

Наприклад, А. Я. Вишинський свого часу зазначав, що вирок завершує роботу суду, а його виконання — акт позасудового характеру, що здійснюється адміністративними органами за особливими правилами, які виходять за межі КПК України [70, с. 291]. Протилежної думки додержується Я. С. Аврах, який до кримінальних процесуальних відносин, пов'язаних із виконанням вироку, відносив усі дії щодо його реалізації [4, с. 190].

У свою чергу, М. С. Строгович не заперечував проти стадії виконання вироку, проте вважав, що вона має завершуватися лише зверненням вироку до виконання [467, с. 425]. Так само

Т. Н. Добровольська обмежувала стадію виконання вироку виключно зверненням його до виконання, а вирішення питань, що виникали при виконанні вироку, відносила до особливого провадження в суді першої інстанції, зазначаючи, що така діяльність суду знаходиться поза межами кримінального процесу, оскільки кримінальна справа вже повністю вирішена [117, с. 35]. В подальшому аналогічну наукову позицію висловлювали Д. Пишньов та В. Бринцев, які вважали, що питання, які виникають у процесі виконання вироку, виходять за межі стадії виконання вироку, а тому необхідно виділяти самостійне провадження [53, с. 16].

Водночас переважна більшість науковців [321, с. 23; 538, с. 9; 19, 12], і ми поділяємо таку точку зору, вважають стадію виконання судових рішень самостійною стадією кримінального процесу, в якій суд не обмежується зверненням судових рішень, які набули чинності, до виконання, а й здійснює контроль за приведенням їх до виконання та вирішує у визначеному законом порядку питання, що виникають при виконанні судових рішень, здійснюючи в такий спосіб діяльність із застосування норм права та забезпечуючи реалізацію актів правосуддя. При цьому, як слушно зазначає О. І. Харченко, специфічними ознаками стадії виконання судових рішень є, по-перше, її переривчастий характер, адже кримінально-процесуальна діяльність здійснюється на цій стадії в міру виникнення відповідних питань, які вирішує суд (ст. 537 КПК України) і може обмежуватися лише одним актом — зверненням судового рішення до виконання. По-друге, на відміну від інших стадій, в ній немає обвинувачення, не розглядається основне питання кримінального провадження — щодо винуватості засудженого, бо воно вже вирішено вироком суду, який набув чинності і не підлягає ні перевірці, ні перегляду на цій стадії процесу. По-третє, вирішення багатьох процесуальних питань, які визначають зміст стадії виконання вироку, ґрунтується на нормах кримінального і кримінально-виконавчого права, які в цих випадках у сукупності з нормами кримінального процесуального права становлять правову основу цієї стадії [538, с. 9–10].

Крім того, поділяємо наукову позицію, висловлену І. Д. Перловим, який запропонував діяльність під час виконання вироку поділяти на процесуальну та непроцесуальну [321, с. 16], адже дійсно на стадії виконання судового рішення здійснюються різні за своєю правовою природою дії. При цьому всі вони пов'язані між собою та окремо існувати не можуть, оскільки в противному разі втрачається й весь сенс виконання судового рішення. Тобто, у такому разі слід вести мову про наявність певних етапів стадії виконання судових рішень, з приводу чого в теорії кримінального процесу триває дискусія. У даному питанні поділяємо думку І. О. Харченко, яка зазначила, що стадія виконання судових рішень складається з трьох етапів: звернення судового рішення до виконання, вирішення питань, що виникають під час виконання вироку, та вирішення питань, які виникають після виконання вироку [538, с. 10].

Згідно зі ст. 533 КПК України наслідком набуття чинності судовим рішенням є обов'язковість їх для осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також для всіх фізичних та юридичних осіб, органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їх службових осіб і підлягають виконанню на всій території України. З цього приводу Є. М. Блажівський зауважив, що судові рішення в кримінальному провадженні, яке набуло чинності, характеризується преюдиціальністю. Це означає, що обставини, викладені у ньому, немає необхідності доводити й не можна спростовувати під час розгляду інших проваджень. Зокрема, вирок чи ухвала про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, що набули чинності, обов'язкові для суду, який вирішує інше кримінальне провадження або розглядає справу про цивільно-правові наслідки діяння особи, щодо якої винесено вирок, з питань, чи мало місце це діяння та чи вчинила його ця особа [196, с. 442].

У пункті 23 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 “Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя” також роз'яснюється, що відповідно до ч. 5 ст. 124 Конституції судові рішення ухвалю-

ються іменем України і є обов'язковими до виконання на всій її території усіма без винятку органами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, організаціями, установами, посадовими особами, а також окремими громадянами та їх об'єднаннями. У разі невиконання судових рішень суди мають піддавати винних у цьому осіб встановленій законом відповідальності [355]. Крім обов'язковості судових рішень, які набули чинності, має бути дотримана вимога своєчасності їх виконання. Значення цього положення особливо наголошує у своїх останніх рішеннях Європейський суд з прав людини, посилаючись на те, що ефективний доступ до суду містить право на виконання судових рішень без належних затримок.

У разі необхідності спосіб, строки і порядок виконання можуть бути визначені в самому судовому рішенні. Судове рішення, яке набуло чинності або яке належить виконати негайно, підлягає беззаперечному виконанню. Виправдувальний вирок або судове рішення, що звільняє обвинуваченого з-під варті, виконуються в цій частині негайно після їх проголошення в залі судового засідання [198].

Про необхідність виконання судового рішення суд складає розпорядження, копія якого відповідно до ч. 2 ст. 535 КПК України, надсилається відповідному органу чи установі, на які покладено обов'язок виконати судове рішення. Це рішення визначає суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин. Наявність відповідного розпорядження дозволяє почати виконувати судове рішення, і, навпаки, його відсутність не обумовлює виникнення кримінально-виконавчих правовідносин. Це дозволяє першим етапом називати зверненням судового рішення до виконання.

До другого етапу стадії виконання судового рішення належить вирішення визначених КПК України питань, що виникають під час виконання вироку. До них, зокрема, відносять питання про: 1) відстрочку виконання вироку; 2) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; 3) заміну невідбутої частини покарання більш м'яким; 4) звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей

віком до трьох років; 5) направлення для відбування покарання жінок, звільнених від відбування покарання внаслідок їх вагітності або наявності дітей віком до трьох років; 6) звільнення від покарання за хворобою; 7) застосування до засуджених примусового лікування та його припинення; 8) направлення звільненого від покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вироком; 9) звільнення від призначеного покарання з випробуванням після завершення випробувального строку; 10) заміну покарання відповідно до положень Кримінального кодексу України; 11) застосування покарання за наявності кількох вироків; 12) тимчасове залишення засудженого в слідчому ізоляторі або переведення засудженого з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до слідчого ізолятора для проведення відповідних процесуальних дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених іншою особою або цією самою особою, за які вона не була засуджена, або у зв'язку з розглядом справи в суді; 13) звільнення від покарання і пом'якшення покарання у випадках, передбачених ч. 2 і 3 ст. 74 КК України; 14) інші питання про різні сумніви і протиріччя, що виникають при виконанні вироку [198].

Хоча під час вирішення зазначених питань не йдеться про винуватість особи, не досліджуються обставини, що входять до предмета доказування, необхідність їх вирішення саме в судовому засіданні обумовлена реалізацією кримінальних правовідносин. Тобто, для вирішення цих питань необхідно застосовувати норми кримінального права, які можуть бути реалізовані тільки за допомогою кримінально-процесуальних правовідносин. Усе це надає такій діяльності характеру процесуальної та обумовлює її кримінально-процесуальну природу.

Після відбуття покарання у вигляді позбавлення волі або обмеження волі суд, який ухвалив вирок, має право розглянути питання про зняття судимості з цієї особи за її клопотанням. Саме вирішення цих питань остаточно припиняє будь-який кримінально-правовий зв'язок особи з державою. І хоча

цей етап є дуже важливим, реалізація кримінально-процесуальних правовідносин у даному випадку майже мінімальною.

Слід зазначити, що до прийняття КПК України 2012 р. перелік питань, які повноважні вирішувати суди на стадії виконання судових рішень, не був нормативно визначений. І хоча зазначений КПК виправив таке положення, погоджуємося з не досить вдалим критерієм структурної побудови норм, що регламентують питання, які виникають при виконанні судових рішень, оскільки за межами розділу VIII “Виконання судових рішень” КПК України залишилися норми, які мають, по суті, єдину юридичну природу. Так, зміст ст. 537, 538 КПК України, які претендують назвати вичерпний перелік питань, що підлягають розгляду судом під час виконання вироків та після їх виконання, не охоплює всього кола питань, які віднесені законом до компетенції суду на цій стадії, а наведений у них перелік не є вичерпним і потребує доповнення, зокрема такими питаннями: про застосування давності до особи, засудженої до довічного позбавлення волі (ч. 5 ст. 80 КК України); про продовження, заміну або припинення застосування примусових заходів медичного характеру (ч. 1 ст. 95 КК України); про зарахування до строку покарання попереднього ув’язнення (ч. 1 ст. 95 КК України); про застосування амністії та помилування (ст. 85–87 КК України) та ін. (судимість, реабілітація). У свою чергу, систематизація (яка є необхідною) переліку питань, що вирішує суд у процесі виконання судових рішень з метою надання окремим групам питань диспозитивного, більш широкого характеру, надасть можливість вносити відповідні поточні зміни до чинного законодавства з метою його удосконалення, а також значно розширить межі повноважень учасників у регулюванні процедури виконання судових рішень у кримінальному провадженні [19, с. 15].

У юридичній літературі всі питання, що можуть вирішуватися на стадії виконання судових рішень, класифікують за різними підставами. На наш погляд, заслуговує на увагу класифікація, запропонована І. О. Харченко. Так, вчена пропонує таку класифікацію: 1. Питання, вирішення яких впливає зі змісту

винесеного у справі вироку: а) сумніви та суперечності, що виникають внаслідок недоліків вироку; б) застосування закону, який звільняє від покарання чи пом'якшує покарання; в) застосування покарання за наявності декількох вироків. 2. Питання, які у своєму вирішенні потребують доказування окремих обставин: а) питання, пов'язані з невиконанням або особливостями виконання конфіскації майна; б) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням; в) звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років; г) звільнення від покарання через хворобу; д) звільнення від покарання з випробуванням після закінчення випробувального строку; е) скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням; ж) скасування звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років; з) заміна штрафу покаранням у вигляді громадських робіт, виправних робіт штрафом, обмеженням чи позбавленням волі, обмеження чи позбавлення волі службовим обмеженням, позбавлення волі триманням у дисциплінарному батальйоні; і) застосування судом примусового лікування до засуджених, які є алкоголіками чи наркоманами, і його припинення; к) питання дострокового зняття судимості; л) питання встановлення та припинення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі [539, с. 97–104].

Відповідно до ч. 4 ст. 539 КПК України питання, пов'язані з виконанням вироку, вирішуються судом у судовому засіданні за участю прокурора. Такий підхід законодавця К. Арушанян називає надто спрощеним, адже таке становище не враховує різний характер питань, що можуть виникати на стадії виконання судових рішень, від чого залежить порядок їх розгляду та необхідність участі у відповідному провадженні прокурора, у той час як призначення та обсяг наведених груп питань, незважаючи на деякі елементи подібності між ними, все ж таки різні. Так, при вирішенні питань першої групи суд досліджує обставини, що вже встановлені при винесенні вироку. Такі пи-

тання, які не потребують доказування і впливають із суті винесеного в провадженні судового рішення, здебільшого розглядають під час звернення вироку до виконання або на початковому етапі виконання судових рішень. Тож участь прокурора при розгляді вказаної категорії питань вбачається необов'язковою. Натомість при вирішенні питань, які потребують доказування окремих обставин, з боку всіх учасників кримінального провадження необхідна активність, спрямована на визначення цілей і завдань, що впливають із функціонального призначення та ролі кожного учасника процесу на підставі принципу процесуальної рівності. Зазначена група питань пов'язана зі встановленням, дослідженням і оцінкою різних за конкретним змістом фактів, абсолютно не пов'язаних з обставинами кримінального правопорушення і винесеним судовим рішенням, однак прямо визначених законами, які повинні вирішуватися в кримінально-процесуальний спосіб при виконанні судових рішень. У зв'язку із зазначеним погоджуємося з пропозицією передбачити в КПК України диференціацію питань, що вирішуються на стадії виконання судових рішень залежно від їх характеру, від чого буде залежати і процесуальне становище прокурора у провадженні з виконання судових рішень, а саме: передбачити обов'язкову участь прокурора у розгляді судом питань, які під час вирішення потребують доказування окремих обставин, та залишити за прокурором статус факультативного учасника судочинства щодо питань, вирішення яких впливає зі змісту судового рішення в кримінальному провадженні. У таких випадках участь прокурора в кримінальному провадженні має бути винятковою й обумовлюватися здебільшого результатами здійснення наглядової діяльності на стадії виконання судових рішень [19, с. 16–17].

У цілому кримінально-процесуальна діяльність суду, пов'язана з виконанням судових рішень, є чи не найменш дослідженою в теорії кримінального процесу. Складність дослідження цієї діяльності полягає, зокрема, й у багатоеlementності предмета стадії виконання судових рішень, одним з яких є діяльність суду з вирішення питань про різні сумніви та протиріччя

в судових рішеннях. Свого часу на цей факт звертав увагу І. Д. Перлов, який зазначав, що стадія виконання судових рішень суттєво відрізняється від інших стадій кримінального процесу за предметом дослідження, оскільки в цій стадії відсутній єдиний предмет дослідження, а він визначається залежно від характеру питання, що вирішується в кожній конкретній ситуації [321, с. 16].

Стосовно діяльності суду з усунення сумнівів і протиріч, що виникають при виконанні вироку, серед науковців триває дискусія не одне десятиліття. Не вирішені дискусійні питання й у чинному КПК 2012 р., який так само, як і КПК 1960 р., серед переліку питань, які вирішуються судом під час виконання вироків, називає й “інші питання про всякого роду сумніви і протиріччя, що виникають при виконанні вироку” (п. 14 ч. 1 ст. 537 КПК).

При цьому, як і попередній КПК 1960 р. не давав чіткого визначення “сумнівів та протиріч”, так не містить такого визначення й чинний КПК України. Певний крок у заповненні цієї прогалини було зроблено Пленумом Верховного Суду України в Постанові від 21.12.1990 р. № 11 “Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов’язаних з виконанням вироків” [367], у якій наведено орієнтовний перелік питань, які виникають при виконанні вироків внаслідок їх недоліків. Серед них, зокрема, такі: 1) про застосування акта амністії, якщо його застосування є обов’язковим і суд при винесенні вироку не обговорював цього питання; 2) про звільнення з-під варти особи, засудженої до покарання, не пов’язаного з позбавленням волі, якщо підсудний був під вартою і суд не вирішив питання про зміну запобіжного заходу; 3) про скасування запобіжного заходу, якщо при виправданні підсудного чи засудженні його зі звільненням від покарання суд у вирокі не вказав про його скасування; 4) про зарахування попереднього ув’язнення в строк відбуття покарання, якщо таке зарахування не проведене судом або допущено неточність при його обчисленні; 5) про скасування заходів щодо забезпечення цивільного позову чи

можливої конфіскації майна, якщо при винесенні виправдального вироку, або відмові в позові, або незастосуванні конфіскації вироком ці заходи не скасовані; 6) про виключення з акта опису майна, на яке за законом не допускається звернення стягнення, якщо у вироку не вирішено питання про це майно; 7) про долю речових доказів, якщо її не вирішено вироком суду, та ін.

До того ж у згаданій постанові Пленуму ВСУ від 21.12.1990 р. № 11 роз'яснив, що не підлягають розгляду під час діяльності з виконання вироку питання, які зачіпають суть вироку та погіршують становище засудженого; звужують або розширюють обсяг обвинувачення; стосуються прогалин і недоліків вироків в частині кваліфікації злочинів, призначення покарання, вирішення цивільного позову. Зокрема, не можна в такому порядку: виключити з вироку кваліфікуючу ознаку злочину і посилання на обставини, які пом'якшують або обтяжують відповідальність; уточнити призначене покарання (як основне, так і додаткове) щодо його виду та строку; виключити застосування відстрочки виконання вироку щодо додаткового покарання, коли при вирішенні питання про застосування ст. 461 КК України суд вказав про застосування відстрочки виконання вироку в цілому; призначити покарання за кожний злочин окремо, якщо суд призначив покарання тільки за сукупністю злочинів, або призначити покарання за сукупністю злочинів, якщо його було призначено за кожний злочин окремо тощо (п. 12) [367]. Отже, виправити під час діяльності з виконання вироку можна лише той недолік у вироку, який не зачіпає суть вироку та не тягне за собою погіршення становища засудженого, у противному разі відповідний недолік усувається судом вищої інстанції, а згодом під час судового розгляду.

Як бачимо, порядок виправлення недоліку у вироку залежить від характеру цього недоліку, проте в постанові Пленуму ВСУ від 21.12.1990 р. № 11 не міститься жодних роз'яснень з приводу того, хто й у який спосіб до судового розгляду повинен визначити характеру недоліку у вироку. У той самий час такі роз'яснення, на нашу думку, є вкрай необхідними. Так, на

практиці складається ситуація, за якої ініціатива в порушенні питання про усунення недоліку у вирокі, як правило, виходить від органу, який відає виконанням покарань, оскільки він найчастіше в процесі своєї діяльності виявляє помилки чи недоліки вироку. Оскільки орган виконання покарань не вправі подавати ні апеляційну, ні касаційну скаргу, то заяви про усунення недоліків вироку подаються безпосередньо до суду першої інстанції, який виносив вирок. Тому очевидно, що від суду, до якого надійшла така заява, залежатиме вибір порядку усунення недоліку — на стадії виконання судового рішення (без скасування вироку) чи у вищому суді [116, с. 167]. При цьому є велика ймовірність того, що визначати характер недоліку у вирокі буде той самий суддя, який його й виносив, а це не може не вплинути на його неупередженість у вирішенні даного питання, адже його впевненість у правильності вирішених ним питань у вирокі може бути перенесена й на оцінку тих обставин, з приводу яких надійшло клопотання про усунення недоліків у вирокі. А із ситуацією, коли сам суддя повинен прийняти рішення, яке завідомо вказуватиме на недоліки його роботи, звичайно, важко погодитися. Проте саме такий порядок вирішення, зокрема й питань про сумніви та протиріччя, що виникають при виконанні вироку, передбачено кримінальним процесуальним законом. Саме тому відповідно до ч. 5 ст. 534 КПК України процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у кримінальному провадженні, вирішує суддя суду першої інстанції одноособово. Тож закон наділяє повноваженнями з усунення відповідних недоліків у вирокі виключно суд першої інстанції, до того ж жодних обмежень не встановлює стосовно визначення конкретного судді, який може вирішувати зазначені питання, а отже, це може бути той самий суддя, який прийняв рішення, що містить певні недоліки, які підлягають усуненню.

До того ж, як слушно зазначає З. Ф. Дільна, не всі недоліки вироку, які не стосуються його суті, стають явними після набуття вирокі чинності та під час його фактичного виконання. Деякі з них виявляються ще до моменту набуття вирокі

чинності, а саме: при розгляді справи в апеляційному суді. У зв'язку з цим постає закономірне питання, чи має право суд апеляційної інстанції, виявивши у вироку під час апеляційного перегляду справи наявні в ньому сумніви і протиріччя, усунути їх самостійно, не повертаючи справу до суду першої інстанції [115, с. 145].

У нормах КПК України, що безпосередньо стосуються повноважень апеляційних судів, а саме: у ст. 404 КПК зазначено, що суд апеляційної інстанції переглядає судові рішення суду першої інстанції в межах апеляційної скарги, тобто не в повному обсязі, а лише в тій частині, в якій судові рішення оскаржується. Отже, буквальне тлумачення закону дозволяє дійти висновку, що суд апеляційної інстанції не наділений повноваженнями з усунення сумнівів і протиріч у вироку при виявленні таких під час апеляційного перегляду справи. Цей висновок підтверджується й положеннями, викладеними в постанові Пленуму ВСУ від 21.12.1990 р. № 11, де зазначено, що недоліки вироку, які не стосуються його суті, можуть бути усунені лише в ході провадження з виконання вироку, а тому суди апеляційної інстанції не мають права виправляти такі недоліки [367]. Таку позицію розділяють і деякі науковці, зокрема, на думку Я. О. Мотовіловкера, діяльність судів касаційної інстанції, якщо вони самі виправляють несуттєві помилки вироку, не передаючи вирішення такого питання до суду, який здійснює виконання вироку, є неправильною [287, с. 126]. Дотримується такої наукової позиції й І. Д. Перлов, який зазначає, що касаційний суд в разі, якщо виникло питання щодо необхідності виправлення недоліків вироку, які не зачіпають його суті, сам не вправі усунути їх, а повинен запропонувати суду, який виніс вирок, усунути їх додатково до вироку ухвалою [322, с. 438].

Проте існують й протилежні позиції відносно окресленої ситуації. Так, М. К. Свиридов висловлює переконання, що сумніви, неясності й недоліки у вироку може усунути апеляційна або касаційна інстанція, якщо при перевірці законності та обґрунтованості вироку вони стануть явними. Поділяє таку

точку зору й згадувана вже З. Ф. Дільна, яка також вважає, і ми її цілком в цьому підтримуємо, що судам контрольних інстанцій має бути надано право при здійсненні відповідного апеляційного чи касаційного провадження усувати сумніви і протиріччя у вироку, які не стосуються його суті. Адже, як аргументовано зазначає дана авторка, головним призначенням судів апеляційної інстанції є перевірка законності та обґрунтованості прийнятих судових рішень та усунення допущених у них помилок, не допускаючи набуття чинності незаконних вироків чи інших рішень суду. При цьому перевірка законності й обґрунтованості вироку, яку здійснює суд апеляційної інстанції, повинна мати всебічний характер і бути гарантією правильного здійснення правосуддя в кримінальному судочинстві, правильного вирішення справ і одним із засобів охорони прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. Нелогічним та неправильним вбачається такий стан речей, за якого суд апеляційної інстанції, виявивши у вироку помилку, що не зачіпає його суті (наприклад, помилка в прізвищі засудженого або в інших його біографічних даних), свіdomo цієї помилки не усуває і тим самим допускає, щоб вирок з помилкою набув чинності, і лише після цього доручає суду першої інстанції виправити таку помилку. Адже, якщо апеляційний суд має всі можливості для виправлення суттєвих помилок вироку, то виправлення несуттєвих тим більше належить до його компетенції та забезпечується наданими йому правовими засобами [115, с. 146–147]. До того ж, якщо звернутися до історичних аспектів становлення системи кримінального судочинства, аргументом на користь висловленої позиції можуть слугувати й відповідні норми Статуту кримінального судочинства 1864 р., які визначали апеляцію як засіб оскарження неостаточного вироку суду (вироку, який не набув чинності) з приводу будь-якої неправильності в провадженні справи чи винесенні вироку (ст. 856 Статуту) [520].

Тож задля запобігання в практичній діяльності судів різних тлумачень стосовно можливості усунення сумнівів та протиріч у вироку судами контрольних інстанцій у КПК України

слід прямо передбачити такі їхні повноваження. У зв'язку з цим пропонуємо в ч. 2 ст. 404 та в ч. 2 ст. 433 КПК після слів “виховного характеру” поставити кому і зазначити таке: “а також задля усунення всякого роду сумнівів і протиріч у разі їх виявлення в судовому рішенні”.

Крім того, необхідно, на нашу думку, надати також відповідні роз'яснення стосовно поняття “сумніви і протиріччя”, так само як і стосовно положення “не зачіпають суті вироку”, які відсутні як у КПК України, так і в аналізованій постанові Пленуму ВСУ від 21.12.1990 р. № 11. При цьому на практиці виникають проблеми саме з визначенням змісту положення — “не стосуються суті вироку” [115, с. 144]. Нині пропонуються такі визначення лише в доктрині кримінального процесу. Наприклад, О. В. Воронін вважає, що не стосуються суті вироку такі питання, які не зачіпають висновків щодо винуватості особи, виду та міри покарання, а також інтереси сторін провадження [68, с. 99]. З приводу цього Р. Х. Якупов зауважує, що всі випадки уточнення й коригування вироків допускаються лише в разі, якщо вони не змінюють висновків суду про фактичні обставини справи, винуватість особи у вчиненні злочину і визначеного судом виду покарання [590, с. 456].

Отже, у тому числі і задля попередження можливості окресленої ситуації, у юридичній літературі висловлюються пропозиції вилучити з предмета стадії виконання судових рішень питання про усунення сумнівів та протиріч, що виникають під час виконання вироку. Крім того, зазначається, що діяльність суду з усунення сумнівів та протиріч у вироку взагалі виходить за межі предмета правового регулювання стадії виконання судових рішень та не відповідає призначенню цієї стадії. А єдиною обставиною, яка могла б свідчити про належність зазначених питань до предмета стадії виконання судових рішень, є те, що такі сумніви і протиріччя виявляються в процесі виконання вироку. Проте навіть у такому разі зазначеної ознаки недостатньо для визначення змісту предмета стадії виконання судових рішень. Оскільки виконання вироку є правомірним лише в разі, якщо вже є що виконувати, тобто вирок повинен

мати ознаку виконуваності. Саме така ознака непритаманна діяльності суду з усунення сумнівів і протиріч [116, с. 165–168].

Інші автори, зокрема М. К. Свиридов, розмірковують щодо можливості вирішення на стадії виконання судових рішень також деяких питань, які не відповідають її призначенню, за умови, що це не позначиться на змісті рішень, які приймаються. Проте, зважаючи на відсутність такої гарантії, оскільки стадія виконання судових рішень не наділена універсальними можливостями, а забезпечена лише засобами, необхідними для виконання своїх завдань, то й вирішення нею “сторонніх”, не властивих їй питань може спричинити і часом спричиняє негативні наслідки. Задля того, щоб не знищувати межу між стадією судового розгляду та стадією виконання судового рішення та, посилаючись на відсутність у кримінальному процесі інституту часткової відміни вироку, пропонується віднести вирішення подібних питань до компетенції суду на стадії судового розгляду [417, с. 154].

Свого часу І. Д. Перлов зазначав, що можливість виправлення явних помилок у вироку пояснюється тим, що для цього не потрібно витребувати справу, скасовувати вирок і проводити новий судовий розгляд, який завжди пов’язаний з викликом усіх учасників судового розгляду та повторним судовим слідством. Вказані питання не пов’язані з обставинами вчиненого злочину, їх вирішення не потребує від суду дослідження нових доказів, і тому, якщо усунення недоліків і виправлення помилок у вироку не виходить за межі компетенції суду в стадії виконання судових рішень, то такі дії є правомірними та виправданими, а для вирішення зазначених питань на цій стадії є всі необхідні умови [321, с. 69].

Окремі науковці правову природу діяльності суду з усунення недоліків і виправлення помилок у вироках розглядають як функцію самоконтролю. Так, термін “самоконтроль суду” вживається в дослідженні Л. Д. Калінкіної, а ознаками такої діяльності суду є те, що самоконтроль можливий тільки у випадках, передбачених законом, і використовується для виправлення помилок, які ще не відображені у вироку, або технічних поми-

лок, які не стосуються суті вироку. При цьому помилки виправляються тим самим судом, який їх допустив [151, с. 19].

Доречним буде зазначити, що ще в Статуті кримінального судочинства 1864 р. передбачалася можливість самоусунення судової помилки у вирок у ході діяльності суду, який виніс такий вирок [520]. Віднесення до предмета стадії виконання судових рішень діяльності суду з вирішення питань про сумніви та протиріччя, що виникають при виконанні вироку, так само, як і наділення судів апеляційної та касаційної інстанції повноваженнями щодо усунення сумнівів і протиріч у судових рішеннях, зумовлюється, насамперед, необхідністю процесуальної та фінансової економії. Оскільки немає жодної необхідності усувати недоліки в судовому рішенні шляхом його скасування та наступного повного судового розгляду, а отже, й у затягуванні провадження. До того ж перевірка судами контрольних інстанцій законності та обґрунтованості судового рішення не буде повною, якщо суди не матимуть можливості виправити виявлені в такому рішенні помилки. Діяльність таких судів не відповідатиме завданням відповідних судових інстанцій, не говорячи вже про недоречність ситуації, за якої можливе набуття чинності судового рішення, у якому містяться певні недоліки та яке в такому разі порушуватиме права учасників кримінального провадження і передусім, особи щодо якої воно винесене.

Виходячи із завдань кримінального провадження, одним з яких є призначення справедливого покарання, у структурі кримінального процесу обов'язково передбачається стадія, процесуальним змістом якої є не тільки звернення вироку до виконання, а також і вирішення питань, які можуть виникнути як під час відбування покарання, так і після його виконання. Ураховуючи що такі питання вирішуються за нормами КК України, їх втілення можливе лише кримінальними процесуальними засобами. Однак при цьому доцільно виділили два види виконання судових рішень, регламентуючи їх у відповідних розділах КПК України, — виконання підсумкових судових рішень та виконання процесуальних рішень слідчого судді.

Висновки до розділу 2

Підготовче провадження є багатоаспектним процесуальним інститутом, яке, з одного боку, виконує підготовчу функцію з перевірки законності, обґрунтованості та відповідності обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру вимогам ст. 291, 292 КПК України. З іншого, зокрема щодо розгляду кримінального провадження на підставі угод та клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, є диференційованою формою судового провадження в суді першої інстанції. Особливостями його правового регулювання є те, що: 1) у разі затвердження угоди вирішується питання про винуватість особи; 2) вирішується питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) забороняється повернення матеріалів кримінального провадження на додаткове розслідування; 4) передбачено надходження до суду лише обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності та додатків до них. На цей час існує необхідність закріплення в КПК України положення щодо долучення до підсумкового процесуального документа матеріалів досудового розслідування, а також надання суду права вирішувати питання стосовно недопустимості доказів та за необхідності витребувати їх і приєднувати до провадження під час підготовчого провадження.

Підготовче провадження є самостійною стадією судового провадження, оскільки характеризується: 1) обов'язковістю здійснення; 2) законодавчо встановленим процесуальним порядком проведення; 3) чітко визначеними строками; 4) безпосереднім завданням; 5) певним колом учасників; 6) прийняттям підсумкового рішення.

На сучасному етапі на стадії судового розгляду відбулися суттєві зміни, що зумовлено комплексом запроваджених до КПК України 2012 р. низки новел. З огляду на це важливе значення має визначення чітких меж судового розгляду,

оскільки суд розглядає та вирішує кримінальне провадження лише в межах висунутого обвинувачення. Тобто, судовий розгляд значною мірою обмежується обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. У цьому аспекті доцільним є розширення судових дій, зокрема за рахунок слідчого експерименту та освідування, що стане додатковою гарантією захисту прав, свобод і законних інтересів учасників судового розгляду. Це має суттєве теоретичне й практичне значення, адже зможе забезпечити цілеспрямованість діяльності суду, гарантує право на захист, виключає можливість засудження особи за злочин, який вона не вчиняла.

Правовою підставою здійснення спрощеного провадження щодо кримінальних проступків є беззаперечне визнання підозрюваним своєї винуватості, погодження і неоспорювання встановлених досудовим розслідуванням обставини, а також надання згоди на розгляд обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не повинен заперечувати проти такого розгляду. Наявність згоди підозрюваного та потерпілого є гарантією забезпечення їхніх прав і законних інтересів. У свою чергу, підставою розгляду кримінального провадження в суді першої інстанції судом присяжних є вчинення злочину, за який передбачено довічне позбавлення волі, та наявність клопотання обвинуваченого про такий розгляд. Саме тому запровадження суду присяжних, з одного боку, має сприяти зростанню довіри суспільства до судових органів, підвищенню правосвідомості населення та формуванню нових демократичних, правових традицій. З іншого боку, у жодному разі суд присяжних не повинен бути засобом для замилювання очей представників розвинених західних демократій. Тож імплементація цього інституту у національну судову систему повинна відбуватися виключно в класичній його моделі, ефективність якої випробувана європейськими країнами.

Процесуальна діяльність на стадії виконання судових рішень є багатогранною, оскільки передбачає безпосереднє ви-

конання як підсумкового судового рішення, так і інших процесуальних дій, що реалізуються судом. На цій стадії здійснюються різні за своєю правовою природою дії, при цьому всі вони пов'язані між собою й окремо існувати не можуть, оскільки втрачається весь сенс виконання судового рішення. У такому разі слід говорити про наявність певних етапів, а саме: звернення судового рішення до виконання; вирішення питань, що виникають під час та після виконання вироку. У зв'язку з цим в КПК України слід передбачити диференціацію питань, що вирішуються на стадії виконання судових рішень, які необхідно визначати залежно від їх характеру. Виходячи із завдань кримінального провадження, доцільно розрізняти два види виконання судових рішень, а саме: виконання підсумкових судових рішень та виконання процесуальних рішень слідчого судді, та унормувати їх у відповідних розділах КПК України.

Розділ 3

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ З ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ

3.1. Генезис судового провадження з перегляду судових рішень

У наш час в Україні відбувається концептуальне оновлення кримінального процесуального законодавства, яке, у першу чергу, спрямоване на його гуманізацію і демократизацію, а також підвищення в суспільстві правосвідомості та правової культури. Курс на європейську інтеграцію зумовлює запровадження загальновизнаних міжнародних правових стандартів у сфері кримінального судочинства [434, с. 84]. Водночас, як цілком слушно зауважив В. М. Іванов, без глибокого осмислення минулого, яким би складним і суперечливим воно не було, неможливо творити нову державу. А серцевиною її має стати право [144, с. 3].

Необхідність звернення до генезису судового провадження з перегляду судових рішень, на наш погляд, зумовлена тим, що історичні традиції вітчизняного кримінального судочинства відомі своєю спадкоємністю. Перегляд судових рішень вищими судовими інстанціями характеризував кримінальний процес і Середньовіччя (XIII–XVI), і кінця тисячоліття (XVII–XIX ст.), і на межі XX–XXI століття. Багаторівнева судова процедура перегляду судових рішень стала відмітною особливістю кримінального судочинства [143, с. 81–88]. Дійсно, у багатьох стародавніх правових джерелах можна знайти згадування про можливість перегляду судового рішення. Про це наочно свідчить ретроспективний аналіз історичного формування системи кримінального процесу в Україні (п. 1.1). Загалом, як і будь-яке правове явище, інститут перегляду судова

вих рішень постійно зазнавав змін. Існування цього інституту відображало певною мірою реалізацію права на захист від свавілля й беззаконня органів, що здійснювали кримінальне судочинство. У зв'язку з цим уже на той час люди усвідомлювали значення судових рішень, що й вимагало з боку держави необхідності постійного підвищення вимог до їх обґрунтованості та законності, а також судового розгляду кримінальних проваджень у цілому.

За дослідженням Н. Р. Бобечка, загальними історично обумовленими та апробованими практикою є кілька правил перевірки судових рішень, зокрема: а) перегляд здійснює вищий суд, виняток може становити провадження за нововиявленими обставинами; б) до скасування або зміни судового рішення воно вважається законним, обґрунтованим та справедливим; в) перевірці підлягають тільки ті рішення суду, які оскаржені учасниками процесу [44, с. 10].

Виникнення інституту перегляду судових рішень пов'язують із судочинством Стародавнього Риму. На той час рішення царя, який розглядав найбільш важливі кримінальні справи одноосібно або за участю Сенату, не підлягали перегляду. Лише в разі, якщо цар передавав розгляд кримінальної справи делегатам (квесторам, дуумвірам та ін.), засуджені могли отримати право оскаржити вирок на народних зборах. З вигнанням царів їх владу успадкували консули, але вже зі значними обмеженнями. Римський народ утримав за собою право верховного нагляду за відправленням кримінальної юстиції, унаслідок чого відбулися серйозні зміни в судовій системі. Судові рішення одноосібних магістратів поступово ставляться під контроль народних зборів, які одержують право їх перегляду. У законі Валерія кожному римському громадянину надавалося право вимагати перегляду вироку народом, незалежно від того, хто його виніс. Пізніші закони оголосили безкарним вбивство особи, яка зазіхне заснувати якусь магістратуру без права апеляції до народу на її рішення. Під впливом таких розпоряджень кримінальна юрисдикція консулів абсолютно знищилася, а римські магістрати передавали свою владу народ-

ним судам або ж стали підлеглими народним зборам. Тільки народ мав право ухвалювати остаточні рішення, що не підлягають апеляції. Право вимагати перегляду судового рішення впливало не з інтересу, який дана особа (сторона) мала в процесі, а із загальногромадянського права спостереження за діями чиновників і повідомлення народу про їхні зловживання [554, с. 511–512].

Підпорядкування суддів намісникам провінцій або імператору зумовило введення особливого засобу перевірки застосування законів і виправлення помилок. Спочатку це здійснювалося лише для важливих справ (за які передбачалася страта або тілесні покарання) і тільки в інтересах повноправних римських громадян. Кожен громадянин до моменту виконання вироку мав право зупинити його своїм словом: *provocho* — “оскаржу”. З цього часу справа надходила до народних зборів, а розгляд проводився між особою, яка подала скаргу, і чиновником, який виніс рішення.

Подальший розвиток інститут оскарження отримав в імператорський період. Імператори розглядали цей інститут як засіб здобуття влади над судовою діяльністю окремих магістратів, тому зосередили у своїх руках право перегляду судового рішення. У кримінальному процесі такий перегляд передбачався в справах про політичні злочини, підробку монет чи інші тяжкі злочини, де перевагу отримало міркування про необхідність максимальної швидкості розгляду. Разом з тим перегляд рішення не припускався в справах, у яких були безсумнівні докази винуватості.

Оголошення незгоди припиняло виконання вироку. Скарга втрачала риси спору між суддею і незадоволеною стороною, стаючи продовженням суперечки сторін у тій самій справі, яку розглянуто в першій інстанції. Вищою інстанцією став імператор, при якому було засновано канцелярію з особливим порядком провадження. Сторони для особистих переговорів не допускалися. Суд, на рішення якого подавалася скарга, був зобов’язаний виготовити для канцелярії особливу доповідь по справі, про що повідомлялося сторонам, які могли висловити

письмові заперечення. Усе це надсилалося до канцелярії, від членів якої відбиралися голоси, а думка, яка отримала підтвердження імператора, проголошувалася палацовим квестором.

В інших державах також передбачалося оскарження судового рішення. Так, у Німеччині (період дії шеффенського суду) допускалося оскарження вироку, за якого скаржник проголошував свій вирок, а поєдинок вирішував, який вирок більш правильний. Право оскаржити вирок належало як сторонам, так і стороннім особам. З плином часу судовий поєдинок замінюється перенесенням справи на розгляд іншого шеффенського суду. У міру рецепції Римського права з'являється звичай, за яким суд у скрутних випадках звертався за порадою до вищого суду. З розвитком у Німеччині інквізиційного процесу оскарження обмежується. Для Франції спочатку був призначений порядок оскарження вироку, аналогічний німецькому. Однак у Франції уряд використовував цей інститут на свою користь [531, с. 491].

Іншим порядок оскарження судових рішень був в англійському змагальному процесі. Зокрема, у ньому межі оскарження були вузькими, а перегляд вироків допускався в справах про найважливіші злочини (*felonies*) менше, ніж у справах про злочини меншою важливості. Навіть за змістом своїм заходи оскарження англійського процесу не відповідають континентальним. Так, у країнах з континентальною системою права — це вимога нового вироку із зазначенням помилок існуючого, а в Англії — це вимога нового провадження. При цьому в Англії перегляд судових рішень допускався лише в інтересах захисту [531, с. 491–492].

У період дії Судебників 1497, 1550 рр. скарги на судові рішення поділялися на два види: 1) приватні — подавалися на окремі зловживання або неправильні дії суду; 2) апеляційні — подавалися на зміст судового рішення. Виключення із цього становили справи “о лихих людях” (з кінця XV ст. до початку XVIII ст. так називали професійних злочинців), які розглядалися губними старостами й перегляду не підлягали (за виклю-

ченням частини рішення щодо майнового стягнення) [531, с. 496].

За часів Петра I вводяться численні судові інстанції і ревізійний порядок перегляду за конструкцією західноєвропейського слідчого процесу. Так, на самому початку побудови слідчого процесу вирок суду першої інстанції, навіть який засуджував злочинця до страти, виконувався цим самим судом без перегляду вищою інстанцією. Після змін, внесених імператором Петром I, усі кримінальні справи закінчувалися в суді першої інстанції (провінційному суді та суді воєвод), крім тих злочинів, за які злочинець засуджувався до смертної кари. Надалі Урядовому Сенату були надані повноваження розглядати справи, які неможливо було вирішити колегіями і канцеляріями [224, с. 87–89].

У часи так званої абсолютистської держави (1762–1831) існували дві окремі процедури перегляду судових вироків. Перша — апеляційна, що застосовувалася в справах незначної важливості. Друга — ревізійна, яка здійснювалося щодо перегляду вироків, пов'язаних із позбавленням усіх прав, майна, втратою усіх особливих прав та привілеїв. Головною особливістю ревізійного порядку перегляду судових рішень було те, що такі вирок (за важливими справами) надходили для розгляду у вищу інстанцію незалежно від факту подання скарги на вирок зацікавленої особи. При цьому ревізія судового рішення здійснювалася на підставі розгляду матеріалів справи за відсутності засудженого, свідків та потерпілого. Судова палата наділялася правами повернення справи в поліцію для додаткового розслідування та винесення кінцевого вироку. У разі відмови голови Судової палати “санкціонувати” кінцевий вирок своїм підписом кримінальна справа мала бути подана до сенату, який, у свою чергу, міг відмінити вирок та призначене судом покарання. Разом з тим така процедура оскарження була надто неефективною, адже розгляд справи в порядку апеляції міг тривати роками, а сама справа могла проходити до 14 судових інстанцій [531, с. 87–89; 176, с. 320–327; 445, с. 76].

Наступним результатом стало видання у 1832 р. Зводу законів Російської імперії в 15 томах, об'єднаних у 8 книг. Основу його побудови становив характерний для провідних західних концепцій, які ґрунтувалися на засадах римського права, поділ права на публічне й приватне. Саме том 15 містив кримінальні закони. Звід сприяв галузевому формуванню права і в цьому сенсі був класичним зразком систематизації законодавства. 1835 року він набув чинності в Російській імперії, проте в Україні — лише в частині, яка регулювала державні й адміністративно-правові відносини. 1840 року на Лівобережжі і 1842 року на Правобережжі поширюється чинність Зводу в частині цивільного й кримінального права, у зв'язку з чим втратили чинність норми Литовського статуту. 1842 року вийшло друге, 1857 року третє видання Зводу [145, с. 344–345].

За час правління Катерини II порядок оскарження регламентувався Указом “Установи для управління губерній Всеросійської імперії” (Установа про губернії) від 7 листопада 1775 р. Зокрема, у ст. 108 Установи було закріплено, що ревізія кримінальних справ є ніщо інше, як старанний розгляд чи виконання справи, що здійснено порядно і подібно законам для виправдання невинуватості, настільки і для приведення в ясність злочину або викриття злочинця [560, с. 188]. Проте, зважаючи на той факт, що губернське правління було наділено судовою компетенцією, на нашу думку, є виправданим, що і судовий розгляд, і перегляд судових рішень залежав від волі губернатора. На той час заходи проти неправильних і несправедливих вироків знаходилися в руках самої держави або належали самому обвинуваченому та особам, залученим до справи. До заходів першого виду належали ревізія і затвердження кримінальних вироків вищими судами, а до заходів останнього — апеляція та скарга на несправедливе рішення, протест проти нікчемного і неправильного провадження справи та вимагання помилування [24, с. 163].

У подальшому судова реформа 1864 р. докорінно змінила весь судовий устрій у Російській імперії та започаткувала новий “відлік” часу в історії кримінального судочинства [143,

с. 81]. Як зазначається у вільній енциклопедії “Вікіпедія”, ця реформа була одним із ліберально-демократичних перетворень 60–70 рр. XIX ст. в Російській імперії, унаслідок чого 20 листопада 1864 р. впроваджено судові статuti. Серед важливих нововведень слід вважати запровадження чіткої, однакової для всіх частин імперії системи судів, прийняття нових судових статутів, що закріплювали демократичні принципи судівництва. Судоустрій і судочинство, запроваджені в 1864 р., були суттєво змінені в ході судової контрреформи 1889 р., але в основному зберігалися на територіях Російської імперії аж до встановлення радянської влади [62].

Беручи до уваги наведене, можна стверджувати, що пореформений період характеризується застосуванням в Україні нового імперського законодавства. Велике значення мало запровадження Статутів від 20 листопада 1864 р.: 1) Установлення судових установ; 2) Статут цивільного судочинства; 3) Статут кримінального судочинства; 4) Статут про покарання, що накладаються мировими суддями [145, с. 343].

Слід звернути увагу, що колишній становий суд, який був залежним від адміністрації, замінювався судом, що базувався на демократичних принципах (змагальності, гласності, рівності всіх перед законом, права звинуваченого на захист та ін.). Запроваджувалася система позастанових судових установ двох типів — мирові й загальні суди. Мировий суд став найчисленнішою судовою установою, а апеляційною інстанцією був з'їзд мирових суддів [144, с. 136].

Система загальних судових органів складалася з окружних судів та судових палат. Окружні суди створювались у складі призначуваних голови, його товариша (заступника) і членів суду. У першій інстанції вони розглядали основну масу кримінальних справ, які розглядалися трьома суддями, а попереднє слідство здійснювали судові слідчі. Найвищим апеляційним і касаційним судовим органом був Сенат [546, с. 259].

У Статуті кримінального судочинства 1864 р. було передбачено, що ніхто не може бути покараний за злочин або провини, що підлягають віданню судових установ, якщо не був засудже-

ний до покарання вироком відповідного суду, що набув законної сили. Вирок ухвалюється не інакше, як після перевірки і доповнення в засіданні суду доказів, виявлених попереднім слідством [148]. Тобто, важливе значення набуває засада (принцип) презумпції невинуватості та система вільної оцінки доказів за внутрішнім переконанням суддів, що, безперечно, не могло не вплинути на перегляд судових рішень. Крім того, згідно зі Статутом, загальні умови перегляду кримінальних вироків стосувалися суб'єкта, предмета і самого порядку провадження. Щодо суб'єкта перегляду розрізняли сторони:

- 1) особи, яким належить право клопотати про перегляд;
- 2) суди, які розглядають справу в порядку перегляду.

За загальним правилом будь-яка особа, інтереси якої порушені судовим рішенням, мала право його оскаржити. Це правило було загальним і стосувалося приватного оскарження, тому й не обмежувалося. Однак при оскарженні по суті справи, коли рішення винесено в змагальному порядку, суб'єктом оскарження могла бути тільки сторона, а саме: публічний або приватний обвинувач, обвинувачений, цивільний позивач і цивільний відповідач. Оскарження допускалося лише в інтересах сторони, яка подала скаргу, тому ніхто інший не міг оскаржити судові рішення на користь іншої сторони. Крім того, у Статуті передбачалося оскарження “в інтересах закону”, тобто вимога, що була спрямована на зміну самого результату справи з метою сприяння правильного тлумачення й застосування закону в майбутньому. Разом із тим у ст. 1189 Статуту були закріплені два винятки: 1) прокурорський нагляд у справах, вирішених у мирових судових органах, може подавати скарги (протести) як в інтересах обвинувачення, так і в інтересах захисту з вилученням лише справ приватних; 2) органи казенних управлінь могли оскаржити судові рішення також в інтересах будь-якої сторони [334].

Перегляд судових вироків здійснював вищий суд, оскільки скарга на вирок передбачала порушення судом закону матеріального права або форм судочинства й передавалася до іншої судової інстанції. Ще один вид перегляду судових рішень

І. Я. Фойницький називав самопомогою. Зокрема, мова йшла про випадки, коли ставилося питання не про допущені з боку суду помилки, а про інші обставини. Наприклад, перегляд міг обумовлюватися відкриттям нових обставин [531, с. 525]. Тобто, певною мірою зазначену форму перегляду судового рішення можна вважати “прототипом” сучасної стадії з перегляду кримінального провадження за нововиявленими обставинами.

Відповідно до Статуту предметом перегляду було судові рішення, а саме: ухвала про прийняття або неприйняття судом тієї чи іншої міри, що вимагала сторона. Спільними рисами оскарження були: 1) заява про скасування судового рішення у формі відкликання або протесту; 2) за загальним правилом усі скарги подавалися до того суду, ухвала якого оскаржувалася; 3) подаючи справу і скаргу до вищого суду, суд мав право в рапорті пояснити обставини, які зазначаються в скарзі.

Декрет про суд № 1, скасувавши старий царський суд і кримінальний процес, заклав основи нового радянського процесу. Одним з основних процесуальних положень, що містилися в ст. 2 Декрету, стала відмова від апеляції. Це положення повністю зберегло свою силу в усіх наступних законодавчих актах і в тому числі в усіх кримінальних процесуальних кодексах союзних республік, а також і в загальносоюзному кримінальному процесуальному законі — в Основах кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік 1924 р., які в ст. 25 вказували, що “всі справи розглядаються по суті в одній інстанції. Апеляція не допускається. Вироки перевіряються вищими судовими інстанціями за скаргами і протестами в касаційному-ревізійному порядку або в порядку вищого судового нагляду” [92, с. 12].

Так, відповідно до КПК УСРР 1927 р. апеляційного провадження не передбачалося, а перегляд судових рішень, які не набули чинності, здійснювався у формі касаційного провадження. Приводом для касаційного провадження були протести прокурора або скарги сторін (ст. 343 КПК). При цьому суд касаційної інстанції не був обмежений рамками касаційної

скарги чи протесту і мав переглядати справу ревізійним порядком, тобто в повному обсязі щодо всіх засуджених, включаючи тих, хто скаргу не подавав (ст. 346) [506]. Отже, характерною рисою касаційного провадження за КПК УСРР 1927 р. була всебічність перевірки справи.

Згідно з Положенням про судоустрій УСРР від 23 жовтня 1925 р. в касаційно-ревізійному порядку розглядали справи окружний суд та Найвищий суд УСРР (Арт. 4, 5 Положення). Для перегляду судових рішень у складі окружного суду діяв кримінально-касаційний відділ, а у складі Найвищого — касаційна колегія в кримінальних справах. Судові засідання кримінально-касаційних відділків відбувалися у складі двох членів окружного суду й одного народного судді, який викликався почергово з числа народних суддів округу (Арт. 69 Положення). Судові засідання касаційних колегій у кримінальних справах відбувалися у складі трьох членів колегії, один з яких призначався головою (Арт. 91 Положення) [336]. На розгляд справ у кримінально-касаційному відділі, відповідно до ст. 343 КПК УСРР 1927 р. належало викликати зацікавлені сторони, хоча їх неприбуття не становило перешкоди для перегляду справи. На судові засідання касаційної колегії Найвищого суду в кримінальних справах сторони не викликалися, однак згідно зі ст. 367 КПК УСРР 1927 р. в разі їх прибуття їм не перешкоджали брати участь у судовому засіданні.

Також КПК УСРР 1927 р. передбачалося наглядове провадження як особлива стадія кримінального процесу, в якій здійснювався перегляд кримінальних справ, витребуваних із відповідних судів на будь-якій стадії судового розгляду, визначеними в законі суб'єктами (ст. 361 КПК УСРР 1927 р.). Так, голові Найвищого суду, Генеральному прокуророві республіки та його старшому помічникові і прокуророві Найвищого суду належало право витребувати в порядку нагляду справу з будь-якого суду республіки, припиняти виконання вироку, якщо він уже набув законної сили, а також змінювати запобіжний захід, обраний судом першої інстанції, у тому разі, коли вирок ще не набув чинності (ст. 371 КПК УСРР 1927 р.). Го-

лові окружного суду, окружному прокуророві та прокурорам при окружних судах надавалося право витребувати справу порядком нагляду з будь-якого народного суду округу. Виявивши в справі, яка ще не була розглянута в судовому засіданні, суттєві порушення, особа, яка витребувала справу, подавала її до кримінально-касаційного відділу окружного суду, де справа слухалася без участі сторін. Якщо на момент витребування справа розглядалася в судовому засіданні, надсилати її дозволялося лише після винесення вироку. Виявивши суттєві порушення в справі, за якою вирок уже набув чинності, особа, яка витребувала справу, подавала її до відділу Прокуратури НКЮ УСРР, надалі справа розглядалася згідно зі ст. 371 КПК УСРР. Витребування справ із суду порядком нагляду не було обмежене якимось термінами (ст. 361 КПК УСРР 1927 р.). Єдиною в республіці інстанцією, що мала право переглядати кримінальні справи, за якими вирок набув чинності, був пленум Найвищого суду УСРР (ст. 89 КПК УСРР 1927 р.). Приводом для цього були протести голови Найвищого суду, Генерального прокурора республіки та його старшого помічника, а також прокурора Найвищого суду. Завдання суду касаційної інстанції полягало, передусім, у “запровадженні реального контролю над діяльністю суду першої інстанції” [93, с. 117] з тим, щоб забезпечити “правильну політичну лінію” у винесених рішеннях, виправити допущені на попередніх стадіях помилки та не допустити виконання несправедливого вироку [101, с. 208].

Отже, перегляд вироків здійснювався в касаційному порядку, у порядку нагляду і за нововиявленими обставинами. Відсутність у радянському законодавстві інституту апеляції обґрунтовувалася тим, що можливість повторного розгляду кримінальної справи по суті затягує судовий процес і визнає попередність судового вироку першої інстанції, переносючи остаточне вирішення справи в апеляційну інстанцію [92, с. 12–13].

Відомий учений-процесуаліст радянського періоду М. М. Розін залежно від юридичного значення способи оскар-

ження та перевірки судових рішень поділяв на: а) звичайні (ординарні) та надзвичайні (екстраординарні); б) деволютивні (реформаційні) і недеволютивні (ретрактаційні); в) суспензивні і несуспензивні [395, с. 520–521].

Після розпаду СРСР (26 грудня 1991 р.) на світовій мапі з'явилося 15 незалежних держав, серед яких була й Україна. Як зазначила О. А. Тимошенко, Україною було залишено існуючу систему судочинства та проголошено курс на її реформування. Правовими передумовами формування національної судової системи стало прийняття Декларації про державний суверенітет України, розділ III якої закріплює положення про те, що “державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову”. Тобто, виокремлюється самостійна судова влада, яка наділяється повноваженнями здійснювати судочинство в державі. Наступним кроком стало прийняття Акту проголошення незалежності України, відповідно до якого проголошено статус України як незалежної держави, яка повинна сформувати, у тому числі й національні засади судочинства. Проте формування власної судової системи не могло відбутися в найкоротші терміни, оскільки це потребувало як вироблення єдиної концепції, так і здійснення комплексу заходів правового, організаційного характеру щодо організації судової системи України. Тому на тимчасових умовах в ст. 4 Закону України “Про правонаступництво України” було закріплено положення про те, що “органи державної влади і управління, органи прокуратури, суди та арбітражні суди, сформовані на підставі Конституції (Основного Закону) Української РСР, діють в Україні до створення органів державної влади і управління, органів прокуратури, судів та арбітражних судів на підставі нової Конституції України” [483, с. 235]. Отже, існуючий в радянський період інститут перегляду судових рішень певний час залишався незмінним.

Прийнята 28 червня 1996 р. Конституція України відіграла важливу роль у подальшому розвитку інституту судового провадження з перегляду судових рішень у кримінальному провадженні України. Насамперед, вбачається, що це зумовлено не-

обхідністю створення ефективного національного судового захисту прав і свобод людини. З цієї метою однією з основних засад кримінального судочинства, закріпленою в п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України, є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках — на касаційне оскарження судового рішення [177]. До того ж право кожної особи, яку визнано судом винною у вчиненні злочину, на перегляд судом вищої інстанції винесеного щодо неї вироку і призначеного покарання передбачено в низці міжнародно-правових актів, зокрема: пунктом 5 ст. 15 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [275]; ст. 2 Протоколу № 7 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини [174] та ін.

Запровадження в кримінальне судочинство європейських демократичних цінностей викликано суспільним інтересом до судової гілки влади, яка покликана захищати основоположні та конституційні права і свободи людини. А декларування в Конституції України основних засад кримінального судочинства додатково підтверджує особливе положення судової гілки влади в державі.

Розвиток конституційних положень у кримінальному процесуальному законодавстві призвів до створення нової системи переглядів судових рішень [30, с. 12]. У чинному КПК України закріплено розділ V “Судове провадження з перегляду судових рішень”, до якого входять чотири форми: 1) провадження в суді апеляційної інстанції; 2) провадження в суді касаційної інстанції; 3) провадження у Верховному Суді України; 4) провадження за нововиявленими обставинами. Більш докладно кожна із зазначених форм буде досліджена в наступних підрозділах цього розділу.

Різні види переглядів мають спільне завдання — перевірку властивими їм засобами та методами законності й обґрунтованості судових рішень шляхом їх скасування та зміни. Виконуючи це завдання, суди контрольних інстанцій зміцнюють законність у кримінальному судочинстві, гарантують належний захист прав та інтересів його учасників, забезпечують однако-

ве розуміння й застосування матеріального й процесуального закону. Проте різні форми перевірки, маючи спільне завдання, використовуючи низку спільних правил перевірки обґрунтованості судових рішень, функціонуючи за загальними правилами правосуддя, мають також низку відмінностей: за предметом, суб'єктом, процедурою [44, с. 7].

Отже, інститут перегляду судових рішень — це стародавній інститут народної участі в кримінальному процесі, який покликаний забезпечити справедливість й законність того, що відбувалося на стадії досудового розслідування й судового розгляду.

Сучасні зміни, що торкнулися інституту перегляду судових рішень, потребують комплексного й поглибленого вивчення та переосмислення матеріальних і процесуальних умов та підстав для перегляду, визначення кола учасників та меж реалізації права на оскарження судових рішень. Зумовлено це тим, що чітке законодавче регулювання цих питань є запорукою досягнення завдань кримінального провадження. З одного боку, це стосується захисту прав і законних інтересів потерпілого та цивільного позивача, а з іншого — обвинуваченого (засудженого) від незаконного й необґрунтованого обмеження прав і свобод [434, с. 88].

Історичний аналіз становлення та розвитку інституту перевірки судових рішень дозволяє стверджувати, що кримінальному процесуальному законодавству відомі різні форми визначення їх законності та обґрунтованості. Визначення конкретної форми залежить від низки умов (чинників), зокрема: 1) чи набуло судове рішення, що підлягає перевірці, чинності; 2) чи перевіряється дотримання норм матеріального права; 3) чи перевіряється дотримання норм процесуального права; 4) чи ставляться під сумнів фактичні обставини вчинення кримінального правопорушення; 3) хто є ініціатором перегляду; 5) підстави для перегляду.

Сучасна багаторівнева система судових інстанцій свідчить про цілісність правового механізму захисту прав, свобод та законних інтересів особи в кримінальному провадженні.

3.2. Провадження в суді апеляційної інстанції

Одним з елементів справедливої судової системи держави є право зацікавлених сторін оскаржити судові рішення до вищого суду. Досконалість процесуального механізму оскарження судових рішень значною мірою визначає гарантованість судового захисту прав і свобод людини.

На підставі дослідження пам'яток українського права з питань оскарження судових рішень до вищих судів (князівські статuti, церковні статuti, Візантійські збірники, Руська правда, Литовські статuti, Права, за якими судиться малоросійський народ, СКС 1864 р.) А. Ю. Костюченко дійшов висновку, що інститут апеляційного оскарження й інстанційність розгляду кримінальних справ відомі вітчизняному кримінальному процесуальному праву з давніх часів української державності. Апеляційне оскарження виникає при побудові судової системи за принципом ієрархічності (інстанційності) з можливістю повного перегляду судового рішення шляхом нового розгляду справи судом вищого рівня [185, с. 10].

З часу здобуття Україною незалежності інститут апеляційного оскарження в кримінальному судочинстві був відроджений у результаті проведення “малої судової реформи” (2001–2002). Як наголошувалося в Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів [178], правосудність вироку визначається згодою з ним сторін, а також наявністю права на оскарження та перегляд рішення в суді вищої інстанції. Необхідність існування двох різних за змістом видів оскарження судових рішень підтверджується і судовою практикою.

Звернемо увагу, що відповідно до ст. 129 Конституції України однією з основних засад судочинства є забезпечення права на апеляційний перегляд справи. Отже, право на апеляційне оскарження як конституційна засада кримінального судочинства становить невід'ємну частину права на судовий захист. Деталізація цього права знаходить своє відображення в ст. 24 КПК України. Одночасно воно є основною гарантією захисту

прав особи від порушення з боку слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а також виправлення допущених ними помилок під час реалізації своїх процесуальних повноважень. Тому реалізація даної засади має значення не лише в аспекті забезпечення приватних прав та інтересів учасників кримінального процесу, а й публічних потреб, які вимагають належного виконання своїх обов'язків органами, які здійснюють кримінальне провадження [258, с. 68–71].

Як слушно зауважує Т. М. Карнаух, в окремих випадках суди через певні суб'єктивні й об'єктивні причини ухвалюють вироки, що не відповідають обставинам справи, нормам матеріального та процесуального права. Тож інститут перегляду судових рішень є гарантією захисту прав учасників кримінального провадження [155, с. 77].

Крім того, що право на перегляд судового рішення є невід'ємною складовою права на судовий захист [572, с. 14], воно є й одним із міжнародних стандартів прав людини, закріпленим у п. 5 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, та ч. 1 ст. 2 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до яких кожний засуджений за вчинення кримінального правопорушення має право на перегляд його справи вищою судовою інстанцією.

Як стадія здійснення правосуддя апеляційне провадження в Україні було введене Законом від 21 червня 2001 р., з метою приведення кримінально-процесуального законодавства в частині перегляду судових рішень у відповідність до Конституції України.

Згідно з чинним законодавством України, як доречі й з попереднім, апеляційна стадія є першою в структурі судового провадження з перегляду судових рішень, завданням якої є виправлення помилок суду першої інстанції. Крім того, провадження в суді апеляційної інстанції має контрольний та превентивний характер та забезпечує правильний і однаковий підхід до застосування правових норм [163, с. 530]. Саме сукупність стадій з перегляду судових рішень дозволяє виправи-

ти судові помилки, але в різних країнах можна побачити відсутність деяких з них. Вони також можуть мати й інші назви (наприклад, виключне провадження), при цьому зберігаючи правовий зміст стадій з перегляду судових рішень.

У період дії радянського кримінально-процесуального законодавства більшість авторів інститут апеляційного оскарження розглядали як інститут буржуазного права. Сучасні ж науковці не завжди звертаються до історії становлення апеляції, що не дозволяє правильно розкрити правову природу цього інституту. Крім того, у юридичній літературі не досягнуто єдиного підходу щодо предмета та об'єкта апеляційного оскарження, потребують уточнення межі апеляційного перегляду тощо. Очікують на наукове вирішення й питання про співвідношення апеляційної стадії та апеляційного провадження з оскарження дій слідчого, прокурора на стадії досудового розслідування або оскарження ухвал слідчого судді. Особливо гострим це питання є стосовно оскарження судових рішень, які суттєво обмежують права і свободи особи в кримінальному провадженні.

Авторитет правосуддя значною мірою залежить від успішного здійснення завдань, що постають перед кримінальним судочинством. Одним із завдань кримінального процесу є забезпечення правильного застосування норм закону з тим, щоб кожен, хто вчинив злочин, був притягнутий до кримінальної відповідальності і не один невинуватий не був наказаний. У той же час, як справедливо зазначає І. Я. Фойницький, досвід показує, що розгляд справи в одній інстанції, незважаючи на всі турботи про належну її побудову, залишає можливість помилки у вироку. До того ж судові інстанції, діючи порізно, втрачають свою внутрішню єдність в розумінні та одноманітному застосуванні норм закону. У зв'язку з цим інтереси правосуддя виявляються незабезпеченими, а судові рішення перестають бути вираженням істини [531, с. 6–7]. Відповідно і кримінальний процес будується як послідовна зміна стадій, в яких відбувається дослідження справи та завдання яких полягає в перевірці судових рішень [92, с. 232]. При цьому така пере-

вірка може здійснюватися лише в особливій процесуальній формі.

Отже, інститут апеляційного оскарження разом з іншими є елементом інституту перевірки і перегляду вироку та інших рішень суду, є додатковою гарантією законності, обґрунтованості й справедливості винесених судом рішень. Для розмежування різних видів перевірки судових рішень визначимо істотні ознаки саме апеляційного оскарження [433, с. 78].

Як у юридичній літературі, так і в чинному законодавстві на позначення апеляційного оскарження застосовують різну термінологію. У юридичній літературі вживаються терміни “в апеляційному порядку”, “апеляція на вироки, ухвали і постанови суду першої інстанції, які не набули чинності”, “апеляція до апеляційного суду”, “апеляційна інстанція”. КПК України 1960 р. в ст. 32 надавав роз’яснення: “Апеляційний суд — суд, який розглядає справи за апеляціями на вироки, ухвали і постанови суду першої інстанції, які не набрали законної сили” (ст. 32 ч. 1 п. 3 КПК 1960 р.); “Апеляція — подання прокурора і скарга учасника процесу про скасування або зміну судового рішення в апеляційному порядку” (ст. 32 ч. 1 п. 15 КПК 1960 р.). Чинний КПК у ст. 3 ч. 1 п. 20 закріплює: “Суд апеляційної інстанції — Апеляційний суд Автономної Республіки Крим, апеляційний суд області, міст Києва та Севастополя, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться суд першої інстанції, що ухвалив оскаржуване судове рішення”.

Поняття “апеляція” походить від лат. *appellatio* — звернення і означає форму перегляду судового рішення [301, с. 80]. На доктринальному рівні зустрічаються різні бачення на поняття апеляції. Так, Я. І. Баршевим під нею розуміє скаргу підсудного або інших зацікавлених у справі осіб, що приноситься до вищого суду на несправедливість винесеного рішення з тією метою, щоб винесене підлеглим йому кримінальним судом рішення було переглянуто й скасовано або полегшено [24, с. 186]. Як зауважила Т. С. Гавриш, під апеляцією розуміється: 1. Оскарження рішення суду у вищу судову інстанцію з метою перегляду справи. 2. Звернення з проханням, із закликом [71,

с. 26]. На думку О. М. Разінкіної, цей термін означає викликати в суд, звертатися до вищого суду [382, с. 7].

Зважаючи на розмаїття тлумачення поняття “апеляція”, Є. Ю. Костюченко констатує, що воно має кілька значень: 1) одна з форм оскарження судових рішень; 2) уніфікована форма звернення до апеляційного суду з метою перегляду рішення місцевого суду, який розглянув справу; 3) привід до початку апеляційного провадження; 4) спосіб перевірки судових рішень [185, с. 10]. Отже, легітимне визначення апеляції, що міститься в ст. 32 КПК, у цілому відповідає загальновизнаним поняттям, тобто апеляція — це скарга учасників процесу, причому скарга до вищого суду, який можуть називати апеляційним.

Таким чином, під апеляційним провадженням розуміють: 1) стадію кримінального процесу; 2) процедуру оскарження ухвали (постанови) слідчого судді, судді (наприклад, про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою). Неоднозначність понятійного апарату не сприяє всебічному розумінню досліджуваного правового інституту.

Поняття “апеляційний суд” і “апеляційна інстанція” більшою мірою належать до системи судоустрою конкретної країни, не несуть процесуального навантаження і визначають той суд, який має право розглядати саме апеляційні скарги учасників процесу.

Відповідно до ч. 2 ст. 26 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 2 червня 2016 року [371] апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах.

Досліджуючи поняття “суд апеляційної інстанції”, слід зазначити, що судова інстанція визначається як процесуальне поняття, яке характеризує судовий орган у цілому або його структурний підрозділ, що має певний обсяг повноважень при здійсненні правосуддя. Йому відповідає організаційне поняття “ланка судової системи”, яке характеризує судові органи, рівні за обсягом повноважень і колом обов’язків, які вони ви-

конують [213, с. 78]. Обидва ці поняття, що розкривають організаційний (судоустрійний) і процесуальний аспекти, не завжди є тотожними щодо конкретного органу судової влади, оскільки суд однієї ланки може поєднувати повноваження кількох інстанцій. На сьогодні у кримінальному провадженні поняття “апеляційний суд” і “апеляційна інстанція” повністю ідентичні, що є позитивним фактом [259, с. 108].

Отже, відповідно до чинного законодавства апеляційною інстанцією з розгляду кримінальних справ є апеляційний суд. Проте Закон України “Про судоустрій і статус суддів” від 2 червня 2016 р. все ж допускає розгляд апеляційним судом справ відповідної судової юрисдикції по першій інстанції (ч. 1 ст. 26 Закону). Однак КПК України такої можливості не передбачає. Зазначений підхід слід визнати правильним і погодитися з науковцями, які зауважують, що якщо суди вважаються апеляційними, то не варто намагатися перетворити їх за окремими повноваженнями на суди іншого рівня (місцеві суди), що суперечило б як Конституції, так і міжнародним стандартам побудови судової системи [308, с. 16].

Апеляційні суди виконують покладену на них державно-правову функцію судового нагляду і контролю за діяльністю судів. У процесуальній формі здійснення правосуддя апеляційними судами містяться передбачені законом необхідні гарантії забезпечення законності при проведенні розслідування по справі і можливості виправлення допущених в попередніх стадіях помилок і порушень норм закону, а також визначені законом способи охорони прав та інтересів учасників процесу [47, с. 36].

Після внесення відповідних змін до КПК України у 2001 р. судовий контроль відразу заявив про себе як про важливу (контрольну) функцію органів судової влади. Надання такого права громадянину забезпечило можливість створення надійного механізму захисту в разі допущення помилок як на досудових, так і судових стадіях кримінального процесу.

За твердженням В. Сліпченка, судовий контроль сприймається як невід’ємна частина кримінального судочинства, що іс-

нує з метою перевірки законності та обґрунтованості низки процесуальних дій і рішень, які приймаються в ході здійснення кримінального провадження [444, с. 154]. При цьому М. Ковтун судовий контроль на досудовому провадженні поділяє на такі види: судовий контроль за законністю й обґрунтованістю застосування заходів процесуального примусу; судовий контроль за законністю й обґрунтованістю проведення слідчих дій, що обмежують конституційні права громадян; судовий контроль за законністю й обґрунтованістю дій і рішень слідчих органів, що обмежують права громадян [165, с. 143–146]. У свою чергу, Л. Черчукіна судовий контроль визначає як можливість оскарження процесуальних рішень слідчого щодо застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з обмеженням свободи, а також можливість оскарження процесуальних дій слідчого та органу дізнання [557, с. 36, 54]. Підтримує таку позицію й В. Сліпченко [444, с. 154].

Предмет апеляційного оскарження на досудовому розслідуванні, а саме: перелік ухвал слідчого судді, що можуть бути оскаржені в апеляційному порядку під час досудового розслідування, визначено в ст. 309 КПК України, відповідно до якої, а також відповідно до ст. 304 та 307 КПК України можуть бути оскаржені також ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, а саме: ухвала про відмову в задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження та ухвала про повернення скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора або відмову у відкритті провадження за нею. При цьому у ч. 1 та 2 ст. 309 КПК України міститься вичерпний перелік ухвал слідчого судді, що можуть бути оскаржені в апеляційному порядку під час досудовому розслідування. Скарги на інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають, а заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді (ч. 3 ст. 309 КПК).

З поняттям “апеляція” нерозривно пов'язане поняття “апеляційне провадження” (апеляційний порядок). Апеляційне провадження — це врегульована законом діяльність апеляцій-

них судів з розгляду апеляцій на вироки, постанови та ухвали суду, які не набули чинності, та вирішення питання щодо їх законності й обґрунтованості [301, с. 81].

Апеляційне провадження, як зазначають Є. Г. Коваленко та В. Т. Маляренко, це самостійна стадія кримінального процесу, на якій суд інстанції вищого рівня на підставі апеляції перевіряє законність й обґрунтованість вироків, ухвал суду першої інстанції та постанов судді, що не набули чинності, а також постанов про застосування чи незастосування примусових заходів медичного або виховного характеру, винесених місцевими судами [162, с. 514].

Як зазначає В. В. Демидов, судовий розгляд у суді апеляційної інстанції передбачає перевірку за апеляційними скаргами й поданнями правильності встановлених у вирок або постанові мирового судді фактичних обставин кримінальної справи та застосування кримінального закону, а також дотримання при розгляді справи мировим суддею норм кримінального процесуального закону [513, с. 505].

Отже, у загальному вигляді апеляційне провадження можна визначити як регламентований кримінальним процесуальним законодавством порядок перегляду судових рішень суду першої інстанції, що здійснюється за апеляційною скаргою в порядку та підставах, передбачених КПК України.

До прийняття КПК України 2012 р. в юридичній літературі висловлювалися різні думки з приводу того, як має діяти суд першої інстанції після одержання апеляційної скарги. Одні науковці зазначали, що подавати скаргу слід виключно до суду першої інстанції [530, с. 526; 481, с. 139], інші вважали, що скарга має подаватися до суду апеляційної інстанції [241, с. 11; 381, с. 9], були й ті, хто дотримувався альтернативного підходу у вирішенні цього питання [9, с. 56; 114, с. 109].

У порівнянні з попереднім законодавством чинний КПК України 2012 р. змінив процесуальний порядок подання апеляційної скарги, зокрема позбавивши суд першої інстанції перевірки апеляційної скарги на відповідність вимогам закону. Так, згідно зі ст. 398 КПК України апеляційна скарга, що надійшла

до суду апеляційної інстанції, не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу. Отримавши апеляційну скаргу на вирок чи ухвалу суду першої інстанції, суддя-доповідач протягом трьох днів перевіряє її на відповідність вимогам ст. 396 КПК і за відсутності перешкод постановляє ухвалу про відкриття апеляційного провадження. Якщо ж апеляційну скаргу подано без додержання вимог, передбачених ст. 396 КПК України, то суддя-доповідач постановляє ухвалу про залишення апеляційної скарги без руху, у якій зазначаються недоліки скарги і встановлюється достатній строк для їх усунення.

Поділяємо думку тих науковців, які зазначають, що передбачений на сьогодні процесуальний порядок подання апеляційної скарги унеможлиблює вплив суду, рішення якого оскаржується, на вирішення судом апеляційної інстанції питання про прийняття чи неприйняття апеляційної скарги, залишення її без руху або розгляду, а також перевірку апеляційної скарги на відповідність вимогам закону. Також визначений у КПК України порядок розгляду апеляційної скарги дозволить усунути суб'єктивний фактор під час її перевірки щодо відповідності вимогам законодавства в суді першої інстанції [457, с. 89].

Такий процесуальний порядок отримання апеляційної скарги судом апеляційної інстанції, яка надсилається йому судом першої інстанції разом із матеріалами кримінального провадження (ст. 397 КПК), беззаперечно, є більш логічним і простим, ніж якщо б апеляційна скарга подавалася безпосередньо до суду апеляційної інстанції, який би її оцінював і далі витребував справу із суду першої інстанції. Хоча й такі пропозиції висловлюються окремими авторами [127, с. 18]. Відповідні зміни в процесуальному порядку є цілком доречними й з погляду уніфікації законодавства, оскільки саме передбачений чинним КПК України порядок подання апеляційної скарги характерний і для цивільного (ст. 297 ЦПК України), і для господарського (ст. 97, 98 ГПК України) і для адміністративного (ст. 188, 189 КАС України) процесів. Ці нововведення забезпечать неможливість будь-яких зловживань з боку місце-

вих судів, які могли б призвести до позбавлення сторін гарантованого Конституцією України права на апеляційне оскарження [457, с. 91].

Важливою відмітною ознакою апеляційного провадження від інших видів оскарження судових рішень є предмет оскарження і метод перегляду. Як зазначив М. М. Гродзинський, апеляційний перегляд передбачає новий розгляд справи по суті судом другої інстанції, тоді як касаційний перегляд справи охоплює тільки перевірку правильності застосування кримінального закону та правильного дотримання кримінально-процесуального закону при розслідуванні та розгляді справи [92, с. 10]. З ним згоден й В. В. Демидов, який вважає, що суд апеляційної інстанції покликаний вирішувати так звані питання і факту, і права, тобто вирішувати справу по суті за правилами провадження в суді першої інстанції [513, с. 505]. З такими твердженнями не можна погодитися, оскільки суд апеляційної інстанції не проводить новий розгляд провадження, а лише перевіряє обґрунтованість і законність рішень суду першої інстанції або ухвали слідчого судді.

На наш погляд, більш слушною є позиція А. Шмельової, яка зазначає, що це розгляд по суті скарги на рішення суду першої інстанції, яке не набуло чинності. Такий розгляд здійснюється в межах поданої скарги з метою перевірки законності, обґрунтованості та справедливості судового рішення [574, с. 77–78]. Вбачається, що така наукова позиція узгоджується зі ч. 1 ст. 404 КПК України, в якій передбачено, що суд апеляційної інстанції перевіряє судові рішення суду першої інстанції в межах апеляційної скарги.

У цьому аспекті доречно зазначити, що історично в правових системах різних країн склалися два види апеляції — повна (Франція, Італія), коли сторони мають свободу в наданні суду апеляційної інстанції нових доказів, а суд зобов'язаний прийняти в справі нове рішення, і неповна (Австрія, ФРН), коли сторони не мають права надавати суду нові докази, а суд апеляційної інстанції обмежений у праві приймати нове рішення у справі [185, с. 24]. За загальним правилом за неповної апеля-

ції не допускається подавати нові посилання на факти та докази в апеляційному провадженні. Однак за певних умов із цього правила існують винятки. Так, в апеляційному порядку можливі посилання на нові обставини справи за умови, що про такі обставини особам стало відомо після винесення судового рішення, яке оскаржується [457, с. 90–91]. Такий виняток передбачений у ч. 3 ст. 404 КПК України.

При цьому можливі різні варіанти апеляції і в межах однієї моделі апеляційного перегляду. Д. О. Захаров розрізняє такі види апеляційного розгляду: а) повний, за якого вирок скасовується повністю і дослідження обставин, що підлягають встановленню по кримінальній справі, здійснюється апеляційним судом у повному обсязі (наприклад, у разі скасування необґрунтованого виправдувального вироку); б) додатковий, у якому апеляційний суд визнає, що більше за все для повного вирішення скарги необхідна безпосередня перевірка окремих доказів, яка здійснюється в умовах судового слідства; в) “обмежений”, за якого судове слідство не проводиться, тобто перевірка рішень здійснюється виключно за матеріалами справи [135, с. 15]. І хоча ці види визначаються КПК України 1960 р., їх, щоправда з певними корективами, можна виділити й відповідно до КПК України 2012 р.

Зважаючи на те, як повна, так і неповна апеляція мають свої переваги та недоліки, з цього питання серед науковців триває дискусія. Робоча група України та Європейського Союзу у сфері юстиції, свободи та безпеки щодо реформування кримінально-процесуального законодавства зазначала, що апеляційний перегляд судових рішень повинен здійснюватися у формі повної апеляції [324, с. 49]. Та все ж окремі науковці обстоюють позицію, що межі розгляду справи судом апеляційної інстанції мають визначатися змістом поданих апеляційних скарг і заперечень на них [114, с. 148; 481, с. 72].

Одним із недоліків застосування повної апеляції є те, що провадження може здійснюватися тривалий час, адже будуть досліджуватися нові матеріали у справі [457 с. 91–92], тому сторони не надають особливого значення рішенням суду пер-

шої інстанції, оскільки вони не є остаточними, тож апеляція призводить до зниження відповідальності судів першої інстанції [84, с. 43]. Про це зазначає й С. С. Ширинський [573, с. 63].

Ми, у свою чергу, поділяємо переконання В. І. Мариніва в тому, що апеляційний перегляд судових рішень у кримінальних провадженнях не замінює розгляду й вирішення кримінальної справи по суті в суді першої інстанції. Суд апеляційної інстанції здійснює подальший судовий контроль за вже ухваленими судовими рішеннями. Його повноваження не передбачають автоматичного скасування судового рішення, прийнятого судом першої інстанції, натомість мова йде саме про перегляд, а не про новий розгляд певної справи. Отже, суд апеляційної інстанції не виконує роботу замість суду першої інстанції, а перевіряє його рішення, тим самим забезпечуючи їх більш високу якість і правосудність, що неминуче має підвищувати відповідальність суддів, які ухвалюють такі рішення у першій інстанції [259, с. 109].

Як уже зазначалося, суд апеляційної інстанції переглядає судові рішення суду першої інстанції в межах апеляційної скарги (ч. 1 ст. 404 КПК України), проте за клопотанням учасників судового провадження суд апеляційної інстанції зобов'язаний повторно дослідити обставини, встановлені під час кримінального провадження, за умови, що вони досліджені судом першої інстанції не повністю або з порушеннями, а також суд може дослідити докази, які не досліджувалися судом першої інстанції, але виключно якщо про дослідження таких доказів учасники провадження заявили клопотання під час розгляду в суді першої інстанції або якщо такі докази стали відомі після винесення судового рішення, що оскаржується (ч. 3 ст. 404 КПК України) [198].

Отже, КПК України зобов'язує суд апеляційної інстанції досліджувати ті обставини, які досліджувалися судом першої інстанції, але не повністю або з порушеннями. Стосовно ж доказів, які не досліджувалися судом першої інстанції, то їх дослідження є лише правом апеляційного суду. У зв'язку з цим поділяємо позицію, висловлену в юридичній літературі, що за

судом апеляційної інстанції, якщо про це було заявлено відповідне клопотання сторонами процесу, слід закріпити обов'язок досліджувати такі докази. Таке нововведення, зокрема, унеможливить неповноту судового слідства в суді першої інстанції та розширить змагальність сторін у провадженні, оскільки, надаючи нові матеріали у справі, сторони більш обґрунтовано та повно будуть обстоювати свою правову позицію в суді апеляційної інстанції [457, с. 92]. Цілком слушно й те, що обмеження, які визначаються апеляцією, не повинні зв'язувати суд апеляційної інстанції у встановленні підстав свого судження [122, с. 382].

Проте досліджувати докази суд апеляційної інстанції уповноважений лише за клопотанням учасників судового провадження, що підтверджується й судовою практикою. Так, вирок Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 25 квітня 2013 р. скасовано через неповноту судового розгляду. Оскільки в апеляційному суді учасниками судового провадження не подавалося клопотання про проведення судового слідства, апеляційний суд був позбавлений можливості дослідити докази. Але враховуючи, що винесений вирок суду першої інстанції через порушення ст. 95, 410 КПК України є незаконним та необґрунтованим, тоді як кримінальне провадження відповідно ст. 8 КПК України здійснюється з дотриманням принципу верховенства права, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, апеляційний суд скасував вирок суду першої інстанції та призначив новий судовий розгляд [14].

Отже, можна зазначити, що дана стадія має свої завдання, що безпосередньо впливають із загальних завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України), своє коло учасників, процесуальну форму та відповідні підсумкові рішення.

Слід зауважити, що саме можливість винесення власного рішення (нового вироку чи нової ухвали) є однією з принципів відмінностей апеляційного провадження від касаційного. При цьому дозвіл за наявності відповідних підстав на винесення власного нового рішення без повернення справи на но-

вий судовий розгляд звільняє суди першої інстанції від надмірної завантаженості. Однак, як зазначається, судова практика свідчить про те, що апеляційні суди досі не стали справді апеляційною інстанцією, оскільки і надалі скасовують рішення судів нижчого рівня, тоді як у них є можливість винесення свого нового вироку чи ухвали [41, с. 331].

Згідно зі ст. 392 КПК в апеляційному порядку можуть бути оскаржені судові рішення, які були ухвалені судами першої інстанції і не набули чинності, а саме: 1) вироки, крім випадків, передбачених ст. 394 КПК; 2) ухвали про застосування чи відмову в застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру; 3) інші ухвали у випадках, передбачених КПК України. Статтею 394 КПК України закріплено вичерпний перелік судових рішень, щодо яких встановлено певні особливості та які не можуть бути оскаржені в апеляційному порядку.

Загалом в апеляційному порядку можуть бути оскаржені не тільки рішення, які не набули чинності, а й рішення, які стали чинними та їх оскарження не тягне призупинення виконання рішення. Проте, на нашу думку, це не зовсім є правильним. Вважаємо, що подання апеляційної скарги має спричиняти призупинення виконання судового рішення, якщо це не впливає на неупередженість судового провадження.

У процесуальній літературі висловлюються критичні зауваження з приводу внесення до предмета апеляційного оскарження тих судових рішень, що є чинними одразу після їх оголошення. Наприклад, ухвала судді про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Пропонується не застосовувати апеляційний порядок для оскарження тих судових рішень, які не є підсумковими при розгляді кримінального провадження (наприклад, ухвалу про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру) [185, с. 11]. З цією науковою позицією слід погодитися й передбачити в КПК України окремий порядок оскарження судових рішень, що не є підсумковими в кримінальному провадженні. Це можна регламентувати за прикладом австрійського приватного оскарження. Зазначене питання особливо є актуальним із вве-

денням посади слідчого судді, адже всі його рішення є судовими.

Доречно звернути увагу, що включаючи в поняття апеляційного провадження розгляд ухвал слідчого судді про обрання запобіжного заходу, про проведення обшуку та інші, слід погодитися з тим твердженням, що оскарження зазначених ухвал на стадії досудового розслідування одночасно або паралельно викликає і стадію апеляційного провадження. На наш погляд, це певною мірою суперечить логіці системності та стадійності кримінального провадження.

Аналіз різних видів оскарження судових рішень дозволяє виділити й розкрити саме те, що належить до апеляційного провадження. Ураховуючи що інститут апеляційного оскарження отримав свій розвиток у багатьох країнах, а отже, і в різних правових системах, йому притаманні окремі особливості. Незважаючи на це, правова природа та сутність цього процесуального інституту полягає в тому, що апеляція є додатковою гарантією законності, обґрунтованості та справедливості винесених судом першої інстанції рішень або ухвал слідчого судді.

Беручи до уваги викладене, можна стверджувати, що всі учасники кримінального провадження, захист прав та законних інтересів яких пов'язані із судовими рішеннями, що приймаються в суді першої інстанції, повинні мати право оскаржити будь-яке порушення.

У ст. 393 КПК України передбачено перелік учасників кримінального провадження, які мають право подати апеляційну скаргу. Водночас викликає зауваження формулювання “в частині, що стосується інтересів”. З приводу цього слушним є запитання В. Т. Маляренко: “У чому полягає інтерес? Де межі даного інтересу?” [253, с. 256]. На його думку, інтереси враховуються в разі, якщо прямо або побічно рішення і судження вступної, мотивувальної або резолютивної частини вироку мають значення для особи в правовому, фактичному, матеріальному або моральному сенсі [251, с. 45; 507, с. 718–719].

Як показало дослідження, нині маловивченим у теорії кримінального процесу залишаються питання участі адвоката на

стадії апеляційного провадження. Наразі так і не вирішено питання конфлікту інтересів захисника і підсудного. Наприклад, захисник вважає за доцільне подавати апеляційну скаргу, а підсудний заперечує проти цього. Також не знаходить свого законодавчого закріплення положення щодо права підсудного (заздалека) запросити захисника для обстоювання своїх прав та законних інтересів на стадії апеляційного провадження.

Беручи до уваги викладене, *на нашу думку, ч. 2 ст. 52 КПК України доцільно доповнити додатковим пунктом 10, який викласти в такій редакції: “у разі здійснення судового провадження з перегляду судових рішень — з моменту прийняття рішення про його початок”.*

Крім того, з аналізу ст. 393 КПК України випливає, що до учасників апеляційного оскарження віднесено законного представника і представника. Однак ні в КПК України, ні в теорії кримінального процесу не розглядається питання про те, чи повинен суд розглядати їхні апеляційні скарги, подані всупереч волі осіб, яких вони представляють. На нашу думку, у таких випадках необхідно враховувати, чи порушуються законні інтереси особи, в інтересах якої представник чи законний представник подає скаргу. Інакше кажучи, законний представник і представник можуть подати апеляцію лише в інтересах особи, яку вони представляють, а не всупереч їм. Так само, як і законний представник та захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусового заходу медичного характеру, які також мають право подати апеляцію. Однак закон не встановлює взагалі жодних обмежень для апеляцій зазначених осіб. Чи означає це, що зазначені особи можуть діяти і в інтересах інших осіб, які брали участь у судочинстві, або просити про погіршення становища особи, яку представляють? Імовірно, в даному випадку необхідно додати, що апеляції подаються в інтересах особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусового заходу медичного характеру.

Слід підтримати й позицію Е. Ю. Костюченка, який вважає, що при вдосконаленні кримінального процесуального законодавства необхідно внести зміни, які б виключали позбавлення

права на подання апеляції тільки за ознакою (або помилкового твердження про це) наявності в особи психічного захворювання або тимчасового розладу здоров'я. Як доречно стверджує автор, не можна виходити з ідеального припущення, що захисником обов'язково буде подана апеляція. Тому необхідно надати право на апеляцію особі, щодо якої розглядалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру [185, с. 9]. Проте примусові заходи медичного характеру призначаються, зокрема, і за медичним критерієм. Чи означатиме така апеляція оскарження діагнозу? Звісно ж, що в даному разі немає необхідності таку особу наділяти правом подання апеляції.

У цілому суб'єктний склад апеляційного провадження в Україні не має суттєвих відмінностей від аналогічних інститутів зарубіжних країн. Як правило, будь-яка особа, інтересів якої стосується судове рішення, може подати на нього апеляцію. Інша справа — перелік прав, а особливо обов'язків, які мають істотні відмінності. Чи не позбавленими сенсу є норми, що передбачають певну відповідальність за завідомо необгрунтоване оскарження (наприклад, КПК ФРН).

У питанні про межі апеляційного оскарження можна визначити, як мінімум, три аспекти. Перш за все, це межі апеляційного оскарження як інституту перегляду судових рішень — які рішення і в якому обсязі можуть бути оскаржені в апеляційному порядку. Другий аспект — межі апеляційного оскарження конкретним учасником процесу, тобто які саме питання може оскаржити конкретний учасник процесу. І третій аспект — межі конкретного апеляційного провадження.

У сучасному кримінальному процесі України апеляція може бути подана практично на будь-яке судове рішення. Аналізуючи норми кримінального процесуального законодавства, В. Т. Маляренко розрізняє три види апеляційного провадження. У загальному порядку розглядаються апеляції на вироки місцевих судів, що не набули чинності, і на постанови про застосування чи незастосування примусових заходів медичного і виховного характеру. Дещо обмежена апеляційна перевірка ухвал, постанов про закриття кримінальної справи або подан-

ня на додаткове розслідування, а також на окремі приватні ухвали, постанови суду. Третій вид апеляційної перевірки сто-сується перевірки судових рішень. Такий поділ наводився сто-совно попереднього КПК 1960 р., і на той час, безперечно, не викликала заперечень відсутність в даному переліку апеляції на вироки апеляційних судів, винесених ним як судом першої інстанції. Практично в усіх країнах певна категорія криміналь-них справ по першій інстанції розглядається колегіально су-дом вищої ланки судової влади, а тому повторний розгляд з питань факту в даному випадку навряд чи буде доцільним. На сьогодні таке положення втратило актуальність у зв'язку з від-сутністю визначених в КПК України повноважень апеляцій-ного суду розглядати справи як суду першої інстанції. А те, що в апеляційному порядку повинні розглядатися тільки підсум-кові судові рішення у справі ми вже доводили.

Однією з ознак апеляційного оскарження є повторний роз-гляд справи по суті. Але постає питання: які фактичні обстави-ни можна неправильно оцінити при розгляді клопотання про зняття судимості? Які питання факту можуть обговорюватися вдруге при оскарженні постанови про залишення апеляції без розгляду у зв'язку з порушенням вимог, що висуваються до форми і змісту апеляції? Вбачається, що у зазначених випад-ках мова йде виключно про дотримання процесуального або матеріального закону і нового судового розгляду. Це служить ще однією підставою на підтримку раніше висловлених пропо-зицій про перелік судових рішень, на які може бути подана апеляція. Тобто, ті рішення, за якими неможливе провадження повторного судового розгляду, не повинні вноситися до пред-мета апеляції.

Другий аспект визначення меж апеляційного оскарження пов'язаний з межею оскарження конкретним учасником про-цесу, або як ще називають в літературі, обсягом апеляції. У ці-лому є обґрунтованими обмеження питань, за якими учасники процесу залежно від їхнього процесуального статусу та інтере-су можуть подавати апеляції. Звернемо увагу лише на деякі неточності.

Безперечно, найбільший обсяг для оскарження надано за-судженому, його законному представнику і захиснику. Такий стан не може викликати заперечень, оскільки саме щодо обвинуваченого вирішується питання про його винуватість у вчиненні кримінального правопорушення, про міру покарання, про розмір цивільного позову тощо.

Недоцільним видається й обмеження права виправданого подавати апеляцію тільки в частині мотивів і підстав виправдання. Перш за все незрозуміло, що таке мотиви виправдання. Відповідно до КПК мотивувальна частина виправдувального вироку повинна містити формулювання обвинувачення, висунутого підсудному і визнаного судом недоведеним, а також підстави для виправдання підсудного із зазначенням мотивів, з яких суд відкидає докази обвинувачення. Проте ніде в КПК України не йдеться про мотиви виправдання, у зв'язку з чим слово “мотиви” доцільно виключити з цієї статті КПК України.

Також незрозуміло, чому законодавець потерпілому і його представнику надав право подати апеляцію лише в частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених у суді першої інстанції. Як слушно зауважує Е. Ю. Костюченко, це положення необхідно вилучити з КПК, оскільки звинувачення висуває слідчий і підтримує державний обвинувач на підставі норм закону, всебічної оцінки доказів і власного переконання. Державний обвинувач відстоює публічний інтерес, не погоджуючи свою позицію з думкою потерпілого. Позиція потерпілого ґрунтується на суб'єктивному сприйнятті вчиненого злочину. Так, ухвалою колегії суддів Судової палати в кримінальних справах Верховного Суду України від 15 лютого 2005 р. залишено без задоволення касаційну скаргу потерпілого. У касаційній скарзі потерпіла К. вимагала скасувати винесені у справі судові рішення та передати справу на новий судовий розгляд у зв'язку з неточним визначенням вартості транспортного засобу, що призвело до неправильного застосування кримінального закону та призначенням засудженим надто м'якого покарання внаслідок істотних порушень вимог кримінального процесуального закону. Верховний Суд встановив,

що доводи потерпілої про неправильне застосування кримінального закону щодо В. і Б. і призначення їм занадто м'якого покарання є безпідставними. З постанов про притягнення як обвинуваченого В. і Б. видно, що спочатку вартість автомобіля була визначена в сумі 5024 грн. Під час розгляду справи в суді державний обвинувач визнав, що вартість транспортного засобу (1984 року випуску) становить 3 тис. 994 грн, і постановою від 3 жовтня 2003 р. змінив обвинувачення щодо В. і Б., перекваліфікувавши їхні дії за ч. 3 на ч. 2 ст. 289 КК України. При цьому, потерпіла та її представник відмовилися підтримувати обвинувачення в раніше висунутому обсязі. Під час дебатів К. заявила, що просить не призначати засудженим суворе покарання. У межах зміненого обвинувачення суд і ухвалив вирок [394].

Чинне кримінальне процесуальне законодавство не обмежує права на апеляцію для зацікавлених осіб, але значна частина рішень, на які можна подати апеляцію, не може бути повторно розглянута по суті і не відповідає правовій природі апеляційного оскарження, їм притаманні риси приватного оскарження.

Підводячи підсумок, слід наголосити, що удосконалення здійснення кримінального судочинства не може бути ефективним без зміцнення й посилення процесуальних засобів перевірки правильності винесених рішень. У кримінальному судочинстві одним з таких засобів є апеляційне провадження, яке після тривалого часу знову введено в процес. На цей час існує досить судової практики, що дозволяє зробити проміжні висновки доцільності існування апеляційного провадження та окреслити шляхи вдосконалення процедури розгляду кримінальних справ в апеляційних судах.

3.3. Провадження в суді касаційної інстанції

Серед загальних засад кримінального провадження, що визначені у ст. 7 КПК України, передбачені, зокрема, верховен-

ство права, законність, доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень, а також забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності. Кримінальне провадження, складовою якого є судове провадження, зокрема й у суді касаційної інстанції, має здійснюватися з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 8 КПК України). Відповідно, держава має створювати та гарантувати дієвість правових механізмів забезпечення прав і свобод, у тому числі й від безпідставного кримінального переслідування.

За чинним КПК України дотримання принципу законності розглядається в досить широкому контексті та поширюється не лише на стадію судового розгляду справи. Ураховуючи що кримінальне провадження є процедурою (процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння), яка передбачає послідовні етапи досудового розслідування та судового провадження, то на законність кінцевого судового вироку, безперечно, впливатиме стан дотримання законів не лише судом, а й усіма іншими сторонами кримінального провадження.

За слушним твердженням М. С. Строговича, законність — це визначальна основа, начало для кримінального процесу, за допомогою якої відбувається правильне застосування матеріального закону при вирішенні питання про кваліфікацію злочину [468, с. 11–16]. У свою чергу, Е. Ф. Куцова в поняття законності включила й правильне застосування закону при вирішенні питання про вину підсудного, кваліфікації його дій та призначення міри покарання, а також правильне застосування норм цивільного права при визначенні цивільно-правових наслідків діяння, вчиненого підсудним [210, с. 87].

Як показує судова практика, не всі рішення суду першої інстанції є законними та неупередженими. В окремих випадках несправедливими та незаконними залишаються судові рішення і після їх перегляду в суді апеляційної інстанції. Такий стан необхідно пов'язувати з численними факторами, що можуть мати як об'єктивну, так і суб'єктивну природу, або ж змішану.

Це, у свою чергу, свідчить про “онтологічну неможливість” повної судової справедливості. До того ж кожна зі сторін кримінального провадження майже завжди суб’єктивно тлумачить справу на свою користь. Тому принцип, закладений у ст. 21 КПК України, за яким кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом потребує додаткових правових важелів задля його забезпечення. Особливо це стосується вироку та ухвали суду, що набрали чинності в порядку, визначеному кримінальним процесуальним законом, адже вони є обов’язковими і підлягають беззаперечному виконанню на всій території України (ст. 21 КПК). Реальне забезпечення такої можливості визначається предметом та межами касаційного розгляду, що регламентовані кримінальним процесуальним законодавством.

Як слушно зазначає Л. В. Юрченко, основними відмінностями правового регулювання касаційного оскарження рішень за КПК 1960 р. та КПК 2012 р. стало те, що згідно з новим кримінальним процесуальним законодавством перегляду в касаційному порядку підлягають лише ті рішення суду першої інстанції, які були переглянуті в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції, ухвалені щодо зазначених судових рішень суду першої інстанції. Виняток, відповідно до п. 4 ст. 424 КПК України, становлять ухвали слідчого судді, а також ухвали суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на таку ухвалу, що в касаційному порядку не оскаржуються [583, с. 358–359].

Роль та значення касаційного провадження в системі кримінального судочинства визначається перш за все тим, що основним об’єктом касаційної перевірки є вирок. Відповідно до ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Зазначимо, що КПК України безпосередньо не закріплює поняття вироку, однак, відповідно до його ст. 369 “Види судо-

вих рішень” у формі вироку викладається судові рішення, у якому суд вирішує обвинувачення по суті. Згідно з п. 12 КПК України 1960 р. вирок визначався як рішення суду першої інстанції про винуватість або невинуватість особи.

Ознаки, що характеризують вирок і відрізняють його від усіх інших процесуальних актів, є такими: 1) вирок — це процесуальний акт суду, який ухвалюється в результаті судового розгляду; 2) вирок вирішує питання про наявність чи відсутність злочину; 3) вирок визначає винуватість чи невинуватість підсудного у вчиненні злочину та покарання, якщо винуватість останнього достовірно встановлена судом [96, с. 108–109].

Вирок встановлює наявність або відсутність юридичних підстав для відповідальності. Констатація наявності всього комплексу підстав для настання відповідальності завершується винесенням обвинувального вироку. Виправдувальний вирок, навпаки, встановлює відсутність підстав для кримінальної відповідальності особи, щодо якої судом розглядалася кримінальна справа. Вирок, винесений при ретельному дотриманні норм кримінального та кримінального процесуального закону з дотриманням принципів об’єктивності та безпристрасності, сприяє зміцненню законності та дотриманню правопорядку в державі й суспільстві, що є невід’ємною умовою остаточного становлення правової держави [23, с. 34–35]. Отже, предметом діяльності суду касаційної інстанції є перевірка правильності винесеного судового вироку, тобто його законності, обґрунтованості та справедливості.

У ст. 370 КПК України закріплено вимоги щодо законності, обґрунтованості та вмотивованості судового рішення. Законним є рішення, яке було ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених КПК України. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об’єктивно з’ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до ст. 94 КПК України. Вмотивованим визначається рішення,

в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення.

Законний вирок має чітко відповідати закону як за своєю формою, так і за змістом. Вирок має бути заснований на висновках та доказах, що були безпосередньо досліджені, перевірені й оцінені судом у межах судового слідства, яке було проведене у повній відповідності з вимогами кримінально-процесуального закону та при ретельному дотриманні кримінальної процесуальної форми [564, с. 474].

Як вважають науковці, діяльність з перевірки законності вироку передбачає з'ясування, чи відповідає вирок закону, причому не лише в частині його форми, зовнішньої структури та звернення до конкретних норм законодавства, а й за суттю в аспекті використання допустимих законом доказів, правильності їх оцінки у вироку, аналізу доводів сторін, особливо тієї з них, позиція якої не відповідає висновкам вироку. При цьому дотримання вказівок про перевірку законності вироків означає обов'язок суду касаційної інстанції перевіряти дотримання вимог закону не лише судами першої та другої інстанцій, а й органами досудового розслідування [512, с. 513].

Поняття обґрунтованості в кримінальному судочинстві, як правило, не викликає особливих суперечок. Стосовно судових вироків обґрунтованість звично розуміється як відповідність вироку і, відповідно, інших рішень, що приймаються під час кримінального провадження, повністю зібраним та правильно оціненим доказам [467, с. 440–451].

Урахувавши наведені думки науковців, в також вимоги чинного кримінального процесуального законодавства, вважаємо, що предметом касаційного розгляду суду касаційної інстанції є законність, обґрунтованість та вмотивованість судових рішень, що відповідно до ст. 424 КПК України можуть бути оскаржені в касаційному порядку. Разом із тим справжня свобода оскарження судових рішень визначається не лише тим, хто та в якому обсязі має право оскаржити той чи інший вирок суду, а й окремими непрямыми, але водночас досить суттєвими для реалізації можливості використання права на

оскарження обставинами. Вважаємо, що до таких суттєвих обставин належать питання форми та змісту касаційної скарги.

Юридичною підставою для перегляду в суді касаційної інстанції судового рішення, що вже набуло чинності, є подання на нього касаційної скарги, щодо змісту якої кримінальне процесуальне законодавство відводить самостійну норму. Відповідно до ст. 427 КПК України касаційна скарга обов'язково подається в письмовій формі та в ній має бути зазначено: 1) найменування суду касаційної інстанції, до якого подається касаційна скарга; 2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування), поштова адреса особи, яка подає касаційну скаргу, номер телефону, адреса електронної пошти, якщо такі є; 3) судові рішення, що оскаржується; 4) обґрунтування вимог особи, яка подала касаційну скаргу, із зазначенням того, у чому саме полягає незаконність чи необґрунтованість судового рішення; 5) вимоги, що висуває особа, яка подає касаційну скаргу, до суду касаційної інстанції; 6) перелік матеріалів, які додаються до скарги.

Вважаємо, що таке закріплення обов'язкового для касаційної скарги змісту, безперечно, сприяє оптимізації інституту касаційного оскарження, адже в такий спосіб створюються умови, що максимально полегшують подання самої скарги. Як бачимо КПК України не висуває надмірних вимог щодо змісту касаційної скарги. Отже, касаційна скарга є необхідним приводом для здійснення касаційної перевірки.

Закон містить конкретно визначені вимоги щодо форми та змісту касаційної скарги. Це пов'язано з тим, що встановлення жорстких вимог щодо змісту касаційної скарги та процедури її подання має сприяти уникненню практики подання так званих “коротких” скарг, за допомогою яких раніше лише ініціювали касаційне провадження. Згодом надавалося “доповнення” до скарги, яке і було, за своєю суттю, основною частиною скарги, у якій містились основні доводи, що обґрунтовували незгоду із судовим рішенням. Однак така процедура призводила до невиправданої тяганини та тривалого розгляду справи в суді нижчої інстанції, що, звісно, негативно впливало на при-

йняття касаційного інстанцією кінцевого вироку. У підсумку, такий стан сприяв порушенню прав та законних інтересів учасників кримінального провадження через затягування процесу здійснення правосуддя.

З набуттям чинності КПК України ситуація значно покращилася. Так, якщо подана касаційна скарга не відповідає вимогам закону, то це об'єктивно перешкоджає перегляду справи в касаційному порядку. Відповідно до ст. 429 КПК України суд касаційної інстанції, встановивши, що касаційну скаргу подано без додержання вимог, передбачених законом, постановляє ухвалу про залишення касаційної скарги без руху. В ухвалі зазначаються недоліки касаційної скарги і встановлюється строк, необхідний для їх усунення, що не може перевищувати п'ятнадцяти днів з дня отримання ухвали особою, яка подала касаційну скаргу. Копія ухвали про залишення касаційної скарги без руху невідкладно надсилається особі, яка подала касаційну скаргу.

Якщо особа усунула недоліки, що містить скарга у строк, визначений судом, то вона вважається поданою в день першого її подання до суду касаційної інстанції. Також протягом п'яти днів після усунення зазначених недоліків чи завершення строку, встановленого для їх усунення, суд касаційної інстанції вирішує питання про відкриття касаційного провадження.

Закон передбачає також три випадки, коли касаційна скарга повертається особі, яка її надіслала: 1) якщо особа не усунула недоліки касаційної скарги, яку залишено без руху, у визначений строк; 2) якщо касаційну скаргу подала особа, яка не має права її подавати; 3) якщо касаційна скарга була подана після завершення строку касаційного оскарження і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення такого строку або суд касаційної інстанції за заявою такої особи не знайшов підстав для поновлення строку.

У той самий час КПК України також передбачає, що залишення касаційної скарги без руху або її повернення не позбавляє особу, яка скаржилася, права на повторне звернення до суду касаційної інстанції в порядку, передбаченому КПК, про-

те в межах строку на касаційне оскарження. Предмет касаційного розгляду (перевірки законності, обґрунтованості та вмотивованості судових рішень) цілком закономірно окреслюється межами касаційного розгляду. Як впливає з раніше розглянутих нормативних вимог, що висуваються до касаційної скарги, межі наступного касаційного розгляду, фактично обмежуються її змістом. Такий підхід слід вважати досить логічним, ураховуючи принцип диспозитивності, за яким сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та в спосіб, що передбачені кримінальним процесуальним законом (ст. 26 КПК).

Перш ніж розглядати нормативно визначені межі касаційного розгляду, необхідно також враховувати особливості процесуального порядку здійснення касаційного провадження. Це допоможе зрозуміти, якими об'єктивними факторами обґрунтовується саме такий підхід законодавця.

Основними рисами касаційного перегляду справ є: 1) свобода оскарження, за якою кожний суб'єкт, якому за законом надано право внесення касаційної скарги чи касаційного подання, може скористатися цим правом; 2) специфічність предмета оскарження, відповідно до якого оскарженню підлягають рішення місцевих судів, які набули чинності, та рішення апеляційних судів, винесені ними як судом першої інстанції або як судом апеляційної інстанції, які не набрали чинності; 3) специфічний порядок перевірки касаційним судом законності та обґрунтованості оскаржуваного судового рішення, який здійснюється без проведення судового слідства; 4) дія правила про недопустимість повороту до гіршого для засудженого стану протягом усього перегляду справи в касаційному порядку; 5) ревізійні начала перевірки судом касаційної інстанції справи, які полягають у тому, що касаційний суд перевіряє законність та обґрунтованість судового рішення за наявними в справі і додатково поданими матеріалами в тій частині, в якій воно було оскаржене; 6) за результатами розгляду касаційної скарги чи касаційного подання прокурора приймається одне із рішень, передбачених КПК України [188, с. 471–472].

Також до основних рис касації відносять такі: 1) жорстко визначена форма приводу для початку касаційного провадження; 2) можливість подання до касаційної інстанції додаткових матеріалів; 3) широкі повноваження касаційної інстанції; 4) недопустимість погіршення становища засудженого [48, с. 504–512; 403, с. 551–554; 515, с. 412; 514, 418–423].

Як бачимо, головною особливістю процесуального порядку здійснення касаційного провадження, яку називають усі науковці, думки яких були нами наведено, є свобода оскарження, що засновується на принципі диспозитивності. Тому, на нашу думку, законодавча конструкція та зміст ст. 433 КПК України, якою закріплюються межі перегляду касаційної скарги судом касаційної інстанції, зовсім не випадкова. Вона призначена для гарантування принципу диспозитивності.

Відповідно до ч. 1 ст. 433 КПК України суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права, а також правової оцінки обставин і не має права досліджувати докази, встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в оскарженому судовому рішенні. Касаційний суд також не має права вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу.

У ч. 2 ст. 433 КПК України законодавець закріпив положення, за яким суд касаційної інстанції переглядає судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій у межах касаційної скарги. Касаційний суд може вийти поза межі касаційних вимог, якщо внаслідок цього не буде погіршуватися становище засудженого, виправданого або ж особи, відносно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. Якщо ж задоволення скарги дає підстави для прийняття рішення на користь інших засуджених, від яких касаційна скарга не надходила, то суд касаційної інстанції зобов'язаний прийняти таке рішення.

Порівняємо межі касаційного, судового та апеляційного розгляду. Так, *по-перше*, судовий розгляд під час провадження в суді першої інстанції здійснюється лише стосовно особи,

якій висунуте обвинувачення, і лише в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акту, крім випадків, передбачених у ст. 337 КПК України.

По-друге, під час судового розгляду прокурор може змінити обвинувачення, висунути додаткове обвинувачення або ж відмовитися від підтримання державного обвинувачення.

По-третє, з метою ухвалення справедливого судового рішення та захисту прав людини і її основоположних свобод суд може вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті. Проте такий вихід за межі судового розгляду можливий лише в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, у випадках, якщо це покращує становище особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження.

При цьому КПК України детально регламентує умови зміни обвинувачення в суді (ст. 338), висунення додаткового обвинувачення (ст. 339) та відмови від підтримання державного обвинувачення (ст. 340).

З цього робимо такі висновки:

- 1) межі касаційного оскарження мають похідний характер від результатів судового розгляду в суді першої інстанції та безпосередньо не пов'язані межами висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акту, що, у свою чергу, може змінюватися під час судового розгляду;
- 2) межі касаційного оскарження стосовно предмета судового розгляду суду першої інстанції визначаються нормативними вимогами щодо форми та змісту касаційної скарги;
- 3) свобода касаційного оскарження є тим суб'єктивним фактором, що може впливати на межі касаційного оскарження за кожною конкретною справою кримінального провадження.

Межі перегляду судом апеляційної інстанції (ст. 404 КПК) також мають похідний характер від наслідків судового розгляду в суді першої інстанції та визначаються нормативними вимогами щодо форми та змісту апеляційної скарги, стосовно його предмета. Як і під час касаційного оскарження, суд апеля-

ційної інстанції вправі вийти за межі апеляційних вимог, якщо цим не погіршується становище обвинуваченого або особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. Також, якщо розгляд апеляційної скарги дає підстави для прийняття рішення на користь осіб, в інтересах яких апеляційні скарги не надійшли, суд зобов'язаний прийняти таке рішення (п. 2 ст. 404 КПК України). Разом із тим, суд апеляційної інстанції не має права розглядати обвинувачення, що не було висунуте в суді першої інстанції.

Однак відмінність між межами касаційного та апеляційного розгляду все ж суттєва. Так, як свідчить аналіз вивчення положень КПК України [198], на відміну від суду касаційної інстанції апеляційний суд зобов'язаний за клопотанням учасників судового провадження повторно дослідити обставини, встановлені під час кримінального провадження, за умови, що вони досліджені судом першої інстанції не повністю або з порушеннями. Також він може дослідити докази, які не досліджувалися судом першої інстанції, якщо про дослідження таких доказів учасники судового провадження подавали клопотання під час розгляду в суді першої інстанції або якщо вони стали відомі після ухвалення судового рішення.

Отже, розглянуті питання дозволяють стверджувати, що в основі реалізації прав суб'єктів, які відповідно до закону мають право на оскарження рішень суду в касаційному порядку лежать нормативно-правові вимоги кримінального процесуального закону щодо предмета та меж касаційного розгляду.

Дослідження численних норм кримінального процесуального законодавства України свідчить про те, що закон досить часто оперує поняттям “інтерес”: “охорона прав, свобод та законних інтересів” (ст. 2 КПК); “дотриманням прав, свобод та інтересів” (ст. 3 КПК); “захист інтересів” (ст. 128 КПК) та ін. Відповідно до ст. 11 ч. 3 КПК кожен має право захищати всіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження.

Інтереси особи можуть як збігатися з публічними інтересами, так і суперечити їм. У правовому полі інтереси особи обмежуються її правовим статусом, складовими елементами якого є, з одного боку, суб'єктивні права, а з іншого — юридичні обов'язки та юридична відповідальність. Законні інтереси особи реалізуються в межах конкретного суб'єктивного права, однак, на відміну від останнього, законний інтерес не завжди закріплено нормативно [20, с. 90].

Відповідно до ст. 22 КПК кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК.

Стосовно ж кримінального судочинства, то правовий статус кожного учасника кримінального провадження, який обстоює свої інтереси, закріплюється законом. Законом визначено конкретний порядок реалізації прав, свобод і процесуальних обов'язків, а також міри відповідальності. Засобами реалізації та захисту інтересів є суб'єктивні права та обов'язки.

Стаття 425 КПК України визначає перелік суб'єктів, які мають право на касаційне оскарження. При цьому не визначає, у яких випадках підозрюваний, обвинувачений, його законний представник чи захисник мають право на касаційне оскарження (п. 3 ч. 1 ст. 425 КПК). Однак, враховуючи положення ст. 424 КПК України, стає зрозумілим, що такі особи мають право подати касаційну скаргу на ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також ухвали суду апеляційної інстанції. Крім того, закон визначає виключний перелік осіб, які мають право на оскарження вироку суду першої інстанції на підставі угоди після його перегляду в апеляційному порядку, а також судового рішення суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на відповідний вирок. На підставі п. 3 ч. 3 ст. 424 таке право мають засуджений, потерпілий та прокурор. Так, засуджений (його захисник, законний представник) мають право на оскарження таких судових рішень виключно з таких під-

став: 1) призначення судом покарання більш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди; 2) ухвалення вироку без згоди засудженого на призначення покарання; 3) невиконання судом вимог, встановлених ч. 4–7 ст. 474 КПК, у тому числі нероз'яснення засудженому наслідків укладення угоди. Потерпілий (його представник, законний представник) вправі оскаржувати судові рішення, передбачені п. 2 ч. 3 ст. 424 КПК виключно з таких підстав: 1) призначення судом покарання менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди; 2) ухвалення судового вироку без згоди потерпілого на призначення покарання; 3) невиконання судом вимог, встановлених ч. 6, 7 ст. 474 КПК; 4) нероз'яснення потерпілому наслідків укладення угоди. Прокурор має право на оскарження таких рішень суду з двох підстав: 1) призначення судом покарання менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди; 2) затвердження судом угоди у провадженні, в якому згідно з ч. 4 ст. 469 КПК угода не може бути укладена [198].

На наш погляд, суб'єктів касаційного оскарження за обсягом їхніх прав доцільно поділити на такі три групи:

- 1) особи, які мають право на оскарження вироку в його повному обсязі: засуджений, його захисник, законний представник; потерпілий, його представник, законний представник; прокурор;
- 2) особи, які мають право на оскарження вироку в його певній частині: виправданий, його законний представник чи захисник; законний представник, захисник неповнолітнього або сам неповнолітній; законний представник чи захисник особи, стосовно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру; цивільний позивач, його представник або законний представник; представник юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження;
- 3) учасники кримінального провадження, які мають право на оскарження процесуальних ухвал суду після їх перегляду в апеляційному порядку: підозрюваний, обвинувачений, його законний представник чи захисник.

З метою більшого гарантування конституційних прав на судовий захист законних інтересів цивільного позивача та цивільного відповідача доцільно надати зазначеним категоріям учасників кримінального провадження можливість оскарження мотивів виправдувального вироку, адже його винесення за такими підставами, як відсутність події злочину, відсутність у діянні складу злочину та непричетність підсудного до вчинення кримінального правопорушення, тягне за собою припинення провадження за цивільним позовом та фактично робить неможливим його розгляд в порядку цивільного судочинства.

Стосовно осіб, які беруть участь у касаційному розгляді, доцільно зазначити, що за КПК України 1960 р. розгляд справи касаційним судом відбувався за участю прокурора, також участь могли брати й інші особи, які мали право на касаційне оскарження. У разі потреби суд мав право запросити цих осіб для надання пояснень (ч. 1 ст. 391, ч. 3 ст. 394 КПК України 1960 р.). Отже, виходячи зі змісту зазначених положень КПК України 1960 р., у разі неявки прокурора розгляд справи повинен відкладатися, оскільки участь державного обвинувача в засіданні касаційного суду є обов'язковою. Таке твердження ґрунтується на тому, що в разі необхідності касаційний суд мав право запросити учасників процесу. Інакше кажучи, останні могли брати участь у судовому засіданні тільки в разі, якщо це було необхідно самому суду, тобто касаційний суд розпоряджався їхніми суб'єктивними правами на свій розсуд. А як свідчила практика, касаційний суд рідко мав в цьому потребу, тож по-справжньому зацікавлені учасники процесу фактично були позбавлені можливості здійснювати захист своїх або представлених прав та законних інтересів на стадії касаційного провадження [42, с. 331–332].

Нині відповідно до ч. 4 ст. 434 КПК України 2012 р. неприбуття сторін або інших учасників кримінального провадження, які були належним чином повідомлені про дату, час і місце касаційного розгляду та не повідомили про поважні причини свого неприбуття, не перешкоджає проведенню розгляду. Якщо ж для участі в судовому засіданні не прибули учасники

кримінального провадження, участь яких є обов'язковою, касаційний розгляд відкладається.

Отже, КПК України 2012 р. змінив передбачений КПК України 1960 р. порядок участі в касаційному розгляді, встановивши процесуальну рівноправність сторін у касаційному провадженні, оскільки в наведеній нормі не виокремлюється якась зі сторін і не наголошується на обов'язковій участі державного обвинувача в касаційному розгляді.

Слід зазначити, що з прийняттям Закону України “Про судوустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 р. суттєвих змін зазнала правова регламентація касаційного перегляду. Якщо раніше функції касаційної інстанції здійснював Верховний Суд України, то після набрання чинності вказаним нормативним актом в Україні було створено окремий орган, уповноважений розглядати кримінальні справи в порядку касації — Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Проте Законом України “Про судоустрій і статус суддів” від 2 червня 2016 р. повноваження Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ повернуто Верховному Суду, який, відповідно до ч. 2 ст. 36 зазначеного Закону, крім іншого, здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції [371].

Однак, як зазначено в розділі XII “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 2 червня 2016 р., Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ діє в межах своїх повноважень, визначених процесуальним законом, до початку роботи Верховного Суду у складі, визначеному цим Законом, та до набрання чинності відповідним процесуальним законодавством, що регулює порядок розгляду справ Верховним Судом у складі, визначеному цим Законом. З дня початку роботи Верховного Суду у складі, визначеному цим Законом, Верховний Суд України, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ припиняє свою діяльність та ліквідується у встановленому законом порядку.

У КПК України з цього приводу жодних змін поки що не відбулося, і кримінальне провадження в касаційній інстанції, відповідно до ч. 3 ст. 33 цього КПК, здійснює Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ [198].

Відтак в Україні триває перехід до триланкової судової системи, де Верховний Суд, відповідно до ч. 1 ст. 36 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 2 червня 2016 р., є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики [371]. З цього приводу Голова Верховного Суду України Я. Романюк зазначає, що “позиція Верховного Суду України була й залишається незмінною: для України оптимальною є триланкова судова система, в якій існує єдиний суд касаційної інстанції — це Верховний Суд України. І питання полягає не в тому, що вищі суди повинні припинити свою діяльність, а в тому, який механізм пропонується для переходу від нинішньої чотириланкової системи судів до триланкової” [400]. Проте висловлюються й протилежні точки зору. Наприклад, Н. Бобечко зазначає, що завдання забезпечення єдності судової практики повинно реалізовуватися у межах касаційного провадження, що вимагає його реформування. З одного боку, касаційне провадження має продовжувати виконувати роль останнього ефективного засобу правового захисту перед зверненням до міжнародних судових установ чи органів міжнародних організацій (залишаючись звичайною формою оскарження й перевірки судових рішень), а з другого — забезпечувати єдність і стабільність судової практики, сприяти удосконаленню кримінального та кримінального процесуального законодавства (стати виключною формою поряд із провадженням за нововиявленими обставинами) [25, с. 36].

Розділяємо наукову позицію, висловлену в юридичній літературі стосовно того, що повноваження Верховного Суду, у складі Касаційного кримінального суду та у визначених законом випадках Великої Палати, як суду касаційної інстанції, доцільно унормувати у відповідній главі КПК України, яка

повинна мати назву “Касаційне провадження”. У ній слід окремо закріпити особливості провадження у Великій Палаті, метою діяльності якої є забезпечення однакового застосування норм права касаційними судами та, зокрема, визначити перелік видів судових рішень, які можуть бути оскаржені до цього постійно діючого колегіального органу Верховного Суду, встановити коло суб’єктів права на оскарження та порядок і строки такого касаційного оскарження [130, с. 118].

Законом України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 р. змінено й перелік судових рішень, що підлягають касаційному перегляду. До цього КПК України передбачав можливість касаційного оскарження рішень апеляційного суду, винесених ним як судом першої інстанції. Прийняття даного Закону обумовило внесення змін до КПК, згідно з якими всі кримінальні справи по першій інстанції вправі були розглядати лише місцеві суди. Відповідно було звужено коло рішень, які можуть стати предметом касаційного перегляду, оскільки зникло поняття “вирок (ухвала, постанова) апеляційного суду, винесені ним як судом першої інстанції”.

Погоджуємося із В. Маринівим в тому, що зазначені зміни слід оцінювати як позитивні, оскільки такий підхід до законодавчого врегулювання підсудності кримінальних справ усунув існуючий раніше дисонанс у реалізації права на оскарження судового рішення, а саме: особам, чиї справи по першій інстанції були розглянуті місцевим судом, надавалося право оскаржити рішення двічі — спочатку в порядку апеляції, а потім, у разі необхідності, у порядку касації, а ті особи, чиї справи по першій інстанції розглядав апеляційний суд, могли звертатися зі скаргою лише в касаційну інстанцію. Після внесення зазначених змін будь-яка особа може пройти всі передбачені законом стадії перегляду судового рішення незалежно від категорії справи, що, безперечно, сприяє утвердженню такого принципу, як рівність перед законом і судом [257, с. 188].

Відповідно до чинного КПК України, як уже зазначалося в попередньому підрозділі нашого дослідження, теж не передбачено повноважень апеляційного суду як суду першої інстанції,

хоча в Законі України “Про судоустрій і статус суддів” від 2 червня 2016 р. такі повноваження апеляційного суду закріплені.

Оскільки одним із завдань Верховного Суду як найвищого судового органу в системі судоустрою України, є спрямування та розвиток практики застосування законів судами та іншими органами держави і забезпечення її єдності. А для цього, а також для безпосереднього судового захисту конституційних прав та свобод, Верховний Суд повинен виконувати функцію касаційної інстанції [340, с. 574]. У протилежному випадку, аналізуючи результат судової реформи, проведеної у 2010 р. О. З. Хотинська-Нор зауважує, що складалася абсурдна ситуація: забезпечення єдності судової практики як мету діяльності найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції було позбавлено необхідного інструментарію — процесуальних засобів контролю та впливу на саму практику. Недосяжність мети функціонування у такому випадку поставила під питання доцільність існування в судовій системі Верховного Суду України [523, с. 68].

Беззаперечно, правовий статус Верховного Суду України за будь-яких реформ не може ставитися під сумнів. Саме в цій судовій установі відповідно до приписів чинного законодавства консолідуються всі види судочинства, а необхідність забезпечення єдності правозастосування шляхом здійснення правосуддя свідчить про потребу й надалі утверджувати статус Верховного Суду України як найвищого судового органу серед усіх судів загальної юрисдикції, покликаного об’єднати і спрямувати зусилля держави для підвищення ефективності судового захисту, що визнається фундаментальною цінністю в демократично організованому суспільстві [475, с. 41]. Проведення ж у Верховному Суді України як окремий вид кримінальної процесуальної діяльності буде предметом розгляду наступного підрозділу.

3.4. Провадження у Верховному Суді України

Серед усіх видів перегляду судових рішень найвищим національним є перегляд, що здійснюється вищим судовим органом держави. Інститут перегляду судового рішення, яке набрало законної сили, відомий різним типам кримінального судочинства. Як і щодо інших стадій, цей інститут мав різні назви але сутність його у цілому незалежно від країни та часу залишається незмінна. Так, до 2001 року в системі стадій кримінального процесу України існувало дві виключні стадії: перегляд справи за нововиявленими обставинами та наглядове провадження.

У КПК УРСР 1922 р., передбачалося два види перегляду судових рішень, що набрали законної сили — наглядне провадження та провадження по відновленню справ за нововиявленими обставинами. У КПК УРСР 1927 р. мав розділ 28 “Провадження в порядку нагляду” та розділ 30 “Відновлення справ за нововиявленими обставинами”.

КПК УРСР 1960 р. містив главу 31 “Перегляд у порядку нагляду вироків, ухвал і постанов суду, що набрали законної сили” та главу 32 “Відновлення справ у зв’язку з нововиявленими обставинами”.

Ще в ході розробки Концепції судово-правової реформи в Україні, М. М. Михеєнко зазначив, що “наше касаційне провадження насправді не є касаційним, а так зване наглядне провадження — це феномен, невідомий у світі” [274, с. 189]. Під час обговорення проєкту Концепції судово-правової реформи на З’їзді суддів в грудні 1991 р. Ю. М. Грошевий назвав наглядне провадження анахронізмом [333, с. 13], тобто, інститутом, який застарів і не відповідає сучасним умовам розбудови системи правосуддя України.

Під вирішенням справи в порядку наглядового провадження розумівся розгляд судом вищої інстанції факту законності і обґрунтованості рішень суду нижчестоящих судових інстанцій. Перегляд судових рішень, які набрали законної сили, був однією зі стадій кримінального судочинства і вважався важливою

гарантією точного дотримання законності, тому що призводив не тільки до відновлення порушених прав та інтересів громадян, а й виявляв недоліки в роботі судових і інших органів.

Слід погодитися з А. Л. Чебуренковим, який відзначав, що судовий нагляд не включає в себе іншу діяльність вищестоящих судів щодо реалізації ними контрольно-наглядових функцій, яка здійснюється поза процесуальними рамками (вивчення та узагальнення судової практики, дача судам роз'яснень з питань судової практики тощо) [551, с. 15].

Віднесення діяльності вищих судів, безпосередньо не пов'язаної з розглядом кримінальних справ, до судового нагляду необґрунтовано розширює сферу останнього. На сторінках юридичної літератури велася дискусія з приводу того, чи слід вважати стадію наглядового провадження виключною [323, с. 256; 92, с. 19; 467, с. 436–438]. З цього приводу М. М. Ковтун стверджував, що окремі спроби оскаржити винятковий характер стадії наглядового провадження, не знайшли підтримки в юридичній літературі. Наглядове провадження в суді наглядової інстанції не без підстав називали особливим, винятковим, обумовлюючи це тим, що опротестування судових рішень, які набрали законної сили, залежало від розсуду відповідних посадових осіб, судів і органів прокуратури.

Обґрунтовуючи винятковість наглядового провадження, автори стверджували, що судові рішення, яке набрало законної сили, повинно переглядатися вищим судом в особливому порядку. А положення про те, що порушення наглядового провадження тільки з ініціативи певних посадових осіб — давало підстави вважати, що перегляд вироків, ухвал, постанов, які набрали законної сили, не залежить від волі сторін у справі. Безумовно, наглядове провадження кримінально-процесуального законодавства радянського періоду і запроваджене в часи незалежності Україні виняткове провадження мають суттєві відмінності. Як правильно вказує Демидов: скасований інститут опротестування вироків та інших судових рішень в порядку нагляду; оскарження рішення, яке вступило в законну силу хоча і не призводить до обов'язкового розгляду кримінальної

справи судом наглядової інстанції, однак тягне, безумовно, винесення відповідної мотивованої постанови суддею, який розглянув наглядову скаргу або подання; при перегляді судового рішення в порядку виключного провадження неприпустимий поворот до гіршого. Таким чином, сутність і винятковість наглядового провадження обґрунтовується тим, що без стадії наглядового провадження система судових контрольних функцій була б незавершеною.

Під час “малої судової” реформи з’явилася глава 32 “Перегляд судових рішень в порядку виключного провадження”, яка об’єднала в собі два види проваджень по перевірці судових рішень, що набрали законної сили, — перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами та перегляд судових рішень з підстав неправильного застосування кримінального закону, істотного порушення вимог кримінально-процесуального закону, які істотно вплинули на правильність судового рішення [188, с. 492–493]. Законом України “Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України” від 21 червня 2001 р. введено в дію перегляд судових рішень у порядку виключного провадження. Цим законом замість перегляду судових рішень у порядку судового нагляду (за протестами вищих посадових осіб прокуратури і суду) передбачений дещо інший суто судовий порядок перегляду судових рішень, які набрали законної сили. Такий перегляд судових рішень є додатковою гарантією забезпечення законності та справедливості в кримінальному процесі.

Інститут перегляду судового рішення вищим судовим органом також відомий в інших країнах. Так, у Німеччини для перегляду вироків, які вступили в законну силу, передбачений інститут відновлення провадження, закінченого вироком суду, що набрав законної сили. Його завданням є виправлення судових помилок, які не були виявлені і усунені в апеляційному або ревізійному порядку. На відміну від апеляційного і ревізійного провадження заявлене клопотання не тягне обов’язкового перегляду справи. Відновлення провадження залежить від розсуду відповідного суду, який має право відстрочити або

припинити виконання вироку, хоча він не зобов'язаний цього робити. Інститут відновлення провадження за своєю процесуальною природою володіє обмеженими можливостями виправлення судових помилок, які не були виявлені і усунені звичайними засобами оскарження. В порядку відновлення вироку може бути переглянута тільки частина неправосудних вироків, бо це провадження є тільки інститутом перегляду справ за обставинами, які відкрилися. Велика ж частина неправосудних вироків, не зв'язана, наприклад, з підробленням доказів або злочинними діями суддів або відкриттям нових фактів і доказів, переглянута бути не може і залишається в силі. Але ті справи, що переглядаються в порядку відновлення провадження, особливо у зв'язку з відкриттям нових фактів і доказів, свідчить про те, що суди Німеччини виносять значну кількість неправосудних вироків. Основною причиною є недостатність або неправильне встановлення як обставин, що відносяться до особи обвинувачених, так і взагалі фактичних обставин справи. Принаймні, до такого висновку нерідко приходять німецька доктрина [526, с. 153].

У французькому кримінальному процесі створений особливий екстраординарний спосіб перегляду вироків, які вступили в законну силу, який іменується “ревізією”. Перегляд вироку в порядку ревізії можливий тільки на користь засудженого. Перегляд в даному порядку (через помилки у факті) виправдувальних або звинувачувальних вироків за мотивами необхідності посилення відповідальності був виключений. Крім того, ревізія вироку допускається лише у справах про злочини і проступки — вирок у справах про правопорушення такого роду перегляду не підлягають [45, с. 127].

КПК України 1960 р. (в редакції 2001) передбачав одне виключне провадження, як стадію кримінального процесу, що представляла собою врегульовану кримінально-процесуальним законом діяльність судів по перегляду вироків, постанов і ухвал нижчестоящих судів, які набрали законної сили, у зв'язку з виключними обставинами, які не були чи не могли бути виявлені раніше, з метою вирішення питання про їх за-

конність та обґрунтованість [246, с. 244–245]. Чинний КПК України передбачає дві окремі (самостійні) стадії — провадження у Верховному Суді України та провадження за нововиявленими обставинами.

На той час (ч. 1 ст. 400-4 КПК України 1960 р.) підставами для перегляду судових рішень, які набрали законної сили, визначалися: 1) нововиявлені обставини; 2) неправильне застосування кримінального закону та істотне порушення вимог кримінально-процесуального закону, які істотно вплинули на правильність судового рішення. При цьому перегляд судових рішень з підстав, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 400-4 КПК України 1960 р., строком не обмежувався. А клопотання про перегляд судового рішення з підстав неправильного застосування кримінального закону й істотного порушення вимог кримінально-процесуального закону, які істотно вплинули на правильність судового рішення мали право подавати безпосередньо до Верховного Суду України: засуджений, його захисник або законний представник; прокурор, що брав участь у розгляді справи судом першої, апеляційної або касаційної інстанції; незалежно від участі в розгляді справи судом — Генеральний прокурор України і його заступники, прокурор Автономної Республіки Крим, прокурор області, прокурори міст Києва і Севастополя, прирівняні до них прокурори та їхні заступники в межах повноважень; інші особи, якщо таке право надано їм законодавчими актами України (ч. 2 ст. 400-9 КПК України 1960 р.).

Натомість за чинним КПК України 2012 р. подати заяву про перегляд судового рішення з підстав, передбачених пунктами 1–3 ч. 1 ст. 445 КПК України, після його перегляду в касаційному порядку мають право особи, визначені у ст. 425 КПК України, тобто особи, які мають право на касаційне оскарження судового рішення. Відтак, перелік осіб, які мають право звернутися із заявою про перегляд судового рішення до Верховного Суду України значно розширено, порівняно з КПК України 1960 р., що є цілком слушним.

Стосовно ж права подання заяви про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 445 КПК, то таке

право абсолютно справедливо належить особі, на користь якої ухвалено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, а також її захиснику, законному представнику чи представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. До того ж, з підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК України може бути подана заява про перегляд судового рішення Верховного Суду України у кримінальній справі. Однак не може бути подана заява про перегляд ухвал суду касаційної інстанції, які не перешкоджають провадженню у справі. Заперечення проти таких ухвал можуть бути включені до заяви про перегляд судового рішення, ухваленого за наслідками касаційного провадження (ст. 446 КПК України) [198].

Неправильним застосуванням кримінального закону, що тягне за собою скасування або зміну судового рішення, відповідно вважалось: незастосування судом кримінального закону, який підлягає застосуванню; застосування кримінального закону, який не підлягає застосуванню; неправильне тлумачення закону, яке суперечить його точному змісту. Так, відомий приклад, коли Яворівський районний суд Львівської області вироком від 28 вересня 1998 р. засудив К. за ст. 86–1, ч. 2 ст. 17, ч. 3 ст. 81, ч. 1 ст. 89, ч. 2 ст. 140, ч. 1 ст. 145, ч. 2 і ч. 3 ст. 193, ч. 1 ст. 222 КК 1960 р. та на підставі ст. 42 КК шляхом часткового складання покарань визначив йому покарання у вигляді 12 років позбавлення волі з конфіскацією всього майна. Сарненський районний суд Рівненської області постановою від 26 грудня 2001 р. вирок Яворівського районного суду Львівської області привів у відповідність із чинним КК. Зокрема, дії К. перекваліфікував з ст. 86–1 КК України 1960 р. на ч. 5 ст. 185 КК України 2001 р. і залишив призначене йому покарання у виді 12 років позбавлення волі.

Засуджений у клопотанні порушив питання про зміну постанови районного суду від 26 грудня 2001 р. у зв'язку з неправильним застосуванням кримінального закону, перекваліфікацію його дій з ч. 5 на ч. 4 ст. 185 КК 2001 р. й призначення йому остаточного покарання за сукупністю злочинів, відпові-

дальність за які передбачена цією та іншими статтями. Клопотання було внесене на судовий розгляд у порядку виключного провадження за поданням, підписаним п'ятьма суддями Верховного Суду України.

З огляду на спосіб викрадення майна, неодноразове вчинення злочину із заздалегідь поставленою метою та єдиним умислом, вчинення його також за попередньою змовою групою осіб, та виходячи з того, що вартість викраденого К. колективного майна не перевищує шістсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян (305,3 грн) і є меншими від суми, встановленої у пункті 4 примітки до ст. 185 КК України 2001 р., Сарненський районний суд Рівненської області при приведенні вироку щодо К. у відповідність із КК України 2001 р. повинен був перекваліфікувати його дії з 86–1 КК України 1960 р. на ч. 4 ст. 185 КК України 2001 р., виключивши кваліфікуючу ознаку злочину — заподіяння шкоди в особливо великому розмірі — та призначити йому покарання в межах санкції цієї статті. Отже, цей суд при приведенні вироку щодо засудженого у відповідність із КК України 2001 р. неправильно застосував кримінальний закон, що призвело до прийняття помилкового рішення.

На підставі наведеного Верховний Суд України клопотання К. задовольнив: постанову Сарненського районного суду Рівненської області від 26 грудня 2001 р. щодо нього змінив, перекваліфікувавши його дії з ч. 5 на ч. 4 ст. 185 КК України 2001 р. і призначивши йому покарання у вигляді восьми років позбавлення волі, на підставі ст. 42 КК України 1960 р. за сукупністю злочинів, відповідальність за які передбачена ч. 4 ст. 185 КК України 2001 р., ч. 2 ст. 17, ч. 3 ст. 81, ч. 1 ст. 89, ч. 2 ст. 140, ч. 1 ст. 145, ч. 2 і ч. 3 ст. 193, ч. 1 ст. 222 КК України 1960 р. остаточно визначив покарання засудженому у вигляді восьми років позбавлення волі.

Проте згідно з п. 2 ч. 1 ст. 400-4 КПК України 1960 р. не кожне неправильне застосування кримінального закону було підставою для перегляду справи в порядку виключного провадження. Необхідно, щоб воно істотно впливало на правиль-

ність судового рішення, тобто помилка в застосуванні закону повинна була бути такою, яка має принципове значення і тягла за собою відповідні правові наслідки.

Звернемо також увагу на те, що при перегляді судових рішень у порядку виключного провадження, за КПК України 1960 р., суд мав право тільки поліпшити становище особи у разі неправильного застосування судами кримінального закону та (або) істотного порушення вимог кримінально-процесуального закону, що істотно вплинули на правильність судового рішення. Тобто, в порядку виключного провадження з підстав неправильного застосування кримінального закону й істотного порушення вимог кримінально-процесуального закону, що істотно вплинули на правильність судового рішення, не можна було переглянути судові рішення з метою: застосувати закон про більш тяжкий злочин; збільшити обсяг обвинувачення; з інших підстав погіршити становище засудженого (скасувати судові рішення у зв'язку з призначенням м'якого покарання, незастосуванням додаткового покарання та ін.). У порядку виключного провадження не допускався також перегляд із зазначених підстав виправдувального вироку, ухвали або постанови про закриття справи незалежно від того, коли були ухвалені ці судові рішення. Вони могли бути змінені або скасовані тільки в апеляційній чи касаційній інстанції або за нововиявленими обставинами.

До того ж, склад суду, який розглядав справу у порядку виключного провадження був додатковою гарантією постановлення неупередженого рішення. У судовому засіданні повинні були брати участь не менше двох третин від обраних і правомочних розглядати справу суддів Судової палати у кримінальних справах і Військової судової колегії Верховного Суду України. При розгляді справи мали бути присутні двох третин суддів без урахування тих, які раніше розглядали цю справу, оскільки судді, що раніше брали участь у розгляді справи, не вправі були розглядати цю справу в порядку виключного провадження. Головував на засіданні голова Судової палати у кримінальних справах або інший суддя. Справа розглядалася

за участю Генерального прокурора України або його заступника.

У наш час (за КПК України 2012 р.), справи розглядаються Верховним Судом України за процедурою, визначеною главою 32, з винятками та особливостями, встановленими главою 33 розділу V КПК. При цьому, справа про перегляд судового рішення з підстав, передбачених підпунктами 1–3 ч. 1 ст. 445 КПК України, розглядається Судовою палатою у кримінальних справах Верховного Суду України, засідання якої є правомочним за умови присутності на ньому не менше двох третин суддів від загального складу Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України. У свою чергу, справа про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 445 КПК України, розглядається на спільному засіданні всіх судових палат Верховного Суду України. Засідання є правомочним за умови присутності на ньому не менше двох третин суддів від загального складу кожної з судових палат Верховного Суду України [198].

Таким чином, можна ствердити, що, насамперед з практичної точки зору, перегляд судових рішень у порядку виняткового провадження своєю особливістю зобов'язаний насамперед перевірці таких судових рішень, що набрали законної сили, та які вже звернені до виконання чи навіть частково або повністю виконані. Крім того, особливість цього етапу кримінально-процесуальної діяльності виявлялася також в тому, що він виступав важливою гарантією від необґрунтованого, безпідставного перегляду судових рішень, що набрали законної сили, яка полягала у специфічному рухові кримінальної справи, точніше — у процесуальних умовах внесення справи на судовий розгляд. Особливість провадження по перевірці судових рішень з підстав, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 400-5 КПК України 1960 р., полягала і в тому, що воно покликане було здійснювати захист прав та законних інтересів передусім засудженого і могло бути використане для захисту прав та законних інтересів потерпілої від суспільно небезпечного діяння сторони тільки за умови, що такий захист не пов'язаний з погіршенням ста-

новища засудженого, виправданого чи особи, щодо якої справу закрито. Особливий характер перегляду судових рішень у порядку виняткового провадження зумовлювалася й наявністю специфічних підстав для скасування чи зміни судових рішень, що набрали законної сили, з точки зору факту.

Свого часу (за КПК України 1960 р.), досліджуючи особливості виняткового провадження, Н. Р. Бобечко зазначав, що його існування обумовлено неможливістю повністю виключити існування неправосудних судових рішень, навіть після перегляду їх у касаційному або апеляційному порядку. Також можуть мати місце випадки, “коли неправильність судового рішення, що набрало законної сили, обумовлена існуванням таких обставин, які не були відомі суду на момент його винесення та які самі по собі або разом з уже встановленими фактичними даними, ставлять під сумнів його законність, обґрунтованість та справедливість, як такого, що не відповідає об’єктивній дійсності. Саме з’ясування наявності таких обставин потребує окремої перевірки або досудового розслідування, тоді як їх встановлення здійснюється в судовому порядку” [44, с. 54].

Проаналізувавши зміст діяльності під час виняткового провадження автор дійшов висновку про необхідність та правильність виділення у системі кримінального судочинства окремої стадії виняткового провадження. Підставами для такого висновку Н. Р. Бобечко називає, крім специфічної дії принципів кримінального процесу, специфічного кола суб’єктів кримінально-процесуальної діяльності, також те, що перегляд судових рішень в порядку виняткового провадження має безпосередні завдання: а) виправлення помилок, наявних в рішенні суду, що набрало законної сили, як з точки зору права, так і з точки зору факту; б) забезпечення однакового розуміння і правильного застосування закону (як матеріального, так і процесуального) судами та спрямування діяльності по здійсненню правосуддя на об’єктивне, неупереджене вирішення справи, критичну оцінку матеріалів та висновків органів досудового розслідування; в) відновлення прав та законних інтересів

учасників процесу та інших заінтересованих осіб; г) сприяння поліпшенню якості відправлення правосуддя та формування судової практики відповідно до вимог матеріального і процесуального закону, зміцнення законності та підвищення авторитету суду [44, с. 44-44]. Однак з наведеною позицією в повному обсязі не можна погодитися оскільки, на нашу думку, поєднання у межах однієї стадії різних видів проваджень хоча й може називатися стадією, але це не повинна бути виключна стадія.

7 липня 2010 року Верховною Радою України прийнято Закон України “Про судоустрій і статус суддів”, яким в розділі XII “Прикінцеві положення”, внесено зміни до КПК України, якими передбачено: перегляд судових рішень у кримінальних справах Верховним Судом України та за нововиявленими обставинами. На думку окремих авторів повністю виключена повторна касація, а саме перегляд судових рішень у зв’язку з неправильним застосуванням кримінального закону та істотним порушенням вимог кримінально-процесуального законодавства, які суттєво вплинули на правильність судового рішення. Виключення цієї підстави, як ще однієї можливості виправити судову помилку, мобілізує судові органи на правильне вирішення кримінальних справ у першій інстанції або апеляційному чи касаційному провадженнях [8, с. 245–246].

Суттєво змінилися й повноваження Верховного Суду України з прийняттям Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 р. У зв’язку із створенням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, на який покладено обов’язок касаційної інстанції, Верховний Суд України був позбавлений права безпосереднього здійснення правосуддя та інших повноважень.

7 липня 2010 р. розділ 4 КПК України 1960 р. було доповнено новою главою 32-1: “Перегляд судових рішень Верховним Судом України”, якою у ст. 40011–40012 КПК України 1960 р. було передбачено перегляд судових рішень у кримінальних справах Верховним Судом України виключно з двох підстав та у викладеному у даній главі порядку. Так, за час дії

попереднього КПК України Верховним Судом України судові рішення переглядалися лише з двох підстав: 1) неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно небезпечних діянь (крім питань призначення покарання, звільнення від покарання та кримінальної відповідальності), що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень; 2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом [202].

КПК України 2012 р. у ст. 445 залишив ці дві підстави в тій самій редакції. Відповідно до ст. 444 КПК України Верховний Суд України переглядає судові рішення у кримінальних справах виключно з підстав і в порядку, встановлених КПК України. Однак, у зв'язку зі змінами, внесеними до КПК, в тому числі й до ст. 445 КПК у 2015 році, перелік підстав для перегляду судових рішень Верховним Судом України дещо збільшився, і такими підставами тепер є [198]:

- 1) неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої законом України про кримінальну відповідальність, у подібних правовідносинах, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень (крім питань неоднакового застосування санкцій кримінально-правових норм, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання);
- 2) неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої КПК, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень;
- 3) невідповідність судового рішення суду касаційної інстанції висновку щодо застосування норм права, викладеному в постанові Верховного Суду України;
- 4) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

На думку Н. Р. Бобечка, таку підставу для перегляду судових рішень Верховним Судом України, як встановлення між-

народною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом (п. 4 ч. 1 ст. 445 КПК України), невинуватимість визнано законодавцем підставою для провадження у Верховному Суді України. У той час як вказана підстава є по суті своїй нововиявленою обставиною, тобто підставою для здійснення кримінального провадження за нововиявленими обставинами, тому її слід передбачити в ч. 2 ст. 459 КПК України, розширивши таким чином систему підстав для провадження за нововиявленими обставинами [43, с. 57]. Навряд чи з таким твердженням можна погодитися.

У свою чергу О. Дроздов пропонує у КПК України при визначенні підстав для перегляду судових рішень Великою Палатою вказати і перегляд судових рішень з підстави встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом [130, с. 119]. Оскільки ж Велика Палата Верховного Суду діє як суд касаційної інстанції з метою забезпечення однакового застосування норм права касаційними судами, автор пропонує аналізовану підставу для перегляду справи віднести до повноважень суду касаційної інстанції. На наш погляд, це питання теж є доволі спірним.

На сьогодні, як свідчить вивчення наукових джерел, деякі автори вважають, що залишаючи в чинному КПК України підстави для перегляду справи, які були передбачені в КПК України 1960 р., законодавець там самим спробували зберегти ідею наглядового провадження, який одержав назву “повторної” (“подвійної”) касації. Проте з таким твердженням можна погодитися лише частково. Дійсно, хоча й права розглядати справи, здійснюючи правосуддя, у Верховного Суду України, до прийняття Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 2 червня 2016 року, не було, але його рішення можуть мати суттєвий вплив на долю справи. Так, згідно зі ст. 454 КПК за наслідками розгляду справи більшістю голосів від складу суду приймається одна з таких постанов: 1) про повне або часткове задоволення заяви; 2) про відмову у задоволенні заяви. При

задоволенні заяви, за наявності підстав, Верховний Суд України має право: 1) скасувати судові рішення (судові рішення) повністю або частково та направити справу на новий розгляд до суду першої, апеляційної чи касаційної інстанції; 2) скасувати судові рішення та закрити провадження у справі; 3) змінити судові рішення (судові рішення), не передаючи справу на новий розгляд.

Як вже зазначалося в попередньому підрозділі, Законом України “Про судоустрій і статус суддів” від 2 червня 2016 р. не передбачено Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, повноваження якого повернуто Верховному Суду, який, відповідно до ч. 2 ст. 36 зазначеного Закону, крім іншого, в тому числі й тих повноважень, що передбачались попереднім Законом України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 р. (ч. 2 ст. 38), також “здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, — як суд першої або апеляційної інстанції, в порядку, встановленому процесуальним законом” [371]. Зазначимо, що у Законі України “Про судоустрій і статус суддів” від 02.06.2016 р. використовується саме поняття “Верховний Суд”, на відміну від Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 02.06.2016 р., який оперує поняттям “Верховний Суд України”. Це зрештою вбачається доцільним і задля розмежування їх повноважень, які одним судом (Верховним Судом України) припиняються, а іншим набуваються.

Досліджуючи процесуальний статус Верховного Суду у кримінальному провадженні, науковцями слушно звертається увага і на Закон України “Про Вищу раду правосуддя” та зміни, які ним внесено до КПК України та які можливі в подальшому. Згідно зі ст. 131 Конституції України до повноважень Вищої ради правосуддя, крім іншого, віднесено надання згоди на затримання судді чи утримання його під вартою та ухвалення рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя. Відповідно ж до ст. 35 зазначеного Закону рішення Вищої ради правосуддя може бути оскаржене до Верховно-

го Суду протягом 30 днів з дня його ухвалення. При цьому Голова Верховного Суду не може брати участі у перегляді Верховним Судом рішень Вищої ради правосуддя. Тож, пропонується і ст. 75 КПК України доповнити ч. 3 аналогічного змісту: “Голова Верховного Суду не може брати участі у перегляді Верховним Судом рішень Вищої ради правосуддя” [130, с. 119–120]. Також О. Дроздовим доречно акцентується увага на тому, що провадження у Верховному Суді на виконання вимог статей 8, 9 КПК України повинно здійснюватися з урахуванням практики ЄСПЛ. Роль адвоката, який надає професійну правничу допомогу у Верховному Суді, та значення практики ЄСПЛ як щодо стандартів надання професійної правничої допомоги у кримінальному провадженні, так і з інших кримінальних процесуальних питань на сьогодні дійсно важко переоцінити. Рішення Страсбургського Суду виступають джерелом розвитку як загалом сучасного права, так і безпосередньо кримінального процесуального права, створюють ідейні, організаційні та нормативні передумови для розвитку кримінального процесуального законодавства та практики його застосування (ст. 9 КПК України). Статтею 131 Конституції України встановлено, що виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Також п. 11 розділу XV “Перехідні положення” Основного Закону встановлено, що представництво, відповідно до ст. 131, з 1 січня 2017 р. у Верховному Суді та судах касаційної інстанції здійснюється виключно адвокатами. При цьому в абзаці 3 цього пункту зазначається, що представництво в суді у провадженнях, розпочатих до набрання чинності Законом України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)”, здійснюється за правилами, які діяли до набрання ним чинності, — до ухвалення у відповідних справах остаточних судових рішень, які не підлягають оскарженню. У цьому зв’язку актуальним вбачається питання внесення змін до КПК України щодо визначення порядку представництва виключно адвокатом іншої особи у Верховному Суді України під час кримінального провадження у

тих кримінальних проваджень, які розпочато до набрання чинності Законом України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” та у разі ухвалення у відповідній кримінальній справі остаточного судового рішення, яке не підлягає оскарженню [130, с. 123–124].

Стосовно порядку перегляду судового рішення Верховним Судом України необхідно звернути увагу на певні обмеження щодо допуску заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України, які існували до внесення змін до КПК у 2015 р. Так, відповідно до ч. 1 ст. 451 КПК України, вирішення питання про допуск справи до провадження здійснювався колегією у складі п’яти суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, яка формувалася без участі суддів, які ухвалили рішення, що оскаржується. Тобто розгляд заяви здійснювався тим самим органом, рішення якого переглядалося. З цього приводу науковці справедливо зазначали, що такий порядок звернення до найвищого судового органу держави не лише унеможливорює перегляд ним судового рішення в кримінальних провадженнях, а й створює умови для зловживань [31]. Такий порядок суперечив вимозі неупередженості судді під час розгляду справи. Крім того, КПК України не містив жодного правового механізму забезпечення можливості подання заяви про перегляд рішення Верховному Суду України в тому випадку, коли вона відхилена Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Таким чином закладалися підвалини узурпації суддями Вищого спеціалізованого суду повноважень ухвалювати остаточні рішення, не допускаючи їх до перегляду Верховним Судом України [155, с. 80]. До того ж, відповідно до ч. 4 ст. 451 КПК України Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ не тільки розглядав питання про допуск справи до провадження у Верховному Суді України, а й постановляв ухвалу про відкриття провадження у справі та вирішував питання про необхідність витребування справи. Така процедура застосовувалася у випадках, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК України, у разі вста-

новлення, що порушення Україною міжнародних зобов'язань було наслідком недотримання норм процесуального права. Однак, для того, щоб особа могла звернутися до міжнародних установ для захисту свого порушеного права, вона повинна використати всі засоби національного судового захисту, тобто справа її має розглядатися судом першої, апеляційної і касаційної інстанцій. Відтак, виникала ситуація, коли особа звернулася до всіх національних судових способів захисту своїх законних інтересів, а потім до міжнародної установи, яка визнала, що порушення Україною міжнародних зобов'язань є наслідком недотримання процесуальних умов, однак її справа відповідно до ч. 4 ст. 451 КПК України розглядалася за правилами, встановленими для перегляду справ у касаційному порядку. З цього приводу науковцями слушно зазначалося, що такий порядок суперечив вимозі неупередженості судді під час розгляду справи, оскільки суддя, який брав участь у кримінальному провадженні і приймав рішення, вже має власну думку (позицію), а тому його повторна участь могла призвести до необ'єктивного рішення. І тому пропонувалось внести відповідні зміни до КПК України, зазначивши, що постановлення ухвали про відкриття провадження та вирішення питання про витребування необхідних матеріалів у справах повинен здійснювати виключно Верховний Суд України [457, с. 95–96].

Аналізуючи зміни, що відбулися в КПК України стосовно порядку провадження у Верховному Суду України, слід констатувати, що законодавець дослухався до наведених пропозицій науковців. Тож, натеper питання про допуск справи до провадження вирішується суддею-доповідачем Верховного Суду України (ч. 1 ст. 451 КПК України). А частина четверта взагалі виключена зі ст. 451 КПК України.

Загалом, вірно зауважує Л. Москвич, система правосуддя в Україні від моменту набуття державою незалежності фактично перебуває у стані постійного реформування, а кожен реформаторський захід у цій сфері зазвичай відбувався під гаслами забезпечення незалежності судової влади, наближення національної судової системи та судочинства до міжнародних

європейських норм і стандартів [281, с. 24]. При цьому чимало уваги приділяється також нормативному визначенню правового статусу найвищого судового органу, від якого залежить функціонування системи судоустрою країни загалом. Погоджуємося із О. Дроздовим в тому, що особлива гострота цих питань для нашої держави обумовлена не лише внесенням у 2016 р. змін до Конституції України в частині правосуддя та ухвалення у новій редакції Закону “Про судоустрій і статус суддів” [371], а й пошуком оптимальної моделі функціонування Верховного Суду в системі кримінального процесу. Наведене обумовлює необхідність формування належних правових основ провадження у Верховному Суді, перш за все в частині чіткого визначення повноважень Касаційного кримінального суду та Великої Палати, які діють у складі Верховного Суду [130, с. 116], а, відповідно, й подальших ґрунтовних наукових досліджень окреслених питань.

3.5. Провадження за нововиявленими обставинами

Уперше форми скасування судових рішень подібні сучасному провадженню за нововиявленими обставинами з’явилися в період Римської Республіки. Підставами для такого скасування вважалися погроза і насильство, під впливом яких суддя вирішував справу; обман, підробка, підкуп судді; нез’явлення до суду без поважних причин тощо. У всіх цих випадках за скасуванням рішення міг розпочатися новий процес [295, с. 187–192]. Ця процедура мала ознаки як апеляційного, так і провадження з перегляду за нововиявленими обставинами.

У Київській Русі про існування інституту перегляду судових рішень у будь-якому вигляді в цей період часу не йшлося. Історія становлення та розвитку на тернах України інституту перегляду справ за нововиявленими обставинами нараховує декілька століть. І хоча процесуальна форма перегляду називалась зазвичай апеляцією, у нормативних актах, що були джерелами правового врегулювання в XV–XVII ст. у Східній і

Західній Україні, існував перелік випадків, коли вирок міг бути скасований на підставах, які в сучасному вітчизняному законодавстві визначаються як підстави для провадження за нововиявленими обставинами [113, с. 377].

Відповідно до ст. 934 СКС 1864 р. передбачалося виправлення вироків у порядку їх виконання та відновлення кримінальних справ. Останнє застосовувалося тільки щодо судових рішень, які набрали законної сили. Його ініціаторами могли бути засуджені, їх родичі або свояки, а також особи прокурорського нагляду, котрі зі своїми проханнями або поданнями зверталися в касаційний департамент Сенату. Порядок провадження по відновленню кримінальних справ за Статутом полягав у попередньому дослідженні Сенатом підстав прохання чи подання про відновлення кримінальної справи, відміні Сенатом рішення нижчестоящего суду, направлення справи в суд першої інстанції для нового її судового розгляду (ст. 936 Статуту) [520].

У КПК УРСР 1922 р., передбачалося два види перегляду судових рішень, що набрали законної сили — наглядове провадження та провадження по відновленню справ за нововиявленими обставинами. КПК УРСР 1927 р. мав розділ 28 “Провадження в порядку нагляду” та розділ 30 “Відновлення справ за нововиявленими обставинами”.

КПК УРСР 1960 р. містив главу 31 “Перегляд у порядку нагляду вироків, ухвал і постанов суду, що набрали законної сили” та главу 32 “Відновлення справ у зв’язку з нововиявленими обставинами”.

Під час “малої судової” реформи у 2001 р. у зв’язку з прийняттям Закону України “Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України” від 21 червня 2001 р. з’явилася глава 32 “Перегляд судових рішень в порядку виключного провадження”, яка об’єднала в собі два види проваджень по перевірці судових рішень, що набрали законної сили — перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами та перегляд судових рішень з підстав неправильного застосування кримінального закону, істотного порушення вимог

кримінально-процесуального закону, які істотно вплинули на правильність судового рішення [188, с. 492].

Як самостійний вид провадження інститут перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами існує в Україні понад півтора сторіччя. Зберігся він також у кримінально-процесуальному законодавстві країн СНД. Притаманний він і розвиненим демократичним державам світу незалежно від їхньої правової системи, рівня правової культури, правосвідомості, ментальності, що панують у суспільстві, оскільки існування такого інституту є об'єктивною необхідністю й дієвим механізмом захисту прав і законних інтересів осіб [427, с. 150].

За своїм змістом і призначенням стадія перегляду судового рішення в порядку виключного провадження виступає як механізм, який доповнює звичайні способи забезпечення законності, обґрунтованості та справедливості судових рішень. Цей вид перегляду має, так би мовити, резервне значення та застосовується, коли вичерпані або не можуть бути застосовані інші процесуальні засоби перевірки судових рішень [30, с. 8].

Стадія перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами являє собою одну з найважливіших гарантій справедливого здійснення правосуддя й дотримання законодавства під час здійснення судочинства [529, с. 162]. Основним завданням провадження за нововиявленими обставинами є захист прав, свобод і законних інтересів засуджених [188, с. 493].

Сучасне регламентування перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами закріплено у главі 34 КПК України. Так, відповідно до ст.ст. 460, 461 глави 34 КПК України подати заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами мають право учасники судового провадження, протягом трьох місяців після того, як особа, яка звертається до суду, дізналася або могла дізнатися про ці обставини. При цьому переглянути виправдувальний вирок можна лише протягом передбачених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності. Система підстав для провадження за нововиявленими обставинами визначена ч. 2 ст. 459 КПК України.

Для перегляду вироків, які вступили в законну силу, в кримінальному процесі Німеччини, наприклад, передбачений інститут, названий відновленням провадження, закінченого вирокіом суду, що вступив в законну силу. Його завданням є виправлення судових помилок, які не були виявлені і усунені в апеляційному або ревізійному порядку. На відміну від апеляційного і ревізійного провадження заявлене клопотання не тягне обов'язкового перегляду справи. Відновлення провадження залежить від розсуду відповідного суду, який має право відстрочити або припинити виконання вироку, хоча він не зобов'язаний цього робити [192].

Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами завжди займав особливе місце, як у системі стадій кримінального судочинства, так і в загальній системі переглядів судових рішень. Провадження за нововиявленими обставинами має особливі підстави для перегляду судових рішень, які відрізняють його від інших — це обов'язкова наявність нововиявлених обставин, які встановлюються тільки процесуальними засобами та перегляд за нововиявленими обставинами тільки судових рішень, що набули законної сили, або вже виконуються [29, с. 146].

У контексті дослідження положень КПК України 1960 р., В. Т. Маляренко нововиявлені обставини визначив як встановлені розслідуванням або вирокіом суду, що набрав законної сили, і викладені у висновку прокурора юридичні факти, які перебувають в органічному зв'язку з елементами предмета доказування у кримінальній справі і спростовують через їх попередню невідомість та істотність висновки, що містяться у вирокі, постанові, ухвалі як такі, що не відповідають об'єктивній дійсності [163, с. 579]. В окремих справах правильність кримінально-правової кваліфікації діяння встановлюються лише в суді першої, апеляційної чи касаційної інстанцій і не тому, що їм не хотіли встановити при порушенні кримінальної справи, а тому, що не могли (нововиявлені обставини) [246, с. 101].

Досліджуючи поняття нововиявлених обставин (за час дії КПК України 1960 р.), О. Ю. Татаров зауважив, що ними є

встановлені матеріалами розслідування чи вироком суду, що набрав законної сили, нові юридичні факти, що не були відомі суду чи були ним проігноровані, які відтворюють істині обставини вчинення злочину, що підлягають доказуванню і спростовують висновки, викладені раніше у рішенні суду у цій же справі, як такі, що не відповідають об'єктивній дійсності [478, с. 9]. У свою чергу, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор і В. П. Шибіко зазначали, що нововиявлені обставини могли існувати як під час провадження у справі, так і виникнути після винесення вироку та набрання ним законної сили (наприклад, смерть потерпілого від заподіяних йому тілесних ушкоджень) [273, с. 476].

Чинний КПК України не дає визначення нововиявлених обставин, однак встановлює їх перелік, який суттєво розширено. Так, відповідно до ч. 2 ст. 459 КПК України нововиявленими обставинами визнаються: 1) штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок; 2) зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження; 3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення вироку чи постановлення ухвали, що належить переглянути; 4) визнання Конституційним Судом України неконституційності закону, іншого правового акту чи їх окремого положення, застосованого судом; 5) інші обставини, які не були відомі суду на час судового розгляду при ухваленні судового рішення і які самі по собі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, що належить переглянути [198].

Виходячи зі змісту останнього пункту 5 цього переліку, слідує висновок, що перелік підстав для перегляду за нововиявленими обставинами не є виключним. Це, вірно зауважує Н. Р. Бобечко, пояснюється різноманітністю та непередбачуваністю тих життєвих ситуацій, які можуть трапитися. Існує лише вказівка на всі інші обставини, які не були відомі суду під час винесення судового рішення та самі по собі або разом із

раніше виявленими обставинами доводять неправильність судового рішення. А також виділяє чотири групи таких обставин: 1) обставини, які доводять неправильність засудження (наприклад, відомості про засудження за вбивство особи, яка згодом виявилась живою; обставини, що свідчать про неосудність чи обмежену осудність особи, яка відбуває покарання); 2) обставини, які доводять учинення засудженим менш тяжкого кримінального правопорушення (наприклад, надмірна суворість покарання, зумовлена добросовісною помилкою свідків, у результаті чого суд не володів достовірними відомостями про дії засудженого в момент учинення кримінального правопорушення) 3) обставини, які доводять, що особа вчинила більш тяжке кримінальне правопорушення (наприклад, виявлення нових, раніше невідомих співучасників кримінального правопорушення; виявлення нових епізодів злочинної діяльності); 4) обставини, які доводять неправильність виправдання чи закриття кримінального провадження судом (наприклад, зміна показань одним засудженим щодо іншого про причетність останнього до вчинення кримінального правопорушення тощо) [43, с. 60–61].

Стосовно обставин, визначених п. 5 ч. 2 ст. 459 КПК України, “інші обставини, які не були відомі суду на час судового розгляду при ухваленні судового рішення і які самі по собі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, що належить переглянути” вітчизняними процесуалістами слушно звертається увага на некоректність формулювання “неправильність вироку чи ухвали, що належить переглянути”, та пропонується замінити його більш доречним терміном “неправосудність вироку чи ухвали” [528, с. 313].

Нововиявлені обставини характеризуються такими ознаками: 1) їх невідомість суду на час постановлення вироку з причин, що від суду не залежать; 2) їх суттєве значення для справи; 3) їх наявність в об'єктивній дійсності до постановлення вироку; 4) неможливість урахування під час провадження в справі і постановлення вироку в зв'язку з невідомістю їх суду

їх відкриття тільки після набрання вироком законної сили; 5) їх спеціальне розслідування уповноваженими особами [196, с. 312]. Як бачимо, виокремлюється така ознака нововиявлених обставин, як їх спеціальне розслідування прокурором або за його дорученням слідчим. Думається, що це факультативна ознака. Згідно з положеннями чинного КПК України так і є, але в деяких випадках на практиці (наприклад, при виявленні відомостей про попередню судимість, яка не була відома і врахована при постановленні вироку) додаткове розслідування не є необхідним. Такий факт може бути доведений відповідною копією вироку та оновленими даними.

Таким чином, підставами для провадження за нововиявленими обставинами є встановлені обвинувальним вироком, який набрав законної сили, постановою слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження, ухвалою суду про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру чи рішенням Конституційного Суду України достатні відомості, що вказують на наявність будь-якої з обставин, передбачених ч. 2 ст. 459 КПК України, що існувала під час судового провадження, але не була відома суду, або з'явилася після ухвалення судового рішення, знаходиться в органічній єдності з елементами предмета доказування чи встановлює невідповідність законодавчої регламентації та правозастосовної діяльності Конституції України, свідчить або може свідчити про незаконність, необґрунтованість і несправедливість оспореного судового рішення. При цьому, слушно звертає увагу Н. Р. Бобченко, в ч. 3 ст. 459 КПК України законодавець підкреслює, що такі нововиявлені обставини, як зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження, скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення вироку чи постановлення ухвали, що належить переглянути (п.п. 2, 3 ч. 2 ст. 459 КПК України), повинні бути встановлені вироком суду, який набрав законної сили, а за неможливості ухвалення вироку — підтверджені матеріалами розслідування. Однак зі змісту обставини, указаної в п. 3 ч. 2 ст. 459 КПК України, не випливає, що вона охоплює діяння

злочинного характеру. Крім того, з незрозумілих причин у ч. 3 ст. 459 КПК України не згадано про такі нововиявлені обставини, як штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу, висновку й пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок (п. 1 ч. 2 ст. 459 КПК України). Абсолютно вірно, що зазначені недоліки законодавчої техніки необхідно виправити [43, с. 57].

Натомість цілком закономірним є положення ч. 4 ст. 459 КПК України, відповідно до якої перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами у разі прийняття нових законів, інших нормативно-правових актів, якими скасовані закони й інші нормативно-правові акти, що діяли на час здійснення провадження, не допускається. Беззаперечно, що зміна законодавства не може бути підставою для провадження за нововиявленими обставинами.

Звертається увага на певну конфліктність норм досліджуваного інституту, що призводитиме до ускладнень в практичному їх застосуванні, й В. М. Беднарською, а саме на наявність суттєвих протиріч між частинами ст. 466 КПК. Так, ч. 2 ст. 466 КПК передбачає, що якщо учасники судового провадження належним чином повідомлені про дату, час та місце розгляду заяви, то їх неприбуття не перешкоджає розгляду заяви і перегляду судового рішення. Натомість ч. 4 цієї ж статті вказує на те, що суд має право не досліджувати докази щодо обставин, що встановлені в судовому рішенні, яке переглядається за нововиявленими обставинами, якщо вони не оспорюються. У зв'язку з цим виникає питання про те, яким чином суд встановить оспорюються докази чи ні, якщо сторони до суду не з'являться. Крім того, провадження в суді першої інстанції передбачає обов'язкову участь прокурора у провадженні. Відтак, положення ч. 1 ст. 466 КПК протирічать положенням ч. 2 цієї ж статті. У першій частині мова йде, якщо виходити із загальних положень судового розгляду, про обов'язковість участі сторін, а частина друга дозволяє переглянути таке судове рішення без участі сторін [29, с. 147].

Щодо такої нововиявленої обставини, як “скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення вироку чи постановлення ухвали, що належить переглянути” (п. 3 ч. 2 ст. 459 КПК України), то ця обставина звичайно пов’язана з преюдиційним характером судового рішення. Однак її запровадження не є українським ноу-хау. Така підстава відома кримінальному процесуальному законодавству інших держав. Наприклад, відповідно до п. 4 § 359 КПК ФРН однією з підстав для відновлення кримінального провадження за нововиявленими обставинами є скасування цивільно-правового рішення, на якому ґрунтується вирок, іншим судовим рішенням, що набрало законної сили. Схожа підстава передбачена також КПК Естонської Республіки, згідно з п. 4 ст. 366 якого підставою для відновлення провадження у кримінальній справі у зв’язку з нововиявленими обставинами є скасування іншого вироку або постанови суду, що стали підставою для ухвалення вироку чи постанови суду в кримінальній справі, у якій відновлюється провадження, якщо це могло зумовити винесення виправдувального вироку в цій кримінальній справі або покращення становища засудженого [509]. Водночас, слушно зауважується науковцями [43, с. 59–60], саме по собі скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення вироку чи постановлення ухвали, навряд чи може бути підставою для перевірки судових рішень за нововиявленими обставинами. Це можливо тоді, коли скасування судового рішення здійснюється в частині правильності встановлення тих обставин, що були покладені в основу вироку (ухвали), а також за умови, що використання таких обставин вплинуло на правосудність такого вироку (ухвали). Крім того не зрозуміло, чому в п. 3 ч. 2 ст. 459 КПК України йдеться лише про скасування, а не про зміну судового рішення. Очевидно, що й зміна судового рішення може торкатися фактичних обставин кримінального провадження. Також не є зрозумілою вимога закону про встановлення вказаних обставин вироком суду, який набрав законної сили, а за неможливості його ухвалення — підтвердження їх матеріалами розслідування (ч. 3 ст. 459 КПК України). При цьому, в п. 3

ч. 2 ст. 459 КПК України не йде про вчинення кримінального правопорушення. Це обумовлює внесення відповідних змін до ст. 459 КПК України.

Обов'язковою умовою розгляду справи за нововиявленими обставинами є те, що обставини, які наводяться як привід для відновлення справи, повинні бути абсолютно новими, раніше невідомими органу досудового розслідування, прокурору, суду, тобто, у матеріалах не висвітлені й вимагають окремого розслідування. Новими визнаються обставини незалежно від того, чи були вони відомі кому-небудь із учасників кримінального провадження, головне, щоб вони не були відомі органам, які проводили розслідування і суду [196, с. 321].

Також КПК України як підставу для відновлення провадження за нововиявленими обставинами називає зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження (ст. 459 ч. 2 п. 2). На нашу думку, враховуючи в тому числі й положення ст. 38 КПК, яка визначає органи досудового розслідування, до цього переліку слід додавати, крім слідчого, й особу, яка здійснює його повноваження, а також детективів Національного антикорупційного бюро України.

Під зловживанням розуміється вчинення умисних дій, які містять склад злочину і спричинили винесення завідомо неправосудного вироку, постанови, ухвали. У юридичній літературі цілком слушно звернено увагу на те, що злочинне зловживання судді порушує засаду (принцип) його незалежності в процесі здійснення правосуддя та підпорядкування тільки законам [53, с. 16]. На наш погляд, це стосується й слідчого, прокурора, слідчого судді, які повинні бути неупередженими в кримінальному провадженні, про що безпосередньо вказано в ст. 2 КПК України.

Ще за час дії попереднього КПК України 1960 р. Н. Бобечко відзначав, що будучи заінтересованим у результатах справи і, відповідно, приховуючи наявність цієї підстави для самовідводу, суддя порушує вказаний принцип кримінального судочинства. Пояснюється це тим, що суддя, виявляючи корисли-

ву або іншу особисту заінтересованість у результатах справи, в такий спосіб стає залежним від особи, в інтересах якої він діє. Причому про цю обставину як судді, так і цій особі відомо ще під час провадження у справі та на момент винесення судового рішення. Це призводить до того, що усувається одна з найважливіших ознак нововиявлених обставин — їх невідомість суду під час провадження у справі та на момент винесення судового рішення і, відповідно, можливість їх урахування [40, с. 538–545]. На цій підставі зазначений автор не погодився з пропозицією вилучити зловживання суддів з числа підстав для відновлення справ за нововиявленими обставинами і віднести їх до підстав перегляду справ у порядку нагляду.

Судова практика виходить з того, що фактичні дані, одержані з порушенням закону не можуть вважатися доказами і визнаються такими, що не мають юридичної сили. Відповідно, такі фактичні дані не можуть бути покладені в основу обвинувачення і на них не може ґрунтуватися судові рішення, а також використовуватися для доказування обставин злочину. Не може бути підставою для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами виявлення після ухвалення такого рішення доказів, які підтверджують або спростовують факти, досліджені судом. Цілком вірно, що нові докази можуть слугувати підставою для перевірки судового рішення в апеляційному порядку, але не у зв'язку з нововиявленими обставинами [40, с. 538–545].

Згідно зі ч. 4 ст. 447 КПК України перегляд виправдувального вироку, ухвали про закриття кримінального провадження або інших судових рішень з метою погіршення становища засудженого допускається лише протягом установлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, але не пізніше одного року з дня постановлення такого судового рішення.

За наявності доказів, які підтверджують що особа вчинила більш тяжкий злочин, ніж той, за який вона була засуджена, справа може бути відновлена у зв'язку з нововиявленими обставинами тільки протягом строку давності притягнення до

кримінальної відповідальності за більш тяжкий злочин. За наявності доказів, які підтверджують невинуватість засудженого або вчинення ним менш тяжкого злочину, відновлення справи за нововиявленими обставинами строком не обмежене.

Відповідно до КПК України 1960 р. перегляд виправдувального вироку, ухвали чи постанови про закриття кримінальної справи, на відміну від інших судових рішень з метою погіршення становища засудженого, обмежувався річним строком. У зв'язку з цим ставилося цілком слушне питання — чому незаконно виправданій особі надається перевага перед незаконно засудженою, але за менш тяжкий, ніж вчинено фактично, злочин.

Як доречно зауважували В. Ф. Бойко та Н. Р. Бобечко, обмеження річним строком перегляду виправдувального вироку, ухвали, постанови про закриття справи суперечить завданням кримінального судочинства про викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожен, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності, а також суперечить принципу забезпечення всім особам, що беруть участь у кримінальному судочинстві, права на захист їх прав та законних інтересів, адже права та інтереси потерпілого, цивільного позивача та їх представників не будуть у повній мірі забезпечені [49, с. 100]. Адже незаконний виправдувальний вирок постановлено не через неякісну роботу суду, прокурора, неухважність потерпілого, а унаслідок обставин, які не були їм відомі і не могли стати відомі з причин, від них незалежних. У такій ситуації обмеження строку перегляду виправдувальних вироків призводило до того, що для уникнення відповідальності незаконно виправданому необхідно було просто зуміти потягти час.

Дослухався до зазначених зауважень з цього приводу й вітчизняний законодавець, передбачивши в КПК України, що перегляд судових рішень, в тому числі й виправдувального вироку, за нововиявленими обставинами допускається протягом установлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності.

Згідно з КПК України 1960 р. право подавати клопотання про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами належало тим суб'єктам, які мали право на подання касаційної скарги. Відповідно ж до КПК України 2012 р., щодо права подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами у ст. 460 КПК зазначено, що його мають “учасники судового провадження”, без будь-якої конкретизації.

Стосовно порядку провадження за нововиявленими обставинами є сенс використання раніше сформованого досвіду. Так, за КПК України 1960 р. для встановлення нововиявлених обставин провадилося спеціальне розслідування, за правилами, встановленими для досудового слідства. Закінчивши розслідування нововиявлених обставин, районний, міський прокурор за наявності підстав для відновлення справи направляв її разом з матеріалами розслідування або вироком, який набрав законної сили, і своїм висновком відповідним прокурорам (на правах прокурора області), які і вирішували питання про принесення подання до апеляційного суду. Подання про перегляд справи у зв'язку з нововиявленими обставинами розглядалося апеляційним чи касаційним судом за правилами, встановленими для перегляду справ у касаційному порядку. Попередній розгляд справи у касаційному або апеляційному порядку не перешкоджав її розгляду в тій самій інстанції в порядку відновлення у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Чинний КПК України 2012 р. не передбачає взагалі проведення розслідування нововиявлених обставин, ані судом, ані прокурором. Натепер вся діяльність з перегляду є виключно прерогативою суду. Провадження за нововиявленими обставинами, починаючи з подачі заяви й до перегляду судового рішення, покладається на одного суб'єкта — суд. Обов'язок представити нововиявлені обставини та їх підтвердження законодавець покладає на самого заявника (учасника судочинства), що, крім іншого, протирічать загальним принципам судочинства, в тому числі принципу публічності. Більш того, порядок провадження за нововиявленими обставинами, який

унормовано главою 34 КПК України, передбачає фактично не всю процедуру провадження, а тільки перегляд судом рішення за нововиявленими обставинами.

У цьому зв'язку слушно зауважується, що зазвичай мета реформування того чи іншого інституту передбачає не просто його зміну, а удосконалення, поліпшення механізму його практичної реалізації. На жаль, запропонований законодавцем процесуальний порядок перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами, досить складно назвати досконалим. Законодавець не змінює, не удосконалює норми закону щодо цього інституту, а формує новий порядок провадження за нововиявленими обставинами, змінюючи суб'єктів, які здійснювали це провадження, й покладаючи всю процедуру тільки на суд.

Крім того, процедура перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами суперечить загальному порядку переглядів судових рішень, адже допускає перегляд рішення, що набуло законної сили тією ж судовою інстанцією, яка це рішення постановляла. Крім того, надає, наприклад суду першої інстанції здійснювати перегляд судових рішень, що не передбачено Законом України “Про судоустрій та статус суддів”. Таке розв'язання питання, щодо перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, підриває авторитет судового рішення, що набуло законної сили, якщо його може скасувати той же суд, який його приймав. При цьому порушується проходження судового рішення за інстанціями [29, с. 148].

Оскільки суд, до якого подано заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, не має можливостей для розслідування чи перевірки таких обставин, то доцільно було б передбачити у КПК порядок встановлення нововиявлених обставин. Це може бути судове доручення прокурору провести перевірку обставин, зазначених у заяві про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. Прокурор може доручити проведення розслідування органу досудового розслідування [113, с. 380].

У контексті розгляду питань відновлення провадження та проведення розслідування у справі за нововиявленими обста-

винами за попереднім КПК України 1960 р. О. Ю. Татаров наголосив, що в ньому не визначено поняття приводів для відновлення провадження у справі, а також не наведено їх перелік, що породжує значні труднощі при застосуванні інституту перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. З урахуванням цього вчений запропонував під приводами для відновлення провадження у справі розуміти джерело інформації, з якого прокурору стає відомо про наявність даних про нові обставини, що ставлять під сумнів незаконність та необґрунтованість прийнятого судом рішення, та які є поштовхом для відновлення провадження у справі й проведення розслідування цих обставин. До приводів учений відніс: заяви або повідомлення зацікавлених осіб, підприємств, установ, організацій, посадових осіб, а також інших осіб, яким вони стали відомі; явка з повинною; повідомлення, опубліковані у пресі; безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором ознак нових обставин вчинення злочину [478, с. 48–49]. Звичайно, думка вченого про необхідність закріплення в кримінальному процесуальному законодавстві приводів для відновлення провадження у справі є слушною, оскільки невизначеність їх поняття та переліку спричиняє значні перешкоди при застосуванні інституту перегляду судових рішень.

Щодо поняття приводів для відновлення провадження у справі в науковій літературі висловлюють різні наукові позиції. Так, на думку радянського вченого І. Д. Перлова, приводи до відновлення провадження у справі за нововиявленими обставинами — це джерела відомостей про незаконність та необґрунтованість вироку чи іншого рішення, що набрало законної сили. Вони зобов'язують компетентну особу здійснювати встановлену законом діяльність у зв'язку з виявленням в них відомостей, що ставлять під сумнів законність та обґрунтованість вироку, реагувати на ці дані відповідно до закону [321, с. 14].

У свою чергу С. Г. Бандурин та М. О. Громов під приводами до відновлення провадження у справі розуміють інформацію, з якої прокурор отримує дані щодо незаконності та необґрунтованості вироку суду, постанови чи ухвали суду, які набрали за-

конної сили. Їх надходження до прокурора є юридичним фактом, відповідно до якого він повинен здійснити встановлену законом діяльність: порушити провадження за нововиявленими обставинами або провести перевірку для встановлення наявності чи відсутності підстав для порушення провадження [23, с. 34].

Відсутність чіткого визначення законодавцем переліку приводів дає формальні підстави відповідним органам та посадовим особам не застосовувати інститут перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. Вивчення кримінальних проваджень, у яких проводилось розслідування нововиявлених обставин показало, що перелік приводів для відновлення провадження в них є надто ширшим визначеного законодавцем переліку заяв. На думку більшості вчених, також слід розширити визначений законодавцем перелік приводів для відновлення провадження у справі. Вважаємо, що доцільно до переліку додати інформацію засобів масової інформації та повідомлення, опубліковані в пресі.

Свого часу М. С. Строгович висловив думку про те, що заяви про перегляд справи за нововиявленими обставинами до прокурора можуть подавати різні установи й особи, але вони не є приводами для відновлення провадження й не мають значення процесуальних актів [471, с. 311]. Дійсно, приводом до відновлення провадження у справі, відповідно до КПК України 1960 р. могли бути заяви всіх осіб та підприємств незалежно від того, є вони зацікавленими у перегляді судового рішення чи ні, про що нами було вже відмічено. Наприклад, у випадку смерті засудженого не позбавляються можливості подання заяви його близькі родичі. До них належать батьки, дружина чи чоловік, діти, рідні брати та сестри, дід, баба, внуки. Оскільки перегляд рішень суду з метою реабілітації засудженого жодними строками не обмежений, заяви про перегляд справи за нововиявленими обставинами можуть подавати не лише близькі родичі, а й інші родичі по висхідній чи низхідній лінії. Можливість подання таких заяв після смерті засудженої особи є важливою гарантією відновлення порушених прав громадян.

І як свідчить аналіз прокурорської та слідчої практики, найбільш поширеними причинами до порушення провадження за нововиявленими обставинами є заяви та скарги засуджених, їх захисників та родичів [94, с. 11].

За КПК України 1960 р. ініціатором перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами міг виступати виключно прокурор, а саме Генеральний прокурор України та його заступники, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, а також військовий прокурор (на правах прокурора області). Інші учасники процесу мали право лише порушувати таке питання перед прокурором. Фактично такий порядок призводив до обмеження права учасників, у тому числі й засудженого, самостійно ініціювати такий перегляд, оскільки між тим чи іншим учасником процесу та судом знаходилася ще одна ланка в особі уповноваженого прокурора, від рішення якого й залежала подальша можливість перегляду. При цьому в КПК України 1960 р. не передбачалася можливість оскарження до суду постанови прокурора про відмову в призначенні додаткового розслідування за нововиявленими обставинами, що підтверджувало наявну нерівність становища учасників процесу [325, с. 10]. Натомість, відповідно до правил оновленого інституту провадження за нововиявленими обставинами, як вже зазначалося, учасники судового провадження мають право подати заяву про перегляд за нововиявленими обставинами судового рішення суду будь-якої інстанції, яке набрало законної сили (ст. 460 КПК України). Така заява, згідно зі ст. 463 КПК, подається до суду.

Таким чином, з однієї сторони, законодавець пішов шляхом спрощення доступу учасників до суду, надавши їм право звертатися безпосередньо до органу судової влади [466, с. 302]. З іншого ж боку, законодавець, запроваджуючи певні вимоги до заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, реалізація яких на практиці викликає неабиякий сумнів, обмежує доступність до правосуддя. Так, у п. 4 ч. 2 ст. 462 КПК України передбачається, що у заяві про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами мають за-

значатися обставини, що могли вплинути на судові рішення, але не були відомі та не могли бути відомі суду та особі, яка звертається із заявою, під час судового розгляду. Отже закон вимагає, щоб про такі обставини не знали ані суд, ані сторони кримінального провадження. Тобто, при ініціюванні провадження за нововиявленими обставинами учасник судового провадження повинен доводити, що та чи інша обставина, про яку не знав суд, також не була відомою і йому. Такий підхід законодавця вбачається помилковим. По-перше, він суперечить положенням п. 5 ч. 2 ст. 459, ч. 1 ст. 463 КПК України, які встановлюють, що нововиявлені обставини повинні бути невідомі тільки суду. По-друге, як у вітчизняній, так і зарубіжній процесуальній теорії виокремлена ознака нововиявлених обставин вважається аксіоматичною і не стосується лише злочинних зловживань суддів під час кримінального провадження (п. 2 ч. 2 ст. 459 КПК України) [43, с. 56].

Також, відповідно до п. 5 цієї ж статті КПК, у заяві має бути обґрунтування з посиланням на обставини, що підтверджують наявність нововиявлених обставин. Проте встановлення нововиявлених обставин в певних випадках є необхідним проведення слідчих дій, або навіть досудового розслідування. У заявника ж такої процесуальної можливості вочевидь немає. А, не встановивши наявності нововиявлених обставин, особа не має можливості звернутися до суду. Таким чином особа завідомо поставлена в такі умови, за яких вона обмежена у зверненні до суду за захистом своїх прав та законних інтересів. І як наслідок, інститут провадження за нововиявленими обставинами, який покликаний захищати порушені права та законні інтереси особи, став більш складним для реалізації цих прав [29, с. 147].

Зміст нововиявлених обставин безпосередньо пов'язаний зі способами їх установлення. Відповідно до ч. 3 ст. 459 КПК України, однією з умов провадження за нововиявленими обставинами є встановлення обставин, указаних у п. 2 ч. 2 ст. 459 КПК України, вироком суду, що набрав законної сили. Однак на практиці нерідко трапляється, що нововиявлені обставини

неможливо встановити за допомогою вироку, який набрав законної сили. У такому разі, згідно з ч. 3 ст. 459 КПК України, за неможливості встановлення обставин, указаних у п. 2 і 3 ч. 2 цієї ж статті, за допомогою обвинувального вироку суду, вони можуть бути підтверджені матеріалами розслідування. До цих матеріалів належить постанова слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження. Обставинами, що зумовлюють неможливість ухвалення обвинувального вироку щодо свідка, потерпілого, експерта, перекладача, слідчого, прокурора чи судді є підстави для закриття кримінального провадження, а саме ті, що не дають право на реабілітацію (п.п. 4–9 ч. 1 ст. 284 КПК України), підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. 45–49, 106 КК України).

Іншими обставинами, що унеможливають ухвалення обвинувального вироку, є недосягнення особою віку, з якого настає кримінальна відповідальність, а також встановлення стану неосудності особи. Однак закрити кримінальне провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності, згідно з п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України, застосувати до неповнолітнього, який не досяг віку кримінальної відповідальності, примусові заходи виховного характеру, або застосувати до особи, визнаної неосудною, примусові заходи медичного характеру, уповноважений лише суд. Ураховуючи, що нововиявлені обставини можуть встановлюватися не лише вироком суду чи підтверджуватися матеріалами розслідування, а також і відповідною ухвалою суду, підтримаємо позицію Н. Р. Бобечно про доцільність доповнення ч. 3 ст. 459 КПК України таким положенням: “ухвалою суду про закриття кримінального провадження, в тому числі у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності, ухвалою суду про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру” [43, с. 61].

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що особливості провадження та розгляду справи за нововиявленими обставинами є те, що жоден інший процесуальний порядок об'єктивно не містить (повністю або частково) таку велику кіль-

кість елементів стадій досудового розслідування, підготовчого провадження та судового розгляду, судових перевірочних стадій (апеляційного, касаційного провадження), що безперечно потребує розширення та зміцнення гарантій захисту прав та законних інтересів учасників процесу.

Висновки до розділу 3

Судове провадження з перегляду судових рішень — це стародавній інститут кримінального процесу, спрямований на забезпечення справедливості, об'єктивності й законності прийнятих на стадії досудового розслідування й судового розгляду процесуальних рішень. Сучасна багаторівнева система судових інстанцій свідчить про цілісність правового механізму захисту прав, свобод і законних інтересів особи в кримінальному провадженні. Визначення конкретної форми законності та обґрунтованості судових рішень залежить від низки умов (чинників), зокрема:

- 1) чи набуло судове рішення, що підлягає перевірці, чинності;
- 2) чи перевіряється дотримання норм матеріального права;
- 3) чи перевіряється дотримання норм процесуального права;
- 4) чи ставляться під сумнів фактичні обставини вчинення кримінального правопорушення;
- 5) хто є ініціатором перегляду;
- 6) підстави для перегляду.

У загальному вигляді апеляційне провадження можна визначити як регламентований кримінальним процесуальним законодавством порядок перегляду судових рішень суду першої інстанції, що здійснюється за апеляційною скаргою в порядку та підставах, передбачених КПК України. Чинний КПК України змінив процесуальний порядок подання апеляційної, позбавивши суд першої інстанції перевірки апеляційної скарги на відповідність вимогам закону. Це унеможливить вплив

суду, рішення якого оскаржується, на прийняття чи неприйняття апеляційної скарги, залишення її без руху або розгляду, оскільки призначати дату розгляду справи за апеляцією та надсилати повідомлення про це повинен апеляційний суд. Також порядок отримання апеляційної скарги судом апеляційної інстанції (ст. 397 КПК України), беззаперечно, є більш логічним і простим. Стосовно доказів, які не досліджувалися судом першої інстанції, то їх дослідження є лише правом апеляційного суду.

Предметом касаційного розгляду суду касаційної інстанції є законність, обґрунтованість і вмотивованість судових рішень, а до суттєвих можливостей забезпечення реалізації права на оскарження обставин належать питання форми та змісту касаційної скарги. Закріплення обов'язкового для касаційної скарги змісту сприяє оптимізації цього інституту, адже створюються умови, що максимально полегшують подання касаційної скарги. Доречною є й зміна в КПК України 2012 р. порядку участі осіб у касаційному розгляді, зокрема встановлення процесуальної рівноправності сторін, а також невикремлення в ч. 4 ст. 434 КПК України якоїсь зі сторін і передбачення обов'язкової участі державного обвинувача. При цьому необхідно посилити гарантії судового захисту цивільного позивача та цивільного відповідача, зокрема надати їм можливість оскарження мотивів виправдувального вироку.

На сьогодні питання про допуск справи до провадження у Верховному Суді України вирішується суддею-доповідачем цього суду (ч. 1 ст. 451 КПК України), а не Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ, як це було раніше (до 2015 р.), що є позитивним здобутком. Раніше існуючий порядок звернення до найвищого судового органу держави не лише унеможлилював перегляд Верховним Судом України судового рішення в кримінальних провадженнях, а й створював умови для зловживань. Крім того, КПК України не містив жодного правового механізму забезпечення можливості подання заяви про перегляд рішення Верховному Суду України в тому разі, якщо вона відхилена Ви-

щим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Тобто, закладалися підвалини узурпації суддями Вищого спеціалізованого суду повноважень ухвалювати остаточні рішення, не допускаючи їх до перегляду Верховним Судом України.

У КПК України 2012 р. не передбачає проведення розслідування нововиявлених обставин. Нині вся діяльність з перегляду є виключно прерогативою суду, який не має відповідних можливостей для розслідування чи перевірки таких обставин. Зважаючи на це, у КПК України все ж таки слід передбачити порядок встановлення нововиявлених обставин. Порядок подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, яка відповідно до оновлених правил цього інституту подається до суду учасниками судового провадження, дозволяє дійти висновків, що це, з одного боку, спрощує доступ до суду, з іншого, запроваджуючи певні вимоги до цієї заяви (реалізація яких на практиці викликає неабиякий сумнів), законодавець тим самим обмежує доступ до правосуддя. Отже, провадження та розгляд справи за нововиявленими обставинами потребує розширення та зміцнення гарантій захисту прав, свобод і законних інтересів учасників судового процесу.

Розділ 4

ОКРЕМІ ОСОБЛИВІ ПОРЯДКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

4.1. Кримінальне провадження на підставі угод

Процес демократизації українського суспільства впливає на зміст законодавчих конструкцій і, відповідно, на якісне оновлення окремих інститутів і галузей права. Одним зі шляхів реформування чинної законодавчої бази є запровадження спрощеного та прискореного здійснення кримінального провадження. З прийняттям у 2012 р. КПК України з'явився принципово новий інститут кримінального процесуального права — кримінальне провадження на підставі угод. Введення цього інституту стало абсолютною новелою вітчизняного кримінального процесуального законодавства. Інститут угод є втіленням концепції відновлювального правосуддя, який покликаний сприяти врегулюванню соціального конфлікту та досягненню консенсусу між сторонами [432, с. 156].

Перші результати реалізації цих положень КПК України підтвердили очікування. Зокрема, за даними Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, із моменту набуття чинності кримінальним процесуальним законом суди загальної юрисдикції станом на 1 січня 2014 р. розглянули 22 653 угод, із них 11 512 — про примирення та 11 141 — про визнання винуватості. Згідно зі статистичною інформацією засвідчується збереження тенденції до подальшого активного застосування інституту угод у кримінальному судочинстві. Аналіз динаміки показників застосування положень КПК у судовій практиці показує, що кількість затверджених вироком угод за останні місяці є величиною сталою, без суттєвих коливань і становить у середньому майже 3000 затверджених угод на місяць. Натомість кількість винес-

сених судом судових рішень про відмову в затвердженні угоди коливається в межах від 70 до 250 ухвал на місяць і має незначну тенденцію до збільшення [517].

Як показало проведене дослідження (див. підрозділ 1.3) кримінальне провадження на підставі угод слід розглядати як диференціацію процесуальної форми, що здійснюється у спрощеному порядку. Також, відповідно до КПК України диференціація процесуальної форми в напрямку її спрощення застосовується в провадженні щодо кримінальних проступків (ст. 381–382 КПК України) та в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення (ст. 477–479 КПК України).

Враховуючи наведене, на нашу думку, *кримінальне провадження на підставі угод слід розглядати як диференціацію процесуальної форми, спрямованої на спрощення порядку вирішення кримінально-правових конфліктів і здійснюваної шляхом досягнення компромісу між прокурором або потерпілим та особою, яка вчинила кримінальне правопорушення* [432, с. 157].

Запровадження спрощеного провадження, зокрема на підставі угод, свідчить про те, що Україна, яка є членом Ради Європи, проголосила курс на інтеграцію у європейське співтовариство, здійснює реформування більшості інститутів кримінального судочинства відповідно до міжнародних принципів і стандартів, а також враховує зарубіжний досвід з метою оптимізації кримінального провадження. Як зазначено в Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи “Стосовно спрощення кримінального правосуддя” № 6 R (87) 18 від 17.09.1987 р., затримки в розкритті злочинів призводять до дискредитації кримінального права і негативно впливають на належний рівень здійснення правосуддя [385, с. 118]. У зв’язку з цим Комітет міністрів Ради Європи рекомендує державам-членам з урахуванням конституційних принципів та правових традицій вжити необхідних заходів з метою чіткого визначення та реалізації кримінальної політики відносно форм і змісту так званих спрощених проваджень та вдосконалення звичайних судових процедур шляхом їх раціоналізації.

Практика укладання угод у кримінальному провадженні неодноразово була предметом розгляду Європейського суду з прав людини. Правовою базою кримінальних проваджень на підставі угод є рішення ЄСПЛ “Міхова проти Італії” 2010 р., “Нацвлішвілі, Тогонідзе проти Грузії”, “Верхук проти Нідерландів” 2004 р. У справі “Бабар Ахмад та інші проти Сполученого Королівства” ЄСПЛ дійшов висновку про те, що інститут угод, зокрема “угоди про визнання винуватості”, є спільною рисою кримінального правосуддя не лише США та Сполученого Королівства, а й належить до спільного надбання європейських систем кримінального правосуддя, загальною рисою яких є надання “знижки покарання” в обмін на визнання винуватості до початку судового провадження або за суттєве співробітництво з правоохоронними органами чи прокурором, за умови відповідності такої угоди гарантіям справедливого судового розгляду, закріпленим п. 1 ст. 6 Конвенції. Зокрема, основними вимогами до такої угоди є забезпечення її добровільності, а також розуміння особою правових наслідків угоди (за умови забезпечення її права на захист), відповідність угоди фактичним обставинам справи, а також нейтральність, певною мірою пасивність суду та його невтручання в процес досягнення й укладення угоди між сторонами, з його більш вагомою роллю в частині перевірки умов угоди — її законності, добровільності, дійсності заявленого клопотання тощо [389].

Інститут угод активно використовується в правових системах розвинених країн світу. Зокрема, угода про визнання вини є найбільш характерною для кримінального судочинства Англії, Сполучених Штатів Америки. Так, за дослідженням американських вчених, у 1839 році в штаті Нью-Йорк 22 % судові вироки у кримінальних справах ухвалювалися на підставі угод про визнання винуватості, а в 1920 році більш ніж 80 % кримінальних справ вирішувалися за допомогою заяв про визнання винуватості [35, с. 626]. Угода про визнання вини також широко використовується в наш час у судовій системі США, де близько 90 % всіх справ вирішуються без судового розгляду, без дотримання формальностей процесу або дослідження до-

казів, без умотивування засад, на яких особу було визнано винуватою [378, с. 84]. У кримінальному процесі США існують два типи угод залежно від змісту — про визнання вини і про співпрацю зі слідством. Процедура їх укладення урегульована Зводом законів США, Федеральними правилами кримінального процесу в окружних судах США та законодавством деяких штатів [263, с. 50].

Особливості застосування угоди про визнання винуватості в США є такими. По-перше, прокурор, укладаючи угоду, може зменшити обсяг обвинувачення, змінити правову кваліфікацію злочину, звинуватити особу у вчиненні злочину без застосування обтяжуючих обставин, висунути обвинувачення на основі законодавства штату замість федерального законодавства, яке передбачає більш жорстке покарання або взяти на себе обов'язок рекомендувати судді призначити більш м'яку міру покарання. По-друге, обвинувачений зобов'язується визнати себе винуватим і відмовляється від свого конституційного права на суд присяжних, а також від низки інших прав, зокрема: права на захисника; права відмовитися від давання показань проти себе; права допитувати свідків обвинувачення; права вимагати від сторони обвинувачення доведення кожної обставини обвинувачення [596].

Укладання угоди про визнання вини в кримінальному процесі Англії та Уельсу означає, що особа вступає в угоду про визнання вини в обмін на “знижки”, які свого часу були визначені Д. Ньюманом та частіше за все стосувалися скорочення строку ув'язнення або зменшення кількості чи якості обвинувачень [218, с. 42].

У наш час спрощені процедури кримінального провадження набувають дедалі більшого розвитку і в європейських країнах, зокрема в Іспанії, Португалії, Італії, Польщі та Франції. Разом з тим у державах континентальної правової системи угоди про визнання винуватості мають певні відмінності [168, с. 108–109].

Проте, незважаючи на позитивний досвід іноземних держав в укладанні угод під час кримінального провадження, деякі на-

уковці висловлюють побоювання щодо запровадження даного інституту та вважають, що на практиці їх укладення може мати негативні наслідки, а саме у вигляді: 1) посилення ролі прокурора та зменшення ролі суду в кримінальному провадженні, що може призвести до ухвалення переважної кількості обвинувальних вироків не в результаті успішного доказування з боку сторони обвинувачення, а лише тому, що обвинувачений беззастережно визнає себе винуватим; 2) нехтування належною доказовою базою в кримінальному провадженні; 3) примушування особи до визнання винуватості під тиском правоохоронних органів [79, с. 311; 35, с. 468]. На думку окремих вчених, укладання угоди про визнання винуватості суперечить принципу презумпції невинуватості, оскільки в такому разі не проводиться повне досудове слідство, відповідно до якого й має бути встановлена вина особи. Крім того, зовні така узгоджувальна процедура має вигляд як “торгівля з правосуддям” [63, с. 102].

Слід зазначити, що хоча вказані правові позиції частково відповідають дійсності, все ж таки укладання угод під час кримінального провадження має більше переваг, ніж недоліків. Як правильно зауважує В. І. Бояров, за наявності необхідних гарантій угода про визнання винуватості створює умови для досягнення компромісу, який задовольняє суд та сторони процесу. Зокрема, суд зацікавлений у швидкому судовому провадженні (економічна доцільність), прокурор, слідчий — у викритті винних та розкритті тяжких злочинів, а підсудний та його захисник — у пом'якшенні покарання [52, с. 153]. Укладення угоди в кримінальному провадженні О. О. Леляк розглядає як процедуру, яка сприяє гуманізації кримінального процесу, а також спрощенню процедури правосуддя, що має неабияке значення для забезпечення права на судочинство в розумні строки [218, с. 34]. Аналогічної правової позиції дотримуються й такі вчені-процесуалісти, як: О. П. Кучинська [211, с. 107], М. І. Леоненко [221, с. 156], Р. В. Новак [299, с. 9], В. Т. Нор [302, с. 399] та ряд ін. Ми також підтримуємо таку правову позицію та додамо, що запровадження інституту угод

у кримінальному судочинстві дійсно є доцільним та необхідним кроком на шляху реформування національного законодавства. Пояснюється це тим, що укладання угод надає можливість скоротити процедуру кримінального провадження, заощадити державні кошти та час. Разом з тим необхідно визнати, що в процесуальному регулюванні під час укладення угоди в кримінальному провадженні виникає низка проблем, що вимагають вирішення на законодавчому рівні.

Особливі порядки кримінального провадження здійснюються за загальними правилами КПК України, але з урахуванням особливостей, що визначені в окремих його нормах. Кримінальне провадження на підставі угод регулюється гл. 35 КПК України, якою передбачено два види угод: 1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; 2) угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості. Ці угоди відрізняються: а) за сферою застосування; б) за суб'єктами ініціювання; в) за змістом; г) за процесуальним порядком їх застосування; д) за наслідками, що настають після досягнення домовленості в кримінальному провадженні. Розглянемо найбільш проблемні моменти укладання угод, що потребують законодавчого вирішення.

Вказані угоди, крім відмінностей, мають ще й схожі риси. Загальним для обох видів угод є час їх укладання. Так, відповідно до ч. 5 ст. 469 КПК України укладення угоди про примирення або про визнання винуватості може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. Тобто, угоди можуть укладатися під час: 1) досудового розслідування (у такому разі обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду); 2) підготовчого провадження (розгляд щодо угоди проводиться судом під час підготовчого судового засідання за обов'язкової участі сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження); 3) судового розгляду (у такому разі суд невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій і переходить до розгляду уго-

ди). Відтак у разі укладання угоди проведення судового розгляду в повному обсязі не передбачено. Факт укладання угоди під час кримінального провадження є підставою для скорочення судового розгляду [432, с. 159].

Відповідно до ч. 7 ст. 474 КПК України роль суду полягає у перевірці угоди на відповідність вимогам КПК України та/або закону. Норми КПК України містять пряму заборону для судді брати участь у процесі переговорів щодо укладання угод та досягнення домовленостей, у тому числі впливати в будь-який спосіб на зміст угоди.

Розкриваючи сутність угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, перш за все, слід визначити коло кримінальних проваджень, у яких вони можуть бути укладені. Відповідно до положень ч. 3 ст. 469 КПК України, цей вид угоди може бути укладений: 1) у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості; 2) у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Інакше кажучи, законодавець передбачив, що угода про примирення не може бути укладена в кримінальному провадженні щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, а також у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи.

Під час укладання угоди про примирення слід врахувати позицію Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, яка виражена в листі від 05.04.2013 р. № 223-558/0/4-13 [353]. Так, суд звертає увагу, що угода про примирення може бути укладена тільки в разі, якщо кримінальне правопорушення завдає шкоди приватним інтересам (інтересам фізичної особи) та/або майновим інтересам юридичної особи, тобто лише щодо діянь, які посягають на приватні інтереси та не зачіпають значною мірою публічних інтересів. У злочинах, де основним безпосереднім об'єктом є публічні інтереси (зокрема, немайнові), а спричинена конкретним фізичним чи юридичним особам шкода — лише прояв по-

сягання на основний об'єкт, укладення угоди про примирення не допускається.

Суб'єктами ініціювання угоди про примирення є потерпілий, підозрюваний або обвинувачений (ч. 1 ст. 469 КПК України). Слід зазначити, що зміна процесуального статусу особи з підозрюваного на обвинуваченого відбувається в момент передавання обвинувального акту до суду. Тобто, угоду про примирення потерпілий має право укласти або з підозрюваним (під час досудового розслідування), або з обвинуваченим (під час судового провадження до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку).

Угода про примирення також може укладатися, якщо її сторонами чи стороною є неповнолітні. У такому разі угода укладається за участю законних представників і захисників неповнолітніх. При цьому якщо неповнолітній досяг шістнадцятирічного віку, він має право укласти угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Якщо ж неповнолітній не досяг 16 років, угоду про примирення за його згодою укладає законний представник неповнолітнього. Про надання згоди неповнолітнім його законним представником у наведених випадках обов'язково має бути зазначено в угоді про примирення [353].

Новелою чинного процесуального законодавства стало те, що домовленості стосовно угоди про примирення можуть укласти потерпілі, підозрювані або обвинувачені як самостійно, так і за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження. Єдиним обмеженням щодо ведення подібних переговорів є заборона брати в них участь слідчому, прокуророві або судді. У ч. 1 ст. 469 КПК України встановлена пряма заборона для слідчого, прокурора або судді допомогти потерпілому та підозрюваному чи обвинуваченому досягати домовленості при укладанні угоди про примирення. Проте в науковій літературі вказується, що до даної процедури може долучатися прокурор і це не буде порушенням принципу публічності, оскільки він не буде виступати на одній із сторін, він буде третьою стороною, яка буде допомагати вирішувати кон-

флікт [214]. В інших наукових джерелах зауважується, що ця угода є позитивним явищем і принцип презумпції невинуватості не порушується, оскільки угода доходить до суду і тільки суд має її затвердити. До цього часу вона не має юридичної сили і, відповідно, особа ще не є винуватою [123, с. 13]. Не можемо погодитися з такою позицією, оскільки слідчий та прокурор є представниками сторони обвинувачення й на них покладена інша функція. Тому слідчий, прокурор не повинні допомагати консультаціями як потерпілому так і підозрюваному, обвинуваченому при складанні проєкту угоди про примирення.

Разом з тим практика укладання угод свідчить й про негативні приклади. Так, перевіряючи угоду про примирення щодо відповідності її вимогам КПК та КК, суд установив, що угоду укладено з ініціативи слідчого, тобто особи, яка не може бути її ініціатором. З огляду на сумніви щодо відповідності угоди фактичним обставинам та за наявності обґрунтованих підстав вважати, що укладення угоди не було добровільним, суд цілком виправдано виніс постанову про відмову в затвердженні угоди про примирення (постанова Менського районного суду Чернігівської області від 12.03.2013 р. у справі №738/308/13-к) [517].

Останнім часом деякі науковці пропонують доповнити кримінальне процесуальне законодавство нормою, яка б регулювала питання щодо обов'язкового залучення захисника при укладенні угоди про примирення [186, с. 94]. Інші вважають, що при укладенні угоди доречним б була участь як захисника, так і медіатора. Захисник надасть кваліфікований захист прав, у будь-який момент зможе дати якісну пораду, а медіатор буде третьою особою між підозрюваним, обвинуваченим та правоохоронними органи. Участь цих двох осіб допоможе укласти угоду професійно, якісно та в невеликий проміжок часу [36, с. 81]. Вважаємо такі пропозиції дискусійними. Захисник є особою, яка представляє інтереси однієї сторони угоди, а саме підозрюваного або обвинувачення. Під час же укладання угоди про примирення необхідна участь незалежної особи, так би мовити “третьої особи”, яка допоможе досягти домовленості в

питаннях щодо строку відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, або у визначенні дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення, узгоджене покарання та ін.

Відповідно до положень чинного законодавства під час укладання угоди про примирення може залучатися “інша особа, погоджена сторонами кримінального провадження” (ч. 1 ст. 469 КПК України). Проблему участі осіб, які допомагають сторонам кримінального провадження досягти домовленості при укладення угоди, учені-процесуалісти пов'язують із запровадженням інституту медіації. Слід зазначити, що більшість науковців вважають, що такий інститут є найперспективнішою формою альтернативного врегулювання кримінально-правових конфліктів [535, с. 25; 492 с. 230–233]. Проблемам запровадження медіації посвячено наукові праці різних вчених [247, с. 6–33; 73; 61; 261 с. 216; 490 с. 139–146; 267 с. 33–34]. Медіація (відновне правосуддя) як альтернативний спосіб вирішення спорів широко застосовується в усьому світі, насамперед, у США, Фінляндії, Німеччині, Польщі, Австралії та інших країнах.

У Рекомендації № R (99) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам — членам Ради, які зацікавлені в організації медіації в кримінальних справах, від 15 вересня 1999 р. йдеться про використання медіації в кримінальних справах як гнучкого, всеохопного, спрямованого на вирішення проблем доповнення або як альтернативи традиційному судовому розгляду [387]. У Рекомендації № R (99) 19 розкрита правова основа для її запровадження, зокрема наголошено, що законодавство має сприяти розвитку медіації в кримінальних справах. З метою виконання зазначених вимог та запровадження інституту медіації в Україні, було розроблено та подано на розгляд Верховній Раді проєкт Закону “Про медіацію” № 3665 від 17.12.2015 р. [360].

Наголосимо, що на сьогодні статус особи, яка допомагає сторонам кримінального провадження досягти домовленості

при укладення угоди (медіаторів), законодавчо не визначений. Хоча в науковій літературі вже неодноразово висловлювалися пропозиції щодо переліку вимог до професійного рівня такої особи (медіатора) [299, с. 10; 491, с. 113–117].

Зміст угоди про примирення визначений у ст. 471 КПК України. Так, в угоді про примирення зазначаються: 1) її сторони; 2) формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; 3) істотні для відповідного кримінального провадження обставини; 4) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; 5) строк відшкодування шкоди; 6) перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого; 7) строк вчинення зазначених дій; 8) узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням; 9) наслідки укладення та затвердження угоди; 10) наслідки невиконання угоди.

Одним із проблемних моментів, які виникають під час складання угоди, є визначення покарання, що повинні узгодити сторони. Зрозуміло, що ні у кримінальному, ні у кримінально-процесуальному законі не визначено окремі підстави та межі для зменшення покарання у зв'язку з укладенням угоди у провадженні. Проте аналіз кримінальних проваджень на підставі угод свідчить про те, що на практиці допускаються помилки саме у визначенні покарання — такі, як: строк покарання за незакінчений злочин перевищує максимально встановлену законом межу; безпідставно узгоджується міра покарання менша, ніж передбачено санкцією статті КК України або взагалі санкцією не передбачена; призначення покарання із застосуванням ст. 69, 75 КК України узгоджується без будь-якого посилання на обставини, що пом'якшують покарання, та мотиви прийняття такого рішення; не вирішується питання про узгодження обов'язкового додаткового покарання тощо. Разом з тим слід ураховувати, що положення Кримінального кодексу України передбачають, що домовленості сторін угоди при

узгодженні покарання не мають виходити за межі загальних засад призначення покарання, встановлених законом України про кримінальну відповідальність.

Ще одним моментом, на який слід звернути увагу, це питання про строк відшкодування шкоди потерпілому в разі укладання угоди та правові наслідки невиконання такого відшкодування. Якщо підозрюваний (обвинувачений) відшкодовує шкоду грошима, слід визначити її розмір у грошовому еквіваленті. В угоді також може бути зазначено обов'язок відшкодовувати шкоду помісячно (наприклад, якщо ушкоджено здоров'я потерпілого). У цьому разі можна передбачити відповідні платежі до суттєвого поліпшення здоров'я потерпілого або до його повного одужання. Правильною є думка Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, викладена в ухвалі від 11.04.2013 р. у справі № 5-2008км13, де зазначено: "Закон не вимагає, щоб таке відшкодування або усунення шкоди було здійснено у повному обсязі. Важливо, щоб винним були задоволені претензії потерпілого. Так, задоволення матеріальних претензій може мати місце і частками протягом періоду часу, визначеного сторонами".

За результатами узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод встановлено, що ухвалою Хмельницького міськрайонного суду від 05.06.2013 р. відмовлено в затвердженні угоди між обвинуваченим К.В., дії якого органом досудового розслідування кваліфіковано за ч. 1 ст. 296 КК, та потерпілою Г.Г., оскільки в тексті угоди зазначалося про обов'язок обвинуваченого відшкодувати шкоду без зазначення її розміру та строку відшкодування. Крім того, ухвалою Голопристанського районного суду Херсонської області від 21.03.2013 р. було відмовлено в затвердженні угоди між обвинуваченим К.С., дії якого кваліфіковано за ч. 1 ст. 125 КК, та потерпілим К.Ю. у зв'язку з тим, що, попри констатацію в угоді про примирення обов'язку обвинуваченого відшкодувати потерпілому матеріальні та моральні збитки, заподіяна шкода, як засвідчила перевірка умов угоди в судовому засідан-

ні, потерпілому ні на момент укладення угоди, ні на час підготовчого судового провадження відшкодована не була. Із підстав незазначення в угоді відомостей про відшкодування чи невідшкодування шкоди, факт завдання якої в судовому засіданні підтвердили потерпілі, Хмельницький міськрайонний суд ухвалою від 30.04.2013 р. цілком правильно прийняв рішення про відмову в затвердженні угоди між обвинуваченим Ч.О. і потерпілою Р.Н. за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 185 КК [517].

У ст. 476 КПК України встановлено загальні наслідки невиконання угоди, у тому числі, якщо сплинув строк відшкодування шкоди або вчинення дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, а підозрюваний чи обвинувачений не задовольнив вимог потерпілого. У такому разі потерпілий має право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку. Таке клопотання може бути подано протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення. Якщо потерпілий доведе, що засуджений не виконав угоду, зокрема не відшкодував шкоду повністю або частково, суд скасовує вирок, яким була затверджена угода про примирення.

Другим видом угоди — є угода між прокурором і підозрюваним або обвинуваченим про визнання винуватості. Першою відмінністю даного виду угоди від угоди про примирення є сфера її застосування. Так, відповідно до ч. 4 ст. 469 КПК України угода про визнання винуватості може бути укладена в провадженні щодо: 1) кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, тяжких злочинів; 2) особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи у вчиненні злочину, віднесеного до підслідності Національного антикорупційного бюро України, якщо інформація щодо вчинення такою особою злочину буде підтверджена доказами. Угода про визнання винуватості може бути укладена щодо кримінальних правопорушень, унаслідок яких шкода завдана лише державним чи

суспільним інтересам. Укладення угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні, у якому бере участь потерпілий, не допускається. Разом з тим деякі науковці вважають, що укладення угоди про визнання винуватості доцільно поширити й на злочини, якими завдано шкоду потерпілому, думка якого водночас не повинна впливати на її укладення. Це, у свою чергу, зумовлює можливість існування потреби останнього в захисті його прав і законних інтересів, зокрема, щодо відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди. З огляду на це, вбачається, що за умови висунення потерпілим вимоги про відшкодування шкоди необхідно зобов'язати підозрюваного, обвинуваченого її задовольнити [328, с. 80]. Думку про те, що доцільно поширити угоду про визнання винуватості також і на провадження щодо кримінальних правопорушень, якими завдано шкоди потерпілому, висловлюють й інші науковці [21, с. 186–190; 32, с. 75]. Не можемо погодитись із такою позицією, оскільки потерпілому надано право укладати угоду в кримінальних провадженнях, визначених у ч. 3 ст. 469 КПК України (про що йшлося раніше). Крім того, метою угоди про примирення є відновлення безконфліктного становища між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, а укладання угоди про визнання вини такої меті не відповідає.

Суб'єктами ініціювання угоди про визнання винуватості є прокурор, підозрюваний або обвинувачений (ч. 2 ст. 469 КПК України). Як слушно зауважує Р. В. Новак, практика укладання угод про визнання винуватості свідчить про значні зміни в процесуальному статусі підозрюваного (обвинуваченого), оскільки останній вправі втрутитися в процес встановлення винуватості та призначення покарання. Крім того, підвищується роль захисника, який відчуває себе рівноправним учасником, який спільно із суддею та прокурором розвиває стратегію прийняття рішення. Така зміна процесуальних ролей суб'єктів процесу призвела до того, що кримінальне провадження стає знаряддям вирішення соціальних проблем та слугує встановленню справедливості [300, с. 35].

Вивченням матеріалів кримінального провадження встановлено, що найчастіше (у 82 % випадків) суб'єктом ініціювання угоди про визнання винуватості є прокурор. Відповідно, підозрюваний чи обвинувачений рідко використовують можливість ініціювати зазначену угоду. Вважаємо, що така ситуація пов'язана з відсутністю законодавчого закріплення обов'язку та механізму інформування слідчим або прокурором підозрюваного щодо його права на укладення такої угоди. Разом з тим у п. 5 наказу Генерального прокурора України "Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні" від 19.12.2012 р. № 4гн передбачений обов'язок прокурора проінформувати підозрюваного про угоду про визнання винуватості [361]. Проте на рівні закону такого обов'язку не передбачено. Крім того, аналіз змісту ч. 7 ст. 469 КПК України свідчить про те, що на слідчого прокурора покладається обов'язок проінформувати підозрюваного та потерпілого лише про їхнє право на примирення.

У зв'язку з указаним пропонуємо частину 7 статті 469 КПК України викласти в такій редакції:

"7. Слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, а підозрюваного — про право на укладення угоди про визнання винуватості, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладанні угоди" [442, с. 113].

Основним суб'єктом ініціювання угоди про визнання винуватості є прокурор. Дійшовши висновку про доцільність укладання даного виду угоди, прокурор враховує обставини, наведені в ст. 470 КПК України, здійснює дії, спрямовані на досягнення домовленості з підозрюваним чи обвинуваченим. Зазначений обов'язок прокурора відображено в п. 5, 19 наказу Генерального прокурора України від 19.12.2012 р. № 4гн [361]. Ініціювати укладання угоди прокурор може як під час досудового розслідування, так і під час судового провадження. Як справедливо зазначає Ю. М. Дьомін, прокурор, який здійснює нагляд за досудовим розслідуванням у формі процесуального керівництва, уповноважений вирішувати питання про можли-

ві межі співробітництва. Будучи добре обізнаним з обставинами кримінального правопорушення, обсягом зібраних доказів, даними про особу підозрюваного (обвинуваченого), прокурор визначає обсяг суспільно корисних дій та інформації, яку може надати ця особа в інтересах слідства. При цьому дані, які вона повідомила або може повідомити, не повинні бути отримані органами досудового розслідування до цього моменту з інших джерел [123, с. 13].

Ще одним обов'язковим учасником у кримінальному провадженні на підставі угоди про визнання винуватості є захисник. На сьогодні захисник не належить до суб'єктів, уповноважених ініціювати угоду, хоча деякі науковці вважають, що немає жодних перешкод для доручення йому цього повноваження підзахисним [328, с. 66]. Вважаємо, що право ініціювати угоду слід залишити за тими учасниками, які визначені законом, оскільки захисник є суб'єктом, який представляє та захищає інтереси підзахисного, а не самостійно вирішує, як ними розпоряджатися.

У 2015 році до ст. 52 КПК України були внесені зміни, якими передбачена обов'язкова участь захисника в кримінальному провадженні з моменту ініціювання укладення угоди між прокурором та підозрюваним або обвинуваченим про визнання винуватості [349]. Слід підтримати законодавця в таких нововведеннях, оскільки під час укладання угоди підозрюваний, обвинувачений, за відсутності належної правової допомоги може дійти домовленостей з прокурором з тих питань, що зашкодять його власним інтересам, зокрема щодо узгодження покарання. На підтвердження необхідності участі захисника під час укладання такого виду угоди у кримінальному провадженні О. О. Лесяк зазначає, що в практиці держав як загальної, так і континентальної правової сім'ї участь захисника під час укладання компромісних процедур, подібних до угоди про визнання винуватості є гарантією того, що визнання винуватості є добровільним та усвідомленим [219, с. 52]. Отже, участь захисника в разі укладення угоди про визнання винуватості є

обов'язковою та забезпечується з моменту ініціювання укладення такої угоди.

Наступною особливістю угоди про визнання винуватості є її зміст, вимоги до якого визначені в ст. 472 КПК України. Однією з головних вимог цієї угоди є беззастережне визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості. Під беззастережним визнанням винуватості підозрюваним, обвинуваченим слід розуміти беззаперечне (повне) визнання ним своєї винуватості у вчиненні інкримінованого органом досудового розслідування кримінального правопорушення [368]. Слід зазначити, що підозрюваний, обвинувачений повинен повністю визнавати свою вину у вчиненні кримінального правопорушення, оскільки значення угоди полягає, перш за все, у тому, що особа готова взяти на себе відповідальність за вчинене діяння. Проте, аналізуючи наявність в угодах про визнання винуватості такої обов'язкової умови, як беззастережне визнання вини, було встановлено випадки, коли в угоді вказувалося те, що підозрюваний/обвинувачений беззастережно визнає себе винуватим, а матеріали провадження спростовують таке визнання — особа повністю чи в частині обвинувачення не визнає себе винуватою, або ж на вирішенні цього питання взагалі увага не акцентується. Наприклад, ухвалою Талалівського районного суду Чернігівської області від 08.02.2013 відмовлено в затвердженні угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні відносно К.О., за ч. 2 ст. 368 КК у зв'язку з тим, що обвинувачений К.О. в судовому засіданні фактично заперечив беззастережне визнання ним винуватості у вчиненні кримінального правопорушення за обставин, зазначених в укладеній угоді (матеріали кримінального провадження №747/57/13-к) [517].

В угоді про визнання винуватості повинні бути зазначені обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою. Як правильно зазначається у науковій літературі, внесення до угоди зобов'язань вчинити конкретні та реальні дії дозволить запобігти укладанню з підозрюваним чи обвинуваченим угод винятково з метою задоволення їх власних інтересів

щодо пом'якшення покарання [243, с. 66–67]. Слід визнати правильною позицію Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, який у пункті 10 Постанови “Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод” зазначив, що обов’язки підозрюваного, обвинуваченого мають бути зазначені в такий спосіб, щоб можна було пересвідчитися в реальності та можливості їх виконання. Відсутність конкретизації сутності таких зобов’язань з використанням лише загальних формулювань унеможливорює суд пересвідчитися в реальності і можливості їх виконання [368]. Зокрема, можна визнати дії підозрюваного, обвинуваченого, що будуть реально свідчити про бажання співпрацювати, як надання слідчому, прокурору інформації про співучасників кримінального правопорушення, сприяння у виявленні слідів злочину, надання інформації про майно та грошові кошти, набуті злочинним шляхом. У зв’язку із зазначеним, вважаємо, що в угоді про визнання винуватості необхідно вказувати, які саме дії підозрюваний, обвинувачений зобов’язується вчинити та яку надасть інформацію з метою викриття кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою. Зазначене надасть прокурору можливість вимагати чітких та послідовних дій від підозрюваного чи обвинуваченого, а суду – пересвідчитися в реальності й можливості їх виконання [442, с. 115].

Проте під час проведення узагальнення судової практики встановлено, що більше половини угод про визнання винуватості укладається прокурорами лише з однією умовою для підозрюваного – беззастережно визнати свою провину в суді, і серед них переважну більшість становлять провадження за ст. 309 КК України (незаконні дії з наркотичними засобами без мети збуту). При цьому завдання щодо викриття осіб, які збувають наркотичні засоби, не вирішується, оскільки такі умови в угодах відсутні. Передусім це стосується проваджень, в яких встановлено факт придбання наркотичних засобів у невідновленої особи [517].

Стосовно обов’язку щодо співпраці з правоохоронними органами, слід навести приклад викладу прокурором відповідно-

го обов'язку, який за своїм змістовим навантаженням відображає його сутність. Між прокурором та підозрюваним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України, укладено угоду про визнання винуватості, в якій на останнього було покладено обов'язок співпрацювати з правоохоронними органами у викритті та виявленні кримінальних правопорушень, вчинених іншими особами, шляхом конфіденційного співробітництва для документування таких протиправних дій та осіб, які займаються розповсюдженням наркотичних засобів і психотропних речовин; взяти участь у проведенні контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупівлі (вказана конкретна особа, щодо якої буде проведена така закупівля без повної персоніфікації). Угода в подальшому була затверджена вироком Подільського районного суду м. Києва від 12.08.2013 (кримінальне провадження № 1кп/758/329/13) [517].

Ще одним проблемним моментом, який виникає під час укладання угоди, є узгодження покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням. На думку М. І. Хавронюка, у КПК України не повинні бути визначені межі домовленостей щодо покарання між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим), оскільки це сфера матеріального, а не процесуального кримінального права [537]. Така правова позиція, з одного боку, є виправданою. Проте підозрюваний, обвинувачений під час укладання угоди мають, перш за все, власний інтерес, який полягає в зменшенні покарання або у його відміні. Тому вважаємо за необхідне залишити існуючу законодавчу інтерпретацію змісту угоди. Разом з тим, укладаючи угоду, слід пам'ятати, що домовленості сторін угоди при узгодженні покарання не мають виходити поза межі загальних та спеціальних засад призначення покарання, встановлених законом України про кримінальну відповідальність.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що запровадження інституту угод у кримінальному судочинстві дійсно є доцільним та необхідним кроком на шляху реформування національного законодавства. На сьогодні в правовому регулюванні даного ін-

ституту існують певні недоліки, і тому норми кримінального процесуального законодавства потребують удосконалення. І все ж таки укладання угод під час кримінального провадження має більше переваг, які полягають, перш за все у скороченні процедури кримінального провадження, заощадженні державних коштів та часу учасників судового процесу.

4.2. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення

З прийняттям у 2012 р. КПК України порядок кримінального судочинства зазнав суттєвих змін. Зокрема, змінено підхід до здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. На відміну від інституту угод у кримінальному судочинстві, який став абсолютною новелою для чинного законодавства, інститут приватного обвинувачення вже давно відомий у кримінальному процесі України.

Правова регламентація інституту приватного обвинувачення пройшла шлях тривалого історичного розвитку. Перші згадки про зазначений інститут містяться в “Руській правді”. Внесок у генезу інституту приватного обвинувачення зроблено і Литовськими статутами 1529, 1566 та 1588 років. Значні зміни в регламентації інституту приватного обвинувачення відбулися у 1864 р. у зв’язку з прийняттям Статуту кримінального судочинства [520]. Відповідно до ст. 5 Статуту право порушення кримінального позову належало потерпілому, а подальше судове дослідження — прокурору або його товаришу. За скаргою потерпілого розпочиналися не всі кримінальні справи, лише за вчинення таких злочинів, як образа гідності, наклеп; повідомлення іншим про заразну хворобу, що походить від неподобства; погрозу здійснення будь-яких насильницьких дій, зокрема погроза позбавити життя чи підпалу та ін. Значення Статуту 1864 р. полягало в тому, що він став першим нормативно-правовим актом, у якому були закріплені особливості провадження у формі приватного обвинувачення.

У КПК РРФСР 1922 р. також містилися посилання, що визначали приводи до відмови в порушенні та закритті кримінальної справи приватного чи публічного характеру, преюдиційне значення рішень у цивільних справах, справах кримінального судочинства [504]. КПК 1922 р. до приватно-публічних обвинувачень відносив легкі тілесні ушкодження; до приватних — образу, наклеп, побої [552, с. 34]. Перелік цих злочинів постійно змінювався й перед кодифікацією 1959–1961 рр. до злочинів, що переслідувались у порядку приватного обвинувачення, належали: самоправство; привласнення; необережне тілесне ушкодження; крадіжка, якщо вона скоєна вперше і без застосування технічних засобів [156, с. 47–50].

У КПК України 1960 р. інститут приватного обвинувачення був регламентований більш детально [202]. Стаття 27 цього Кодексу містила положення про перелік справ про злочини, які порушуються не інакше як за скаргою потерпілого, якому і належить у такому разі право підтримувати обвинувачення; правило про можливість закриття справи, якщо потерпілий примириться з обвинуваченим, підсудним та ін.

Не зупиняючись на детальному дослідженні генезису інституту приватного обвинувачення, зазначимо, що він має давню історію правової регламентації. Приватне обвинувачення порівняно з іншими особливими порядками кримінального провадження є найдавнішою формою кримінального процесу і притаманне всім його історичним формам. Тому можна сказати, що історичний розвиток цього виду провадження підтверджує його життєздатність.

Відповідно до положень чинного КПК України, прийнятого у 2012 р., порядок здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення регламентовано новою окремою главою 36. На відміну від КПК України 1960 р. у чинному кодексі збільшена кількість кримінальних правопорушень, провадження за якими здійснюється у приватній формі. Крім того, кримінальне провадження приватного обвинувачення розпочинається з моменту внесення слідчим або прокурором відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Під-

ставою для початку кримінального провадження є лише заява потерпілого, і це правило виключило можливість подання потерпілим скарги безпосередньо до суду першої інстанції. Як зазначає Цимбал П., підхід, обраний законодавцем у КПК України 2012 р., дає можливість визначити такі відмінні ознаки приватного обвинувачення, як особистий інтерес потерпілого; незначна суспільна небезпека злочину; обов'язкове врахування думки потерпілого та його ставлення до вчиненого на етапі внесення відомостей до ЄРДР та під час подальшого здійснення кримінального провадження[550, с. 111].

Слід врахувати позицію Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, яка виражена в інформаційному листі від 05.04.2013 р. № 223-558/0/4-13 [353]. Так, у пункті 2 листа Суд звертає увагу, що досудове розслідування (у тому числі нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування прокурором) та судове провадження в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення здійснюються в загальному порядку з урахуванням деяких його особливостей. На підтримання даної позиції

Н. В. Малярчук вказує, що інститут приватного обвинувачення виокремлюють як самостійний правовий інститут, що має певні процесуальні особливості [255, с. 187]. Підтримуючи вказану позицію, вважаємо, що дослідження інституту приватного обвинувачення необхідно здійснити з урахуванням його особливостей, а саме:

- 1) вид кримінального правопорушення, у разі вчинення якого здійснюється кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, передбачений ч. 1 ст. 477 КПК України;
- 2) єдиним суб'єктом ініціювання початку кримінального провадження є потерпілий;
- 3) форма завершення кримінального провадження обумовлена волевиявленням потерпілого, зокрема, його відмова від обвинувачення є підставою закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Специфіка кримінального провадження у формі приватного обвинувачення обумовлена, перш за все, характером вчиненого кримінального правопорушення, ступенем його тяжкості, фактом заподіяння шкоди конкретній юридичній чи фізичній особі. На сьогодні, у ст. 477 КПК України визначено майже 60 складів кримінального правопорушення, за якими може бути розпочато кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення. Порівнюючи положення чинного КПК України з положеннями КПК України 1960 р., можна стверджувати про суттєве розширення переліку складів злочинів, за фактом вчинення яких кримінальне провадження здійснюється за ініціативою потерпілого. Проте в науковому колі висловлені критичні погляди на істотне розширення переліку кримінальних правопорушень, провадження за якими здійснюється у формі приватного обвинувачення [465, с. 71]. Проте все ж таки більшість процесуалістів наголошують на позитивному значенні таких законодавчих нововведень [319, с. 176; 164, с. 81; 591, с. 246]. Вважаємо, що розширення переліку складів кримінальних правопорушень, щодо яких може бути здійснене кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, перш за все, свідчить про розвиток змагальності під час кримінального судочинства. Крім того, закріплення таких законодавчих положень сприяє підвищенню відповідальності винних осіб безпосередньо перед потерпілими особами та, відповідно, ефективному досягненню основного завдання кримінального провадження — захисту особи від кримінальних правопорушень.

Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення охоплює незначну частку в загальному обсязі складів кримінальних правопорушень, визначених КК України. Ураховуючи положення ст. 477 КПК України, усі кримінальні правопорушення, за фактом вчинення яких кримінальне провадження здійснюється за ініціативою потерпілого, можна поділити на три групи [129, с. 136–137]:

- 1) склади кримінального правопорушення, визначені в п. 1 ст. 477 КПК України;

- 2) склади кримінального правопорушення, визначені в п. 2 ст. 477 КПК України за умови, що вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого;
- 3) склади кримінального правопорушення, визначені в п. 3 ст. 477 КПК України за умови, що вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого, іншим близьким родичем чи членом сім'ї потерпілого, або якщо вони вчинені особою, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоди винятково власності потерпілого. За цим самим критерієм О. В. Єні поділяє склади кримінальних правопорушень на безумовні, умовно-подружні, умовно-родинно-трудоі.

Основною умовою всіх кримінальних правопорушень, віднесених до категорії “приватного обвинувачення”, є те, що в результаті їх вчинення шкода завдається приватним інтересам потерпілого. І в такому разі постраждала особа повинна самотійно вирішити, чи бажає вона притягнення до кримінальної відповідальності близької людини (дружини, чоловіка або працівника). У зв'язку з цим у разі відсутності родинного або трудового зв'язку кримінальне провадження за вчинення правопорушень, передбачених у п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК України, здійснюється за загальними правилами проведення досудового розслідування або судового провадження.

Водночас значна кількість кримінально караних діянь, розслідування за якими здійснюється у формі приватного обвинувачення, посягають на різноманітні права та інтереси особи, не обумовленні родинно-трудовими зв'язком, а саме: її здоров'я, волю, честь, гідність, статеву свободу та статеву недоторканність, майно, недоторканність житла, таємницю приватного життя тощо. У зв'язку з цим захист прав та законних інтересів особи в кримінальному провадженні приватного обвинувачення відповідно до ст. 2 КПК України повинен стати першочерговим завданням держави.

Слід зазначити, що кримінальне провадження набуває статусу приватного не лише в разі вчинення кримінальних правопорушень, визначених у ч. 1 ст. 477 КПК України. На

підтвердження вкажемо, що в ст. 340 КПК України передбачена можливість відмови прокурора від державного обвинувачення під час судового розгляду. У разі згоди потерпілого підтримувати обвинувачення в суді він користується всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду. У такому разі кримінальне провадження набуває статусу приватного й здійснюється за процедурою приватного обвинувачення.

З урахуванням викладеного, можна виділити два порядки набуття кримінальним провадженням статусу приватного — досудовий та судовий, зокрема:

- 1) досудовий порядок — кримінальне провадження набуває статусу приватного на стадії досудового розслідування внаслідок подання потерпілим заяви про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого п. 1–3 ч. 1 ст. 477 КПК України,
- 2) судовий порядок — кримінальне провадження набуває статусу приватного на стадії судового розгляду в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді за умови погодження потерпілим самостійно підтримувати обвинувачення.

Подальше дослідження кримінального провадження у формі приватного обвинувачення необхідно здійснити в напрямку вивчення особливостей здійснення досудового розслідування. Для початку кримінального провадження як особливої форми, так інших видів провадження повинні бути наявні в сукупності привід, підстава та встановлені кримінальним процесуальним законом умови. Приводом до початку провадження в зазначеній категорії справ є вчинення особою одного з видів кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 477 КПК України (про що йшлося раніше).

Єдиною законною підставою для початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення є заява потерпілого. Аналіз положень чинного КПК України дає можливість зрозуміти, що між заявами, які є підставами для початку публічного та приватного провадження, законодавчо визначе-

них відмінностей немає. Тому, щоб слідчий або прокурор вніс відомості до єдиного реєстру досудових розслідувань, потерпілий повинен звернутися до правоохоронного органу з усною або письмовою заявою про вчинення щодо нього кримінального правопорушення. Вимог до змісту такої заяви в чинному КПК України не встановлено. Для порівняння зазначимо, що за часів дії КПК України 1960 р. до скарги потерпілого в провадженнях приватного обвинувачення висувалися вимоги щодо її змістових елементів. Зокрема, у п. 25 постанови Пленуму ВСУ йшлося про необхідність ретельної перевірки судами скарги потерпілого, у якій мають бути чітко викладені підстави для порушення справи, зокрема, обставини, час, місце, мотиви, наслідки вчинення злочину, його кримінально-правова кваліфікація та відповідні докази; дані про особу, яка підозрюється в його вчиненні; прохання про притягнення її до кримінальної відповідальності тощо [365, с. 6–10]. Більшість науковців такі положення законодавця піддали негативній критиці, зазначаючи, що вимоги до скарги про вчинення кримінального правопорушення значно ускладнюють, а подекуди унеможливають реалізацію потерпілим свого права ініціювати початок провадження приватного обвинувачення [130, с. 94; 340, с. 99–100]. Із зазначеною науковою позицією можна частково погодитися, оскільки особа, яка не володіє знаннями в галузі права, дійсно може не знати положення кримінального законодавства та чітко визначити кваліфікацію вчиненого діяння. Крім того, особа не володіє й знаннями у сфері процесуального права, тому не може правильно зібрати та оформити відповідні докази вини правопорушника.

Деякі науковці дотримуються протилежної думки та наголошують на необхідності встановити в КПК України вимоги до заяви потерпілого в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, оскільки правильно складена заява сприятиме розслідуванню [229]. Для порівняння зазначимо, що КПК Литовської Республіки містить окрему ст. 412, яка регламентує вимоги до заяви потерпілого в кримінальному судочинстві приватного обвинувачення [497].

Слід наголосити, що наказом МВС України від 06.11.2015 р. № 1377 “Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події” закріплено вимоги до протоколу прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення або таке, що готується [356]. Ця форма заяви складається в усіх видах кримінальних проваджень — як публічного, так і приватного характеру, і повинна містити відомості про: обставини кримінального правопорушення; розмір матеріальної шкоди, завданої протиправними діями; обставини про застосування фізичного насильства або погрози його застосування; дані про особу, яка підозрюється в його вчиненні; дані про можливих свідків та очевидців. Ураховуючи загальні вимоги, встановлені законодавцем до змісту заяви потерпілого або заявника, вважаємо, що закріплювати положення на рівні КПК України про зміст заяви потерпілого в кримінальному провадженні приватного обвинувачення немає необхідності.

Наголосимо, що відповідно до положень чинного процесуального законодавства єдиним суб’єктом, який має право подати заяву у провадженні приватного обвинувачення, є потерпілий. Проте деякі науковці висловлюють критику в бік законодавця, який повністю блокує можливість прокурора самостійно розпочати кримінальне провадження без наявності відповідного процесуального звернення потерпілого у вигляді заяви [7, с. 16]. Окремі науковці пропонують закріпити в законі правило про можливість прокурора розпочати кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення без заяви потерпілого лише за умови його безпорадного стану внаслідок похилого віку, інвалідності, незадовільного стану здоров’я, неповноліття [318, с. 45–46]. Як зазначає І. А. Тітко, доцільно відродити раніше існуючий інститут прокурорського втручання у провадження у формі приватного обвинувачення, надавши прокурору право у виняткових випадках розпочинати кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення без отримання заяви від постраждалої особи, зважаючи на безпорадність стану останньої [485, с. 264].

Загалом такий підхід узгоджується з положеннями Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи Rec (2000) 19 “Роль прокуратури в системі кримінального судочинства” від 6 жовтня 2000 р., де в п. 3 стосовно функцій прокурора вказано, що в деяких системах кримінального судочинства прокурори наглядають за тим, щоб потерпілі отримували необхідну допомогу і сприяння [397]. Разом з тим у зазначеному міжнародному правовому акті наголошується лише на наглядовій функції прокурора. Крім того, вважаємо, що немає необхідності відновлювати минулу практику, коли прокурору було надано право порушувати кримінальну справу внаслідок особливо громадського значення справи; залежності потерпілого від обвинуваченого; безпорадного стану потерпілого, який зумовлював неможливість захисту ним своїх інтересів. Як правильно зазначає С. І. Перепелиця, законодавець передбачив, що в разі вчинення вказаних злочинів потерпілий сам здатен оцінити розмір і можливість виправлення завданої йому шкоди, що й утілюється в наданні йому диспозитивного за своїм характером права подати слідчому або прокурору відповідну заяву, без якої провадження не буде розпочато [319, с. 175]. На сьогодні позиція законодавця щодо усунення прокурора від можливості самостійно приймати рішення про початок кримінального провадження пов’язана переважно з тим, що зазначені злочини мінімально стосуються інтересів суспільства і держави, проте безпосередньо порушують інтереси приватних осіб.

Зазначена наукова дискусія призводить до постановки проблеми щодо захисту прав осіб, які внаслідок обмеження певних можливостей через вік або хворобу не можуть самостійно подати заяву про вчинення щодо них кримінального правопорушення. У зв’язку з тим постає питання, чи має право будь-яка інша особа подати таку заяву в інтересах потерпілого в кримінальному провадженні приватного обвинувачення? На перший погляд, вирішення цієї проблеми лежить у змісті ч. 6 ст. 55 КПК України, якою визначено, якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває в стані, який унеможливує подання нею відповідної

заяви, положення КПК України щодо визнання особи потерпілим поширюються на близьких родичів або членів сім'ї такої особи. Як зазначено в коментарі до КПК України, стан, що унеможливорює особисте подання особою відповідної заяви, може бути викликаний недієздатністю або обмеженою дієздатністю, фізичними вадами та іншими обставинами, що перешкоджають особі набутти процесуального статусу потерпілого і використовувати його у кримінальному провадженні. За загальним правилом, потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів або членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого. Така особа набуває процесуального статусу потерпілого одночасно з поданням відповідної заяви [197, с. 180].

Разом з тим гіпотеза ч. 6 ст. 55 КПК України передбачає — “якщо внаслідок кримінального правопорушення...”. Ми ж поставили запитання, як діяти, якщо безпорадний стан особи не пов'язаний із наслідками кримінального правопорушення. Тому проблема знаходиться в іншій площині. Зокрема, на сьогодні на законодавчому рівні не визначено, хто з учасників кримінального провадження може подавати заяву про вчинення кримінального правопорушення, підтримувати обвинувачення в суді, якщо особа перебуває в стані, що унеможливорює подання нею заяви не внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

З метою вирішення зазначеної проблеми, зокрема, з метою захисту прав потерпілих, які не можуть реалізувати своє право подати заяву чи вчинити інші дії, спрямовані на підтримання обвинувачення, унаслідок неповноліття, недієздатності, обмеженої дієздатності, наявності фізичних вад та інших обставин, вважаємо, що необхідно надати таке право близьким родичам або членам сім'ї потерпілого.

У зв'язку з викладеним пропонуємо доповнити статтю 478 КПК України частиною 2 такого змісту:

2. Якщо потерпілий внаслідок неповноліття, наявності фізичних чи психічних вад не може скористатися всіма правами, визначеними цим Кодексом, подавати заяву про вчинення кри-

мінального правопорушення, підтримувати обвинувачення в суді та користуватися іншими правами потерпілого в кримінальному провадженні приватного обвинувачення має право один з близьких родичів або членів сім'ї.

Звернемо увагу, що положення ст. 59 КПК України, де передбачена можливість залучення законного представника потерпілого внаслідок неповноліття, недієздатності чи обмеженої дієздатності особи, не вирішать порушеної проблеми. Пояснюється це тим, що відповідно до вимог даної статті участь законного представника в процесуальній дії забезпечується разом із потерпілим.

Окремим питанням, що потрібно дослідити в межах даного підрозділу, є особливості здійснення досудового розслідування в кримінальному провадженні приватного обвинувачення. Слід зазначити, що законодавець не визначає окремої норми, присвяченої даному питанню. Разом з тим, виходячи з системного тлумачення положень КПК України, необхідно визначити деякі аспекти процесуальної діяльності.

Відповідно до засади публічності, закріпленої в ст. 25 КПК України, прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування, у тому числі в кримінальному провадженні приватного обвинувачення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила. Тобто діяльність зі збирання доказів під час досудового розслідування здійснюється не потерпілим як суб'єктом обвинувачення, а слідчим та прокурором. Крім того, ураховуючи вимоги ст. 26 КПК України про диспозитивність, сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та в спосіб, передбачені КПК України. Інакше кажучи, ураховуючи вимоги вказаних нормативних положень, можна зрозуміти, що специфіка кримінального провадження у формі приватного обвинувачення полягає в тому, що потерпілому надано право на власний розсуд вирішити питання, звертатися йому до держави за захистом порушеного права, вимагаючи притягти винну особу до кримінальної відповідальності, чи ні.

Відповідно, слідчий та прокурор у разі надходження заяви потерпілого про вчинення кримінального правопорушення повинен у межах своєї компетенції розпочати та провести досудове розслідування. Нагадаємо, що на відміну від чинного КПК України, яким встановлено правило про обов'язкове проведення досудового розслідування після подання заяви потерпілим, у КПК України 1960 р. був передбачений інший порядок, коли без залучення представників державного обвинувачення відразу розпочинався судовий розгляд.

У науковій літературі з цього приводу зазначається, що хоча в КПК України вжито саме термін “приватне обвинувачення”, але істотність новацій дозволяє дійти цікавої думки про те, що запропонований законодавцем порядок фактично відродив приватно-публічне провадження, яке здійснюється в публічному порядку [320, с. 182]. Розмірковуючи над чинними процесуальними положеннями, П. Цимбал доходить висновку, що приватне за своєю сутністю провадження перетворюється на повністю публічну діяльність [550, с. 113]. Зазначена наукова дискусія призводить до порушення питання про те, чи є кримінальне провадження за наявності вказаних умов приватним.

Чинне законодавство не містить відповіді, що слід розуміти під приватним обвинуваченням, наводячи лише визначення державного обвинувачення як процесуальної діяльності прокурора, що полягає в доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (п. 3 ч. 1 ст. 3 КПК України). Ураховуючи цю дефініцію, приватне обвинувачення по аналогії можна визначити як процесуальну діяльність потерпілого (приватного обвинувача), що полягає в доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

У такому розумінні діяльність потерпілого, який представляє сторону обвинувачення, полягає в доведенні вини обвинуваченого саме перед судом. Збирати докази під час досудового розслідування потерпілий не зобов'язаний, тому така діяль-

ність потерпілого не охоплюється терміном приватного обвинувачення. У зв'язку з цим не можемо погодитися з науковцями, які пропонують главу 36 КПК України назвати “Приватно-публічне обвинувачення” [296]. Вважаємо, що поєднання загального порядку здійснення кримінального провадження з тими особливостями, що встановлені в категорії проваджень приватного обвинувачення, зокрема, права потерпілого вирішувати про початок досудового розслідування та його завершення, є реальним проявом засади диспозитивності. Подання заяви потерпілим сприяє тому, щоб був запущений механізм кримінального переслідування особи, у результаті якого слідчий, прокурор у межах своїх повноважень здійснюють діяльність зі збирання та оцінки доказів, повідомляє особі про підозру та за наявності достатніх доказів складає обвинувальний акт. Разом з тим потерпілий не усунутий від процесуальної діяльності, навпаки, йому належить “право вирішального голосу”, оскільки в будь-який момент здійснення кримінального провадження він може відмовитися від обвинувачення, що є безумовною підставою для його закриття. У зв'язку з викладеним, можна стверджувати, що публічна діяльність слідчого, прокурора є гарантією забезпечення приватного інтересу потерпілого.

Досудове розслідування в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення відбувається й здійснюється слідчим, прокурором відповідно до загального порядку досудового розслідування. Слідчому, прокурору надано право проводити слідчі (розшукові) дії, у тому числі й негласні слідчі (розшукові) дії, інші процесуальні дії, спрямовані на всебічне, повне і неупереджене дослідження обставин кримінального провадження. У випадках, передбачених КПК України, повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення як у провадженнях публічного, так і приватного обвинувачення може здійснюватися прокурором або слідчим за погодженням з прокурором (ст. 276–279 КПК України). Висунення обвинувачення особі у вчиненні кримінального правопорушення здійснюється у формі обвинувального акту

(ст. 291 КПК України). Форми завершення досудового розслідування кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення такі самі, як і в провадженнях публічного обвинувачення (ст. 283 КПК України). Отже, можна стверджувати, що досудове розслідування в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення здійснюється відповідно до загального порядку проведення досудового розслідування, встановленого для кримінального провадження з державною формою обвинувачення. Разом з тим слід зупинитися на тих особливостях, що можуть виявитися лише в даній формі провадження.

Так, під час досудового розслідування можуть виникнути підстави для зміни раніше повідомленої підозри. Якщо така ситуація виникає в кримінальному провадженні приватного обвинувачення і необхідно змінити кваліфікацію діяння підозрюваного на кримінальне правопорушення, визначене у ст. 477 КПК України, то в такому разі слідчий або прокурор повинні з'ясувати думку потерпілого. Вважаємо, що за наявності письмової згоди потерпілого на зміну підозри в кримінальному провадженні приватного обвинувачення, слідчий, прокурор можуть скласти нове повідомлення про підозру або змінити раніше повідомлену підозру. У разі відмови потерпілого прокурор повинен закрити кримінальне провадження на підставі п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України у зв'язку з відмовою потерпілого від обвинувачення в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

У протилежному разі, коли необхідно змінити кваліфікацію діяння з правопорушення приватного характеру на публічне, вважаємо, що слідчий, прокурор можуть змінити раніше повідомлену підозру без узгодження з потерпілим.

У межах нашого дослідження інтерес викликає ситуація, за якої виявлення на стадії досудового розслідування або судового розгляду певних фактів породжує питання щодо шляхів її вирішення в практичній діяльності. Мова йде, зокрема, про те, коли під час здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення потерпілий помер. Проблема поля-

гає в тому, що фактично зі справи “зникає” обвинувач. На практиці виникає ситуація, коли для продовження кримінального судочинства немає правових підстав, а закрити провадження не можна (оскільки закриття кримінального провадження на випадку, визначеному в п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України, здійснюється в разі відмови потерпілого від обвинувачення, а не його смерті).

У науці зазначена проблема пов’язана із запровадженням інституту правонаступництва. Розгляд зазначеного питання не втрачає своєї актуальності, оскільки науковцями так і не вироблено єдиної думки з цього приводу. Так, І. Я. Фойницький доводив, що смерть потерпілого є закінченням усіх особистих рахунків між жертвою і правопорушником, і в порядку правонаступництва до спадкоємців переходять лише майнові права, а не особисті. Отже, смерть є підставою для погашення кримінальної відповідальності за всі діяння, які переслідуються у формі приватного обвинувачення, об’єктом яких було невіддільне від особи померлого благо, як-от: його честь, гідність, тілесна недоторканність тощо. Зі смертю потерпілого розпочає кримінальне провадження підлягає закриттю за фікцією про примирення [532, с. 127]. Аналогічну позицію про необхідність закриття кримінального провадження в разі смерті потерпілого висловлювали М. А. Чельцов [553, с. 103], І. П. Случевський [446, с. 468] та інші вчені.

Деякі процесуалісти наполягають на тому, що права потерпілого в разі його смерті повинні переходити до його близьких родичів [480, с. 399; 289, с. 256]. Дійсно, смерть потерпілого в кримінальному провадженні приватного обвинувачення є неординарним випадком і передбачити її неможливо. Тому, вважаємо, що у провадженнях зазначеної категорії близьким родичам потерпілого (яких у науковому колі пропонують визнати особливим суб’єктом кримінального провадження — правонаступниками) слід надати право підтримувати обвинувачення замість померлого потерпілого.

Цікавим є той факт, що аналогічні положення в деяких державах закріплені на рівні процесуального закону. Зокрема, у

ч. 1 ст. 28 КПК Республіки Білорусь встановлено, що потерпілий, а в разі його нездатності за віком або станом здоров'я висловлювати свою волю в кримінальному процесі чи в разі його смерті будь-хто з його повнолітніх близьких родичів або членів сім'ї, а також законний представник мають право брати участь у кримінальному переслідуванні обвинуваченого, а в справах приватного обвинувачення — право висувати й підтримувати обвинувачення проти особи, яка вчинила злочин. Потерпілий або його правонаступник має право в будь-який момент провадження у кримінальній справі відмовитися від обвинувачення [499].

Проміжною позицією (між двома наведеними) є підхід І. А. Тітко, який пропонує розглядати зазначене питання залежно від моменту настання юридичного факту — смерті потерпілого [485, с. 285–294]. Зокрема, вчений розглядає правові наслідки кримінального провадження залежно від чотирьох випадків, а саме:

- 1) потерпілий помер до подання заяви про вчинення кримінального правопорушення щодо нього і внесення інформації до ЄРДР (у такому разі розпочинати кримінальне провадження без заяви потерпілого може прокурор);
- 2) смерть потерпілого настала після внесення інформації до ЄРДР, але до винесення судом остаточного рішення (у такому разі, на думку вченого, смерть потерпілого не ліквідує сторону обвинувачення, тож кримінальне провадження має відбуватися у звичайному режимі);
- 3) потерпілий помер під час стадії досудового розслідування або судового розгляду, після чого прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення (наслідком юридичного факту в даному разі є те, що прокурор як єдиний “розпорядник” обвинувачення в певному провадженні відмовляється продовжувати переслідування особи, що є підставою для закриття кримінального провадження);
- 4) смерть потерпілого у провадженні приватного обвинувачення субсидіарної форми настала після відмови проку-

рора від підтримання державного обвинувачення та прийняття потерпілим тягара доказування (і в цьому разі, на думку вченого, необхідно запровадити інститут процесуального правонаступництва, передбачивши в законі, що процесуальні права переходять до одного або кількох (за їх згодою) близьких родичів померлого).

Слід взяти до уваги зроблений вченим детальний аналіз проблеми наслідків смерті потерпілого в кримінальному провадженні приватного обвинувачення. Разом з тим, на нашу думку, близькі родичі можуть представляти померлого потерпілого як під час досудового розслідування, так і під час судового розгляду, навіть якщо прокурор відмовився підтримувати обвинувачення. Це пов'язано з тим, що правова позиція законного представника та прокурора можуть відрізнитися, але відстояти та захистити права померлої особи необхідно. У зв'язку з цим ми пропонуємо у кримінальних провадженнях приватного обвинувачення в разі смерті потерпілого надати право близьким родичам та членам сім'ї померлого підтримувати обвинувачення та користуватися іншими правами потерпілого.

У зв'язку з викладеним пропонуємо КПК України доповнити додатковою статтею 478-1 такого змісту:

Ст. 478-1. Участь у кримінальному провадженні приватного обвинувачення близьких родичів або членів сім'ї потерпілого.

Якщо під час кримінального провадження настала смерть потерпілого, один із близьких родичів потерпілого або член його сім'ї має право брати участь у кримінальному провадженні, користуючись правами потерпілого.

Ще однією особливістю кримінального провадження приватного обвинувачення є унікальність однієї з форм його завершення. Так, ураховуючи вимоги закону про диспозитивність, відмова потерпілого або його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття провадження. Відповідно до ст. 284 КПК України, якщо така відмова відбулася під час досудового розслідування, рішення про закриття провадження приймає прокурор, якщо під час судового роз-

гляду — суд. Як правильно вказує О. В. Ряшко, у таких кримінальних провадженнях кримінально-правове та кримінально-процесуальне значення мають насамперед волевиявлення потерпілого, його оцінка діяння та особи того, хто його вчинив. Важливо, чи примирився обвинувачений з потерпілим, чи вибачив потерпілий його і примирився з ним. Тобто у вирішенні питання про закриття провадження у справах приватного обвинувачення певну роль відіграє потерпілий [405, с. 324–325]. У зв'язку з цим вважаємо, що прокурору або суду (залежно від моменту відмови потерпілого від обвинувачення) необхідно підтвердити певними фактами добровільність такої відмови, тобто встановити, що відмова потерпілого від бажання притягнути винну особу до відповідальності не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз з метою прийняття ним відповідного рішення.

У кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладено угоду про примирення (п. 1 ч. 1 ст. 468 КПК України). За результатами узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод встановлено, що при розгляді кримінального провадження у формі приватного обвинувачення судді здебільшого приймали рішення про закриття провадження у зв'язку з примиренням обвинувачених із потерпілими, що, безперечно, є правильним і позитивним, хоча виявлено поодинокі випадки укладення угод у провадженнях такої категорії. Наприклад, вироком Деснянського районного суду м. Києва затверджено угоду про примирення між обвинуваченим К.Є. (дії якого органом досудового розслідування кваліфіковано за ч. 1 ст. 185 КК) та потерпілою, яка, за даними журналу судового засідання і технічного засобу фіксації, є матір'ю обвинуваченого, пробачила К.Є. і жодних претензій до нього не мала, проте в тексті укладеної угоди та в обвинувальному вирoku відомості про наявність родинних стосунків між сторонами відсутні (справа № 754/13029/13-к) [517]. Слід зауважити, що в процесуальному порядку укладання угоди про примирення у провадженнях

публічного й приватного обвинувачення суттєвих відмінностей не має. Тому лише зазначимо, що особливості укладання даного виду угод нами були розглянуто в п. 5.1.

З урахуванням викладеного, зробимо висновок, що кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення є диференціацією процесуальної форми. Особливості здійснення зазначеного виду провадження визначені в гл. 36 КПК України. Вважаємо, що на законодавчому рівні необхідно визначити особливості захисту прав потерпілих, які не можуть реалізувати своє право подати заяву чи вчинити інші дії, спрямовані на підтримання обвинувачення внаслідок неповноліття, недієздатності, обмеженої дієздатності, наявності фізичних вад та інших обставин. Крім того, окремого правового урегулювання потребує вирішення ситуації, коли під час кримінального провадження у формі приватного обвинувачення настала смерть потерпілого.

4.3. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх

Сучасна доктрина кримінального процесу ґрунтується на пріоритетності захисту прав, свобод і законних інтересів особи в кримінальному провадженні, особливу категорію яких становлять неповнолітні, які вчинили кримінальні правопорушення. І, мабуть, не дарма кримінальне провадження щодо неповнолітніх входить до системи особливих порядків кримінального провадження (гл. 38 розділу VI КПК України). Зазначене зумовлено особливою турботою та захистом неповнолітніх правопорушників з боку світової спільноти, що вимагає від законодавця постійного вдосконалення національного законодавства та приведення його у відповідність до міжнародно-правових стандартів. Водночас практична складність проведення досудового розслідування в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх залишається навіть і після введення в дію КПК України 2012 р. Тому дедалі гостро постає необхідність у дослідженні теоретичних і прикладних аспектів

кримінальної процесуальної діяльності уповноважених службових осіб у ході розслідування даної категорії проваджень, що обумовлено їх специфікою.

Про актуальність порушеного питання наочно свідчить динаміка злочинності серед неповнолітніх, яка, на жаль, донині залишається значною (додаток В). Відповідно до статистичних даних Генеральної прокуратури України, тільки за останні п'ять років зареєстровано 49 530 кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми. Однак узагальнена статистика свідчить про певне зменшення дитячої злочинності в державі. Так, у 2015 р. було зареєстровано 8344 кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їх участю, що на 517 (або 5,3 %) правопорушень менше порівняно з 2014 р. (зареєстровано 8861 злочин) та на 3103 менше, ніж у 2013 р. (зареєстровано 11 448 злочинів) [460].

Протягом XX ст. у результаті законотворчої діяльності міжнародних організацій сформовано та закріплено низку правових стандартів захисту неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечні діяння. Деякі з них є обов'язковими до виконання для держав, що підписали відповідні міжнародні документи, а окремі мають рекомендаційний характер. У цілому вони є універсальним міжнародно-правовим і моральним орієнтиром проведення розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми.

Одним із перших міжнародно-правових актів у сфері захисту прав і свобод неповнолітньої особи слід вважати Декларацію про права дитини (Женевська декларація), прийняту 26 листопада 1924 р. П'ятою Асамблеєю Ліги Націй [110]. З цього моменту права дитини увійшли до системи міжнародного права, а сама декларація стала основою для всього майбутнього розвитку правових ініціатив стосовно захисту прав дитини. Серед низки міжнародно-правових актів особливо слід виділити Декларацію прав дитини, прийняту 20 листопада 1959 р. Генеральною Асамблеєю ООН [110], яка порівняно з Декларацією 1924 р. є більш досконалою в аспекті забезпечення прав неповнолітніх.

Важливим моментом на етапі розвитку кримінального судочинства щодо неповнолітніх стало прийняття Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р. Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, які отримали назву “Пекінські правила” [277]. У цьому документі сформульовано фундаментальні правила поведження з неповнолітніми особами, які вчинили кримінальні правопорушення. Значення Пекінських правил полягає ще й у тому, що їх прийняття сприяло вдосконаленню законодавства у сфері кримінального судочинства багатьох держав, у тому числі України. Також вони стали підставою для прийняття 14.12.1990 р. Керівних принципів ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи) та Правил ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі [345; 158].

Основним міжнародно-правовим документом обов’язкового характеру, який присвячений широкому спектру прав дитини, є Конвенція ООН про права дитини, прийнята 20 листопада 1989 р. [175], ратифікована Україною в 1991 році [370]. Конвенція ООН про права дитини — це не декларативний документ, а міжнародна угода, яку прийнято 193 країнами з метою дотримання її вимог. Дана конвенція містить серйозні правові інструменти для захисту прав неповнолітньої особи та контролю за цією діяльністю.

На нашу думку, під міжнародно-правовими стандартами поведження з неповнолітніми особами, які вчинили кримінальне правопорушення, слід розуміти загальновизнані, нормативно закріплені вимоги (правила), сформовані на міжнародному рівні, які поступово знаходять своє вираження в національному законодавстві країн, що ратифікували відповідний міжнародний документ, та полягають в особливому поводженні з неповнолітніми правопорушниками.

Закріплений міжнародно-правовими документами особливий підхід до вказаної категорії осіб зумовлює необхідність розкрити певні особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх, визначені чинним кримінальним процесуаль-

ним законодавством України. Серед таких особливостей слід визначити: 1) визнання неповнолітніх специфічною віковою категорією учасників кримінальної процесуальної діяльності; 2) спеціалізація органів, які здійснюють кримінальне провадження щодо неповнолітніх; 3) встановлення додаткових гарантій прав неповнолітнього; 4) відмінності в процесуальному порядку досудового розслідування та судового провадження. У зв'язку із зазначеним, вважаємо за доцільне розкрити сутність вказаних особливостей та більш докладно зупинитися на тих, що потребують законодавчого вдосконалення.

У досліджуваному питанні, перш за все, слід визначити поняття неповнолітнього як суб'єкта вчинення кримінального правопорушення та вікові й моральні якості, що відображають його індивідуальні особливості. Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, неповнолітня особа — це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (п. 12 ст. 3 КПК України). Слід зауважити, що в різних країн на законодавчому рівні мінімальний вік притягнення особи до кримінальної відповідальності визначений по-різному. Так, в Австрії, Германії, Японії цей вік становить 14 років, у Франції — 13 років, у Новій Зеландії — 10 років, Ірландії — 7 років [495, с. 412]. Останнім часом серед науковців порушується питання про зниження віку кримінальної відповідальності. Як зазначає В. Мороз, у зв'язку з тими новоутвореннями, які з'являються на початку підліткового віку (11–12 років), підлітки здатні до організованої та цілеспрямованої діяльності. У свою чергу, 11–13-річний підліток здатний до підготовленого і добре спрямованого злочину, хоча багато чого не розуміючи, кожний усвідомлює, що таке життя, смерть, біль та ін. Тому автор пропонує притягати до кримінальної відповідальності неповнолітніх віком 11–13 років [283, с. 74–75]. На думку окремих науковців, слід знизити вік за вчинення неповнолітнім дій, що підпадають під кримінальну відповідальність, з 14 до 10 років [133, с. 149].

У цьому контексті В. Г. Павлов пропонує знизити вікову межу кримінальної відповідальності осіб, які вчинили вбив-

ство, заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, крадіжку, грабіж, розбій, хуліганство при обтяжувальних обставинах до 13 років [312, с. 35].

У досліджуваному питанні слід погодитись із С. М. Зеленським, який зазначив, що головним критерієм, який визначає можливість участі неповнолітнього в кримінальному провадженні, є його здатність правильно сприймати обставини, факти реальної дійсності (не тільки ті, що стосуються події злочину, а й ті, що стосуються порядку судочинства), а також давати показання по суті поставлених питань [139, с. 6]. Зрозуміло, що встановлення вікових меж, коли особа може бути суб'єктом кримінальних та кримінальних процесуальних відносин, залежить від істотних особливостей психологічного та фізіологічного розвитку неповнолітньої особи.

Загалом, узагальнення наукових досліджень щодо вікових особливостей неповнолітніх правопорушників свідчить про не сформованість психіки та психологічних характеристик особи, адже особистість неповнолітнього ще не завершила своє формування. Процес усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями, на думку Н. В. Греса, ускладнює недостатнє оволодіння ними емоціями, прогнозування своєї поведінки та поведінки інших людей [90, с. 19]. На підтвердження своєї позиції автор наводить результати досліджень та вказує, що 49,4 % неповнолітніх злочинців частково усвідомлюють свою вину; 29,9 % зовсім не усвідомлюють і тільки 1/5 частка неповнолітніх повністю усвідомлює свою вину щодо скоєного злочину [90, с. 18].

Підтримуючи наведені позиції науковців про психологічну незрілість неповнолітньої особи, наголосимо, що в неповнолітніх відсутня здатність передбачати результати своєї діяльності та правильно визначати, яку користь чи шкоду вона може принести суспільству. У зв'язку з цим ми вважаємо, що в період становлення ювенальної юстиції в Україні не можна вести мову про зниження віку кримінальної відповідальності, а, навпаки, слід спрямувати зусилля на посилення профілактичної роботи серед підлітків.

Слід погодитись із В. В. Назаровим, який акцентує увагу на тому, що вікові особливості неповнолітніх вимагають і посилення їхньої правової захищеності перед загальним правосуддям, застосування в розслідуванні та в судовому провадженні деяких особливих правил, які, не змінюючи і не скасовуючи загальну процесуальну форму кримінального провадження, створюють додаткові гарантії для неповнолітніх [294, с. 461].

Неповнолітні особи через свої суб'єктивні особливості психологічного та фізіологічного розвитку потребують особливої уваги з боку держави. Це стосується процесу реалізації особою своїх прав, і насамперед, у сфері кримінального судочинства, яка пов'язана з обмеженням прав, свобод і законних інтересів людини. У зв'язку із зазначеним цілком слушним є виокремлення особливого кримінального провадження щодо неповнолітніх. Проявом цього є закріплення в КПК України окремої гл. 38 “Кримінальне провадження щодо неповнолітніх”.

Другою особливістю здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх є спеціалізація органів, уповноважених на здійснення досудового розслідування та судовий розгляд. Слід наголосити, що ця вимога прямо передбачена як міжнародно-правовими актами (ст. 12 Пекінських правил містить правило щодо спеціалізації поліції), так і чинним національним законодавством. Зокрема, у ч. 2 ст. 484 КПК України визначена необхідність здійснення кримінального провадження щодо неповнолітньої особи слідчим, який спеціально уповноважений на здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх. За цим напрямом роботи закріплюють найбільш досвідчених слідчих зі стажем роботи не менше трьох років.

Також у п. 3 наказу Генерального прокурора України від 19.12.2012 р. № 4 гн “Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні” передбачено, що процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх необхідно доручати прокурорам, на яких покладено обов'язок щодо захисту прав і свобод дітей [361].

Спеціалізація суддів, які здійснюють розгляд кримінального провадження щодо неповнолітньої особи, передбачена в ч. 10 ст. 31 КПК України та в ст. 18 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” [371]. Разом з тим слід указати на деяку невідповідність національного законодавства міжнародно-правовим актам, насамперед, Мінімальним стандартними правилами ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх 1985 р. та Конвенції ООН про права дитини 1989 р., у яких закріплено положення про необхідність розгляду справ щодо неповнолітніх спеціальними судами.

На необхідності запровадження ефективного правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку наголошується в Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні 2011 р. [358]. Метою цієї Концепції є побудова в Україні повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, спроможної забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила в конфлікт із законом. Серед основних заходів передбачено запровадження спеціалізації суддів з розгляду судових справ щодо неповнолітніх.

У науковій літературі розкривається сутність двох основних моделей ювенальної юстиції, зокрема англо-американської та континентальної [581, с. 65], а також окремо виділяють скандинавську модель [580, с. 7]. За загальним правилом вони діють на підставі окремих законодавчих актів про судоустрій і процедуру розгляду справ щодо неповнолітніх в органах ювенальної юстиції. Зокрема, в США — Федеральний Закон про ювенальну юстицію та запобігання правопорушенням неповнолітніх (1974); в Англії — серія законів про дітей і молодь (1908); у Польщі — Закон про процедуру розгляду справ неповнолітніх (1982); у Канаді — Акт кримінальної юстиції щодо неповнолітніх (1972 р., у редакції 2003 р.) [264, с. 10].

Беручи до уваги той факт, що метою нашого дослідження не є вивчення зарубіжного досвіду кримінального судочинства щодо неповнолітніх, підтримаємо думку, висловлену

М. М. Гультаєм. Так, учений зазначає, що оскільки у вітчизняному законодавстві немає аналога “чистої” ювенальної юстиції, необхідно зважати на багаторічний досвід чинних західних судів, які мають напрацювання відповідно до правових систем, що виникли задовго до створення ювенальної юстиції [104].

Діяльність ювенальних суддів позитивно оцінюється багатьма процесуалістами, тому більшість з них цілком справедливо пропонує запровадити систему ювенального правосуддя в Україні [217, с. 8; 138, с. 153; 416, с. 58; 567, с.148; 72, 5]. Кримінальна юстиція щодо неповнолітніх має бути організаційно відокремлена від системи кримінального правосуддя для дорослих та здійснюватися у відмінних від нього формах. Така система має визнавати, що діти не є дорослими, вони значною мірою залежать від дорослих і суспільства, мають нижчий рівень емоційної, розумової та інтелектуальної зрілості, тому вимагають особливого ставлення відповідного до їхнього віку та рівня розвитку.

Ураховуючи позитивний досвід багатьох європейських країн світу та підтримуючи у цьому питанні вчених-процесуалістів, вважаємо за необхідне створення ювенального суду в Україні.

Беручи до уваги викладене, *пропонуємо частину 2 статті 31 Закону України “Про судоустрій та статус суддів” доповнити пунктом 3 такого змісту:*

“3) Вищий ювенальний суд”.

Крім того, доцільно внести зміни до частини 10 статті 31 КПК України та викласти її в такій редакції:

“10. Кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх продовження, зміни чи припинення здійснюється Вищим ювенальним судом.

Кримінальне провадження в апеляційному чи касаційному порядку щодо перегляду прийнятих із зазначених питань судових рішень здійснюється суддею, уповноваженим згідно із Законом України “Про судоустрій і статус суддів” на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх”.

Вищий ювенальний суд повинен діяти як суд першої інстанції з розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. Вважаємо, що завданням такого суду має стати застосування до неповнолітнього такого виду і міри кримінального покарання, щоб дати йому можливість стати в майбутньому повноцінним громадянином нашої держави [430, с. 109].

Слід також наголосити, що ювенальне правосуддя повинно ґрунтуватися не на поблажливому ставленні до неповнолітнього правопорушника, а на з'ясуванні причин його неправомірної поведінки та пошуку ефективних способів впливу на винних осіб з урахуванням їхніх вікових особливостей. Вважаємо, що саме суду належить одна з головних функцій у системі ювенальної юстиції, тому в цьому напрямі правосуддя повинно розвиватися так, щоб приділяти більшу увагу забезпеченню прав, свобод та законних інтересів неповнолітньому, сприяти його перевихованню, а не покаранню.

У розрізі питання, що вивчається, необхідно зупинитися на діяльності захисника, який повинен здійснювати захист неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого або особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, або вирішувалося питання про їх застосування.

Як уже зазначалося, у чинному законодавстві стосовно кримінального провадження щодо неповнолітніх передбачена лише спеціалізація слідчих, прокурорів і суддів. Проте спеціалізація особи, на яку покладена функція захисту, у чинному законодавстві не передбачена. Разом з тим 02.06.2016 р. до ст. 59 Конституції України внесено зміни, відповідно до яких кожен має право на професійну правничу допомогу [351]. Тобто, законодавець наголошує на необхідності здійснення саме професійного захисту кожного громадянина. Слід погодитись із О. П. Герасимчук, що поняття “професійний захист” відображає в собі ознаки суб'єкта, який здійснює захист [74]. До таких критеріїв О. Г. Шило та О. В. Капліна відносять нормативно закріплені вимоги професійного та етичного плану, що висуваються до захисника, зумовлені специфікою даної про-

цесуальній функції, призначенням її в кримінальному процесі, а також уніфіковане правове регулювання процесуального статусу професійного захисника [571, с. 127]. У зв'язку з цим ми вважаємо, що в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх захист повинен здійснювати захисник-адвокат, який спеціалізується на даній категорії осіб та має необхідний рівень педагогічних і психологічних знань.

На підставі викладеного пропонуємо ст. 46 КПК України доповнити частиною 8 такого змісту:

“8. Захист неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого або особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, або вирішувалось питання про їх застосування, здійснюється адвокатом, який спеціалізується на захисті прав, свобод та законних інтересів неповнолітнього”.

З урахуванням цього відповідні зміни необхідно внести й до Законів України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” та “Про безоплатну правову допомогу”, у яких також передбачити вимогу стосовно спеціалізації адвоката, який здійснює захист у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Наступною особливістю кримінального провадження щодо неповнолітніх є закріплення законодавцем додаткових гарантій прав і законних інтересів неповнолітнього. Вивченню сутності та змісту гарантій прав учасників кримінального провадження присвятили свої наукові праці багато вчених [209, с. 114; 106, с. 66–70; 39, с. 17], але й на сьогодні це питання не втратило своєї актуальності.

За слушним визначенням Т. Г. Фоміної, кримінальні процесуальні гарантії прав особи — це система законодавчо закріплених різних за своїм змістом засобів, що забезпечують особам, залученим до кримінального провадження, однакові правові можливості для реального здійснення своїх прав, а також засобів фактичної реалізації, всебічної охорони та надійного захисту прав [533, с. 34]. Не вдаючись до глибокої наукової полеміки з приводу змісту гарантій прав учасників кримінально-

го провадження, зазначимо, що законодавець передбачив для неповнолітнього правопорушника порівняно з дорослим підозрюваним, обвинуваченим додаткові гарантії. Ці гарантії полягають у запровадженні подвійного представництва інтересів неповнолітнього підозрюваного — захисником і законним представником, а також участі в кримінальному провадженні педагога, психолога та в разі необхідності лікаря. Розглянемо основні питання їх участі в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Обов'язкова участь захисника в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, на нашу думку, є головним елементом реалізації механізму забезпечення їхніх прав, свобод і законних інтересів. Участь захисника у зазначеній категорії кримінальних проваджень відповідно до чинного законодавства передбачена з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення в слідчого, прокурора будь-яких сумнівів у тому, що така особа є повнолітньою (п. 1 ч. 2 ст. 52 КПК України). Факт неповноліття встановлюється за документами, в яких вказана дата народження: за паспортом чи свідоцтвом про народження. У разі їх відсутності відповідні дані можна отримати з книги реєстрації актів громадянського стану, довідок органів внутрішніх справ за місцем реєстрації громадян, журналів обліку новонароджених тощо (пункт 6 Постанови № 5 від 16 квітня 2004 р. “Про практику застосування судами законодавства у справах про злочини неповнолітніх” [364, с. 4]).

Виникає питання, як, у який момент у слідчого, прокурора виникають сумніви в тому, що особа є повнолітньою? З цього приводу слід ураховувати рекомендації, надані В. В. Романюком, який вказує, що підставами для сумнівів у тому, що особа є повнолітньою, можна вважати: достовірність знання віку особи; сповіщення особою про свій неповнолітній вік; зовнішні фізичні дані особи, що є типовими за ознаками для неповнолітніх; зовнішній вигляд (розмір та моделі) одягу і взуття тощо, характерні для неповнолітніх; поведінка особи (лихослів'я, замкненість, агресивність, підвищена збудливість тощо), яка свідчить про їх неповноліття; вказівка потерпілих, свідків, родичів про

неповнолітній вік підозрюваного; володіння іншою інформацією, що дає підстави вважати особу неповнолітньою. Відповідно, їх наявність свідчить про необхідність залучення слідчим захисника до участі в кримінальному провадженні [399, с. 83].

Окремо зупинимось на проблемі законодавчої регламентації участі захисника під час здійснення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій за участю неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого. Детальний аналіз ст. 45–54 КПК України (присвячених діяльності захисника в усіх категоріях кримінальних проваджень) дозволяє дійти висновку, що в законі закріплений загальний обов'язок захисника перебувати для участі у виконанні процесуальних дій за участю підозрюваного, обвинуваченого. Проте в гл. 38 КПК України “Кримінальне провадження щодо неповнолітніх” передбачена обов'язкова участь лише в одній слідчій (розшуковій) дії — допиті. Не зрозуміла позиція законодавця в питанні неузгодженості правових норм. Ураховуючи те що під час досудового розслідування та судового розгляду щодо неповнолітніх осіб застосовуються, перш за все, спеціальні норми, вважаємо, що в гл. 38 КПК України повинен бути передбачений обов'язок захисника брати участь не лише під час допиту, а й в усіх процесуальних діях, до яких залучається неповнолітній підозрюваний, обвинувачений.

З урахуванням зазначеного, пропонуємо змінити назву та зміст статті 490 КПК України та викласти її в такій редакції.

Стаття 490. Участь захисника

“У кримінальному провадженні щодо неповнолітнього участь захисника є обов'язковою”.

На нашу думку, діяльність захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх слід розглядати більш широко, ніж просто захист прав підлітка, оскільки він повинен спрямувати свою діяльність на забезпечення реалізації прав тієї особи, яка фактично не знає, як себе захищати. З цього приводу слід урахувати правову позицію М. І. Капінуса, який вважає, що основними видами діяльності захисника із забезпечення прав підозрюваного є:

- 1) правова допомога підозрюваному;
- 2) участь захисника в доказуванні;
- 3) охорона прав та законних інтересів підозрюваного [154, с. 195].

Додамо, що основним призначенням діяльності захисника неповнолітньої особи є спростування підозри, обвинувачення, виявлення обставин, що виправдовують особу, а також охорона її особистих та майнових прав. Діяльність захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх повинна передбачати також правову допомогу підзахисному в юридично грамотному здійсненні його процесуальних прав та обов'язків, оскільки внаслідок свого віку особа, як правило, ще не має правових знань.

У кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, крім обов'язкової участі захисника, також передбачена й обов'язкова участь законного представника. Основним аспектом у даному питанні є визначення змісту діяльності законного представника неповнолітньої особи. Чинне законодавство чітко не визначає, яку саме функцію виконує законний представник, проте відносить даного учасника кримінального провадження до сторони захисту (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України). Разом з тим законний представник неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого має певні відмінності від захисника, оскільки він, як правило, добре знає особу неповнолітнього. Законний представник залучається захищати інтереси особи не за службовим обов'язком, як адвокат, а в силу морально-етичних аспектів виховання.

Чинне законодавство чітко не визначає, у який спосіб законний представник може представляти неповнолітню особу, вказуючи лише на те, що він користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє (ч. 5 ст. 44 КПК України). З цього приводу в науковій літературі правильно пропонується забезпечити більш детальне опрацювання та належне нормативне закріплення прав та обов'язків вказаного учасника кримінального судочинства [332, с. 14; 415, с. 11–17; 540, с. 9–10].

Підтримуючи позицію науковців, вважаємо, що в кримінальному процесуальному кодексі необхідно детальніше ви-

значити процесуальний статус законного представника та передбачити перелік його прав та обов'язків. На підтвердження наведемо результати дослідження, у результаті яких встановлено, що законний представник під час здійснення певних процесуальних дій за участю неповнолітньої особи у 82 % випадків не виявляє активної позиції (лише бере участь у процесуальних діях та підписує протокол) і в 18 % випадках застосовує певні засоби представництва та захисту неповнолітнього (заявляє клопотання, подає докази). З урахуванням вказаного, наголосимо, що проблема процесуального статусу законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого потребує подальшого вивчення та вирішення на рівні закону шляхом чіткого визначення його прав та обов'язків. Законодавче визначення статусу законного представника позитивно вплине на забезпечення прав і свобод неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених.

Лікар залучається для проведення допиту неповнолітньої особи віком до 16 років за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду (ч. 1 ст. 491 КПК України). Залучення лікаря здійснюється, якщо внаслідок вчинення кримінального правопорушення неповнолітній отримав тимчасові психічні чи фізичні розлади здоров'я. Лікар повинен стежити, щоб під час проведення допиту неповнолітньому не було завдано шкоди через некоректно поставлені запитання, що може призвести до погіршення стану його здоров'я.

Ще однією відмінністю кримінального провадження щодо неповнолітніх порівняно із загальним порядком кримінального судочинства є певні особливості в процесуальному порядку досудового розслідування та судового провадження. До особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітнім підозрюваним, належать:

- 1) спеціальний предмет доказування;
- 2) порядок виклику неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого;
- 3) порядок проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього;

- 4) застосування до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу;
- 5) виділення в окреме провадження щодо кримінального правопорушення, вчиненого неповнолітнім;
- 6) порядок закінчення досудового розслідування.

До особливостей судового розгляду можна віднести:

- 1) тимчасове видалення неповнолітнього обвинуваченого із залу суду;
- 2) участь у судовому розгляді представників служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції;
- 3) застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру.

Обсяг дослідження не дозволяє докладно висвітлити кожний із зазначених аспектів. Тому вважаємо, що слід розкрити сутність тих особливостей кримінального провадження, дотримання яких має сприяти забезпеченню прав і законних інтересів неповнолітньої особи.

Однією з особливостей кримінального провадження щодо неповнолітніх є спеціальний предмет доказування. Так, якщо в кримінальних провадженнях всіх категорій необхідно дослідити обставини, передбачені ст. 91 КПК України, то в досліджуваній категорії проваджень додатково необхідно встановити обставини, визначені в ст. 485 КПК України. Зазначені обставини стали приводом до наукової дискусії щодо сутності предмета доказування в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. На думку одних вчених, слід говорити про існування спеціального предмета доказування [137, с. 33; 220, с. 15–16; 303, с. 9]. Інші ж учені висловлюють протилежну правову позицію та заперечують існування спеціального предмета доказування в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх [235, с. 29–32; 230, с. 5; 69, с. 40–14; 217, с. 69]. У цій науковій дискусії слід підтримати В. В. Романюка, який правильно зауважує, що предмет доказування в цьому провадженні необхідно розглядати не з погляду співвідношення із загальним предметом доказування чи як прояв деталізації останнього, а з позиції по-

вноти відображення ним специфіки та особливостей неповнолітніх як учасників кримінального процесу і здатності створити підґрунтя для якнайкращого забезпечення інтересів дитини за результатами розгляду цього провадження [399, с. 12].

Серед обставин, що підлягають обов'язковому з'ясуванню в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, у ст. 485 КПК України виділено чотири групи:

- 1) повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього;
- 2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;
- 3) умови життя та виховання неповнолітнього;
- 4) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

Разом з тим, на нашу думку, у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх необхідно також встановлювати причини й умови вчинення неповнолітнім кримінального правопорушення.

Слід вказати, що така пропозиція вже висловлювалась у науковій літературі [217, с. 125]. Як зазначає О. М. Ларін, висновок про можливість виправити та перевиховати особу, яка вчинила злочин, без застосування покарання може бути обґрунтованим, якщо встановлені причини й умови, що сприяли злочину. До того ж доведено, що завдяки заходам, вжитим для усунення цих обставин, склалася обстановка, яка забезпечує належну поведінку певної особи (підсудний обірвав криміногенні зв'язки, працевлаштувався та ін.) [215, с. 64].

На необхідності встановлення даної групи обставин йде посилення і у відомчих нормативно-правових актах. Так, відповідно до пункту 2.1.5 Положення про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України (наказ МВС України 09.08.2012 р. № 686) одним з основних завдань органів досудового розслідування є виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, і вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення [335]).

З огляду на викладене, вважаємо, що слідчому, прокурору, слідчому судді та суду необхідно вивчати й встановлювати причини та умови вчинення злочину в усіх кримінальних пра-

вопорушеннях. До того ж такий обов'язок необхідно передбачити не лише на рівні відомчих нормативно-правових актах, а й безпосередньо в КПК України. При цьому 78 % опитаних респондентів указали, що вони не вивчають і не встановлюють причини та умови вчинення злочину, адже законом цього не передбачено.

У зв'язку з викладеним пропонуємо пункт 2 частини 1 статті 91 КПК України викласти в такій редакції:

“2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета, причини та умови вчинення кримінального правопорушення”.

Наступною особливістю, що необхідно дослідити в межах порушеного питання, є застосування до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Тримання під вартою є найсуворішим запобіжним заходом у системі запобіжних заходів як для дорослих осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, так і неповнолітніх. Як свідчить практика його застосування, протягом 2014 р. тримання під вартою застосовувалося до 254 неповнолітніх, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини, у 2015 р. — 240, у 2016 р. — 228 [460]. В усіх інших випадках, коли неповнолітні вчинили тяжкі й особливо тяжкі злочини, клопотання слідчих про обрання зазначеного запобіжного заходу не було підтримане прокурором та/або слідчим суддею. Вважаємо, що причиною частого застосування до неповнолітніх запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є, перш за все, бажання слідчого запобігти спробам особи переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду. Разом з тим у ч. 1 ст. 183 КПК України наголошується, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, тому його застосування не є єдиним засобом попередження ухилення неповнолітнього підозрюваного.

Звернемо увагу, що основною причиною відмови прокурорів та судів у задоволенні клопотань про обрання неповнолітнім запобіжних заходів у кримінальних провадженнях про вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів є передчасне й

без достатніх підстав затримання неповнолітніх. У зв'язку з цим керівникам органів досудового розслідування даних напрям роботи необхідно тримати на посиленому контролі з метою недопущення випадків безпідставного затримання неповнолітніх та забезпечення обрання тримання під вартою лише при вчиненні неповнолітнім тяжких чи особливо тяжких злочинів за наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК України.

У системі запобіжних заходів передбачені альтернативні, які можна застосувати до неповнолітніх у разі вчинення ними тяжкого або особливо тяжкого злочину, а саме: домашній арешт або застава. Вважаємо, що домашній арешт покликаний дозволити неповнолітнім підозрюваним продовжувати навчання, знаходитись у колі сім'ї, підтримувати соціальні зв'язки та ін. Як слушно зауважила О. А. Губська, за допомогою застосування домашнього арешту буде виконана державна політика у сфері кримінальної юстиції, що забезпечить належний баланс між свободою особи та інтересами правосуддя [103]. Це цілком узгоджується із нормою ст. 13 Пекінських правил, у якій передбачено, що тримання під вартою по можливості замінюється іншими альтернативними заходами — такими, як постійний нагляд, активна виховна робота або поміщення в сім'ю чи у виховний заклад [277].

До неповнолітніх підозрюваних обираються й інші види запобіжних заходів, але їх кількість є значно меншою. Наприклад, упродовж 2015 р. особисте зобов'язання обиралося відносно 383 осіб, а особиста порука — 28. Слід звернути увагу на той факт, що протягом 2015–2016 рр. слідчі стали менш ефективно застосовувати такий запобіжний захід, як передання під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників. Так, упродовж 2015 р. під нагляд батькам передано лише 40 неповнолітніх [460].

З урахуванням викладеного, вважаємо за необхідне рекомендувати суб'єктам, які здійснюють застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх, ураховувати вимоги міжнародно-правових актів щодо захисту прав неповнолітніх підозрюваних, а також положення національного кримінального

процесуального законодавства щодо застосування альтернативних запобіжних заходів, а саме: домашнього арешту або застави.

Важливим, насамперед, з практичного погляду є питанням стосовно порядку завершення досудового розслідування. Як зазначено в ст. 3 Конвенції про права дитини, завершення досудового розслідування в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх утворює сукупність процесуальних дій та відповідних правовідносин, зміст яких має бути спрямований на якнайкраще забезпечення прав дитини [175]. З огляду на це завершення досудового розслідування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх має власну специфіку, а цей етап реалізується у відповідній формі, вибір якої залежить від підстав, що обумовлюють зміни в перебігу кримінальних процесуальних відносин [399, с. 142].

Згідно з пунктом 3 ч. 2 ст. 283 КПК України специфічною формою завершення досудового розслідування в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх є звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру. Водночас практичний характер цього питання вказує, що до суду більшою мірою подаються обвинувальні акти. Зокрема, протягом 2015 р. подано тільки 443 клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру (обвинувальних актів — 7649), у 2016 р. — 324 клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру [126]. Водночас, на наш погляд, за наявності умов, передбачених ч. 1 ст. 497 КПК України, все ж таки доцільно приймати рішення про складання та подання до суду клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру.

До того ж вважаємо, що до цих категорій проваджень до обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру мають бути висунуті додаткові вимоги. Це пов'язано з тим, що неповнолітні є особливою віковою категорією осіб, у зв'язку з чим у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх підлягають встановленню обставини, передбачені ст. 485, 487 КПК України. З огляду на це

підтримаємо наукову пропозицію про доцільність внесення у зміст обвинувального акта та клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру відповідних даних та долучення документів, які характеризують особу неповнолітнього [399, с. 165].

Крім того, в обвинувальному акті, складеному щодо неповнолітнього підозрюваного, та в клопотанні про застосування примусових заходів виховного характеру необхідно вказувати відомості про умови життя та виховання неповнолітнього підозрюваного.

Беручи до уваги викладене, пропонуємо частину 2 статті 291 КПК України доповнити пунктом 10 такого змісту:

“10) умови життя та виховання неповнолітнього підозрюваного”.

Це надасть суду можливість більш диференційовано підійти до визначення неповнолітньому покарання або заходу виховного характеру.

Стосовно закриття кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, то основними підставами для прийняття такого рішення є: відсутність складу кримінального правопорушення; відмова потерпілого від обвинувачення; відсутність події кримінального правопорушення; у зв'язку зі смертю підозрюваного, обвинуваченого; за невстановленням доказів винуватості неповнолітнього (додаток Г). У той самий час під час розслідування кримінальних проваджень про злочини, які вчинено неповнолітніми, мають місце непоодинокі випадки порушення вимог кримінального процесуального законодавства та законності. Зокрема, виявлено факти порушення слідчими вимог ст. 9, 22 КПК України щодо повноти проведення досудового розслідування в кримінальних провадженнях зазначеної категорії, що призвело до прийняття передчасного рішення про закриття кримінального провадження. Наприклад, СВ колишнього Святошинського РУ ГУМВС України в м. Києві відкрито кримінальне провадження за фактом учинення групою неповнолітніх хуліганських дій у приміщенні клубу “Євролот” за ч. 2 ст. 296 КК України. Проте, незважаючи на те що за резуль-

татами досудового розслідування слідчим не встановлено низку обставин учинення вказаного кримінального правопорушення, 27.05.2015 р. було прийнято рішення про його закриття на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України. Отже, це свідчить про поспішність й незаконність прийнятого рішення.

З урахуванням викладеного, зробимо висновок, що кримінальне провадження щодо неповнолітніх є особливим порядком кримінального провадження, особливості здійснення якого визначені в гл. 38 КПК України. У зв'язку з цим законодавцю слід більш детально й чітко визначати в цій главі особливості та специфіку досудового розслідування в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Вважаємо, що запропоновані нами зміни й доповнення стануть підґрунтям удосконалення відповідних положень КПК України.

4.4. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру

Відповідно до ст. 93 КК України до осіб, які вчинили в стані неосудності суспільно небезпечні діяння, у стані обмеженої осудності злочини або які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до винесення вироку або під час відбування покарання, суд може застосувати примусові заходи медичного характеру. Ураховуючи що особа, яка страждає на психічну хворобу, не є суб'єктом кримінального правопорушення, не спроможна захищати особисті права, кримінальним процесуальним законодавством передбачена особлива процесуальна форма провадження в цій категорії (гл. 39 КПК України). Тобто, примусові заходи медичного характеру, що застосовуються у сфері кримінального судочинства, становлять собою комплексний кримінальний і кримінальний процесуальний інститут, вивчення якого може бути ефективним на межі наук. Як зазначає С. Л. Шаренко, комплексність цього інституту полягає в тому, що кримінально-правові підстави застосування примусових заходів медичного характеру

реалізуються у формах і при дотриманні умов, що визначаються кримінальним процесуальним законом [566, с. 6].

Отже, *інститут застосування примусових заходів медичного характеру* становить собою сукупність норм кримінального та кримінального процесуального права, що регламентують процесуальний порядок застосування до осіб, які вчинили в стані неосудності суспільно небезпечні діяння, у стані обмеженої осудності злочини або які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до винесення вироку або під час відбування покарання, примусових заходів медичного характеру, передбачених кримінальним законодавством.

Доктринальне дослідження в межах даного підрозділу слід розпочати, перш за все, з аналізу міжнародно-правових актів, що стосуються інституту застосування примусових заходів медичного характеру. Це пов'язано з тим, що відповідно до ст. 3 КПК України міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є складовою кримінального процесуального законодавства України. Одним з основних міжнародно-правових документів, у якому приділена значна увага захисту прав та інтересів психічно хворих осіб, є Декларація про права розумово відсталих осіб, прийнята 20.12.1971 року [111].

Генеральна Асамблея ООН просить вжити заходів на національному рівні держав з тим, щоб Декларація служила основою для захисту таких прав розумово відсталих осіб:

- 1) максимальною мірою здійснювати ті самі права, що й інші люди;
- 2) право на належне медичне обслуговування, лікування, освіту;
- 3) право на матеріальне забезпечення і на задовільний рівень життя;
- 4) право на захист від експлуатації, зловживань та принизливого ставлення тощо.

Значення даної Декларації для кримінального судочинства полягає в тому, що в пункті 6 указано: у разі судового переслідування у зв'язку з будь-яким діянням розумово відстала осо-

ба повинна мати право на належне здійснення законності, що повністю враховує ступінь розумового розвитку.

Ще одним спеціальним документом міжнародного характеру, який відображає основні ідеї гуманного ставлення до осіб з психічними вадами, є Принципи захисту психічно хворих осіб та поліпшення психіатричної допомоги, прийняті 17.12.1991 р. [347]. Цей документ закріплює 25 принципів, якими визначені права та свободи психічно хворих осіб, і водночас положення щодо неприпустимості дискримінації за наявності психічного захворювання. В одних принципах закріплені правила надання психіатричної допомоги особі (принципи 5–11), в інших — приділяється увага проблемі недобровільного лікування й підставам госпіталізації в психіатричний стаціонар (принципи 12, 13, 15, 16). Окремо виділено принципи, що фактично є гарантіями прав та інтересів психічно хворих осіб (принципи 14, 16, 18, 19, 21). У досліджуваному питанні слід звернути увагу на принципи, реалізація яких можлива під час кримінального судочинства (принцип 18 — право на адвоката для представництва інтересів, принципи 21 — право на оскарження відповідно до процедур, визначених внутрішньодержавним законодавством та ін.).

У зв'язку з викладеним вище, можна зрозуміти, що на міжнародному рівні вироблено комплекс стандартів щодо захисту прав та інтересів осіб, які мають психічні вади. Особлива увага приділяється захисту прав психічно хворих осіб, які можуть бути залучені до сфери кримінального судочинства. Слід наголосити, що виконання та дотримання міжнародних стандартів необхідні для визнання національних правових систем такими, що відповідають міжнародним стандартам, зокрема, у сфері дотримання та захисту прав осіб, які через хворобливий психічний стан не можуть піклуватися про себе самостійно.

Дослідження кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, на наш погляд, необхідно здійснити з урахуванням встановлення особливостей досудового розслідування та судового провадження.

Слід підтримати позицію В. В. Назарова про те, що проведення досудового розслідування в кримінальному проваджен-

ні щодо застосування примусових заходів медичного характеру має низку особливостей, до яких належать [294, с. 451]:

- 1) особливості обставин, що підлягають встановленню;
- 2) особливе процесуальне становище його учасників;
- 3) особливості застосування запобіжних заходів;
- 4) особливості проведення деяких слідчих (розшукових) дій;
- 5) особливості підсумкового документа, який складає слідчий чи прокурор по завершенні досудового розслідування.

Разом з тим розкрити детально всі особливості у межах даного дослідження не уявляється можливим, оскільки воно обмежене певним обсягом. Теоретичні й практичні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру останнім часом досліджені в роботах таких українських юристів, як: С. Н. Сенченко [419, с. 200], С. Л. Шаренко [566, с. 208], С. П. Щерба [576, с. 499], Р. Н. Юрченко [584, с. 28] та ін. Ураховуючи наявну теоретичну розробку зазначеної тематики, ми зупинимося на найбільш актуальних питаннях здійснення даної особливої форми кримінального провадження.

Досудове розслідування в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру, на думку Н. А. Дреміної, поділяється на два етапи: перший — від порушення кримінальної справи до отримання висновку про неосудність особи, відносно якої розслідується справа; другий — з цього моменту до подання справи в суд або її закриття [119, с. 58]. Позицію про поділ досудового розслідування на два етапи, обумовлений встановленням підстав для здійснення кримінального провадження щодо примусових заходів медичного характеру, підтримують й інші науковці [159; 488, с. 132].

З такою позицією не погоджується Н. Сенченко, яка зазначає, що доцільно розрізняти чотири етапи:

- 1) з моменту початку кримінального провадження до появи сумнівів у психічній повноцінності особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, оскільки саме з цього моменту слідчі органи зобов'язані забезпечити такій особі право на професійний захист;

- 2) з цього моменту до підтвердження наявності психічного захворювання;
- 3) до отримання висновку судово-психіатричної експертизи;
- 4) до подання кримінальної справи в суд або її закриття [421, с. 132]. Аналогічну думку поділяє й О. Є. Горленко [85, с. 59].

З'ясуємо, як це питання вирішено на рівні процесуального закону. Відповідно до ч. 2 ст. 503 КПК України, якщо під час досудового розслідування будуть встановлені підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, слідчий, прокурор виносить постанову про зміну порядку досудового розслідування і продовжує його згідно з правилами, передбаченими гл. 39 КПК України. Тобто, юридичним фактом зміни порядку досудового розслідування є встановлення певних підстав. Вбачаємо, що законодавець має на увазі підстави, визначені в ч. 1 ст. 503 КПК України, а саме: 1) особа вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності; 2) особа вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до винесення вироку. Зрозуміло, що встановлення даних підстав здійснюється в результаті проведення психіатричної експертизи. Отже, слідчий, прокурор спочатку залучають експерта для проведення психіатричної експертизи, і після її проведення, за наявності встановлення обставин про те, що особа вчинила суспільно небезпечне діяння в стані неосудності, виносить постанову про зміну порядку досудового розслідування. У випадку, передбаченому п. 2 ч. 2 ст. 332 КПК України доручити проведення психіатричної експертизи має право суд (питання про застосування примусових заходів медичного характеру під час судового розгляду в загальному порядку, тобто в разі виникнення в обвинуваченого психічної хвороби після передання обвинувального акта до суду та під час судового слідства буде розглянуто нижче).

Після відкриття кримінального провадження в слідчого, прокурора можуть виникнути сумніви щодо осудності особи.

Тому необхідно в найкоротші терміни вирішити сумнів щодо психічного стану особи, оскільки це, перш за все, пов'язано із забезпеченням права на захист такої особи. Крім того, це позначається на правах і свободах цього учасника провадження, можливості застосування до нього запобіжного заходу, та й взагалі на порядку здійснення кримінального провадження.

З метою вирішення сумнівів щодо психічного стану особи в науковій літературі пропонується закріпити в законі можливість проведення психіатричної експертизи до початку кримінального провадження в порядку невідкладних слідчих дій [534, с. 28; 290, с. 6]. Окремі науковці пропонують проводити не експертизу, а судово-психіатричний огляд [461, с. 56]. Слід підтримати ту групу процесуалістів, які, не заперечуючи можливості в процесі перевірки заяв і повідомлень використовувати знання в різних галузях знань, виступають категорично проти проведення експертизи на цій стадії процесу [18, с. 63; 284, с. 74; 407, с. 86].

Наголосимо, що в слідчого, прокурора можуть виникати сумніви в осудності особи ще до отримання висновку психіатричної експертизи. Тому ці два моменти відрізняється за часом. У зв'язку з цим вважаємо, що досудове розслідування в кримінальному провадженні щодо примусових заходів медичного характеру можна умовно поділити на три етапи:

- 1) з моменту внесення відомостей до ЄРДР до появи в слідчого, прокурора сумнівів щодо осудності особи, оскільки з цього періоду в кримінальному провадженні забезпечується обов'язкова участь захисника;
- 2) з моменту виникнення сумнівів щодо осудності особи до встановлення на підставі висновку психіатричної експертизи підстав для здійснення кримінального провадження щодо примусових заходів медичного характеру, визначених у ч. 1 ст. 503 КПК України;
- 3) з моменту встановлення підстав, визначених у ч. 1 ст. 503 КПК України до завершення досудового розслідування (у формі закриття кримінального провадження або скла-

дення клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру).

На першому етапі досудове розслідування здійснюється слідчим згідно з загальними правилами КПК України. На другому етапі порядок досудового розслідування ще не змінюється, але особі, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, повинна бути забезпечена участь захисника. З моменту встановлення підстав, визначених у ч. 1 ст. 503 КПК України, тобто на третьому етапі, слідчий, прокурор виносить постанову про зміну порядку досудового розслідування і продовжує його згідно з правилами, передбаченими гл. 39 КПК України.

У практичній діяльності можуть виникнути питання, яким матеріалами повинні бути підтверджені сумніви слідчого, прокурора щодо осудності особи і чи потрібне дане підтвердження. Виходячи з вимог п. 6 ч. 2 ст. 52 КПК України про обов'язкову участь захисника, вважаємо, що таке підтвердження є необхідним. Підставами для сумнівів слідчого, прокурора щодо осудності особи є наявність медичного документу (ще не висновку експерта) або поведінка особи під час здійснення кримінального провадження.

Факт психічного розладу можна встановити шляхом отримання офіційних відомостей з медичних установ. Так, медичними документами, що можуть свідчити про наявність в особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання, є: медична карта стаціонарного хворого; медична карта амбулаторного хворого; виписка з медичної карти амбулаторного (стаціонарного) хворого, у тому числі про перебування під диспансерним наглядом у лікаря-психіатра; консультативний висновок спеціаліста; контрольна карта диспансерного нагляду за хворим на розлади психіки та особою, яка має розлади психіки внаслідок вживання психоактивних речовин; статистична карта хворого, який вибув із психіатричного (наркологічного) диспансеру; акт психіатричного огляду особи, яка перебувала на примусовому лікуванні; акт амбулаторної, стаціонарної судово-психіатричної експертизи; медична довідка про

проходження обов'язкових попереднього та періодичного психіатричних оглядів [159].

Зрозуміти, що поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною, можна в разі, якщо в особи спостерігається затьмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо. Дану інформацію можна отримати як при безпосередньому спілкуванні з особою, щодо якої передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, так і під час допиту його близьких родичів чи членів сім'ї. Під час досудового розслідування можуть бути корисними відомості про типові ознаки психічних вад, дослідження яких більш детально подається в науковій літературі [418, с. 176–177; 380, с. 59; 576, с. 38, 45–46].

Підставами для зміни досудового розслідування із загального порядку здійснення на порядок, передбачений у гл. 39 КПК України відбувається за наявності підстав, передбачених у ч. 1 ст. 503 КПК України. Так, у ст. 503 КПК України визначено, що кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється щодо двох категорій осіб: 1) особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, у стані неосудності; 2) особи, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до винесення вироку. Таке визначення дещо відрізняється від положень КК України, де в ст. 93 вказано, що примусові заходи медичного характеру можуть бути застосовані судом до трьох категорій осіб: 1) які вчинили в стані неосудності суспільно небезпечні діяння; 2) які вчинили в стані обмеженої осудності злочини; 3) які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до винесення вироку або під час відбування покарання. Тобто, питання постає щодо особливостей здійснення досудового розслідування та застосування примусових заходів виховного характеру до обмежено осудної особи.

Ураховуючи положення ст. 504 КПК України, можна зрозуміти, що обмежена осудність не є підставою для зміни порядку

досудового розслідування, тому воно здійснюється за загальними правилами КПК України. І лише суд може врахувати стан обмеженої осудності як підставу для застосування примусових заходів медичного характеру. Слід зазначити, що відповідно до ст. 20 КК України особа, визнається судом обмежено осудною, якщо під час вчинення злочину через наявний у неї психічний розлад не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Для встановлення факту обмеженої осудності в момент вчинення кримінального правопорушення необхідно провести психіатричну експертизу. У разі встановлення обмеженої осудності особи слідчий або прокурор повідомляє особі про підозру, у результаті чого така особа набуває статусу підозрюваного і, відповідно, є суб'єктом вчинення кримінального правопорушення. Крім того, під час завершення досудового розслідування слідчий за погодженням із прокурором або прокурор складають обвинувальний акт та подають його до суду. Слід погодитися з позицією О. О. Торбаса, який правильно вказує, що в обвинувальному акті має бути зазначено, що особа на момент вчинення правопорушення не могла керувати своїми діями, а також повинні міститись докази, які підтверджують цей факт. Без зазначення цих відомостей досудове розслідування може бути визнане неповним, що є суттєвим порушенням кримінального процесуального закону та може стати причиною ухвалення виправдувального вироку, який не буде відповідати дійсним обставинам кримінального правопорушення [487, с. 134].

Зазначене свідчить про те, що досудове розслідування щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення в стані обмеженої осудності, здійснюється за загальними правилами КПК України з урахуванням певних особливостей. Зокрема, обмежена осудна особа є суб'єктом вчинення кримінального правопорушення та підлягає кримінальній відповідальності, разом з тим за наявності певних обставин відносно неї може бути проведена психіатрична експертиза, результати якої повинні бути обов'язково зазначені в прикінцевому процесуальному документі — обвинувальному акті.

Разом з тим суд, ухвалюючи вирок, може врахувати стан обмеженої осудності як підставу для застосування примусових заходів виховного характеру. Тобто стан вчинення особою кримінального правопорушення в стані обмеженої осудності не є підставою для особливого порядку кримінального провадження, але може бути підставою для застосування судом щодо неї примусових заходів медичного характеру.

З урахуванням вказаного, можна дійти висновку, що підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру слід відрізнити від підстав застосування судом даних заходів. Якщо підстави здійснення кримінального провадження чітко визначені в ст. 503 КПК України, то щодо підстав для застосування примусового лікування в науковій літературі наводяться різні позиції [305, с. 8; 272, с. 6]. Не вдаючись у детальний аналіз даного питання, погодимося з С. Л. Шаренко про те, що необхідно розрізняти кримінально-правовий і процесуальний аспекти проблеми [566, с. 8]. З урахуванням такого поділу вважаємо, що кримінально-правовими підставами застосування судом примусових заходів медичного характеру є: 1) наявність суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність; 2) визнання такої особи суспільно небезпечною через хворобливий стан її психіки та характер вчиненого нею діяння. Процесуальними підставами для примусового лікування слід визнати: 1) доведеність у матеріалах кримінального провадження факту вчинення особою суспільно небезпечного діяння; 2) встановлений висновком психіатричної експертизи факт неосудності в момент вчинення суспільно небезпечного діяння, або обмеженої осудності особи на момент вчинення кримінального правопорушення, або факт захворювання на психічну хворобу після вчинення кримінального правопорушення до винесення вироку.

Окремо слід звернути увагу на практику Європейського суду з прав людини з питань визначення умов, за відсутності яких особа не може вважатися психічно хворою. Так, у рішенні по справі “Анатолій Руденко проти України” від 17.04.2014 р.

ЄСПЛ вказує, що особа не може вважатися “психічно хворою” та бути позбавлена волі, якщо не дотримано трьох наведених нижче мінімальних умов: по-перше, об’єктивна медична експертиза повинна достовірно показати, що особа є психічно хворою; по-друге, психічний розлад має бути таким, що обумовлює примусове тримання особи в психіатричній лікарні; по-третє, необхідність подальшого тримання в психіатричній лікарні залежить від стійкості такого захворювання [390].

У досліджуваному питанні особливий інтерес становить питання щодо визначення статусу особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру. Ураховуючи особливий психічний стан особи, у науковій літературі визначення поняття “неосудність” було неодноразово предметом наукової дискусії [17, с. 118; 310, с. 36–37; 375, с. 11; 462, с. 106]. Не вдаючись у наукову полеміку, наголосимо, що поняття осудності, неосудності та обмеженої осудності на сьогодні чітко визначено на рівні закону, а саме в ст. 19, 20 КК України. Зрозуміло, що особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, не є суб’єктом кримінального правопорушення і вона не підлягає кримінальній відповідальності. Проте вона є суб’єктом кримінального провадження. Тому як у теоретичному, так і в практичному плані становить інтерес визначення процесуального статусу такого суб’єкта.

Відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру законодавцем віднесена до сторони захисту. За загальним правилом, особа, до якої можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, користується правами підозрюваного, обвинуваченого, визначеними в ст. 42 КПК України, та здійснює їх через законного представника чи захисника. З цього приводу М. Ш. Буфетова вказує, що помилковим є твердження про те, що така особа наділена правами обвинуваченого. Її права можуть в окремих випадках відповідати правам обвинуваченого, але це саме права особи, щодо якої ведеться

провадження про застосування примусових заходів медичного характеру. Зазначена особа не обвинувачений, а самостійний учасник кримінального судочинства [54, с. 57]. Аналогічну позицію висловлює С. Л. Шаренко, наголошуючи на необхідності доповнити кримінальне процесуальне законодавство спеціальною статтею, яка передбачала б права такої особи [566, с. 72–73]. З одного боку, таку позицію можна врахувати, оскільки закріплення конкретних процесуальних прав внесе чіткість у розуміння слідчого, прокурора про те, яку ж міру можливої поведінки психічно хворої особи допускає законодавець.

Проте, на нашу думку, визначити конкретний перелік прав такого суб'єкта кримінального провадження не уявляється можливим, оскільки їх обсяг визначається характером розладу психічної діяльності особи в конкретному кримінальному провадженні. Разом з тим у пункті 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 р. № 7 “Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування” щодо набуття чинності судовим рішенням про неосудність особи і застосування до неї примусових заходів медичного характеру вона не обмежується в правах, якими наділена згідно з Конституцією і законами України [366].

З урахуванням викладеного вважаємо, що сутність процесуального статусу психічно хворої особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, слід визначити з урахуванням таких положень:

- 1) особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, не є суб'єктом кримінального правопорушення і не підлягає кримінальній відповідальності. Проте вона є суб'єктом кримінального провадження з боку захисту;
- 2) учасник кримінального провадження не повинен бути обмежений у процесуальних правах порівняно з підозрюваним, обвинуваченим;
- 3) особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, реалізує свої пра-

ва як підозрюваний, обвинувачений, якщо цьому не перешкоджає характер психічного розладу;

- 4) якщо через розлад психічної діяльності чи психічне захворювання особа не може самостійно реалізувати свої права, визначені у Конституції України та законах України, вона здійснює їх через законного представника, захисника.

Участь захисника в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру є обов'язковою. На це прямо вказано в ст. 507 КПК України та в п. 5 ч. 2 ст. 52 КПК України. Конституційне право особи на професійну правничу допомогу в даному виді кримінального провадження набуває особливого значення, оскільки мова йде про захист прав осіб, які самостійно неспроможні його здійснити. Зрозуміло, що участь захисника в такому виді провадження є безумовною гарантією прав психічно хворої особи, а його відсутність є порушенням права на захист. Так, ухвалою Черкаського апеляційного суду від 13.08.2013 р. по справі № 11-сс/793/299/1 встановлено таке: “Як впливає з матеріалів кримінального провадження, при розгляді слідчим суддею клопотання слідчого про застосування відносно ОСОБА_5 запобіжного заходу у вигляді поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають небезпечну поведінку, був відсутній захисник, що є безумовною підставою для скасування вищевказаного судового рішення, у зв'язку з порушенням права підозрюваного на захист” [159]. У зв'язку з наведеним наголосимо, оскільки особа через свій психічний стан не може самостійно здійснити право на захист, слідчий, прокурор при виникненні сумнівів щодо осудності особи або в разі встановлення факту наявності в особи психічного захворювання повинні забезпечити участь захисника.

Зрозуміло, що особи, які страждають на психічні захворювання, не можуть самостійно реалізовувати права й відстоювати законні інтереси. У зв'язку з цим законодавцем передбачена обов'язкова участь законного представника, який залучається до участі в процесуальній дії разом з особою, інтереси якої він представляє.

У науковій літературі вже неодноразово висловлювалася думка, що участь у кримінальному провадженні законного представника психічно неповноцінної особи є обов'язковою [577, с. 74; 260, с. 16]. Як наголошує С. Н. Сенченко, законний представник по цій категорії справ не тільки вправі, а й зобов'язаний брати участь у провадженні, оскільки це необхідно для охорони прав і законних інтересів осіб, які через психічний розлад не можуть здійснювати своє право на захист. Навіть участь захисника на досудовому розслідуванні і в суді не звільняє законного представника від виконання своїх обов'язків по охороні прав і законних інтересів особи, яку представляє на підставі прямої вказівки на це закону [422, с. 139]. Проблема визначення участі законного представника ми присвятили увагу в попередньому підрозділі, тому не будемо повторно зупинятися на цьому питанні. Наголосимо лише необхідність чіткого визначення статусу законного представника на законодавчому рівні.

Наступною особливістю здійснення досліджуваної форми кримінального провадження є спеціальні запобіжні заходи, що можуть бути вжиті щодо особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування. Так, у ст. 508 КПК України передбачено два види запобіжних заходів, а саме:

- 1) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом;
- 2) поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку. Це означає, що до психічно хворої особи не застосовуються загальні запобіжні заходи — такі, як особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою.

Як правило, за відсутності висновку психіатричної експертизи щодо наявності в особи розладу психічної діяльності чи психічної хвороби запобіжні заходи, передбачені ст. 508 КПК України, неможливо застосувати до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Зазначені запобіжні заходи можуть бути застосовані до особи тільки після того, як слідчий, про-

курор, встановивши під час досудового розслідування підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, винесе постанову про зміну порядку досудового розслідування.

Слід зазначити, що процесуальний порядок та особливості застосування запобіжних заходів у вигляді передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом або поміщення до психіатричного закладу у законі не визначений. У ч. 3 ст. 508 КПК України міститься лише посилання, що застосування передбачених запобіжних заходів здійснюється згідно із загальними правилами, передбаченими КПК. Тобто, мова йде про врахування вимог ст. 77–178 КПК України під час застосування спеціальних запобіжних заходів.

Передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом можливе лише за їх згоди. Разом з тим вважаємо, що слідчому, прокурору необхідно зібрати інформацію про особу, якій буде передаватися на піклування психічно хвора особа. Зокрема, встановити можливість постійно контролювати поведінку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, з тим, щоб запобігти вчиненню іншого кримінально караного діяння. Обов'язковою умовою застосування даного виду запобіжного заходу є лікарський нагляд, який фактично полягає в наданні амбулаторної психіатричної допомоги, сутність якої визначена у ст. 12 Закону України “Про психіатричну допомогу” [369]. Як слушно з приводу цього питання зазначає С. М. Сенченко, в ухвалі суду про застосування цього виду запобіжного заходу необхідно конкретизувати основні моменти відповідного лікарського нагляду, що стосується строку, кількості та частоти оглядів лікарем [4250, с. 108].

При поміщенні особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, слід врахувати, що особа, яка страждає на психічний розлад, може бути госпіталізована до психіатричного закладу без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника, якщо її обстеження або

лікування можливі лише в стаціонарних умовах, та при встановленні в особи тяжкого психічного розладу, унаслідок чого вона вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що становлять собою безпосередню небезпеку для неї або оточуючих, або неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність (ст. 14 Закону України “Про психіатричну допомогу”).

Слід зазначити, що передання особи на піклування опікунам, близьким родичам або членам сім’ї з обов’язковим лікарським наглядом є більш м’яким запобіжним заходом, ніж поміщення особи до психіатричного закладу. Тому за змістом п. 6 ч. 1 ст. 184 КПК України прокурор у клопотанні про застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до психіатричного закладу зобов’язаний обґрунтувати неможливість застосування іншого, більш м’якого виду запобіжного заходу.

Окремо зазначимо, що в ст. 508 КПК України не встановлено строк, на який можна застосовувати запобіжні заходи. Разом з тим запобіжний захід у вигляді поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, суттєво обмежує особу в її правах. З урахуванням того що даний вид запобіжного заходу фактично прирівнюється до тримання під вартою як найбільш суворого запобіжного заходу, на нашу думку, у законі необхідно встановити строк його застосування. Тому, *пропонуємо статтю 508 КПК України доповнити частиною 4 такого змісту:*

“4. Поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, застосовується в межах строків, встановлених ст. 197 цього Кодексу”.

Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру має ще одну важливу особливість — порядок завершення досудового розслідування. Досудове розслідування завершується закриттям такого кримінального провадження або складенням клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 511 КПК України).

Постанову про закриття кримінального провадження виносить прокурор з підстав, передбачених п. 1–6 ч. 1 ст. 284 КПК України. Ця постанова надсилається до місцевих органів охорони здоров'я.

Клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру складає слідчий, після чого воно затверджується прокурором. Вказане клопотання повинно відповідати вимогам, що висуваються до обвинувального акту.

Слід урахувати наукові розробки О. О. Торбаса, який розкрив зміст клопотання і вказав, що воно повинно містити такі відомості [488, с. 134–135]:

1. Найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер.

2. Анкетні відомості особи, щодо якої існує можливість застосувати примусові заходи медичного характеру.

3. Анкетні відомості потерпілого.

4. Прізвище, ім'я, по батькові та обіймана посада слідчого, прокурора.

5. Виклад фактичних обставин кримінального правопорушення чи суспільно небезпечного діяння, які прокурор вважає встановленими, правова кваліфікація кримінального правопорушення з посиланням на положення статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність.

6. Наявність в особи розладу психічної діяльності на момент вчинення кримінального правопорушення чи на момент досудового розслідування.

7. Характеристика особи, щодо якої існує можливість застосувати примусові заходи медичного характеру (наявність розладу психічної діяльності в минулому, поведінка особи до, на момент та після вчинення кримінального правопорушення, небезпечність особи внаслідок її психічного стану для самої себе та інших осіб).

8. Обґрунтування необхідності застосування примусових заходів медичного характеру із зазначенням самого заходу, який необхідно застосувати.

9. Характер та розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

10. Думка слідчого (прокурора) щодо можливості особи бути присутньою під час судового розгляду.

11. Розмір витрат на залучення експерта.

12. Дата та місце складання і затвердження.

Разом з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру до суду надсилаються додатки, що зазначені в ч. 4 ст. 291 КПК України.

Відповідно до ст. 293 КПК України одночасно з переданням клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру прокурор зобов'язаний під розписку надати його копію та копію реєстру матеріалів досудового розслідування законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру.

Законодавець визначає особливий порядок судового розгляду, який містить додаткові гарантії прав і свобод особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру. Судовий розгляд хоча й має деяку специфіку, пов'язану з особливостями, передбаченими гл. 39 КПК, але відбувається за загальними правилами провадження в суді першої інстанції.

Судовий розгляд таких кримінальних проваджень здійснюється суддею одноосібно за участю прокурора, захисника, законного представника. Участь особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, не є обов'язковою і може мати місце, якщо цьому не перешкоджає характер розладу психічної діяльності чи її психічного захворювання. Як зазначено в п. 39 рішення Європейського суду з прав людини у справі “Горшков проти України” від 08.11.2005 р., суд зауважує, що відповідно до своєї практики особа, яку піддано обов'язковому медичному лікуванню, повинна мати доступ до суду та можливість бути вислуханою або особисто, або через будь-яку форму представництва [391].

Ураховуючи те що відомості про психічний стан здоров'я особи і надання їй психіатричної допомоги відповідно до ст. 6

Закону України “Про психіатричну допомогу” та принципу 6 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН “Принципи захисту психічно хворих осіб та поліпшення психіатричної допомоги” вважаються конфіденційними, у п. 11 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 р. № 7 “Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування” судам рекомендовано висновки судово-психіатричних експертиз у справах про застосування примусових заходів медичного характеру заслуховувати в закритих судових засіданнях.

Судовий розгляд завершується винесенням однієї з таких ухвал: 1) про застосування примусових заходів медичного характеру (ч. 2 ст. 513 КПК України); 2) про відмову в застосуванні примусових заходів медичного характеру (ч. 3 ст. 513 КПК України); 3) про закриття кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (ч. 4 ст. 513 КПК України).

Окремо слід зазначити, що питання про необхідність застосування примусових заходів медичного характеру може виникнути під час судового розгляду в загальному порядку, тобто в разі виникнення в обвинуваченого психічної хвороби після передання обвинувального акта до суду та під час судового слідства. У разі виникнення підстав, передбачених ч. 2 ст. 509 КПК України, суд має право своєю ухвалою доручити проведення психіатричної експертизи експертній установі або експертам (п. 2 ч. 2 ст. 332 КПК України). Крім того, як визначено в ст. 362 КПК України, якщо під час судового розгляду будуть встановлені підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, суд виносить ухвалу про зміну порядку розгляду і продовжує судовий розгляд згідно з правилами, передбаченими гл. 39 КПК України.

Можна дійти висновку, що кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів слід розглядати як диференціацію процесуальної форми, що спрямована на ускладнення процедури досудового розслідування та судового проваджен-

ня з метою створення системи додаткових гарантій прав і законних інтересів особи, яка внаслідок психічних вад не може належним чином реалізувати свої права.

Висновки до розділу 4

Кримінальне провадження на підставі угод слід розглядати як диференціацію процесуальної форми, спрямованої на спрощення порядку вирішення кримінально-правових конфліктів шляхом досягнення компромісу між прокурором або потерпілим та особою, яка вчинила кримінальне правопорушення. Укладання угод у кримінальному провадженні має свої переваги, які, насамперед, полягають у скороченні процедури його здійснення, заощадженні державних коштів, часу учасників судового процесу тощо. Нині інститут медіації є найперспективнішою формою альтернативного врегулювання кримінально-правових конфліктів. Особливу увагу слід звертати на визначення покарання, адже домовленості сторін угоди при його узгодженні не мають виходити за межі загальних засад призначення покарання, встановлених законом України про кримінальну відповідальність.

Доцільно виділяти два порядки набуття кримінальним провадженням статусу приватного: 1) досудовий порядок – кримінальне провадження набуває статусу приватного на стадії досудового розслідування внаслідок подання потерпілим заяви про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого п. 1–3 ч. 1 ст. 477 КПК України, 2) судовий порядок – кримінальне провадження набуває статусу приватного на стадії судового розгляду в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді за умови погодження потерпілим самостійно підтримувати обвинувачення. З метою захисту прав і законних інтересів потерпілого, який самостійно не може подати заяву про вчинення злочину або вчинити інші дії, спрямовані на підтримання обвинувачення, необхідно надати таке право близьким родичам або членам

його сім'ї. Останні можуть представляти померлого потерпілого як під час досудового розслідування, так і під час судового розгляду, навіть якщо прокурор відмовиться підтримувати обвинувачення. Це пов'язано з тим, що правова позиція законного представника та прокурора можуть відрізнитися, але відстояти та захистити права померлої особи необхідно.

Міжнародними стандартами поводження з неповнолітніми особами, які вчинили кримінальне правопорушення, є загальноновизнані, нормативно закріплені правила, що застосовуються на рівні міжнародного судочинства та поступово знаходять своє вираження і в законодавстві України та полягають в особливому поводженні з неповнолітніми правопорушниками.

З метою неухильного забезпечення прав таких осіб необхідно створити та запровадити в практичну площину Вищий ювенальний суд, який повинен діяти як суд першої інстанції з розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. Завданням такого суду має стати застосування до неповнолітнього правопорушника такого виду та міри кримінального покарання, щоб надати йому можливість стати в майбутньому повноцінним громадянином нашої держави.

Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів є диференціацією процесуальної форми, спрямованої на ускладнення процедури досудового розслідування та судового провадження. Це зумовлено створенням системи додаткових гарантій прав і законних інтересів особи, яка внаслідок психічних вад не може належним чином реалізувати свої права. Кримінально-правовими підставами застосування судом примусових заходів медичного характеру є:

- 1) наявність суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність;
- 2) визнання такої особи суспільно небезпечною через хворобливий стан її психіки та характер вчиненого нею діяння.

Процесуальними підставами для примусового лікування є:

- 1) доведеність у матеріалах кримінального провадження факту вчинення особою суспільно небезпечного діяння;

- 2) встановлений висновком психіатричної експертизи факт неосудності в момент вчинення суспільно небезпечного діяння, або обмеженої осудності особи на момент вчинення кримінального правопорушення, або факт захворювання на психічну хворобу після вчинення кримінального правопорушення до постановлення вироку.

Сутність процесуального статусу психічно хворої особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, полягає в тому, що:

- 1) особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, не є суб'єктом кримінального правопорушення і не підлягає кримінальній відповідальності;
- 2) учасник кримінального провадження не повинен бути обмежений у процесуальних правах порівняно з підозрюваним, обвинуваченим;
- 3) особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, реалізує свої права як підозрюваний, обвинувачений, якщо цьому не перешкоджає характер психічного розладу;
- 4) якщо через розлад психічної діяльності чи психічне захворювання особа не може самостійно реалізувати свої права, вона здійснює їх через законного представника, захисника.

ВИСНОВКИ

У монографії наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми — визначення сутності доктринальних засад структури та системності кримінального процесу України, що становить основу формування пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків, спрямованих на досягнення поставленої мети, основними з яких є такі.

Еволюція розвитку системи кримінального процесу України є досить тривалою і складною, а її періодизація ускладнюється багатоаспектністю процесу формування права на українських землях, які постійно перебували в складі різних державоутворень. Сучасний етап характеризується зміною правової ідеології та змісту кримінального провадження, пріоритетністю якого є захист прав, свобод і законних інтересів особи.

Нормативна регламентація завдань та мети кримінального провадження є системно-організаційним фактором, який надає кримінальній процесуальній діяльності слідчого, прокурора, слідчого судді та суду логічної спрямованості, цілісності й взаємопов'язаності. Саме тому чітке їх закріплення становить запоруку ефективного розслідування та судового розгляду, адже завдяки цьому забезпечується ефективність реалізації покладених на державні органи і посадових осіб функцій. Практична реалізація завдань кримінального провадження має свої особливості, оскільки залежить від: здійснення конкретного провадження та виконання в ньому комплексу процесуальних дій; реалізації відповідної кримінальної процесуальної функції.

У контексті визначення нормативного закріплення завдань кримінального процесу пострадянських і європейських країн дає можливість стверджувати, що в наш час вони корелюються відповідно до національної системи та сучасних міжнарод-

них правових вимог, що обумовлено історичними обставинами державотворення та права.

Кримінальна процесуальна форма та її диференціація є особливою юридичною конструкцією, яка відображає як відповідну процедуру прийняття процесуальних рішень та виконання процесуальних дій, так і здійснення кримінального провадження в цілому. Така особливість виявляється в тому, що вона ґрунтується на конституційних приписах і загальних заасадах кримінального провадження. У своїй сукупності вони визначають: по-перше, правові вимоги, спрямовані на досягнення завдань і мети кримінального провадження; по-друге, конкретні напрями діяльності кожного учасника кримінального провадження, права і обов'язки яких корелюються залежно від їх процесуального статусу, можливості приймати рішення та виконувати процесуальні дії.

Змістом поняття кримінальної процесуальної форми є визначений законом порядок проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні, їх відповідне оформлення в процесуальних документах і прийняття рішень уповноваженими особами в порядку та підставах, передбачених КПК України. У свою чергу, її диференціація передбачає наявність додаткових гарантій захисту прав, свобод і законних інтересів окремих осіб, що й зумовлює особливість проведення досудового розслідування та судового розгляду з урахуванням додаткових вимог.

Досудове розслідування як стадія кримінального провадження є досить складною системою процесуальної діяльності, оскільки в ній беруть участь різні за своїм статусом учасники, інтереси яких часом діаметрально протилежні, що призводить до правових конфліктів. У зв'язку з цим на законодавця покладено обов'язок мінімізувати виникнення таких конфліктів, особливо тих, що призводять до прийняття необґрунтованих і незаконних рішень, унаслідок яких порушуються права і свободи особи. Саме тому збалансування публічних і приватних начал на цій стадії, з одного боку, покликане унеможливити свавілля уповноважених службових осіб, а з іншого — за-

безпечити невідворотність притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності й призначення судом справедливого покарання, а також поновлення порушених прав потерпілого і відшкодування (компенсація) завданої шкоди. Ця стадія має важливе значення, оскільки в ній збираються, оцінюються і перевіряються фактичні дані, на підставі яких встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Зміни в початку досудового розслідування пов'язані з відмовою від стадії порушення кримінальної справи, проведення дослідчої перевірки. Це призвело до виключення приводів і підстав відкриття кримінального провадження, проведення комплексу першочергових заходів, а також обмеження права на оскарження. З огляду на такі суттєві зміни законодавчо запроваджений процесуальний порядок початку досудового розслідування не передбачає обов'язку слідчого, прокурора виносити постанову про початок досудового розслідування або відмову в цьому.

З практичного погляду відсутність нормативно закріпленої процесуальної форми початку досудового розслідування позбавляє особу, яка подала заяву, права на оскарження, що, у свою чергу, обмежує конституційне право людини на судовий захист, гарантований кожному міжнародно-правовими актами і Конституцією України. Про необхідність посилення правових гарантій забезпечення судового захисту на початку досудового розслідування свідчить і судова практика, узагальнення якої наочно вказує на необґрунтованість відмови слідчих судей у зобов'язанні внесення слідчим, прокурором відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Наголошено на доцільності закріплення чіткої законодавчої спеціалізації слідчих, діяльність яких, з одного боку, має здійснюватися під прокурорським наглядом, а не процесуальним керівництвом, а з іншого — за умов, передбачених Конституцією України та КПК України, судовим контролем.

Важливим і водночас нагальним питанням, насамперед, з практичного погляду є нормативне врегулювання діяльності

органів, що здійснюють досудове слідство, оскільки нині цей аспект унормований на рівні відомчих актів, які залишаються недостатньо узгодженими, а в окремих частинах навіть суперечливими.

Кримінальний проступок — це різновид кримінального правопорушення, до якого належать діяння, що не становлять значної суспільної небезпеки, тобто є проміжними між окремими адміністративними правопорушеннями та злочинами невеликої тяжкості. Запровадження кримінальних проступків є позитивною новацією, оскільки зможе вирішити проблему надмірної криміналізації, адже декриміналізація частини діянь автоматично призведе до зниження рівня судимості населення. До того ж це можливість спростити судову процедуру, зменшити матеріальні витрати при здійсненні судочинства, мінімізувати витрати держави на утримання осіб у місцях позбавлення волі та гуманізувати кримінальну політику в цілому. При цьому звичайне перенесення адміністративних правопорушень та злочинів невеликої тяжкості в окрему главу КК України не вирішить всієї складності інституту кримінальних проступків. У цьому питанні, зокрема на основі досвіду європейських країн і практики ЄСПЛ, слід розробити концепцію запровадження кримінальних проступків, яка передбачатиме комплексне реформування адміністративного, кримінального та кримінального процесуального законодавства.

Підготовче провадження є багатоаспектним процесуальним інститутом, яке, з одного боку, виконує підготовчу функцію з перевірки законності, обґрунтованості та відповідності обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру вимогам ст. 291, 292 КПК України. З іншого боку, зокрема щодо розгляду кримінального провадження на підставі угод та клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, є диференційованою формою судового провадження в суді першої інстанції. Особливостями його правового регулювання є те, що:

- 1) у разі затвердження угоди вирішується питання про винуватість особи;

- 2) вирішується питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 3) забороняється повернення матеріалів кримінального провадження на додаткове розслідування;
- 4) передбачено надходження до суду лише обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності та додатків до них.

На цей час існує необхідність закріплення в КПК України положення щодо долучення до підсумкового процесуального документа матеріалів досудового розслідування, а також надання суду права вирішувати питання стосовно недопустимості доказів та за необхідності витребувати їх і приєднувати до провадження під час підготовчого провадження.

На сучасному етапі на стадії судового розгляду відбулися суттєві зміни, що зумовлено комплексом запроваджених до КПК України 2012 р. низки новел. З огляду на це важливе значення має визначення чітких меж судового розгляду, оскільки суд розглядає та вирішує кримінальне провадження лише в межах висунутого обвинувачення. Інакше кажучи, судовий розгляд значною мірою обмежується обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. У цьому аспекті доцільним є розширення судових дій, зокрема за рахунок слідчого експерименту та освідування, що стане додатковою гарантією захисту прав і законних інтересів учасників судового розгляду. Це має суттєве практичне значення, адже зможе забезпечити цілеспрямованість діяльності суду, гарантує право на захист, виключає можливість засудження особи за злочин, який вона не вчиняла.

Правовою підставою здійснення спрощеного провадження щодо кримінальних проступків є беззаперечне визнання підозрюваним своєї винуватості, неоспорювання встановлених досудовим розслідуванням обставини і надання згоди на розгляд

обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не повинен заперечувати проти такого розгляду. Наявність згоди підозрюваного та потерпілого є гарантією забезпечення їхніх прав і законних інтересів.

У свою чергу, підставою розгляду кримінального провадження в суді першої інстанції судом присяжних є вчинення злочину, за який передбачено довічне позбавлення волі, та наявність клопотання обвинуваченого про такий розгляд. Саме тому запровадження суду присяжних, з одного боку, має сприяти зростанню довіри суспільства до судових органів, підвищенню правосвідомості населення та формуванню нових демократичних, правових традицій. З іншого боку, у жодному разі суд присяжних не повинен бути засобом для замилювання очей представників розвинених західних демократій. Тож імплементація цього інституту у вітчизняну судову систему повинна відбуватися виключно в класичній його моделі, ефективність якої випробувана європейськими країнами.

Процесуальна діяльність на стадії виконання судових рішень є багатогранною, оскільки передбачає безпосереднє виконання як підсумкового судового рішення, так і інших процесуальних дій, що реалізуються судом. На цій стадії здійснюються різні за своєю правовою природою дії, при цьому всі вони пов'язані між собою й окремо існувати не можуть, оскільки в противному разі втрачається весь сенс виконання судового рішення. У такому разі слід говорити про наявність певних етапів, а саме: звернення судового рішення до виконання; вирішення питань, що виникають під час та після виконання вироку. У зв'язку з цим в КПК України слід передбачити диференціацію питань, що вирішуються на стадії виконання судових рішень, які необхідно визначати залежно від їх характеру. Виходячи із завдань кримінального провадження, доцільно розрізняти два види виконання судових рішень, а саме: виконання підсумкових судових рішень та виконання процесуальних рішень слідчого судді, та унормувати їх у відповідних розділах КПК України.

Судове провадження з перегляду судових рішень — це стародавній інститут кримінального процесу, спрямований на за-

безпечення справедливості й законності прийнятих на стадії досудового розслідування й судового розгляду процесуальних рішень.

Сучасна багаторівнева система судових інстанцій свідчить про цілісність правового механізму захисту прав, свобод і законних інтересів особи в кримінальному провадженні. Визначення конкретної форми законності та обґрунтованості судових рішень залежить від низки умов (чинників), зокрема:

- 1) чи набуло судове рішення, що підлягає перевірці, чинності;
- 2) чи перевіряється дотримання норм матеріального права;
- 3) чи перевіряється дотримання норм процесуального права;
- 4) чи ставляться під сумнів фактичні обставини вчинення кримінального правопорушення;
- 5) хто є ініціатором перегляду;
- 6) підстави для перегляду.

У загальному вигляді апеляційне провадження можна визначити як регламентований кримінальним процесуальним законодавством порядок перегляду судових рішень суду першої інстанції, що здійснюється за апеляційною скаргою в порядку та підставах, передбачених КПК України. Чинний КПК України змінив процесуальний порядок подання апеляційної, позбавивши суд першої інстанції перевірки апеляційної скарги на відповідність вимогам закону. Це унеможливить вплив суду, рішення якого оскаржується, на прийняття чи неприйняття апеляційної скарги, залишення її без руху або розгляду, оскільки призначати дату розгляду справи за апеляцією та надсилати повідомлення про це повинен апеляційний суд. Також порядок отримання апеляційної скарги судом апеляційної інстанції (ст. 397 КПК України), беззаперечно, є більш логічним і простим. Стосовно доказів, які не досліджувалися судом першої інстанції, то їх дослідження є лише правом апеляційного суду.

Предметом касаційного розгляду суду касаційної інстанції є законність, обґрунтованість і вмотивованість судових рі-

шень, а до суттєвих можливостей забезпечення реалізації права на оскарження обставин належать питання форми та змісту касаційної скарги. Закріплення обов'язкового для касаційної скарги змісту сприяє оптимізації цього інституту, адже створюються умови, що максимально полегшують подання касаційної скарги. Доречною є й зміна в КПК України 2012 р. порядку участі осіб у касаційному розгляді, зокрема встановлення процесуальної рівноправності сторін, а також невикремлення в ч. 4 ст. 434 КПК якоїсь зі сторін і непередбачення обов'язкової участі державного обвинувача. При цьому необхідно посилити гарантії судового захисту цивільного позивача та цивільного відповідача, зокрема надати їм можливість оскарження мотивів виправдувального вироку.

На сьогодні питання про допуск справи до провадження у Верховному Суді України вирішується суддею-доповідачем цього суду (ч. 1 ст. 451 КПК України), а не Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ, як це було раніше, що є позитивним надбанням. Раніше існуючий порядок звернення до найвищого судового органу держави не лише унеможлилював перегляд Верховним Судом України судового рішення в кримінальних провадженнях, а й створював умови для зловживань. Крім того, КПК України не містив жодного правового механізму забезпечення можливості подання заяви про перегляд рішення Верховному Суду України в тому разі, якщо вона відхилена Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Тобто, закладалися підвалини узурпації суддями Вищого спеціалізованого суду повноважень ухвалювати остаточні рішення, не допускаючи їх до перегляду Верховним Судом України.

КПК України 2012 р. не передбачає проведення розслідування нововиявлених обставин. Нині вся діяльність з перегляду є виключно прерогативою суду, який не має відповідних можливостей для розслідування чи перевірки таких обставин. Зважаючи на це, у КПК України слід передбачити порядок встановлення нововиявлених обставин. Порядок подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обста-

винами, яка відповідно до оновлених правил цього інституту подається до суду учасниками судового провадження, дозволяє дійти висновків, що це, з одного боку, спрощує доступ до суду, з іншого боку, запроваджуючи певні вимоги до цієї заяви (реалізація яких на практиці викликає неабиякий сумнів), законодавець тим самим обмежує доступність правосуддя. Отже, провадження та розгляд справи за нововиявленими обставинами потребує розширення та зміцнення гарантій захисту прав і законних інтересів учасників процесу.

Кримінальне провадження на підставі угод слід розглядати як диференціацію процесуальної форми, спрямованої на спрощення порядку вирішення кримінально-правових конфліктів шляхом досягнення компромісу між прокурором або потерпілим та особою, яка вчинила кримінальне правопорушення. Укладання угод у кримінальному провадженні має свої переваги, які, насамперед, полягають у скороченні процедури його здійснення, заощадженні державних коштів, часу учасників судового процесу тощо.

Нині інститут медіації є найбільш перспективною формою альтернативного врегулювання кримінально-правових конфліктів.

Особливу увагу слід звертати на визначення покарання, адже домовленості сторін угоди при його узгодженні не мають виходити за межі загальних засад призначення покарання, встановлених законом України про кримінальну відповідальність.

Слід виділяти два порядки набуття кримінальним провадженням статусу приватного:

- 1) досудовий порядок — кримінальне провадження набуває статусу приватного на стадії досудового розслідування внаслідок подання потерпілим заяви про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого п. 1–3 ч. 1 ст. 477 КПК України,
- 2) судовий порядок — кримінальне провадження набуває статусу приватного на стадії судового розгляду в разі відмови прокурора від підтримання державного обвину-

вачення в суді за умови погодження потерпілим самостійно підтримувати обвинувачення.

З метою захисту потерпілого, який самостійно не може подати заяву про вчинення злочину або вчинити інші дії, спрямовані на підтримання обвинувачення, необхідно надати таке право близьким родичам або членам його сім'ї. Останні можуть представляти померлого потерпілого як під час досудового розслідування, так і під час судового розгляду, навіть якщо прокурор відмовився підтримувати обвинувачення. Це пов'язано з тим, що правова позиція законного представника та прокурора можуть відрізнятись, але відстояти та захистити права померлої особи необхідно.

Міжнародними стандартами поводження з неповнолітніми особами, які вчинили кримінальне правопорушення, є загальновизнані, нормативно закріплені правила, що застосовуються на рівні міжнародного судочинства та поступово знаходять своє вираження і в законодавстві України та полягають в особливому поводженні з неповнолітніми правопорушниками. З метою неухильного забезпечення прав таких осіб необхідно створити та запровадити в практичну площину Вищий ювенальний суд, який повинен діяти як суд першої інстанції з розгляду окремих категорій справ, а саме: кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. Завданням такого суду має стати застосування до неповнолітнього правопорушника такого виду та міри кримінального покарання, щоб надати йому можливість стати в майбутньому повноцінним громадянином нашої держави.

Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів є диференціацією процесуальної форми, спрямованої на ускладнення процедури досудового розслідування та судового провадження. Це зумовлено створенням системи додаткових гарантій прав і законних інтересів особи, яка внаслідок психічних вад не може належним чином реалізувати свої права. Кримінально-правовими підставами застосування судом примусових заходів медичного характеру є:

- 1) наявність суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність;

- 2) визнання такої особи суспільно небезпечною через хворобливий стан її психіки та характер вчиненого нею діяння.

Процесуальними підставами для примусового лікування є:

- 1) доведеність у матеріалах кримінального провадження факту вчинення особою суспільно небезпечного діяння;
- 2) встановлений висновком психіатричної експертизи факт неосудності в момент вчинення суспільно небезпечного діяння, або обмеженої осудності особи на момент вчинення кримінального правопорушення, або факт захворювання на психічну хворобу після вчинення кримінального правопорушення до постановлення вироку.

Сутність процесуального статусу психічно хворої особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, полягає в тому, що:

- 1) особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, не є суб'єктом кримінального правопорушення і не підлягає кримінальній відповідальності;
- 2) учасник кримінального провадження не повинен бути обмежений у процесуальних правах порівняно з підозрюваним, обвинуваченим;
- 3) особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, реалізує свої права як підозрюваний, обвинувачений, якщо цьому не перешкоджає характер психічного розладу;
- 4) якщо через розлад психічної діяльності чи психічне захворювання особа не може самостійно реалізувати свої права, вона здійснює їх через законного представника, захисника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні : монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Х. : Панов, 2015. 240 с. (Серія “Бібліотечка слідчого і детектива: учасники кримінального провадження”).
2. Абламський С. Є. Окремі питання захисту прав та законних інтересів особи на початку досудового розслідування // Застосування положень КПК України: проблеми та шляхи їх вирішення : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (до 3-ї річниці КПК України). Ірпінь : Вид-во Нац. ун-ту ДПС, 2015. С. 12–15.
3. Абламський С. Є. Реалізація прав потерпілого на стадії досудового розслідування: автореф. дис. ... кандид. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2014. 20 с.
4. Аврах Я. С. Исполнение приговора по УПК РСФСР // Новое уголовное и уголовно-процессуальное законодательство РСФСР. *Ученые записки Казанского университета*. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1961. С. 190–201.
5. Агакерімов О. Н. Домашній арешт в системі запобіжних заходів: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. 246 с.
6. Азаров Ю. І. Кримінально-процесуальне право України : посіб. для підготовки до екзаменів / Ю. І. Азаров, С. О. Заїка, В. Г. Фатхутдінов. К., 2010. 295 с.
7. Азарова М. В. Окремі процесуальні особливості повноважень прокурора на початку кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 6-1, т. 4. С. 14–18. (Серія “Юридичні науки”).
8. Актуальні питання кримінального процесу України : навч. посіб. / Є. М. Блажівський, І. М. Козьяков, О. М. Толочко, С. С. Мірошніченко, Г. П. Власова та ін.; за заг. ред. Є. М. Блажівського. К.: Національна академія прокуратури України; Центр учбової літератури, 2013. 304 с.
9. Александров А. С. Апелляция в русском уголовном судопроизводстве / А. С. Александров, Н. Н. Ковтун. Нижний Новгород : Волго-Вятская академия гос. службы, 1999. 108 с.
10. Алексеев Н. С. Очерк развития науки советского уголовного процесса / Н. С. Алексеев, В. Г. Даев, Л. Д. Кокорев ; науч. ред.

- Н. С. Алексеев. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1980. 252 с.
11. Аленін Ю. П. Публічна природа гарантій прав особи у кримінальному процесі / Ю. П. Аленін, Ю. О. Гурджі. *Право України*. 2003. Вип. 4. С. 30–32.
 12. Аленін Ю. П. Шляхи вдосконалення початку досудового розслідування. *Наукові праці Національного університету “Одеська юридична академія”*. 2013. Т. 13. С. 175–184.
 13. Аленін Ю. П. Ще раз до питання про самостійність і незалежність слідчого. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. № 44. С. 149–164.
 14. Аналіз причин скасування Апеляційним судом Дніпропетровської області вироків, постановлених місцевими судами за 2013 рік (КПК 2012 року) [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://dpa.court.gov.ua/sud0490/analizz/uzag/uzag_k_skasvirms.
 15. Аналітичний звіт за результатами дослідження “Корупція та надання послуг у судовій системі України” [Електронний ресурс]. К., 2006. Режим доступу : <http://old.acrc.org.ua/index.php?page=library&id=57>.
 16. Андреев Д. Принципи судочинства військової демократії в Запорізькій січі. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 1999. № 1. С. 225–230.
 17. Антонян Ю. М. Преступность и психические аномалии / Ю. М. Антонян, С. В. Бородин. М. : Наука, 1987. 208 с.
 18. Арсеньев В. Д. Использование специальных медицинских знаний до возбуждения уголовного дела. *Социалистическая законность*. 1976. № 7. С. 61–63.
 19. Арушанян К. Процесуальна діяльність прокурора при виконанні судових рішень у кримінальному провадженні [Електронний ресурс]. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 11–20.
 20. Багаутдинов Ф. Категории интереса в уголовном судопроизводстве. *Уголовное право*. 2003. № 2. С. 90.
 21. Баев О. Я. Тактико-этические проблемы привлечения потерпевшего к заключению досудебного соглашения о сотрудничестве // Криміналістика ХХІ століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 листопада 2010 р.). Х. : Право, 2010. С. 186–190.

22. Бажанов С. В. Стоимость уголовного процесса: дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Нижний Новгород, 2002. 585 с.
23. Бандурин С. Г. Приговор – итог осуществления правосудия / С. Г. Бандурин, Н. А. Громов, А. И. Ивенский. *Российский судья*. 2005. № 1. С. 34–35.
24. Баршев Я. И. Основания уголовного судопроизводства с применением к Российскому уголовному судопроизводству. М. : ЛексЭст, 2001. 211 с.
25. Бобечко Н. Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 686 с.
26. Басиста І. В. Історичні передумови становлення системи досудового слідства в Україні. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України* : зб. наук. статей. 2010. Вип. XXII. С. 3–10.
27. Баулін О. В. Концептуальні засади досудового розслідування в Україні: минуле, сучасне, перспективи // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 20 квіт. 2012 р.) / Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ, 2012. С. 136–145.
28. Баулін О. В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх гарантії : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2000. 236 с.
29. Беднарська В. М. Можливості практичної реалізації норм перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами за новим процесуальним законом // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 20 квіт. 2012 р.) / редкол.: М.Й. Курочка, О.І. Левченков, В.І. Галаган та ін. Луганськ, 2012. С. 145–148.
30. Беднарська В. М. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в кримінальному судочинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2007. 23 с.
31. Беднарська В. М. Питання можливості реалізації перегляду судових рішень Верховним судом України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.corp-lguvd.lg.ua/d120104.html>.

32. Белкин А. Р. Досудебное соглашение о сотрудничестве нуждается в коррективах // Досудебное соглашение о сотрудничестве (правовые и криминалистические проблемы) : материалы науч.-практ. конф. (Воронеж, 21–22 декабря 2009 г.). Воронеж : Изд-во Воронежского гос. ун-та, 2010. С. 73–84.
33. Бережна І. Г. Гарантії доступу до правосуддя за новим КПК України // Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовтня 2012 р.) / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. Х. : ХНУВС, 2012. С. 13–15.
34. Берназ В. Регламентація початку досудового розслідування як основа кримінально-процесуального провадження / В. Берназ, Н. Неледва. *Вісник прокуратури*. 2013. № 1. С. 62Ц65.
35. Бернам У. Правовая система США. М. : Новая юстиция, 2006. Вып. 3. 1216 с.
36. Бехтер Є. В. Процесуальні аспекти застосування інституту угод у кримінальному провадженні. *Молодіжний науковий вісник Української академії банківської справи* : зб. наук. праць студентів, магістрантів та молодих вчених. 2016. № 1 (10). Суми : УАБС НБУ, 2016. С. 79–82. (Серія “Юридичні науки”).
37. Биляев В. А. Исторические этапы становления уголовно-розыскной службы Украины: выводы из цивилизационного подхода. *Lega si viata* : междунар. науч.-практ. журн. 2013. № 12. С. 30–34.
38. Биляев В. А. Цивилизационный подход в методологии правовых исследований сферы государственного противодействия преступности в Украине. *Научный обозреватель* : науч.-аналитич. журн. 2013. № 11 (35). С. 44–49.
39. Білозьоров Є. В. Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2008. 17 с.
40. Бобечко Н. Зловживання посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, як одна з підстав для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. Львів, 2003. Вип. 38. С. 538–545.
41. Бобечко Н. Недопустимість погіршення становища підсудного в апеляційному провадженні. *Вісник Львівського ун-ту*. Сер. юридична. 2011. Вип. 53. С. 329–341.

42. Бобечко Н. Проблеми участі сторін в апеляційному та касаційному розгляді кримінальної справи. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2010. Вип. 50. С. 328–339.
43. Бобечко Н. Р. Нововиявлені обставини у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, система. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія “Юридичні науки”. 2014. Вип. 6-2. Т. 4. С. 55–61.
44. Бобечко Н. Р. Перегляд судових рішень в порядку виняткового провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2004. 20 с.
45. Боботов С. В. Правосудие во Франции: учеб. пособие. М. : ЕАВ, 1994. 198 с.
46. Богомятков Ю. С. Уголовно-правовая невменяемость : критерии и признаки. *Советское уголовное право*. 1984. № 4. С. 103–108.
47. Богословська Л. О. Підстави до скасування або зміни вироків, які не набрали законної сили: конспекти лекцій. Х. : Національна юридична академія України, 1995. 36 с.
48. Бойко В. Основні риси касації в світлі нового кримінально-процесуального законодавства в Україні. *Вісник Львівського університету*. 2004. Вип. 39. С. 504–512.
49. Бойко В. Н. Щодо деяких положень нового кримінально-процесуального законодавства України / В. Бойко, Н. Бобешко. *Право України*. 2003. № 1. С. 99–102.
50. Боковня В. М. Органи попереднього слідства у 1953–1964 рр. *Право і суспільство*. 2014. № 1–2. С. 280–283.
51. Большой энциклопедический словарь. М. : Большая Российская энциклопедия ; СПб, 1998. 1486 с.
52. Бояров В. І. Скорочена процедура судового слідства та угода про визнання вини: проблемні питання нового Кримінального процесуального кодексу України. *Часопис цивільного і кримінального судочинства* : науково-практичний журнал. 2012. № 4 (7). С. 150–154.
53. Бринцев В. Яким має бути розділ “Виконання вироків, ухвал, постанов суду” в новому КПК України / В. Бринцев, Д. Пишньов. *Право України*. 1993. № 4. С. 16.
54. Буфетова М. ІІ. Производство о применении принудительных мер медицинского характера : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Иркутск, 2005. 194 с.

55. Вакулік О. А. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... кандид. юрид. наук: 12.00.09. К., 2015. 20 с.
56. Вапнярчук В. В. Сутність початку досудового розслідування за новим КПК України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 177–186.
57. Вапнярчук В. В. Особливості процесуального становища особи, яка провадить дізнання. Х. :Торсінг, 2001. 220 с.
58. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінь ВТФ “Перун”, 2005. 1728 с.
59. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2004. 1440 с.
60. Викторский С. И. Русский уголовный процесс. М.: Городец, 1997. 448 с.
61. Виноградова О. І. Проблеми запровадження інституту медіації [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/A58BFC35F3FBD1BEC2257640004831B6>.
62. Вікіпедія: вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
63. Вільгушинський М. Й. Погоджувальне правосуддя у кримінальній юстиції України : актуальні проблеми впровадження та застосування / М. Й. Вільгушинський, М. В. Сіроткіна. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2012. № 6 (9). С. 97–112.
64. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. М. : ИД “Территория будущего”, 2005. 800 с.
65. Волков К. Д. Забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканість під час застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2015. 20 с.
66. Волобуєв А. Ф. Проблемні питання початку досудового розслідування // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю Нац. акад. прав. наук України (Одеса, 1 листоп. 2013 р.). Одеса : Фенікс, 2013. С. 237–240.
67. Володина Л. М. Цели и задачи уголовного процесса. *Государство и право*. 1994. № 11. С. 126–131.
68. Воронин О. В. Исполнение приговора по УПК РФ : учеб. пособие. Томск : Изд-во НТЛ, 2006. 140 с.

69. Вуколов В. К. Производство по делам несовершеннолетних. Ростов н/Д, 1982. 130 с.
70. Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве. 3-е изд., доп. М. : Госюриздат, 1950. 308 с.
71. Гавриш Т. С. Проблеми допустимості доказів, отриманих в ході міжнародної правової допомоги в кримінальних справах : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Х., 2004. 224 с.
72. Газебний Л. Ювенальна юстиція в Україні : за і проти. *Адвокат*. 2013. № 3 (150). С. 3–5.
73. Гамаюнова Ю. Інститут медіації: проблеми запровадження в кримінальне законодавство України // Проблеми гармонізації національного та міжнародного законодавства : досягнення і перспективи : матеріали наук.-практ. інтернет-конференції (19.05.2015 р.) [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1037%3A190515-23&catid=125%3A5-0515&Itemid=147&lang=ru.
74. Герасимчук О. П. Теоретичні та практичні аспекти професійного захисту потерпілого. *Часопис Національного університету “Острозька академія”*. Серія “Право”. 2011. № 1 (3) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11hoppzp.pdf>.
75. Гетьман А. Науково-практичний коментар нового Кримінального процесуального кодексу України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://uport.inf.ua/naukovo-praktichniy-komentar-novogo.html>.
76. Гладун О. З. Інститут кримінальних проступків: елемент гуманізації законодавства України про кримінальну відповідальність чи шлях до криміналізації суспільства? *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 6. С. 91–95.
77. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Х., 2015. 469 с.
78. Глинська Н. В. Обґрунтування рішень у кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Х., 2003. 20 с.
79. Глобализация и развитие законодательства : очерки / отв. ред. Ю. А. Тихомиров, А. С. Пиголкин. М. : Городец, 2004. 464 с.

80. Глобенко Г. І. Деякі питання регламентації початку досудового розслідування у кримінальному процесі України. *Вісник Харківського нац. ун-ту внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 76–84.
81. Голубов А. Є. Структура завдань кримінального судочинства та її вплив на діяльність дізнавача та слідчого під час розслідування кримінальних справ. *Право і безпека*. 2009. № 5. С. 137–141.
82. Гончаров И. Д. Возникновение и развитие института предварительного следствия в советском уголовном процессе (на материалах Украинской ССР). К. : НИиРИО КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1980. 156 с.
83. Гончаров І. Д. Деякі аспекти процесуальної самостійності слідчого. *Право України*. 1995. № 1. С. 26–27.
84. Гоняев М. О праве тяжущихся представлять новые доказательства в апелляционную инстанцию. *Журнал гражданского и уголовного права*. Кн. 6. 1884. 143 с.
85. Горленко Е. Е. Гарантии процессуальных прав лиц с психическими отклонениями на предварительном следствии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 2001. 254 с.
86. Городовенко В. В. Належна правова процедура як загальновизначений стандарт функціонування судової влади. *Адвокат*. 2012. № 5 (140). С. 12–17.
87. Горшенев В. М. Процессуальная форма и её назначение в советском праве. *Советское государство и право*. 1973. № 12. С. 28–35.
88. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
89. Гребеньков Г. В. Человек в правовом бытии: введение в правовую персонологию : монография. Донецк : Донецкий юрид. ин-т МВД Украины, 2013. 540 с.
90. Греса Н. В. Психологічні чинники усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Х., 2008. 20 с.
91. Гродзинский М. М. До перегляду КПК УРСР / М. М. Гродзинский. *Вісник радянської юстиції*. 1930. № 20–21. С. 164–175.
92. Гродзинский М. М. Кассационное и надзорное производство в советском уголовном процессе. М. : Юрид. лит., 1953. 232 с.
93. Гродзінський М. Касаційно-ревізійне справування в радянському кримінальному процесі. *Революційне Право*. 1931. № 2–3. С. 116–123.

94. Громов Н. А. Возбуждение производства по вновь открывшимся обстоятельствам : учеб. пособие. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1984. 44 с.
95. Грошевий Ю. М. Проблеми реформування кримінального судочинства. *Право України*. 2009. № 2. С. 4–10.
96. Грошевой М. Ю. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе. Х. : Вища школа, 1979. 144 с.
97. Грошевой Ю. М. Новый этап развития уголовно-процессуального законодательства Украины / Ю. М. Грошевой, О. В. Каплина. *Уголовное судопроизводство*. 2013. № 1. С. 2–6.
98. Грошевой Ю. М. Правовые свойства приговора — акта социалистического правосудия. Харьков, 1978. 60 с.
99. Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судебского убеждения в уголовном судопроизводстве. Х. : Вища шк., 1975. 144 с.
100. Грошевой Ю. М. Судебная реформа в Украине: современное состояние и перспективы развития // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи. К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2002. С. 9–12.
101. Губар С. В. Перегляд судових рішень у кримінальному процесі радянської України (1927–1939 рр.). *Науковий вісник Херсонського державного ун-ту*. 2015. Вип. 32, т. 2. С. 207–211. (Серія “Юридичні науки”).
102. Губар С. В. Становлення і розвиток органів дізнання та досудового слідства в Україні (1917 – 60-ті роки ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2002. 17 с.
103. Губська О. А. До проблеми дотримання прав неповнолітніх при обранні щодо них запобіжних заходів [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://kaas.gov.ua/law-library/articles/g/227-do-problemi->.
104. Гультай М. М. Особливості вітчизняної моделі ювенальної юстиції [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/>.
105. Гуляев А. П. Следователь в уголовном процессе. М., 1981. 192 с.
106. Гурджи Ю. Гарантии прав личности в уголовном процессе: постановка и исследование проблемы в Украине. *Юридический вестник*. 2003. № 11. С. 66–70.
107. Гуценко К. Ф. Уголовный процесс: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Зерцало, 2005. 736 с.
108. Даев В. Г. Взаимосвязь уголовного права и процесса. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1982. 112 с.

109. Даневский В. П. Наше предварительное следствие: его недостатки и реформа / науч. ред. и предисл. к совр. изд. : О. В. Баулин, Н. С. Карпов. К. : Изд-во С. Семенонко, 2003. 142 с.
110. Декларація прав дитини : Міжнародний документ від 20.11.1959 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU59001D.html.
111. Декларація про права розумово відсталих осіб від 20.12.1971 р. : Міжнародний документ [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_119.
112. Декрет о суде 5 декабря (22 ноября) 1917 года. *Собрание узаконений*. 1917. № 4. Ст. 50.
113. Денисова Ю. С. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в системі переглядів судових рішень. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. № 3. С. 375–381.
114. Динер А. А. Становление и развитие апелляционного производства в российском уголовном процессе : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 2004. 205 с.
115. Дільна З. Ф. Сумніви та протиріччя, що виникають при виконанні вироку, та порядок їх вирішення. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 1 (26). С. 143–148.
116. Діткун І. Місце діяльності суду з усунення сумнівів і протиріч у вироку на стадії виконання вироку. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 10. С. 165–168.
117. Добровольская Т. Н. Деятельность суда, связанная с исполнением приговоров. М., 1979. 140 с.
118. Добровольский С. В. Гарантії процесуального статусу слідчого у кримінальному процесі України: історичний аспект. *Форум права*. 2015. № 3. С. 57–65.
119. Дремина Н. А. Проблемы профессиональной защиты по делам о применении принудительных мер медицинского характера : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одесса, 1991. 236 с.
120. Дубриный В. А. Деятельность следователя по расследованию преступлений (Общая характеристика. Цели. Действия). Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1987. 146 с.
121. Дудко Н. Применение аналогии уголовно-процессуального закона при разьяснении обвиняемому права на суд присяжных. *Уголовно-процессуальное законодательство в современных условиях: проблемы теории и практики* : сб. статей. С. : Волтерс Клувер, 2010. С. 34–38.

122. Духовской М. В. Русский уголовный процесс : учебник. 5-е изд. М., 1910. 446 с.
123. Дьомін Ю. Інститут угод у кримінальному провадженні: важливі аспекти правозастосування. *Вісник національної академії прокуратури України*. 2013. № 4. С. 11–19.
124. Дячук С. Стадія підготовчого провадження та її особливості. *Слово Нац. школи суддів України*. 2013. № 4 (5). С. 131–138.
125. Дячук С. І. Застосування кримінального процесуального законодавства на підготовчому провадженні у суді першої інстанції / С. І. Дячук, В. І. Галаган, О. І. Галаган. *Наукові записки НаУКМА*. 2013. Т. 144–145: Юридичні науки. С. 142–146.
126. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2016 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.gr.gov.ua>.
127. Ємельянова І. І. Апеляційний і касаційний перегляд судових рішень в цивільному судочинстві : теоретичні та практичні аспекти. *Право України*. 2004. № 2. С. 16–24.
128. Єні О. В. Підготовче провадження як елемент судового провадження в суді першої інстанції / О. В. Єні, Л. Г. Матієк. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 286–289.
129. Єні О. В. Деякі аспекти кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. *Форум права*. 2013. № 2. С. 134–139.
130. Дроздов О. Актуальні питання формування правових основ провадження у Верховному Суді: кримінальний процесуальний аспект. *Право України*. 2017. № 1. С. 116–126.
131. Журавель В. Проблеми періодизації досудового розслідування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2 (77). С. 136–144.
132. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
133. Загородній В. В. Щодо зниження віку кримінальної відповідальності неповнолітніх / В. В. Загородній, А. М. Титов. *Проблеми досудового та судового провадження* : зб. тез круглого столу (Донецьк, 28 жовтня 2011 р.). Донецьк : Донецький юр. інститут, 2012. С. 148–149.
134. Задоя К. П. Спрощене провадження щодо кримінальних проступків за Кримінальним процесуальним кодексом України

- 2012 року та законодавством європейських держав. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 29–39.
135. Захаров Д. О. Правова природа та система рішень апеляційного суду у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., 2006. 20 с.
136. Зеленецкий В. С. Ответственность следователя за результаты своей деятельности. *Вопросы уголовного процесса. Проблемы обеспечения законности в уголовном судопроизводстве* : межвуз. научн. сб. Саратов : Изд-во Саратов, ун-та, 1989. Вып. 4. С. 54–56.
137. Зеленецкий В. С. Предупреждение преступлений следователем. Х., 1975. 172 с.
138. Зеленська О. Особливості досудового розгляду справ про злочини неповнолітніх // Проблеми досудового та судового провадження : збірник тез круглого столу, (Донецьк, 28 жовтня 2011 р.). Донецьк : Донецький юр. інститут, 2012. С. 150–153.
139. Зеленський С. М. Процесуальний порядок вирішення справ про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2007. 17 с.
140. Зеленюх О. В. Процесуальний статус та повноваження слідчого за новим КПК України. *Митна справа*. 2013. № 6 (90). Ч. 2. Кн. 1. С. 147–151.
141. Землянский П. Т. Уголовно-процессуальное законодательство в первые годы советской власти (на материалах УССР). К. : Типография МВД УССР, 1972. 306 с.
142. Землянська В. Становлення українського кримінально-процесуального законодавства в період Директорії // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали VII регіональної наук.-практ. конф. (Львів, 13–14 лютого 2001 р.). Львів: Юрид. фак.-т Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка, 2001. С. 16–18.
143. Ишмуратов А. Р. Социальное назначение судебных решений судов вышестоящих инстанций по уголовным делам. *Вестник экономики, права и социологии*. 2007. № 1. С. 81–88.
144. Иванов В. М. Історія держави і права України : навч. посіб. К. : МАУП, 2002. Ч. 1. 264 с.
145. Иванов В. М. Історія держави і права України : підручник. К. : КУП НАНУ, 2013. 892 с.

146. Ігнатюк О. В. Становлення і розвиток категорії “судове провадження” в кримінальному процесі України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 6. С. 100–104.
147. Історія держави і права України : підручник : у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина ; кол. авт. : В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. К. : ВД “Ін Юре”, 2000. Т. 1. 648 с.
148. Історія держави і права України [Електронний ресурс] / В. М. Іванов. Режим доступу : <http://uris.org.ua/istoriya-gosudarstva-i-prava-ukrainy>.
149. Історія держави і права України : підручник / за ред. А. С. Чайковського. К. : Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
150. Історія держави і права України : підручник ; у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка ; кол. авт. : В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, Р. Д. Святоцький та ін. К. : Концерн “ВД “Ін Юре”, 2003. Т. 1. 656 с.
151. Калинин Л. Д. Повторное производство в российском уголовном процессе : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. М., 2010. 62 с.
152. Каминская В. И. Показания обвиняемого в советском уголовном процессе. М., 1960. 182 с.
153. Канока І. М. Принцип процесуальної економії в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2015. 0 с.
154. Капинус Н. И. Процессуальные гарантии прав личности при применении мер пресечения в уголовном процессе : монография. М. : Буковед, 2007. 416 с.
155. Карнаух Т. М. Реформування інституту перегляду судових рішень у цивільних справах. *Наукові записки НАУКМА*. Юридичні науки. 2011. Т. 116. С. 77–81.
156. Каткало С. И. Судопроизводство по делам частного обвинения / С. И. Каткало, В. З. Лукашевич. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. 208 с.
157. Квятковский М. Проблемні питання кримінального провадження на підставі угод про визнання винуватості та про примирення у кримінальному провадженні. *Слово національної школи суддів України*. 2013. № 4 (5). С. 98–103.
158. Керівні принципи Організації Об’єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх: Міжнародний доку-

- мент ООН від 14.12.1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/juveniles_deinquency_prevention.shtml.
159. Кириченко С. І. Дії захисника у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру : методичні рекомендації [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://ulaf.org.ua/wp-content/uploads/2015/04/MP_sudove.pdf.
160. Кобликов А. С. Судебный приговор. М. : Юрид. лит., 1966. 135 с.
161. Коваленко А. Г. От реформирования следствия — к становлению правового государства // Організаційно-правові питання реформування досудового слідства в Україні : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Донецьк, 13 грудня 2002 р.). Донецьк : ДІВС, 2003. С. 98–102.
162. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. К. : Юринком Інтер, 2004. 688 с.
163. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : підручник 2-ге вид., перероб. і допов. / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. К. : Юринком Інтер, 2008. 712 с.
164. Коваль П. Новий КПК України — крок до європейських стандартів. *Вісник прокуратури*. 2012. № 6. С. 80–88.
165. Ковтун Н. Н. Судебный контроль в уголовном судопроизводстве России. Нижний Новгород, 2002. 332 с.
166. Кодекс адміністративного судочинства : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446.
167. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
168. Козаченко В. І. Реалізація засади законності під час укладення угод у кримінальному провадженні України та Німеччини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 38, т. 2. С. 107–110. (Серія “Право”).
169. Кокорев Л. Д. Участники правосудия по уголовным делам. Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1971. 160 с.
170. Колбая Г. Н. Соотношение предварительного следствия и судебного разбирательства в советском уголовном процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 1971. 22 с.
171. Колісник С. Коротка історія злочинів і покарань: Методичні матеріали факультативного курсу для учнів освітніх закладів пені-

- тенціарної системи України (другий розділ) / С. Колісник, Р. Литвин, Т. Яровенко. Кіровоград, 2015. 40 с.
172. Коліушко І. Запровадження інституту кримінального проступку як необхідна складова реформи кримінальної юстиції в Україні / І. Коліушко, О. Банчук // Кримінальний кодекс України 2001 року: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 13–15 квітня 2007 р.) : у 2 ч. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. Ч. 1. С. 189–194.
173. Комзюк А. Т. Сутність та види юридичних гарантій, які передбачені для працівників органів внутрішніх справ [Електронний ресурс]. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. Режим доступу : <http://uchebnik-online.net/book/46-visnik-harkivskogo-nacionalnogo-universitetu-vnutrishnix-sprav-visnik-komzyuk-at.html>.
174. Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 04.11.1950 р. (ратифікована Законом України № 475/97–ВР від 17.07.1997 р.). *Офіційний вісник України* від 16.04.1998. 1998. № 13. С. 270.
175. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. Ст. 205.
176. Кони А. Ф. Сбор. соч. : в 8 т. М. : Юрид. лит., 1966. Т. 4. 4560 с.
177. Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
178. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів [Електронний ресурс]: схвалена Указ Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/361/2006>.
179. Концепція реформування кримінальної юстиції України [Електронний ресурс] : затв. Указ Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008 р. Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.
180. Копиленко О. Л. Держава і право України. 1917–1920 / О. Л. Копиленко, М. Л. Копиленко. К. : Либідь, 1997. 208 с.
181. Корнуков В. М. Теоретические и правовые основы положения личности в уголовном судопроизводстве: дисс. ... док. юрид. наук: спец. 12.00.09. Х., 1988. 410 с.

182. Коровайко О. І. Особливості провадження дій, спрямованих на збирання та перевірку доказів в ході судового слідства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2010. 242 с.
183. Короєд С. О. Концепція реформування судової влади України / С. О. Короєд, І. О. Кресіна, С. В. Прилуцький. *Судова апеляція*. 2015. № 3 (40). С. 3–34.
184. Корчева Т. В. Проблемні питання оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України. *Науковий вісник Херсонського державного ун-ту*. 2013. Вип. 5. Т. 2. С. 114–115.
185. Костюченко О. Ю. Апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09; Академія адвокатури України. К., 2005. 20 с.
186. Крамаренко К. І. Проблеми правового регулювання угоди про примирення в кримінальному процесі України / К. І. Крамаренко, І. О. Гамалій. *Молодіжний науковий вісник Української академії банківської справи* : зб. наук. праць студентів, магістрантів та молодих вчених. 2016. № 1 (10). Суми : УАБС НБУ, 2016. С. 93–96 (Серія “Юридичні науки”).
187. Кримінальне процесуальне право України : навч. посіб. / за ред. проф. В. Г. Гончаренка та В. А. Колесника. К.: Юстиніан, 2014. 576 с.
188. Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. Х. : Право, 2010. 608 с.
189. Кримінальний процес України : підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. Х. : Право, 2000. 496 с.
190. Кримінальний процес України, Республіки Польщі та ФРН: порівняльний аналіз : навч. посібник / В. Д. Басай, В. А. Савченко, Т. В. Садова. К. : Алерта, 2015. 480 с.
191. Кримінальний процес України: загальна частина : підручник / О. О. Волобуєва, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов та ін. К. : НД “Дакор”, 2015. 172 с.
192. Кримінальний процес ФРН (лекція) [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://om.net.ua/8/8_14/8_141800_prigovorom-suda.html.
193. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. К.: Центр учбової літератури, 2013. 544 с.

194. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шилю. Х. : Право, 2013. 824 с.
195. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К. : Юстініан, 2012. 1224 с.
196. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація та ін. Х. : Право, 2012. 664 с.
197. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація та ін. Х. : Право, 2012. 768 с.
198. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
199. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред. : С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Х. : Одиссей, 2013. 1104 с.
200. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 129-IV. *Офіц. вісник України*. 2003. № 33. Ст. 1767.
201. Кримінально-процесуальне право України : підручник / за заг. ред. Ю. П. Аленіна. Х. : Одиссей, 2009. 816 с.
202. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. (втратив чинність) [Електронний ресурс]: Закон УРСР від 28.12.1960 р. № 1001-05. Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
203. Кузнецова Н. Уголовное право ФРГ / Н. Кузнецова, Л. Вельцель. М. : Изд-во МГУ, 1980. 214 с.
204. Куницын А. П. Историческое изображение древнего судопроизводства в России. СПб. : Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1843. 161 с.
205. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (особлива частина) / автор. колектив : О. Ю. Хаблю, О. С. Степанов, М. П. Климчук та ін. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2012. 284 с.
206. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (Загальна частина) /

- В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, Я. Ю. Конюшенко та ін. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. 280 с.
207. Курс советского уголовного процесса. Общая часть / В. Б. Алексеев, Л. Б. Алексеева, В. П. Божьев и др. ; под ред. А. Д. Бойкова, И. И. Карпеца. М. : Юрид. лит., 1989. 640 с.
 208. Куцин М. Суд присяжных: законодавче закріплення і проблеми впровадження у кримінальному судочинстві України. *Адвокат*. 2006. № 2. С. 18–25.
 209. Куцова Э. Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе. М. : Изд-во Московск. ун-та, 1972. 114 с.
 210. Куцова Э. Ф. Советская кассация как гарантия законности в правосудии. М. : Госюриздат, 1957. 227 с.
 211. Кучинська О. П. Процесуальний порядок провадження на підставі угоди про визнання винуватості / О. П. Кучинська, Г. Т. Іскендерова. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. № 5. Т. 2. С. 104–107.
 212. Лапкин А. В. Функции прокурора в уголовном судопроизводстве России и Украины: сравнительно-правовое исследование / А. В. Лапкин, А. А. Трефилов. *Всероссийский журнал научных публикаций*. 2011. Вып. № 9 (10). С. 69–70.
 213. Лапкін А. В. Судове право України : навч. посіб. у схемах. Х. : Право, 2016. 148 с.
 214. Лапкін А. В. Участь прокурора в кримінальному провадженні на підставі угоди про примирення [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/62776/58260>.
 215. Ларин А. М. Прекращение следователем уголовного дела в связи с привлечением лица к административной ответственности // Проблемы правосудия и уголовного права. М. : ИГПАН, 1978. С. 62–67.
 216. Ларин А. М. Уголовный процесс : структура права и структура законодательства / А. М. Ларин ; отв. ред. В. М. Савицкий. М. : Наука, 1985. 239 с.
 217. Левендаренко О. О. Особливості процесу доказування у справах про злочини неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2003. 226 с.
 218. Лесяк О. О. Угода про визнання винуватості у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 228 с.

219. Лесяк О. Участь захисника під час укладення угоди про визнання винуватості : право чи обов'язок? *Вісник прокуратури*. 2015. № 2. С. 49–57.
220. Леоненко В. В. Рассмотрение дел о преступлениях несовершеннолетних в стадии предания суду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 1970. 29 с.
221. Леоненко М. І. Кримінальне провадження на підставі угод : Україна і зарубіжний досвід. *Держава та регіони*. 2013. № 2. С. 153–156. (Серія “Право”).
222. Леоненко М. І. Особливості стадійної побудови кримінального провадження за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского*. 2013. Т. 26 (65). № 1. С. 238–242.
223. Леоненко Т. Є. Організаційно-правові проблеми функціонування суду присяжних за новим кримінальним процесуальним законодавством України // Кримінальний процесуальний кодекс України: перші проблеми та здобутки : матеріали круглого столу (20 листоп. 2013 р.). Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2013. С. 64–66.
224. Линовский В. А. Опыт исторических разысканий о следственном уголовном судопроизводстве в России; предисл. А. В. Ткачева. М. : ЛексЭСТ, 2001. 222 с. (Антология криминалистики).
225. Литвин О. В. Кримінально-процесуальне доказування у стадії судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2015. 206 с.
226. Литвинчук О. І. Кримінальний процес України: загальна частина : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. І. Литвинчук, Ю. О. Гришин, С. О. Іваницький ; за заг. ред. М. Й. Курочки. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. 406 с.
227. Литвинчук О. І. Функціональна структура досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 80–86.
228. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник. К. : Істина, 2014. 432 с.
229. Лобойко Л. М. Кримінальний процесуальний кодекс: п'ять виликів теорії кримінального процесу // Кримінальний процесуальний кодекс: перші проблеми та здобутки : матеріали круглого ст. (Запоріжжя, 20 листоп. 2013 р.). Запоріжжя, 2013. С. 66–68.
230. Лобойко Л. М. Актуальні проблеми дослідчого кримінального процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., 1997. 18 с.

231. Лобойко Л. М. Стадії кримінального процесу : навч. посіб. К., 2005. 176 с.
232. Ломакін А. Напрями кримінально-процесуальної діяльності прокурора району в досудовому провадженні. *Вісник прокуратури*. 2009. № 3. С. 66–72.
233. Лубенский А. И. Ускоренное и упрощенное производство по уголовно-процессуальному законодательству основных капиталистических государств. *Законодательство зарубежных стран*. 1981. Вып. 186. С. 24–30.
234. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права. М. : Норма, 2003. 240 с.
235. Лукьянчиков Е. Д. Разрешение органами внутренних дел заявлений и сообщений о преступлениях несовершеннолетних : учебное пособие / Е. Д. Лукьянчиков, Д. П. Письменный. К. : НИИРПО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1987. 67 с.
236. Лунц Д. Р. Проблемы невменяемости в теории и практике судебной психиатрии : монография. М. : Медицина, 1966. 236 с.
237. Лупинская П. А. Законность и обоснованность решений в уголовном судопроизводстве. М., 1972. 79 с.
238. Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы. М. : Юрид. лит., 1976. 168 с.
239. Лупинская П. А. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации : учебник. М. : Юрист, 2001. 696 с.
240. Луценко А. А. Історіографічні особливості розбудови кримінально-процесуального законодавства через призму юридичної техніки. *Вісник НУВС*. 2004. Вип. 27. С. 154–159.
241. Лядецкий М. М. Апелляционное обжалование требует усовершенствования. О необходимости пересмотра системы апелляции / М. М. Лядецкий, Н. И. Хавронюк. *Юридическая практика*. 2003. № 6. С. 10–17.
242. Маланюк А. Слідчі дії у судовому розгляді кримінальної справи // Матеріали XII регіональної науково-практичної конференції (Львів, 9–10 лютого 2006 р.). Львів, 2006. С. 430–432.
243. Малихіна С. Укладення прокурором угоди про визнання винуватості. *Вісник прокуратури*. 2013. № 6. С. 63–68.
244. Малюга В. Історико-правовий аналіз взаємодії органів досудового слідства і співробітників оперативних підрозділів у розслідуванні злочинів. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2015. Вип. 61. С. 163–170.

245. Малярченко В. Кримінально-процесуальне законодавство України: питання становлення і розвитку. *Право України*. 2003. № 9. С. 3–14.
246. Малярченко В. А. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. К. : Юрінком Інтер, 2005. 512 с.
247. Малярченко В. Т. Відновлювальне правосуддя: можливості запровадження в Україні / В. Т. Малярченко, І. А. Войтюк. *Відновне правосуддя в Україні*. Спецвип. 2005. С. 6–33.
248. Малярченко В. Т. Кримінальний процес України. Стан та перспективи розвитку // Вибрані наукові праці : навч. посіб. К. : Вид. дім “ІнЮре”, 2004. 600 с.
249. Малярченко В. Т. Про досудове слідство, його недоліки і реформу. *Вісник Верховного Суду України*. 2004. № 8 (48). С. 129–130.
250. Малярченко В. Т. Про межі судового контролю за додержання прав і свобод людини в стадії попереднього розслідування кримінальної справи / В. Т. Малярченко, П. П. Пилипчук. *Вісник Верховного Суду України*. 2001. № 2 (24). С. 59–60.
251. Малярченко В. Т. Про подання апеляцій на судові рішення у кримінальних справах. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 1. С. 42–53.
252. Малярченко В. Т. Прокурор у кримінальному судочинстві: Деякі проблеми та шляхи їх вирішення / В. Т. Малярченко, І. В. Вернидубов. К. : Юрінком Інтер, 2001. 240 с.
253. Малярченко В. Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Теорія, історія і практика. К. : Концерн “ВД “Ін Юре”, 2004. 544 с.
254. Малярченко В. Т. Судоустрій: позитив, недоліки, напрями модернізації. *Голос України*. 2012. № 177. С. 6.
255. Малярчук Н. В. Формування та розвиток інституту приватного обвинувачення. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 11. С. 184–187.
256. Манаев Ю. В. Обоснованность процессуальных решений следователя. *Советское государство и право*. 1978. № 5. С. 84–88.
257. Маринів В. Перегляд судових рішень у кримінальному процесі України: окремі питання. *Вісник Академії правових наук України: зб. наук. праць / редкол.: В. Я. Тацій та ін. Х. : Право, 2011. № 4 (67). С. 183–192.*

258. Маринів В. І. Деякі проблеми реалізації принципу забезпечення права на оскарження судових рішень у кримінальному провадженні // Актуальні проблеми судового права : матеріали між-нар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті проф. Івана Єгоро-вича Марочкина (Харків, 30 жовт. 2015 р.) / редкол. : Л.М. Мос-квич (голова) та ін. Х. : Право, 2015. С. 68–71.
259. Маринів В. І. Деякі проблеми функціонування судів апеляцій-ної інстанції щодо перегляду судових рішень у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного ун-ту*. 2016. Вип. 3, т. 2. С. 107–110. (Серія “Юридичні науки”).
260. Матевосян Е. А. Участие прокурора по делам о применении принудительных мер медицинского характера : автореф. дисс. канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1998. 24 с.
261. Маткина Д. В. Конвенциональная форма судебного разбиратель-ства : история, современность и перспективы развития : моно-графия. М. : Юрлитинформ, 2010. 216 с.
262. Матюшенко Р. І. Виконання процесуального рішення про за-криття кримінальної справи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2004. 14 с.
263. Махов В. Н. Уголовный процесс США (досудебные стадии) / В. Н. Махов, М. А. Пешков. М. : Юристь, 1998. 201 с.
264. Мачужак Я. Ф. Формування системи ювенальної юстиції в Укра-їні: перспективи створення ювенальних судів / Я. Ф. Мачужак, І. Б. Лавровська. *Відновне правосуддя в Україні*. 2005. № 3. С. 9–14.
265. Методичні рекомендації Генеральної прокуратури України з ви-користання спрощених форм кримінального провадження та участі прокурора в цих провадженнях у суді [Електронний ре-сурс]. К., 2015. Режим доступу : <http://gp.gov.ua>.
266. Мизулина Е. Б. О модели уголовного процесса. *Правоведение*. 1989. № 5. С. 48–55.
267. Микитин Ю. Медіація – ефективна складова кримінального процесу. *Відновне правосуддя в Україні*. 2007. № 1. С. 33–34.
268. Мирошніченко Є. О. Система кримінального провадження за новим КПК [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://ukrjustice.com.ua/systema-kryminalnoho-provazhennya-za-novym-kpk-2>.
269. Мирошніченко Н. А. Визначення проступку та злочину в кри-мінальному праві України. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 331–336.

270. Михайленко А. Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. К. : ЮринкомИнтер, 1999. 448 с.
271. Михайленко О. Р. Складання процесуальних актів у кримінальних справах: навч. посіб. 2-ге вид., допов. К. : Юринком Интер, 2000. 256 с.
272. Михайлова Т. А. Производство по применению принудительных мер медицинского характера : методическое пособие. М. : ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1987. 74 с.
273. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України : підручник / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Либідь, 1999. 536 с.
274. Михеєнко М. М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. К.: Юринком Интер, 1999. 240 с.
275. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
276. Мілевський О. О. Початковий етап досудового розслідування злочинів, вчинюваних у зоні Чорнобильської АЕС. *Міжнародний юридичний вісник* : зб. наук. праць Національного ун-ту державної податкової служби України. 2015. Вип. 1 (2). С. 108–114.
277. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх : Міжнародний документ ООН від 29.11.1985 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_211.
278. Модельный Уголовно-процессуальный кодекс для государств – участников СНГ : принят Постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств 17.02.1996 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://docs.cntd.ru/document/901914840>.
279. Молдован А. В. Кримінальний процес України : навч. посіб. / А. В. Молдован, С. М. Мельник. К. : Центр учбової літератури, 2013. 368 с.
280. Молдован А. В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США : навч. посіб. 2-ге вид. К. : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
281. Москвич Л. Новий етап судової реформи: очікування та сподівання. *Право України*. 2016. № 7. С. 24–33.

282. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 20.01.2017 р. № 223-106/0/4-17 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12>.
283. Мороз В. Про юридичну оцінку суспільно-небезпечних вчинків, скоєних підлітками віком від 11 до 14 років. *Право України*. 1999. № 9. С. 72–75.
284. Морозов Г. Е. Вопросы участия специалиста в проверке первичных материалов и показаний на месте. *Вопросы уголовного процесса*. Саратов, 1979. Вып. 2. С. 70–75.
285. Москвич Л. М. Удосконалення судової процедури як складова підвищення ефективності функціонування суду. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 3 (139). С. 22–29.
286. Мотовиловкер Я. О. О гарантиях интересов личности и правосудия. *Советское государство и право*. 1974. Вып. 6. С. 100–107.
287. Мотовиловкер Я. О. Некоторые вопросы теории советского уголовного процесса в свете нового уголовно-процессуального законодательства. Кемерово : Кн. изд-во, 1962. 296 с.
288. Мотовиловкер Я. О. Установление истины в советском уголовном процессе. Ярославль : Изд-во Ярославского ун-та, 1974. 71 с.
289. Навроцька В. В. Засада диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2007. 256 с.
290. Нагнойный Я. П. О возможности назначения судебной экспертизы до возбуждения уголовного дела. *Криминалистика и судебная экспертиза*. К., 1967. Вып. 4. С. 6–7.
291. Нажимов В. П. Об уголовно-процессуальных функциях. *Правоведение*. 1973. № 5. С. 81–82.
292. Назаров В. В. Дотримання конституційного права людини на особисте і сімейне життя у кримінальному процесі. *Публічне право*. 2011. № 1. С. 64–70.
293. Назаров В. В. Кримінальний процес України / В. В. Назаров, Г. М. Омеляненко. К. : Атіка, 2007. 584 с.
294. Назаров В. В. Кримінальний процес України : навч. посіб. К. : ФОП О.С. Ліпкан, 2013. 488 с.
295. Нерсисянц В. С. Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства. М. : НОРМА-ИНФРА.М, 1998. 288 с.

296. Нефедорів Х. І. Шляхи удосконалення інституту кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Науковий блог. Національний Університет “Острозька академія” [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://naub.ua.edu.ua/2016/>.
297. Никоненко М. Я. Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2007. 261 с.
298. Новак Р. В. Інститут угод як прояв диференціації кримінально-процесуальної форми. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 3 (15). С. 74–86.
299. Новак Р. В. Кримінальне провадження на підставі угод в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., 2015. 214 с.
300. Новак Р. В. Укладення угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим у кримінальному провадженні. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. Т. 7. № 4 (25). С. 30–36.
301. Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України / за ред. Ю. М. Грошевого, В. М. Хотенця. Х. : Право, 2002. 150 с.
302. Нор В. Т. Правові угоди у кримінальному провадженні як вид компромісного вирішення кримінального правопорушення за новим КПК України // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали ХХ звітної наук.-практ. конф. (Львів, 6–7 лют. 2014 р.). Львів : Юрид. фак.-т Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2014. С. 395–400.
303. Обидина Л. Б. Обеспечение прав несовершеннолетнего обвиняемого на предварительном следствии : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1983. 26 с.
304. Овсяннікова О. Належна (справедлива) судова процедура як гарантія довіри громадськості до судової влади. *Право України*. 2015. № 7. С. 128–135.
305. Овчинникова А. П. Сущность назначений принудительных мер медицинского характера : учеб. пособие. М. : ВЮЗИ, 1977. 46 с.
306. Омельченко Т. В. Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., 2004. 212 с.
307. Омельченко Т. В. Мета кримінального судочинства // Актуальні проблеми публічного та приватного права : матеріали ІІІ міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 3 жовтня 2012 р.). Запоріжжя : КП, 2012. С. 310–312.

308. Оніщук М. М. Судово-правова реформа: чи буде дано відповіді на виклики часу. *Право України*. 2003. № 5. С. 15–19.
309. Оніщук О. Новий Кримінально-процесуальний кодекс — ключовий елемент системи кримінальної юстиції. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 1 (87). С. 145–151.
310. Орлов В. С. Субъект преступления. М.: Госюриздат, 1958. 260 с.
311. Остарійчук О. Л. Показання як процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Кривий Ріг, 2016. 20 с.
312. Павлов В. Г. Субъект преступления и уголовная ответственность. СПб. : Лань; Фонд “Университет”, 2000. 192 с.
313. Павловський В. В. Загальні положення досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2016. 20 с.
314. Павлушина А. А. Теория юридического процесса: проблемы и перспективы развития : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Самара, 2006. 459 с.
315. Патюк С. Исторические этапы развития законодательства о целях и задачах уголовного судопроизводства Украины. *Закон и жизнь*. 2013. № 3. С. 19–24.
316. Патюк С. О. Цілі і завдання сучасного кримінального судочинства України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2013. 203 с.
317. Пашин С. А. Суд присяжных : Первый год работы. М. : Международный комитет содействия правовой реформе, 1995. 48 с.
318. Перепелиця С. Гарантії прав і законних інтересів потерпілого та підозрюваного в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення / С. Перепелиця, В. Колодчин. *Вісник прокуратури*. 2016. № 4 (178). С. 41–53.
319. Перепелиця С. І. До питання збільшення кількості складів злочинів, провадження у яких здійснюється у формі приватного обвинувачення, за проектом нового Кримінального процесуального кодексу України. *Право і безпека*. 2012. № 1. С. 172–176.
320. Перепелиця С. І. Правова природа кримінального провадження у формі приватного обвинувачення та її регламентація за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Право і безпека*. 2012. № 4. С. 180–185.
321. Перлов И. Д. Исполнение приговора в советском уголовном процессе. М. : Изд. “Юрид. лит-ра”, 1963. 227 с.
322. Перлов И. Д. Кассационное производство в советском уголовном процессе. М., 1968. 395 с.

323. Перлов И. Д. Надзорное производство в уголовном процессе. М.: Юрид. лит., 1974. 256 с.
324. Перспективи співробітництва України та ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки щодо реформування кримінально-процесуального законодавства України : рекомендації робочої групи. Донецьк : Нац. ін-т стратегічних досліджень Дослідницький центр Словацької асоціації зовнішньої політики. 2011–2012. 63 с.
325. Петренко Ю. О. (Не)остаточний вирок. Доцільно передбачити в КПК відповідний механізм проведення розслідування нововиявлених обставин. *Закон і бізнес*. 2012. № 7 (1046). С. 10.
326. Петрухин И. Оправдательный приговор и право на реабилитацию : монография. М. : Проспект, 2009. 192 с.
327. Пилипенко В. Суд присяжных: pro і contra для України [Електронний ресурс]. *Українська правда*. 2012. 30 вересня. Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2012/02/17/6958959>.
328. Повзик Є. В. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження) : монографія. Х. : Право, 2014. 224 с.
329. Повзик Є. В. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.09. Х., 2013. 229 с.
330. Погорецький М. А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій [Електронний ресурс]. *Часопис Національного ун-ту "Острозька академія"*. 2014. № 2. (Сер.: Право). Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2014_2_27.
331. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія. Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. 576 с.
332. Пожар В. Г. Институт представництва в кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2010. 22 с.
333. Полешко А. Нагальна потреба судової реформи в Україні (із З'їзду суддів України). *Право України*. 1992. № 3. С. 12–14.
334. Полное собрание законов Российской Империи. Собр. II, т. XXXIX, отд. II. Спб., 1867 [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://dlib.rsl.ru/viewer/01003821688#?page=1>.
335. Положення про органи досудового розслідування МВС України: наказ МВС України від 09.08.2012 р. № 686 / База даних "Законодавство України". *Верховна Рада України* [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1769-12>.

336. Положення про судоустрій УСРР від 23.10.1925 р.: із змінами і доповненнями, внесеними постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народніх Комісарів УСРР від 11 травня 1927 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/KP250018.html.
337. Полянский Н. Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. М. : Юрид. лит-ра, 1956. 186 с.
338. Полянский Н. Н. Очерк развития советской науки уголовного процесса. М. : Изд-во АН СССР, 1960. 212 с.
339. Полянский Н. Н. Уголовный процесс: уголовный суд, его устройство и деятельность. М. : Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1911. 203 с.
340. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Х., 2013. 976 с.
341. Попов А. А. Руководство для чинов корпуса жандармов при производстве дознаний. СПб., 1888. 348 с.
342. Попова Г. О. Основні напрями та форми функціонування органів юстиції Донбасу періоду 1925–1930-го років. *Вісник Маріупольського державного ун-ту*. 2013. Вип. 6. С. 270–283. (Серія “Право”).
343. Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном процессе и криминалистике. Минск, 1968. 276 с.
344. Пояснювальна записка до проекту Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42312.
345. Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі : Міжнародний документ ООН від 14.12.1990 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/juveniles_deinquency_prevention.shtml.
346. Правоохранительные органы: учебник / под общ. ред. Н. А. Печухова и Г. И. Загорского. М., Дашков и Ко, 2005. 576 с.
347. Принципи захисту психічно хворих осіб та поліпшення психіатричної допомоги : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1991 № 46/119 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.studfiles.ru/preview/5535819/page:112>.
348. Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кри-

- мінальних справ і постановлення вироку : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 29.06.1990 р. № 5. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 1993. № 6. С. 196.
349. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції : Закон України від 12.02.2015 № 198–VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 17. Ст. 118.
350. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих процесуальних дій та оптимізації діяльності органів досудового розслідування : Проект Закону України від 25.03.2014 р. № 4444-1 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG3FG1AI.html.
351. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 р. № 1401–VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 28. Ст. 532.
352. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України : Закон України від 21 червня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 34–35. Ст. 187.
353. Про доповнення до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 р. № 223–1679/0/4–12 “Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод” : Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 р. № 223–558/0/4–13. *Закон і Бізнес*. 2013. № 16.
354. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-XII [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>.
355. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. № 9 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.
356. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події : наказ МВС від 06.11.2015 р. № 1377 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15>.

357. Про затвердження Положення про порядок єдиного ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань : наказ Генеральної прокуратури України від 06.04.2016 р. № 139 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16>.
358. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24.05.2011 № 597/2011. *Урядовий кур'єр*. 2011. № 99.
359. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 р. № 2296–XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 30. Ст. 426.
360. Про медіацію : проєкт Закону України від 17.12.2015 р. № 3665 [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3665&skl=9.
361. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : Наказ Генерального прокурора України від 19.12.2012 р. № 4гн [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://document.ua/pro-organizaciyu-dijalnosti-prokuroriv-u-kriminalnomu-provad-doc126824.html>.
362. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.10.2012 р. № 223–1430/0/4–12 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12>.
363. Про практику застосування кримінально-процесуального законодавства при попередньому розгляді кримінальних справ у судах першої інстанції : Постанова пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 6 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-08>.
364. Про практику застосування судами законодавства у справах про злочини неповнолітніх : Постанова Пленуму Верховного суду України від 16.04.2004 р. № 5. *Вісник Верховного Суду України*. 2004. № 5. С. 4.
365. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 р. № 13. *Вісник Верховного Суду України*. 2004. № 8. С. 6–10.
366. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування : Постанова Пленуму

- Верховного Суду України від 03.06.2005 р. № 7. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05>.
367. Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.1990 р. № 11 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-90>.
368. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 р. № 13 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>.
369. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 р. № 1489-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 19. Ст. 143.
370. Про ратифікацію Конвенції про права дитини : Постанова Верховної Ради України від 27.02.1991 р. № 789XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 13. Ст.145.
371. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 7.
372. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.
373. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків від 03.03.2012 р. № 10146 [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42733.
374. Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории. М. : Юрид. лит., 1991. 143 с.
375. Протченко Б. А. Принудительные меры медицинского характера по советскому уголовному праву : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 1979. 23 с.
376. Протченко С. М. Сутність та види юридичних гарантій, які передбачені для працівників органів внутрішніх справ. *Вісник Харківського нац. ун-ту внутрішніх справ*. 2007. Вип. 36 . С. 407–415.
377. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого за новим КПК України / А. О. Ляш, О. В. Баулін. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 18 (1). К., 2013. С. 1–6.

378. Пушкар П. В. Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі : порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2005. 225 с.
379. Рабцевич О. И. Право на справедливое судебное разбирательство: международное и внутригосударственное правовое регулирование. М., 2005. 318 с.
380. Радаев В. В. Особенности методики расследования преступлений, совершенных лицами, страдающими психическими недостатками : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 1980. 196 с.
381. Радіонов В. Останні сподівання, або чи кожен позов – початок дороги до Страсбурга? *Юридичний вісник України*. 2004. № 18. С. 8–14.
382. Разинкина А. Н. Апелляция в уголовном судопроизводстве. М. : Юрлитинформ, 2004. 160 с.
383. Реалізація нового КПК України у 2013 році (моніторинговий звіт) / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, З. М. Саїдова, М. І. Хавронюк. К. : ФОП Москаленко О.М., 2013. 40 с.
384. Рева А. Функції слідчого у кримінальному провадженні: теоретико-правовий аналіз. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 139–146.
385. Резник Г. М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств. М. : Юрид. лит., 1977. 118 с.
386. Рекомендация № 6 R (87) 18 Комитета министров Совета Европы государствам-членам “Относительно упрощения уголовного правосудия” (17 сентября 1987 года): сб. документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. М., 1998. 388 с.
387. Рекомендація № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах від 15.09.1999 р.: Міжнародний документ від 15.09.1999 р. № R(99)19. *Адвокат*. 2007. № 7.
388. Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи від 16.09.1986 р. № R (86) 12 “Щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах” [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://vgsu.arbitr.gov.ua/files/pages/pd07072014_5.pdf.
389. Рішення Європейського суду з прав людини “Бабар Ахмад та інші проти Сполученого Королівства” від 14.12.2010 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.interights.org>.

390. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Анатолій Руденко проти України” від 17.04.2014 р. (Заява № 50264/08). *Офіційний вісник України*. 2014. № 77. С. 449. Ст. 2221.
391. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Горшков проти України” від 08.11.2005 (Заява № 67531/01). *Офіційний вісник України*. 2006. № 45.
392. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Гурепка проти України” від 08.04.2010 р. (заява № 38789/04). Переклад українською мовою офіційний [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_565.
393. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Корнєв і Карпенко проти України” від 21.10.2010 р. (заява № 17444/04). Переклад українською мовою офіційний [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_565.
394. Рішення у кримінальних справах [Електронний ресурс]. *Вісник Верховного Суду України*. 2005. № 8 (60). Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/6ADF46C532E5B651C2257AF4003B2851?OpenDocument](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/6ADF46C532E5B651C2257AF4003B2851?OpenDocument).
395. Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство. 3-е пересм. изд. Петроград : , Изд. Юрид. книжного склада “Право”, 1916. 599 с.
396. Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство : пособие к лекциям. Томск : Типолитогр. Сибир. Т-ва печат. дела, 1913. 569 с.
397. Роль прокуратури в системі кримінального судочинства : Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи Res (2000) 19 від 06.10.2000 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/>.
398. Романюк Б. В. Спадковість та новизна у процесі формування кримінального судочинства стосовно процесуальної незалежності слідчого // Кримінальний процес України в контексті європейських стандартів судочинства : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 7 грудня 2007 р.). К. : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2008. С. 134–135.
399. Романюк В. В. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., 2015. 23 с.
400. Романюк Я. Зміни до Конституції підтримуємо і під сумнів не ставимо [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/article/27791>.
401. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. Т. 1 / отв. ред. В. Л. Янин. М. : Юр. лит., 1984. Законодат. Древней Руси. 430 с.

402. Рустамов Х. У. Уголовный процесс. Формы. М. : Закон и право, ЮНИТИ, 1998. 304 с.
403. Рыжаков А. П. Уголовный процесс. М. : Норма, 2002. 704 с.
404. Ряшко О. В. Проблеми реформування кримінального провадження на підставі угод / О. В. Ряшко, О. В. Гулей. *Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка"*. Юридичні науки. 2016. № 837. С. 490–494.
405. Ряшко О. В. Проблемні питання та особливості кримінального провадження у формі приватного обвинувачення / О. В. Ряшко, М. А. Шабанов. *Науковий вісник Львівського державного ун-ту внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 322–330.
406. Сабадаш В. П. Кримінальні проступки: особливості досудового розслідування // Кримінальний процесуальний кодекс України: перші проблеми та здобутки : матеріали круглого столу (Запоріжжя, 20 листопада 2013 р.). Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2013. С. 82–85.
407. Савицкий В. М. Надо ли реформировать стадию возбуждения уголовного дела. *Советское государство и право*. 1974. № 8. С. 85–87.
408. Савицкий В. М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве. М., 1975. 383 с.
409. Савицкий В. М. Потерпевший в советском уголовном процессе / В. М. Савицкий, И. И. Потеружа. М. : Госюриздат, 1963. 171 с.
410. Савицкий В. М. Уголовный процесс : словарь-справочник / В. М. Савицкий, А. М. Ларин. М. : Юридическая фирма Контракт ; Инфра-М, 1999. 271 с.
411. Савицкий Д. О. Підстави диференціації процесуальних форм і їх реалізація у провадженні зі спрощеною формою. *Науковий вісник Нац. академії внутрішніх справ України*. 2002. № 2. С. 214–223.
412. Савченко В. А. Забезпечення прав та законних інтересів суб'єктів кримінального судочинства у досудових стадіях в Україні та Федеративній Республіці Німеччини: порівняльний аспект : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2008. 16 с.
413. Сакара Н. Належна судова процедура як елемент доступності правосуддя. *Юридична Україна*. 2004. № 3. С. 63.
414. Самодін А. В. Система органів досудового розслідування // Актуальні проблеми досудового розслідування : зб. тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 139–142.

415. Самолюк В. В. Законне представництво у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2005. 20 с.
416. Сапожнікова О. Є. Юридичний аналіз питань, що пов'язані з судовою практикою у справах про злочини неповнолітніх. *Наше право*. 2007. № 2. С. 56–58.
417. Свиридов М. К. Сущность и предмет стадии исполнения приговора. Томск, 1978. 222 с.
418. Свириновский Я. Х. К клинике и дифференциальной диагностике пролонгированных реактивных психозов с парафренным синдромом. *Проблемы судебной психиатрии*. М., 1971. Вып. 19. С. 176–177.
419. Сенченко Н. М. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2013. 200 с.
420. Сенченко Н. М. Проблемні питання застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. *Науковий вісник Херсонського державного ун-ту*. 2015. № 2, т. 3. С. 105–109.
421. Сенченко Н. М. Своєчасність виявлення психічного захворювання в учасників процесуальних відносин як гарантія забезпечення їх прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 3. С. 132–136.
422. Сенченко Н. М. Участь у справі законного представника при провадженні по застосуванню примусових заходів медичного характеру. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 3. С. 137–141.
423. Сергеевич В. И. Лекции и исследования по древней истории русского права. СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1910. 674 с.
424. Сереброва С. П. О цели современного уголовного судопроизводства России [Электронный ресурс]. *Российский судья*. 2005. № 6. Режим доступа : <https://www.lawmix.ru/comm/866>.
425. Сиза Н. Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини. К. : Українська Видавнича Спілка, 2000. 120 с.
426. Сиза Н. П. Завдання суду в стадії підготовчого провадження у кримінальному процесі України [Електронний ресурс]. *Часопис Нац. ун-ту "Острозька академія"*. 2014. № 2 (10). (Серія "Право"). Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14snpkpu.pdf>.

427. Сиза Н. П. Провадження за нововиявленими обставинами у кримінальному процесі України: проблеми процесуальної форми. *Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту*. Серія “Право”. 2012. Вип. 19. Т. 4. С. 150–153.
428. Симонович Д. В. Отдельные аспекты правового регулирования подготовительного производства. *Международный научно-практический журнал “Право и Закон”*. 2016. № 4. С. 76–80.
429. Симонович Д. В. Отдельные аспекты судебного разбирательства за уголовным процессуальным кодексом Украины. *Научно-методический журнал “Право и Политика”*. 2016. № 3. С. 77–82.
430. Симонович Д. В. Отдельные проблемные аспекты уголовного производства в отношении несовершеннолетних. *Международный научно-практический журнал “Право и Закон”*. 2016. № 3. С. 107–112.
431. Симчук А. С. Сучасні напрями реформування початку досудового розслідування // Актуальні проблеми досудового розслідування : зб. тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 144–146.
432. Симонович Д. В. Актуальні питання правового регулювання угоди про примирення в кримінальному провадженні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 2. С. 156–161.
433. Симонович Д. В. Апеляційне провадження як стадія кримінального процесу: окремі питання. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією* (теорія і практика). 2016. № 2. С. 76–81.
434. Симонович Д. В. Генезис судового провадження з перегляду судових рішень. *Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту*. 2015. Вип. 33, ч. 2, т. 1. С. 84–89. (Серія “Право”).
435. Симонович Д. В. Гносеологічне розуміння початку досудового розслідування // Актуальні питання теорії та практики застосування сучасного вітчизняного та міжнародного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10–11 червня 2016 р.). К. : Центр правових наукових досліджень, 2016. С. 141–142.
436. Симонович Д. В. Кримінальна процесуальна форма. *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту*. 2014. Вип. 5-2, т. 3. С. 233–235.
437. Симонович Д. В. Мета та завдання кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту*. 2014. Вип. 29. Ч. 2, т. 3. С. 265–269. (Серія “Право”).
438. Симонович Д. В. Міжнародно-правові стандарти здійснення судового розгляду // Вплив юридичної науки на розвиток міжна-

- родного та національного законодавства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20–21 лютого 2015 р.). Х. : ГО “Асоціація аспірантів-юристів”, 2015. С. 83–85.
439. Сімонович Д. В. Окремі кримінальні провадження у системі кримінального судочинства України // Наукові дослідження сучасного законодавства України. Прогрес юридичної науки ХХІ ст.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25–26 черв. 2015 р.). К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2015. С. 216–218.
 440. Сімонович Д. В. Особливі порядки кримінального провадження в системі кримінального судочинства України. *Науковий вісник Херсонського державного ун-ту*. 2015. Вип. 3-2, т. 2. С. 227–230. (Серія “Юридичні науки”).
 441. Сімонович Д. В. Теоретичні колізії кримінального процесуального кодексу України // Публічне адміністрування в сфері внутрішніх справ : матеріали круглого столу : зб. наук. праць (Київ, 14 травня 2015 р.). К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 342–345.
 442. Сімонович Д. В. Угода про визнання винуватості як прояв диференціації кримінального провадження: окремі проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту*. 2015. Вип. 6-2, т. 1. С. 112–117. (Серія “Юридичні науки”).
 443. Скаредов Г. Процессуальная самостоятельность следователя. *Советская милиция*. 1983. № 1. С. 49–52.
 444. Сліпченко В. Завдання апеляційного провадження як форми судового контролю на стадії досудового розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 10. С. 154–157.
 445. Слободянюк И. П. Судебная политика и судостроительство России о первой четверти XIX в. *Российская юстиция*. 2005. № 4. С. 76.
 446. Слущевский В. К. Учебник русского уголовного процесса. Судостроительство — судопроизводство. 4-е изд. СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1913. 669 с.
 447. Смирнов А. В. Уголовный процесс / А. В. Смирнов, К. Б. Калининский; под общ. ред. А. В. Смирнова. СПб. : Питер, 2004. 697 с.
 448. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. 21.02.1919. № 11. Ст. 141.
 449. Собрание узаконений УСРР. 1928. № 18. Ст. 167.
 450. Собрание узаконений УССР. 1922. № 31. Ст. 492.
 451. Советский уголовный процесс : учебник / под ред. Б. А. Викторова. М. : Юрид. лит., 1975. 560 с.

452. Советский уголовный процесс : учеб. / под ред. Л. М. Карнеевой, П. А. Лупинской, И. В. Тыричева. М. : Юрид. лит.-ра, 1980. 682 с.
453. Согарашвили Г. С. Обеспечение процессуальной независимости следователей при осуществлении руководства его деятельностью. *Проблемы предварительного следствия*. Волгоград, 1975. Вып. 4. С. 16.
454. Солдатенко О. А. Вітчизняна історія створення та розвитку органів досудового слідства. *Вісник Запорізький юрид. ін-ту*. 2002. № 1. С. 250–259.
455. Солдатенко О. А. Досудове слідство в Україні: становлення та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2006. 20 с.
456. Солов'євич І. В. Реформування досудового слідства: сучасний стан і перспективи / І. В. Солов'євич, О. А. Солдатенко. *Вісник Запорізького державного університету*: зб. наук. ст. Юридичні науки. Запоріжжя : Запорізький державний університет, 2003. С. 172–174.
457. Соловей Г. В. Деякі проблемні питання перегляду судових рішень у кримінальному процесі України / Г. В. Соловей, В. І. Теремецький. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 3 (15). С. 87–99.
458. Соловьева А. Б. Прокурор в досудебных стадиях уголовного процесса России / А. Б. Соловьева, М. Е. Токарева, Н. В. Буланова. М., 2006. 231 с.
459. Солодков А. А. Окремі питання здійснення провадження в суді присяжних. *Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту*. 2014. Вип. 27. Т. 3. С. 131–134. (Серія “Право”).
460. Статистичні дані Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
461. Степичев С. С. Особенности производства по применению принудительных мер медицинского характера / С. С. Степичев, А. А. Хомовский. *Социалистическая законность*. 1967. № 5. 58 с.
462. Степункова В. К. Роль судебного эксперта при исследовании вменяемости (невменяемости). *Советское государство и право*. 1977. № 7. С. 104–107.
463. Стойко Н. Г. Уголовный процесс западных государств и России: сравнительное теоретико-правовое исследование англо-американской и романо-германской правовых систем : монография.

- СПб. : Изд. Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Изд-во юрид. фак-та СПбГУ, 2006. 264 с.
464. Стратегічне управління : підручник / З. Є. Шершньова. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : КНЕУ, 2004. 699 с.
465. Стратонов В. М. Окремі проблеми Кримінального процесуального кодексу України / В. М. Стратонов, В. В. Літвін. *Науковий вісник Херсонського державного ун-ту*. 2013. Вип. 1. С. 70–72. (Серія: Юридичні науки).
466. Стрельбіцька Л. Я. Процесуальний статус засудженого у провадженні за нововиявленими обставинами // Малиновські читання: матеріали I Міжнародної наук.-практ. конф. 2012. С. 301–303.
467. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. М.: Наука, 1970. Т. 2. Порядок производства по уголовным делам по советскому уголовно-процессуальному праву. 1970. 516 с.
468. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. М.: Наука, 1968. Т. 1. Основные положения науки советского уголовного процесса. 1968. 470 с.
469. Строгович М. С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. М. : Изд-во АН СССР, 1955. 384 с.
470. Строгович М. С. Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. 151 с.
471. Строгович М. С. Проверка законности и обоснованности судебных приговоров / отв. ред. Н. Н. Полянский. М.: Изд-во АН СССР, 1956. 319 с.
472. Судебная власть в России. История. Документы / под ред. О. Б. Кутафина, П. М. Лебедева, Г. Ю. Семигина. М. : Мысль, 2008. Т. 2. 848 с.
473. Судова реформа в Україні: поточні результати та найближчі перспективи: Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії на тему “Судова реформа 2010 р. : чи наближає вона правосуддя в Україні до європейських норм і стандартів?” (4 квітня 2013 р.). К., 2013. 130 с.
474. Судуострій України: підручник / В. О. Гринюк, О. В. Задоянко, О. С. Захарова та ін. Юрінком Інтер, 2014. 344 с.
475. Сердюк В. В. Верховний Суд України і реформування системи правосуддя: організаційно-правовий аспект. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 6. С. 35–41.

476. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС) : монографія. К. ; Донецьк : ТОВ “ВПП “ПРО-МІНЬ”, 2012. 640 с.
477. Татаров О. Ю. Початок досудового розслідування за кримінальним процесуальним кодексом України: [доповідь] [Електронний ресурс] // Програма конференції “Новації кримінально-процесуального законодавства” (Дніпропетровськ, 6 липня 2012 р.). Режим доступу : <http://www.dduvs.in.ua/assets/files/news3/KPK/material.doc>.
478. Татаров О. Ю. Відновлення провадження та проведення розслідування у справі за нововиявленими обставинами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2007. 19 с.
479. Татаров О. Ю. Кримінальні проступки: бути чи не бути? [Електронний ресурс]. *Закон і бізнес*. 2016. Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/123569-kriminalni_prostupki_buti_chi_ne_buti.html.
480. Таубер Л. Я. Жалоба потерпевшего при преступлениях неофициальных. Х. : Тип. и литогр. М. Зильберберг и сыновья, 1909. 413 с.
481. Теремецький В. І. Право особи на апеляційне оскарження вирок у кримінальному процесі України : монографія. Х. : Харків юридичний, 2010. 228 с.
482. Тертишник В. М. Суд присяжних: новела кримінального судочинства України // Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. Х. : ХНУВС, 2012. С. 362–364.
483. Тимошенко О. А. Становлення та розвиток правового регулювання касаційного провадження в цивільному судочинстві України. *Часопис Київського ун-ту права*. 2012. № 2. С. 234–238.
484. Тимченко Г. П. Підготовка справи до судового розгляду: витоки та сучасний стан. *Часопис Київського ун-ту права*. 2010. № 3. С. 142–146.
485. Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09. Х., 2016. 484 с.

486. Токарева М. Е. Современные проблемы законности и прокурорский надзор в досудебных стадиях уголовного процесса : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. М., 1997. 83 с.
487. Торбас О. О. Загальна характеристика застосування примусових заходів медичного характеру за чинним КПК України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту*. Серія : Юриспруденція. 2013. № 6-2. Т. 2. С. 133–135.
488. Торбас О. О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. 168 с.
489. Трофименко В. М. Співвідношення понять “кримінальне провадження”, “кримінальне судочинство”, “процедура” та “стадія кримінального процесу” в юридичній доктрині та за КПК України. *Право України*. 2013. № 6. С. 71–79.
490. Туманянц А. Р. Запровадження інституту медіації в кримінальне судочинство України. *Проблеми законності* : Респ. міжвід. наук. зб. Вип. 101. Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2009. С. 139–146.
491. Турман Н. Процесуальний статус та роль медіаторів при укладенні угод у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 4. С. 113–117.
492. Тюрін Г. Є. Організаційно-правові основи участі прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод : монографія. Х. : Право, 2015. 288 с.
493. Тютюнник В. В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду: дис. ... канд. юрид. наук: 12..00.09. Харків, 2015. 220 с.
494. Уваров В. Г. Міжнародні-правові стандарти у кримінальному процесі України: монографія. Харків : НікаНова, 2014. 416 с.
495. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть : учебник / под ред. Б. В. Здравомыслова. М. : Юрист, 1999 480 с.
496. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики: Закон Азербайджанской Республики от 14.07.2000 г. № 907-IQ [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.legislationline.org/download/action/download/id/4670/file/Azerbaijan_CPC_2000_am2013_ru.pdf.
497. Уголовно-процессуальный кодекс Литовской Республики от 26.09.2000 г. № VIII-1968 [Электронный ресурс]. Режим доступа : http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=202109.

498. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения от 01.07.1998 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://yurotdel.com/zakony/ugolovno-processualnyi-kodeks-armenii.html>.
499. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16.07.1999 г. № 295–З [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://ugolovnykodeks.ru/category/ugolovno-processualnyj-kodeks-respubliki-belarus>.
500. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04.07.2014 г. № 231-V ЗРК [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://online.zakon.kz>.
501. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14.03.2003 г. № 122 [Электронный ресурс]. Режим доступа : http://pravo.org.ua/files/____.pdf.
502. Уголовно-процессуальный кодекс республики Таджикистан от 14.11.2009 г. № 1425 [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://ugolovnykodeks.ru/2011/11/ugolovno-processualnyj-kodeks-respubliki-tadzhikistan>.
503. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481.
504. Уголовно-процессуальный кодекс РСФСР от 25.05.1922 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.zaki.ru/pagesnew.php?id=2043&page=11>.
505. Уголовно-процессуальный кодекс Туркменистана от 18.04.2009 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа : https://www.unodc.org/tldb/pdf/Turkmenistan/TUK_Crim_Pro_RU.pdf.
506. Уголовно-процессуальный кодекс Украинской Советской Социалистической Республики. Офиц. изд. в редакции 1927 г. X. : Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1927. 126 с.
507. Уголовно-процессуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / под общ. ред. В. Т. Маляренко, Ю. П. Аленина. X. : ООО “Одиссей”, 2003. 960 с.
508. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германии [Электронный ресурс] Режим доступа : [http://pravo.org.ua/files/_\(1\).pdf](http://pravo.org.ua/files/_(1).pdf).
509. Уголовно-процессуальный кодекс Эстонской Республики от 12.02.2003 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <https://publishup.uni-potsdam.de/frontdoor/index/index/docId/6039>.

510. Уголовный закон: Опыт теоретического моделирования / отв. ред. В. Н. Кудрявцев, С. Г. Келина. М. : Наука, 1987. 276 с.
511. Уголовный процесс : учебник / под ред. А. Н. Алексеева. М. : Юрист, 1995. 352 с.
512. Уголовный процесс : учебник / под ред. В. П. Божьев. М. : Спарк, 1998. 591 с.
513. Уголовный процесс : учебник / под ред. В. П. Божьева. М. : Спарк, 2002. 704 с.
514. Уголовный процесс : учебник / К. Ф. Гуценко и др. ; под ред. К. Ф. Гуценко. М. : Зерцало : Изд-во Моск. университета, 2005. 707 с.
515. Уголовный процессе : учебник для вузов / под ред. И. Л. Петрухина. М. : Проспект, 2001. 520 с.
516. Удалова Л. Новий КПК містить багато новацій, які змінили не лише правозастовну практику, а й теоретичні основи / Л. Удалова. *Юридичний журнал*. 2012. № 11. С.8–14.
517. Узагальнення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод від 22.01.2014. *За-кон і Бізнес*. 2014. № 28 (1170).
518. Узагальнення судової практики оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування у порядку Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс] : лист від 01.06.2013 р. / Апеляційний суд м. Києва. Режим доступу : <http://document.ua/uzagalnennja-sudovoyi-praktiki-oskarzhennja-rishen-dii-chi-b-doc153155.html>.
519. Узагальнення судової практики розгляду слідчими суддями Херсонської області скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора відповідно до Кримінального процесуального кодексу, який набрав законної сили 20.11.2012 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://ksa.court.gov.ua/sud2190/science_work/rozdil2/doc_3141324.
520. Устав уголовного судопроизводства от 20.11.1864 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137>.
521. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 8 січня 2013 року (справа № 757/684/ 13-к) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28483383>.

522. Учебник уголовного процесса / В. Н. Буробин, Г. В. Дроздов, А. С. Кобликов, А. С. Мамыкин. М. : Спарк, 1995. 382 с.
523. Хотинська-Нор О. З. Теорія і практика судової реформи в Україні : монографія. К.: Алерта, 2016. 428 с.
524. Фаринник В. Початок досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний вісник України*. 2012. № 24 (16–22 черв.).
525. Фаринник В. І. Досудове слідство у кримінальному судочинстві України: стан та перспективи реформування. *Наукові записки Ін-ту законодавства Верховної Ради України* : зб. наук. пр. 2010. № 1. С. 56–63.
526. Филимонов Б. Основы уголовного процесса Германии: монография. М. : Изд. Мос. гос. ун-та, 1994. 104 с.
527. Филин Д. В. Уголовный процесс Украины: система и структура права, законодательства, деятельности [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.iuaaj.net/node/1464>.
528. Фідря Ю. О. Новий перелік нововиявлених обставин: критичний погляд. *Часопис Київського ун-ту права*. 2012. № 4. С. 311–315.
529. Фідря Ю. О. Провадження за нововиявленими обставинами: історико-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту*. Серія “Право”. 2012. Вип. 19. Т. 4. С. 162–166.
530. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 1. СПб.: Альфа, 1996. 607 с.
531. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 2. СПб.: Питер, 1910. 572 с.
532. Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением. М. : Городец : Добросвет, 2000. 454 с.
533. Фоміна Т. Г. Забезпечення процесуальних прав підозрюваного і обвинуваченого органами внутрішніх справ України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., 2012. 231 с.
534. Франциферов Ю. Производство экспертизы до возбуждения уголовного дела / Ю. Франциферов, В. Николайченко, Н. Громов. *Российская юстиция*. 1999. № 3. С. 28.
535. Фрич В. Медіація (примирення) як альтернатива судовому розгляду кримінальних проваджень / В. Фрич, О. Комарницька. *Вісник Нац. академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 24–26.
536. Фріс П. Л. Ознаки та склад кримінального проступку / П. Л. Фріс, І. Б. Медицький. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності* : зб. наук. пр. 2007. № 2. С. 166–171.

537. Хавронюк М. “Право прокурора”, або деякі проблеми угоди про визнання винуватості [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.pravo.org.ua/2011-07-05-15-26-55/2011-07-22-11-18-16/1177-pravoprokurorrrya-abo-deiaki-problemy-uhody-pro-vyznannia-vynuvatosti.html>.
538. Харченко І. О. Вирішення судом процесуальних питань в стадії виконання вироку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2010. 20 с.
539. Харченко І. О. До питання про сутність стадії виконання вироків, ухвал та рішень суду в кримінальному процесі України. *Вісник Нац. ун-ту внутрішніх справ*. 2002. Вип. 17. С. 97–104.
540. Хахуцяк О. Ю. Захист прав неповнолітніх обвинувачених у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2006. 16 с.
541. Хашимов Р. А. Категория “цель” в уголовном процессе: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябинск, 2006. 26 с.
542. Химичева Г. Л. Возбуждение уголовного дела: проблемы правовой регламентации и совершенствования деятельности. *Черные дыры в Российском Законодательстве*. 2003. № 2. С. 180–205.
543. Холоденко В. Д. Выступление на научно-методологическом семинаре “Юридический процесс: проблемы методологии”. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2004. № 2. С. 181.
544. Холодидо П. В. Інститут угод як вияв диференціації кримінальної процесуальної форми в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного ун-ту*. 2014. Т. 3, вип. 5-2. С. 244–246.
545. Хотинська-Нор О. З. Вплив правових позицій Європейського суду з прав людини на розвиток судових процедур в Україні: окремі аспекти. *Вісник господарського судочинства*. 2014. № 4. С. 129–135.
546. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. К. : ІнЮре, 1998. Т. 1–2. 716 с.
547. Хрестоматія з історії держави і права України. Т. 2. Лютий 1917а– 1996 р. / за ред. В. Д. Гончаренка. К. : Ін Юре, 1997. 800 с.
548. Цивілізації: прошле и будущее : учебник / Б. Н. Кузык, Ю. В. Яковец ; авт. слова к читателю В. М. Филиппов. М. : Ин-т экон. стратегий, 2008. 576 с.
549. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

550. Цимбал П. Приватне обвинувачення як особливий порядок кримінального провадження : історико-правові аспекти / П. Цимбал, І. Діков. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3(45). С. 109–114.
551. Чебуренков А. Л. Полномочия суда надзорной инстанции в российском уголовном процессе: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09. Саранск, 2003. 205 с.
552. Чельцов М. А. Уголовный процесс. М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 624 с.
553. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс : учебник. 2-е изд., перераб. М. : Госюриздат, 1951. 512 с.
554. Чельцов-Бебутов М. А. Курс уголовно-процессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. СПб. : Равена, Альфа, 1995. 846 с.
555. Чельцов-Бебутов М. А. Очерк истории Советского уголовного процесса. М. : ВЮЗИ, 1948. 40 с.
556. Черечук А. А. Щодо процедури провадження в суді присяжних у кримінальному судочинстві // Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовтня 2012 р.) / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. Х. : ХНУВС, 2012. С. 387–389.
557. Черечукина Л. В. Судебный контроль за досудебным производством. Луганск, 1998. 124 с.
558. Черечукина Л. В. Точка відліку кримінального провадження за проектом КПК України (чи відповідає механізм кримінального провадження принципам публічності та змагальності?) // Забезпечення законності в діяльності органів досудового слідства та дізнання : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 26 березня 2012 р.). Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 5–12.
559. Чернега А. П. Реформування слідчого апарату міліції України: історичний аспект (1956–1974 рр.) та проблеми сьогодення // Основні напрямки реформування ОВС в умовах розбудови демократичної держави : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 14–15 жовтня 2004 р.) / за заг. ред. О. Ф. Долженкова.

- Одеса : Вид-во Одеського юридичного ін-ту Національного ун-ту внутрішніх справ, 2004. Ч. 1. С. 211–215.
560. Чистяков О. И. Российское законодательство X–XX века: в 9 т. М., 1984. Т. 1. Законодательство Древней Руси. 432 с.
561. Чорнобай Є. А. Суд присяжних в Україні: proetcontra // Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. Х. : ХНУВС, 2012. С. 395–396.
562. Черноус Ю. М. Реалізація норм міжнародних договорів України в діяльності органів досудового розслідування // Актуальні проблеми досудового розслідування : зб. тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 64–69.
563. Чурилов Ю. Ю. Актуальные проблемы постановления оправдательного приговора в российском уголовном судопроизводстве; под. науч. ред. З. Ф. Ковриги. М. : Волтерс Клувер, 2010. 256 с.
564. Шадрин И. П. Постановление приговора // Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу РСФСР; отв. ред. В. И. Радченко. М. : Юрайт, 2000. 474 с.
565. Шаргей М. Е. Уголовно-процессуальный кодекс УССР 1927 года: текст и постановлений комментарий. Х. : Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1928. 372 с.
566. Шаренко С. Л. Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру : монографія. Х.: Право, 2002. 208 с.
567. Шевчук Т. А. Питання впровадження ювенальної юстиції в Україні. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 3. С. 142–149.
568. Шибіко В. П. “Мала реформа” судового розгляду кримінальної справи: рух від істини до змагальності? // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи. К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2002. С. 100–105.
569. Шибіко В. Щодо призначення і завдань кримінального судочинства України. *Вісник Київського національного ун-ту імені Тараса Шевченка*. 2011. № 88. С. 16–19.

570. Шило О. До питання щодо диференціації кримінально-процесуальної форми. *Право України*. 2010. № 9. С. 180–186.
571. Шило О. Професійний захист як гарантія забезпечення прав і законних інтересів особи в кримінальному судочинстві / О. Шило, О. Капліна. *Вісник Академії правових наук України*. Х. : Право, 2003. № 1(32). С. 125–134.
572. Шило О. Г. Теоретичні основи та практика реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Х., 2011. 40 с.
573. Ширинский С. С. Нужен ли нам апелляционный суд? *Российская юстиция*. 1996. № 6. С. 63.
574. Шмелева А. Проблемы апелляционного производства в российском уголовном судопроизводстве. *Уголовное право*. 2002. № 2. С. 77–78.
575. Шпилев В. Н. Содержание и формы уголовного судопроизводства. Минск : Изд-во БГУ, 1974. 144 с.
576. Щерба С. П. Теоретические основы и особенности уголовного судопроизводства по делам лиц, страдающих физическими или психическими недостатками : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. М., 1990. 499 с.
577. Щерба С. П. Участие законных представителей в охране прав обвиняемых, страдающих физическими и психическими недостатками. *Проблемы предварительного следствия и дознания* : сб. науч. трудов. М. : ВНИИ МВД РФ, 1993. С. 74–75.
578. Элькинд П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовном процессе. Л. : Изд-во ЛГУ, 1976. 143 с.
579. Энциклопедический словарь : в 86 т. / Ф. А. Брокгаузъ, И. Е. Ефронъ. СПб. : Семеновская Типолитография (И.А. Ефрона), 1896. Т. XVIIIА (34). 497 с.
580. Ювенальна юстиція і ювенальні суди в українському судочинстві : посібник для тренінгів : у 2 кн. К. : Кобза, 2005. Кн. 2. 165 с.
581. Ювенальна юстиція : навч. посіб. / А. І. Гусев, Ю. Б. Костова, Н. М. Крестовська та ін. ; за заг. ред. Н. М. Крестовської. Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2006. 243 с.
582. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / Н. В. Виртук, В. М. Горшенев, Т. Н. Добровольская и др. ; под ред.: В. М. Горшенева, П. Е. Недбайло. М. : Юрид. лит., 1976. 279 с.

583. Юрченко Л. В. Особливості касаційного провадження за новим КПК України // Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми : матеріали міжнар. наук-практ. конф. Ірпінь : ІФЮА, 2012. С. 358–359.
584. Юрченко Р. Н. Судопроизводство по делам о применении принудительных мер медицинского характера к невменяемым : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Караганда, 2003. 28 с.
585. Юхно О. О. Окремі аспекти реалізації статусу керівника органу досудового розслідування за новим кримінальним процесуальним законодавством України // Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. Х. : ХНУВС, 2012. С. 29–31.
586. Юшков С. В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. М. : Госюриздат, 1949. 546 с. (Курс истории государства и права СССР. Т. I).
587. Якимович Ю. К. Дифференциация уголовного процесса / Ю. К. Якимович, А. В. Ленский, Т. В. Трубникова. Томск : Изд-во ТГУ, 2001. 300 с.
588. Якимович Ю. К. Структура советского уголовного процесса: система стадий и система производств. Основные и дополнительные производства : монография. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1991. 137 с.
589. Якуб М. Л. Демократические основы советского уголовно-процессуального права : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. М., 1956. 36 с.
590. Якупов Р. Х. Уголовный процесс : учебник для вузов. 4-е изд., испр. и доп. М., 2004. 607 с.
591. Яновська О. Г. Особливості кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Часопис Київського ун-ту права*. 2013. № 1. С. 242–245.
592. Яновська О. Участь обвинуваченого у судовому провадженні: право чи обов'язок. *Право України*. 2015. № 7. С. 26–33.

593. 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Л. М. Лобойко, З. М. Саїдова. К. : Арт-Дизайн, 2014. 48 с.
594. Погорецький М. А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 99.
595. Lynch Timothy. The Case Against Plea Bargaining. Regulation [Electronic resource]. 2003. Vol. 26, no. 3. P. 24–27. Access mode : <http://ssrn.com/abstract=511222>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України

1. Статтю 2 КПК України викласти у новій редакції:

“1. Завданнями кримінального провадження є забезпечення своєчасного, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду, а також правильне застосування закону з метою:

1) захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень;

2) охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження;

3) притягнення особи в міру її вини до відповідальності, а жоден невинуватий щоб не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу;

4) застосування до кожного учасника кримінального провадження належної правової процедури;

5) відшкодування (компенсація) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

6) реабілітації невинних”.

2. Пункт 19 частини 1 ст. 3 КПК України викласти в такій редакції:

“сторони кримінального провадження — з боку обвинувачення: прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених цим Кодексом; з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники”.

3. Пункт 25 частини 1 ст. 3 КПК України викласти в такій редакції:

“учасники кримінального провадження — сторони кримінального провадження, слідчий, керівник органу досудового розслідування, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник”.

4. Частину 10 статті 31 КПК України викласти в такій редакції:

“10. Кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх продовження, зміну чи припинення здійснюється Вищим ювенальним судом.

Кримінальне провадження в апеляційному чи касаційному порядку щодо перегляду прийнятих із зазначених питань судових рішень здійснюються суддею, уповноваженим згідно із Законом України “Про судоустрій і статус суддів” на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх”.

5. Статтю 46 КПК України доповнити додатковою частиною 8, виклавши її в такій редакції:

“8. Захист неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого або особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, або вирішувалась питання про їх застосування здійснюється адвокатом, який спеціалізується на захисті прав, свобод та законних інтересів неповнолітнього”.

6. Частину 2 статті 52 КПК України доповнити додатковим пунктом 10, який викласти в такій редакції:

“10. у разі здійснення судового провадження з перегляду судових рішень — з моменту прийняття рішення про його початок”.

7. Пункт 2 частини 1 статті 91 КПК України викласти у наступній редакції:

“2. винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета, причини та умови вчинення кримінального правопорушення”.

8. Частину 2 статті 291 КПК України доповнити пунктом 10 наступного змісту:

“10) умови життя та виховання неповнолітнього підозрюваного”.

9. До ст. 214 КПК України внести такі зміни та доповнення.

Частину 1 викласти в такій редакції: “Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов’язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Про початок досудового розслідування або про його відмову слідчий, прокурор виносять постанову, у якій обов’язково вказується дата внесення відомостей, номер кримінального провадження та попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, прізвище, ім’я, по батькові та посада службової слідчого, прокурора, який розпочав досудове розслідування.

Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування. Слідчий невідкладно надсилає копію постанови про початок досудового розслідування або про його відмову прокурору, потерпілому або заявнику. За неможливості негайного вручення копія постанови вручається не пізніше трьох діб з моменту її винесення. У разі неможливості вручення зазначеним особам

копії постанови про початок досудового розслідування в зазначений строк через їх хворобу, неможливість встановлення місця перебування чи з інших поважних причин копія постанови вручається протягом трьох діб з моменту явки, приводу чи встановлення місця перебування цих осіб. Якщо особа відмовляється одержати копію постанови про початок досудового розслідування, прокурор, слідчий складають відповідний протокол”.

Частина 4 доповнити таким змістом: “Заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення можуть бути усніми або письмовими. Усні заяви заносяться до протоколу, який підписують заявник та посадова особа, яка прийняла заяву. Заявник, потерпілий попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину відповідно до ст. 383 КК України.

Повідомлення службових осіб, органів, установ, підприємств та організацій про вчинення кримінального правопорушення викладається в письмовій формі. До повідомлення можуть бути додані документи і предмети, які підтверджують обставини вчинення діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Усна заява заноситься до протоколу, в якому зазначаються відомості про особу заявника і зміст його заяви від першої особи. Протокол підписують заявник і посадова особа, яка склала протокол.

Одночасно слідчий зобов’язаний вжити всіх можливих заходів, щоб запобігти кримінальному правопорушенню або припинити його. За наявності відповідних підстав, що свідчать про реальну загрозу життю та здоров’ю особи, яка повідомила про кримінальне правопорушення, слід вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки заявника, а також членів його сім’ї та близьких родичів, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на заявника”.

Частина 6 виключити.

Частина 7 викласти в такій редакції: “Якщо відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудо-

вих розслідувань внесені прокурором, він зобов'язаний винести постанову про початок досудового розслідування, яку невідкладно, але не пізніше наступного дня, з дотриманням правил підслідності передати разом із наявними в нього матеріали до органу досудового розслідування та доручити проведення досудового розслідування. Копія постанови також надсилається потерпілому або заявнику”.

10. Частину 2 статті 314 КПК України доповнити наступним змістом:

“Наслідки неприбуття учасників підготовчого судового засідання вирішуються в порядку, передбаченому статтями 323-326 цього Кодексу”.

11. Статтю 314 КПК України доповнити додатковим пунктом 5, який викласти в такій редакції:

“Про відкриття підготовчого провадження суд постановляє ухвалу, у якій зазначаються дата, час і місце його проведення, а також перелік учасників судового засідання, визначених частиною 2 цієї статті, яких необхідно викликати. Копія такої ухвали надсилається учасникам судового засідання, визначеним у ній”.

12. Статтю 316 КПК України доповнити додатковою частиною 3 такого змісту:

“Ухвала суду про розгляд кримінального провадження судом присяжних є остаточною, подальша відмова обвинуваченого від розгляду кримінального провадження судом присяжних не приймається”.

13. Частину 3 статті 459 КПК України доповнити таким положенням:

“ухвалою суду про закриття кримінального провадження, у тому числі у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності, ухвалою суду про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру”.

14. Частину 7 статті 469 КПК України викласти у наступній редакції:

“7. Слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, а під-

озрюваного про право на укладення угоди про визнання винуватості, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладанні угоди”.

15. Статтю 478 КПК України доповнити частиною 2 наступного змісту:

“2. Якщо потерпілий внаслідок неповноліття, наявності фізичних чи психічних вад не може скористатися усіма правами, визначеними цим Кодексом, подавати заяву про вчинення кримінального правопорушення, підтримувати обвинувачення у суді та користуватися іншими правами потерпілого у кримінальному провадженні приватного обвинувачення має право один з близьких родичів або членів сім'ї”.

16. Доповнити КПК України новою статтею 478-1 наступного змісту:

“Стаття 478-1 Участь у кримінальному провадженні приватного обвинувачення близьких родичів або член сім'ї потерпілого.

Якщо під час кримінального провадження настала смерть потерпілого, один з близьких родичів потерпілого або член його сім'ї має право брати участь у кримінальному провадженні, користуючись правами потерпілого”.

17. Статтю 490 КПК України викласти у такій редакції:

“У кримінальному провадженні щодо неповнолітнього участь захисника є обов'язковою”.

18. Статтю 508 КПК України доповнити частиною 4 наступного змісту:

“4. Поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, застосовується у межах строків, встановлених ст. 197 цього Кодексу”.

Додаток Б

Узагальнені результати анкетування практичних працівників, яке проводилося в Харківській, Полтавській, Сумській та Черкаській області.

Всього було опитано 437 осіб. Із них: слідчих — 350 чол.; прокурорів — 87 чол.

Запитання та варіанти відповідей:	Отриманий результат	
	%	Кількість
1. Ваш стаж роботи:		
1. Менше 1 року	5%	(22)
2. Від 1 до 3 років	25%	(109)
3. Від 3 до 6 років	20%	(87)
4. Від 6 до 10 років	31%	(136)
5. Понад 10 років	19%	(83)
2. Чи є підготовче провадження самостійною стадією кримінального процесу?		
1. Так	66%	(288)
2. Ні	31%	(136)
3. Важко відповісти	3%	(13)
3. Чи слід передбачити в КПК України необхідність долучення матеріалів досудового розслідування до підсумкового процесуального документа та надання їх суду під час розгляду в підготовчому судовому засіданні кримінального провадження на підставі угод, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності та при прийнятті рішення про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених п. 4–9 ч. 1 ст. 284 КПК України?		
1. Так, в усіх зазначених кримінальних провадженнях	63%	(275)
2. Так, у кримінальному провадженні на підставі угод	9%	(39)
3. Так, при розгляді клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності	6%	(26)

4. Так, при закритті кримінального провадження з підстав, передбачених п. 4–9 ч. 1 ст. 284 КПК України	7%	(31)
5. Ні	13%	(57)
6. Важко відповісти	2%	(9)
4. Чи можна провести підготовче судове засідання у разі неявки учасників кримінального провадження, які визначені ч. 2 ст. 314 КПК України?		
1. Так	58%	(254)
2. Ні	33%	(144)
3. Важко відповісти	9%	(39)
5. Чи є необхідність встановлення строків проведення судового розгляду (наприклад, введення співвідношення строку досудового розслідування та судового розгляду)?		
1. Так, у цьому є нагальна потреба	53%	(232)
2. Ні, немає необхідності	35%	(153)
3. Важко відповісти	12%	(52)
6. Чи є необхідність розширення судових дій, якщо так, то за рахунк яких(можливі декілька варіантів відповідей)?		
1. Ні, такої необхідності немає	14%	(61)
2. Так, за рахунок слідчого експерименту	38%	(166)
3. Так, за рахунок освідування	37%	(162)
4. Свій варіант	0,5%	(2)
5. Важко відповісти	11,5%	(49)
7. Чи повинно бути надане судам контрольних інстанцій право, при здійсненні відповідного апеляційного чи касаційного провадження, усувати сумніви і протиріччя у вироку, які не стосуються його суті?		
1. Так	46%	(201)
2. Так, але виключно суду апеляційної інстанції	32%	(140)
3. Так, але виключно суду касаційної інстанції	9%	(39)
4. Ні	10%	(44)
5. Важко відповісти	3%	(13)
8. Чи є доцільним передбачити в КПК України два окремі порядки виконання судових рішень – виконання підсумкових судових рішень та виконання процесуальних рішень слідчого судді?		

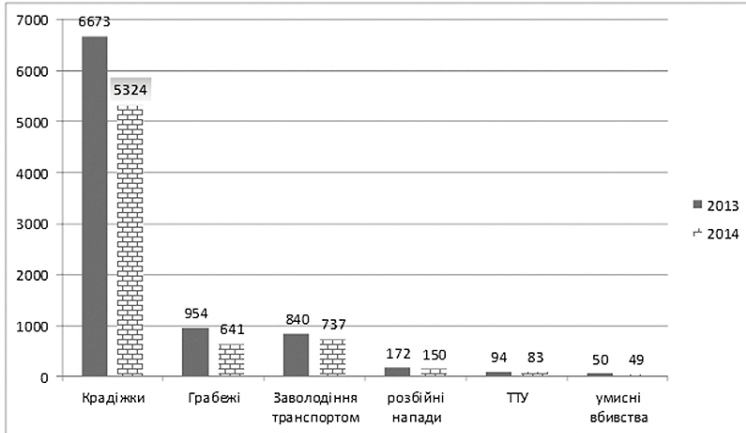
1. Так	77%	(336)
2. Ні	16%	(70)
3. Важко відповісти	7%	(31)
9. Чи має бути ухвала суду про розгляд кримінального провадження судом присяжних остаточною та виключати можливість її зміни в подальшому у зв'язку зі зверненням обвинуваченого з клопотанням про відмову від застосування даного процесуального порядку?		
1. Так	61%	(267)
2. Ні	27%	(118)
3. Важко відповісти	12%	(52)
10. Чи є необхідність встановити обов'язок апеляційного суду (замість такого його права відповідно до ч. 3 ст. 404 КПК) досліджувати докази, які не досліджувалися судом першої інстанції, якщо про їх дослідження учасники судового провадження заявили клопотання під час розгляду в суді першої інстанції або якщо вони стали відомі після ухвалення судового рішення, що оскаржується?		
1. Так, є така необхідність	69%	(302)
2. Ні, такої необхідності немає	23%	(101)
3. Важко відповісти	8%	(35)
11. Чи слід в КПК України передбачити окремий порядок оскарження судових рішень, що не є підсумковими в кримінальному провадженні?		
1. Так	56%	(243)
2. Ні	39%	(170)
3. Важко відповісти	5%	(22)
12. Чи доцільно передбачити в КПК порядок встановлення нововиявлених обставин, якщо так, то який (можливі декілька варіантів відповідей)?		
1. Ні	9%	(39)
2. Так, їх має встановлювати суд	26%	(114)
3. Так, у вигляді судового доручення прокурору	41%	(179)
4. Так, у вигляді судового доручення прокурору чи органу досудового розслідування	18%	(79)
5. Свій варіант	0%	(—)
6. Важко відповісти	6%	(26)

13. Чи підтримуєте Ви позицію про необхідність участі медіатора (особи, погодженої сторонами кримінального провадження) під час укладання угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим?		
1. Так, підтримує, участь такої особи необхідна під час укладання угоди	74%	(324)
2. Ні, оскільки такий учасник лише ускладнить процес укладання угоди	24%	(105)
3. Важко відповісти	2%	(8)
14. Чи вважаєте Ви можливим укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий?		
1. Так	16 %	(70)
2. Ні	80 %	(350)
3. Важко відповісти	4 %	(17)
15. Чи вважаєте Ви необхідним в угоді про визнання винуватості указувати конкретні дії підозрюваного, обвинуваченого, що він зобов'язується вчинити з метою викриття кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою?		
1. Так, оскільки це надасть можливість вимагати чітких та послідовних дій від підозрюваного чи обвинуваченого	82 %	(358)
2. Ні, такої необхідності немає	13 %	(57)
3. Важко відповісти	5%	(22)
16. Як, на Вашу думку, потрібно вчинити у разі смерті потерпілого у кримінальному провадженні приватного обвинувачення, якщо така смерть настала не внаслідок вчинення кримінального правопорушення?		
1. Закрити кримінальне провадження на підставі п. 7 ч.1 ст. 284 КПК України	12%	(52)
2. Надати близьким родичам або членам сім'ї померлого підтримувати обвинувачення та користуватися іншими правами потерпілого	68%	(297)
3. Ваш варіант відповіді	20%	(88)
17. Чи встановлюєте Ви у кримінальному провадженні причини та умови вчинення кримінального правопорушення?		

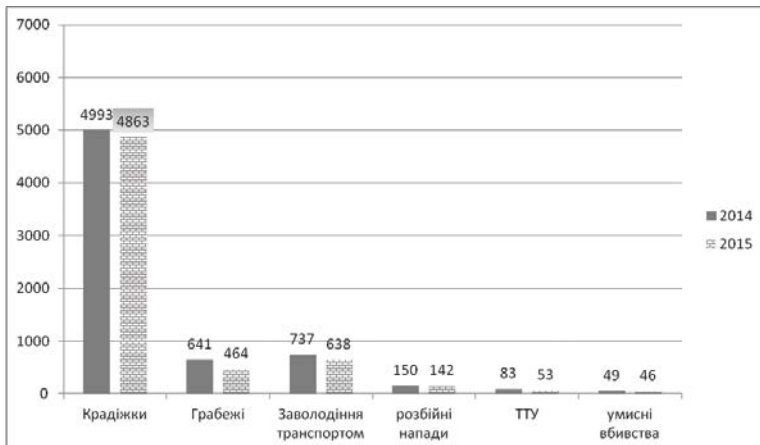
1. Так	22 %	(96)
2. Ні	78 %	(341)
18. Як, на Вашу думку, чи необхідно в обвинувальному акті, складеного щодо неповнолітнього підозрюваного, та у клопотанні про застосування примусових заходів виховного характеру вказувати відомості про умови життя та виховання неповнолітнього підозрюваного?		
1. Так	61 %	(266)
2. Ні	36 %	(158)
3. Важко відповісти	3 %	(13)
19. Як, на Вашу думку, чи необхідно у КПК України окремою нормою визначити права та обов'язки психічно хворої особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння?		
1. Так, це сприятиме визначеності процесуального статусу особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів виховного характеру	34%	(148)
2. Ні, оскільки у ст. 506 КПК України вказується, що така особа користується правами підозрюваного, обвинуваченого в обсязі, що визначається характером розладу психічної діяльності чи психічного захворювання	66%	(289)
20. Яку, на Вашу думку, слідчий виконує функцію в кримінальному провадженні?		
1. Обвинувачення	16%	(70)
2. Захисту	6%	(26)
3. Розслідування	78%	(341)
21. Чи коректно відносити слідчого та керівника органу досудового розслідування до сторони обвинувачення?		
1. Так	7%	(31)
2. Ні	89%	(389)
3. Не має різниці	4%	(17)

Додаток В

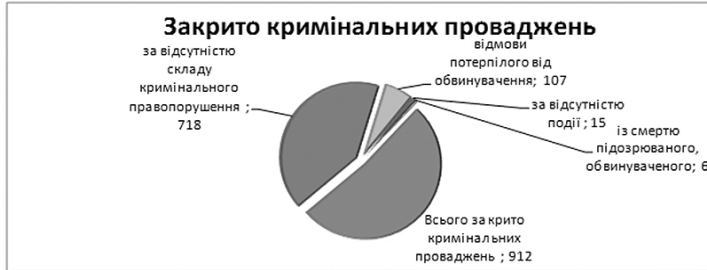
Порівняльні показники рівня злочинності серед дітей за окремими видами злочинів за 2013–2014 роки.

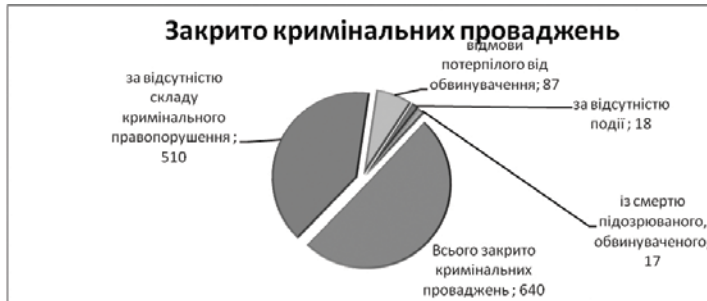
Порівняльні показники рівня злочинності серед дітей за окремими видами злочинів за 2014–2015 роки

Статистичні дані закриття кримінальних проваджень щодо неповнолітніх у 2014 р.

Статистичні дані закриття кримінальних проваджень щодо неповнолітніх у 2015 р.

Монографію присвячено комплексному вивченню теоретичних, законодавчих і прикладних питань, пов'язаних із доктринальними засадами структури та системності кримінального процесу України. У роботі досліджено методологічну основу формування структури кримінального процесу, розглянуто онтологічні та гносеологічні характеристики досудового розслідування, вивчена кримінальна процесуальна характеристика судового провадження у першій інстанції, розкрито сучасну парадигму правового регулювання судового провадження з перегляду судових рішень, з'ясовано специфіку окремих особливих порядків кримінального провадження.

На підставі проведеного дослідження виявлено наявні теоретичні та прикладні проблеми застосування чинного кримінального процесуального законодавства України та запропоновано можливі шляхи вирішення існуючих законодавчих прогалин й протиріч.

Для науковців, практичних працівників правоохоронних органів, викладачів, ад'юнктів, аспірантів, студентів і курсантів вищих юридичних навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться новітніми тенденціями розвитку сучасної юриспруденції у дослідженому напрямі.

Наукове видання

СИМОНОВИЧ Давид Володимирович

ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ СТРУКТУРИ ТА СИСТЕМНОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ: СТАДІЇ ТА ОКРЕМІ ПРОВАДЖЕННЯ

Монографія

В авторській редакції

Підп. до друку 24.06.25. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 27,09. Обл.-вид. арк. 23,2. Наклад 300 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 7066 від 04.06.2020*

Виготовлювач: ТОВ "Видавництво Ліра-К"

Свідоцтво № 3981, серія ДК.

03115, м. Київ, вул. С. Чобану, 24. тел.: (050) 462-95-48; (067) 820-84-77

Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net